

५५०
'मास्टर' प्रतिपादकः १९४४ संवत्सरे यणि।

(कर्मव्यवस्थायाम् २)

॥ श्री ॥

शान्तिमयूखः

रचयिता—

श्रीनीलकण्ठमहः

प्राणपद—

स. पं. श्रीबाभुनन्दनविद्या।

प्रकाशकः—

मास्टर सेलाडीलाल ऐयड मुन्ना

संस्कृत पुस्तकालय,

कनौज, उत्तरप्रदेश ।

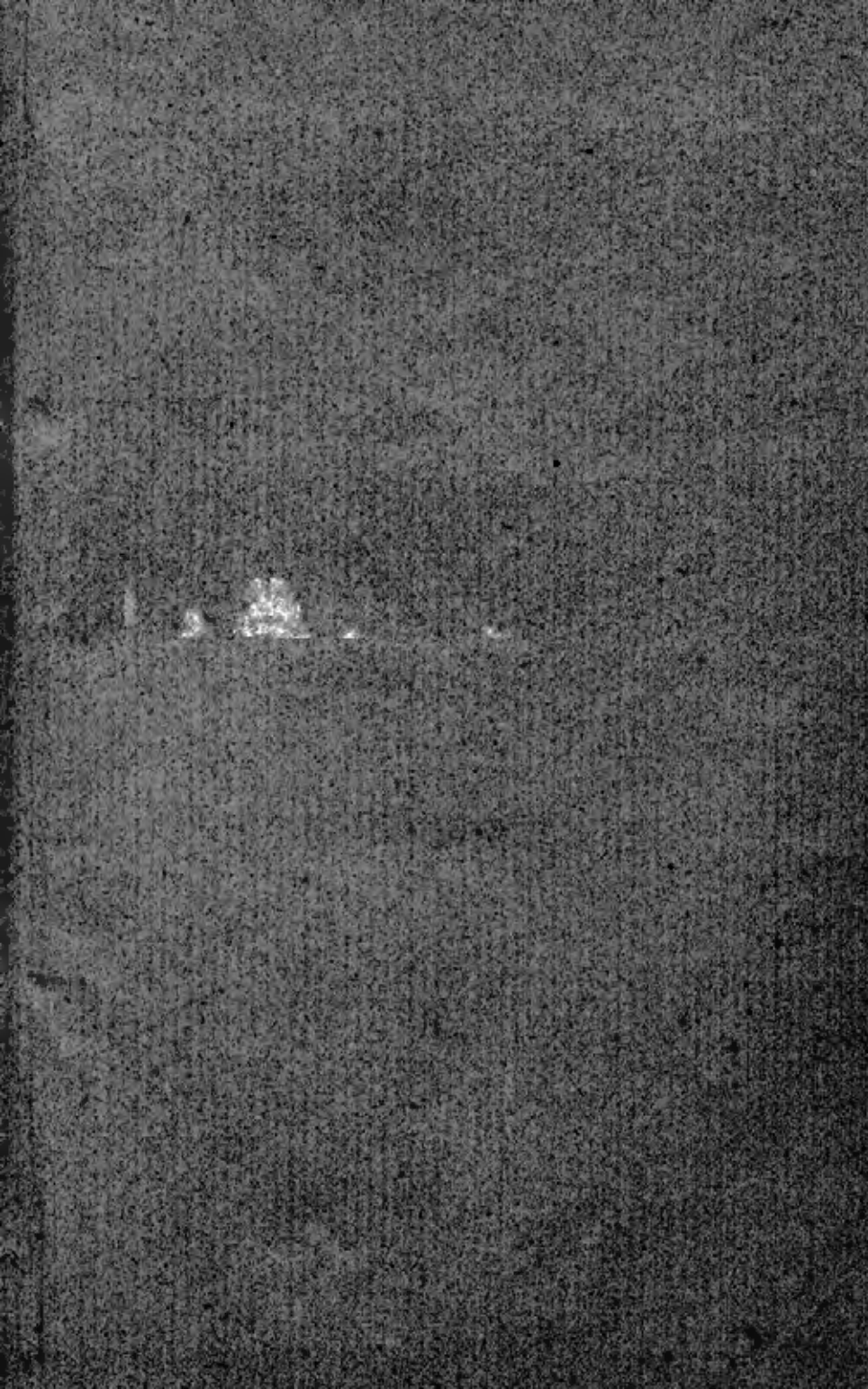
मूल्य साठेसत्पञ्चदश

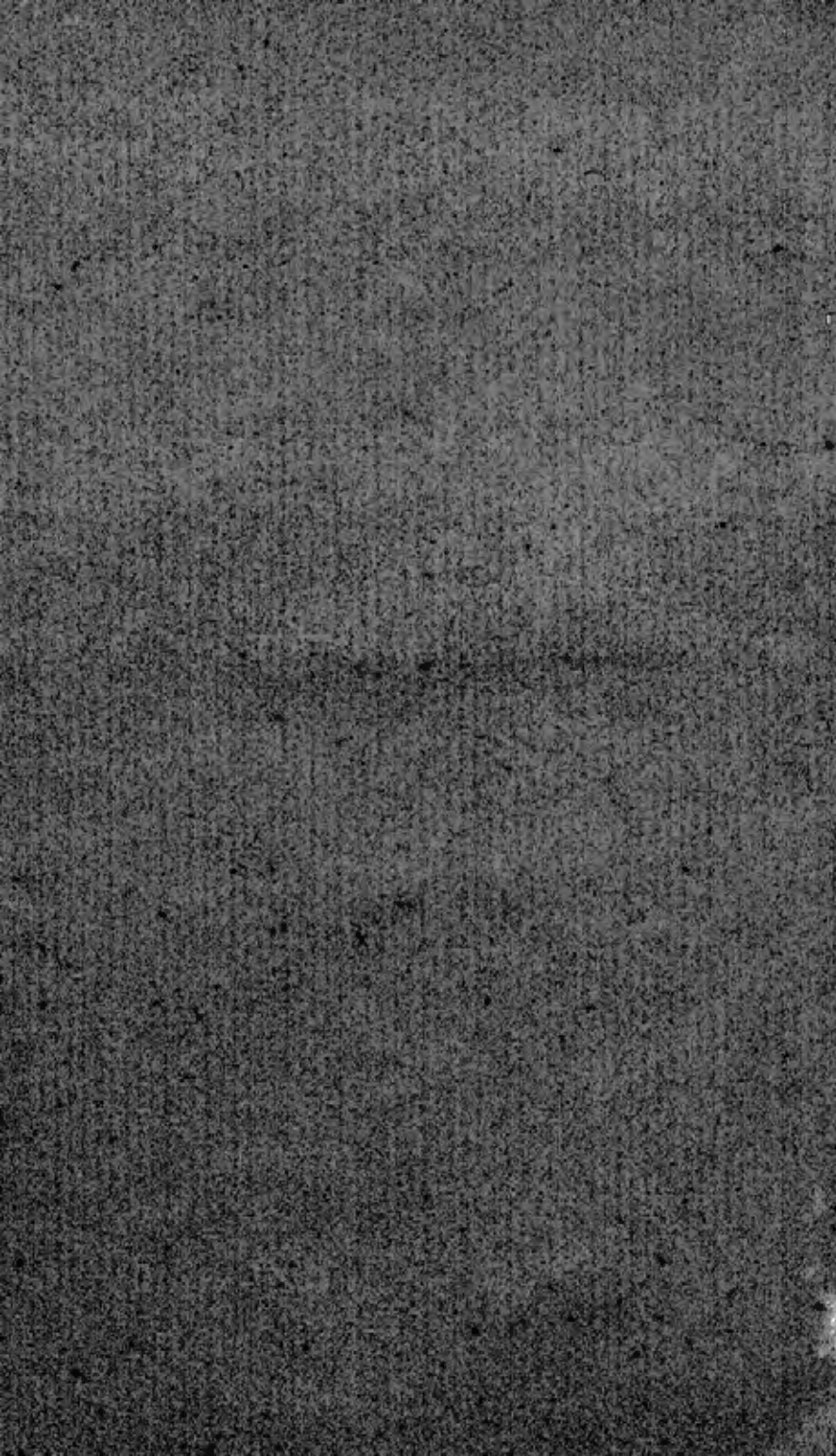
GOVERNMENT OF INDIA
DEPARTMENT OF ARCHAEOLOGY
CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY

CLASS _____

CALL No. S 5a3S INUMM

D.G.A. 79.

'मास्टर' सचिमातायाः ११७ संख्याको सचिमाः (धर्मशास्त्रविभागे २)

* श्रीः *

Sāntimayūkha

शान्तिमयूखः ।

रचयिता—

श्रीनीलकण्ठभट्टः ।

सम्पादकः—

स्व० पण्डितश्रीवायुनन्दनमिश्रः ।

—•— Vajramandan Mishra

(संस्कारकः—

5356

श्रीमन्माला अभिमन्यु एम० ए०

Manmala Abhimanyu

Sa3S

NIL/M.M.

प्रकाशकः—

मास्टर खेलाडीलाल ऐराट सन्तः,

संस्कृत बुकडिपो,

फाजीडीमली, बनारस सिटी ।

[प्रथम संस्करणम्]

मूल्यं स्वयम्भवेयम्

[मूल्यं १९४३ रु०]

अधिकारः सर्वसामुचितः ।

MUNSHI RAM MANOHAR LAL

BOOKS & HINDI BOOK-SELLERS

MAIN BAZAR, DELHI-1

प्रकाशक:—

जे० एन० वावु श्रोत्राष्टर
मास्टर खेलाडीलाल ऐण्ड सन्स,
संस्कृत मुद्रिणी,
कबीरीगली, बनारस सिटी ।

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL
LIBRARY NEW DELHI

Acc. No. 5356

Date 29/12/56

Call No. Sa 38 / Nil / M. M.

मुद्रक:—

श्रीमन्माला अभिमन्यु एम० ए०
मास्टर प्रिण्टिङ्ग वर्क्स,
बुल्लावा,
बनारस सिटी ।

भूमिका

मयूख ग्रन्थों के रचयिता का नाम संस्कृत-साहित्य-मकरन्द-कोलुषों की जिह्वा पर बिराजमान है। सीमांतक महि श्रीनीलकण्ठ ने अपने द्वादश मयूखों से धर्मशास्त्रान्तरिक्ष को प्रदीप्त कर अपनी विजयप्रतिभा का प्रदर्शन किया है। इन्होंने न केवल अपने नाम को ही, बल्कि अपने आश्रयदाता लंगर-सत्रियवंशावतंस श्रीभगवन्तभास्कर की कीर्ति-वैजयन्ती को भी दिक्-विदिक् में स्थापित किया है। इन्होंने अपने राजा का वंशावली 'शान्तिमयूख' के आरम्भ में यों वतलायी है—

प्रताप-कश्यप-विभायकक शृङ्गिभूर-कण्ठदेव-विशोकदेव-रघुदेव-बौदराज-वीर-
राज-नराज-हृदेव-मन्युदेव-चन्द्रपालदेव-शिवगणदेव-रोहिणन्ददेव-कर्मसेतुदेव-नर-
हरिदेव-यशोदेव-ताराचन्द्रदेव-चक्रसेनदेव-रामसिंह-भूपतिसाहिदेव-भगवन्तदेव ।

महाराज भगवन्तदेव के विषय में अन्त में वे लिखते हैं—

चर्मण्वती-तरणिना-शुभसेकमस्य-साक्षिभ्यभाणि कृतशभक्तिनि-मध्यदेशे ।

क्याता भरेहनगरी किं वत्र राजा राजीवलोचनरतो भगवन्तदेवः ॥

अपरोक्ष कथन से स्पष्ट है कि चर्मण्वती (चम्बल) और तरणिना (धनुवा) के सङ्ग पर स्थित भरेह नगर (जिला इटावा) में महाराज भगवन्त देव शासन करते थे और राजाश्रय प्राप्त कर इन्होंने वही नगर में ग्रन्थप्रणयन किया। 'आज्ञप्तस्तेन राज्ञा' से भी यही ध्वनि निकलती है। जिस समय इन्होंने ग्रन्थास्मभ किया उस समय भारतवर्ष में मुगल सम्राट् जहाँगीर का शासन काल था और जिस समय ये ग्रन्थ लिखे जा चुके थे उस समय जगतप्रसिद्ध तालमहल निर्माता शाहजहाँ का राज्यकाल था। इस तरह इनका प्रायुर्भाव काल सन् १६१०-१६५० ई० माना जाता है।

मह श्रीनीलकण्ठ ने इन मयूख ग्रन्थों को बनाया—

१. संस्कार मयूख—इसमें गर्माधान आदि संस्कारों का उल्लेख है।

२. आचार मयूख—इसमें आचार सम्बन्धी वर्णन है।

३. समर्थ मयूख—इसमें प्रत्येक व्रात की विधियों एवं व्रतों का निर्णय है।

४. आज्ञा मयूख—इसमें अज्ञान-अन्वष्टका-एकोदित आद्यों की विधि है।

५. नीति मयूख—इसमें राजनीति के प्रत्येक अङ्गों पर सूक्ष्म विश्लेषण है।

६. व्यवहार मयूख—इसमें हिन्दू कानून सम्यक् रूप से वर्णित है।

अतः गुणधन, शब्द, उत्तरी कौंकण आदि में इसके अनुसार व्यवस्था है।

बम्बई हाईकोर्ट ने 'हिन्दू ला' का इसे प्रामाणिक ग्रन्थ माना है। श्रीमाण्डूकर शासन काये, पृष्ठ ५०, एक-एक ५० ने *History of Dharma-
sashtra Literature* में भी यही बात स्वीकार की है।

७ दानमयूख—इसमें विविध दानों का साङ्गोपाङ्ग वर्णन है।

८ उत्तरार्ग मयूख—इसमें जलाशय-तडाग-वापी-कूप-भाराम आदि उत्तरार्ग हैं।

९ प्रतिष्ठा मयूख—इसमें अनेकविध प्रतिष्ठा का क्रम बतलाया गया है।

१० प्रायश्चित्त मयूख—इसमें प्रायश्चित्त प्रकरण है।

११ शुद्धि मयूख—इसमें शुद्धि का परिपूर्ण रीति से वर्णन है।

१२ शान्ति मयूख—यह पुस्तक आपके कर-कमलों में ही है।

अब दो शब्द इस ग्रन्थ के सम्पादक श्रीवायुनन्दनामध्व कर्मकाण्डी के सम्बन्ध में कहना अप्रासङ्गिक न होगा। आपने कर्मकाण्ड के ग्रन्थों में एक जमिनव, किन्तु आकर्षक, शैली स्वी कण्ठरश्मि को तन्म वेकर भारतीय विद्वद्बर्ग के चित्त-चकोर को हठात् अपनी ओर खींच लिया। आपकी बनावी हुई कुछ पुस्तकों की तालिका इसके अन्तिम आवरण पृष्ठ पर है। इनके अतिरिक्त आपने अन्त्येष्टि सहित कर्मकाण्ड समुच्चय, त्रयोदश संस्कार रत्न, विष्णुप्रतिष्ठा (बौधायनोक्त), सिद्ध प्रतिष्ठा, काली प्रतिष्ठा, आदि का प्रणयन तथा गोपत्र व्रत कथा, वामन द्वादशी कथा, ऋषि पञ्चमी कथा, अमन्त चतुर्दशी व्रत कथा, महालक्ष्मी पूजा आदि की टीका लिखी है। ये सब कामाज की महर्घता एवं दुष्प्राप्य होने से अप्रकाशित हैं। इसके बाद उन्होंने वर्तमान ग्रन्थ 'शान्ति मयूख' के सम्पादन में हाथ लगाया और ७२ पृष्ठ तक हो छपे थे कि सम्बत् १९९१ अर्थात् शीर्ष शुक्ल २ मङ्गलवार को, रात्रि में दो बजे, ६४ वर्ष की आयु में, अपनी ऐहिक लीला का संवरण कर, सम्भवतः शाश्वतमेधवर्ती इन्द्र के महामल में प्रधान नरसिंह का आसन ग्रहण करने के लिए, अमर-लोक चले गये। आपके निधन से कर्मकाण्ड-संसार की अपूरणीय क्षति हुई। कोई अनिवार्य कारणों से लगभग दो वर्षों तक यह यों ही पड़ा रहा। सन् १९४२ ई० में मैंने पूरवपाद पण्डितजी की हस्तलिखित प्रति का समाग्र्य लेकर इसका संशोधन करना आरम्भ कर दिया और एक वर्ष में अवशिष्ट अंशों का यथामति संशोधन किया। पण्डितजी की हस्तलिखित प्रति के अतिरिक्त मेरे पथ-प्रदर्शन के लिए कोई दूसरी प्रति नहीं थी अतः इस पुस्तक में जो भी त्रुटि रह गयी हो उसका उत्तरदायित्व मेरे ऊपर है। इसके लिए मैं विद्वद्बृन्द से क्षमा प्रार्थी हूँ तथा प्रार्थना करता हूँ कि वे उन त्रुटियों की ओर मेरा ध्यान दिला देंगे जिसमें दूसरे संस्करण में उनका सुधार किया जा सके।

काशी

१—१—१९४३ ई०

विद्वज्जनचरणचक्रवर्ती—

महात्मा अभिमन्यु

❀ अथ शान्तिमयूखस्य विषयसूची ❀

प्रकरणम्	पृ०	पं०	प्रकरणम्	पृ०	पं०
मङ्गलाचरणम्	१	१	होमः	८४	१५
कविवंशकथनम्	१	३	बलिदानम्	८६	२३
शान्तिरक्षणम्	३	५	पूर्णाहुतिः	८६	३१
परिभाषा	३	३३	अभिषेकः	८७	२५
अथ विनायकस्तनपनम्	७	२६	नाचार्याविपूजनम्	८८	१३
प्रयोगः	१२	१९	अथ ग्रहयोगशान्तिः	८९	१
अथ ग्रहयज्ञः	१७	९	ग्रहस्नानानि	९१	१६
अयुतादिहोमं प्रकृत्यवशिष्टः	१८	२२	आदित्यशान्तिः	९१	१५
ग्रहादीनां रक्षणानि	२९	७	चन्द्रशान्तिः	९३	१०
अभिदेवता-प्रत्यभि- देवतारक्षणानि	३०	१	मङ्गलशान्तिः	९४	१
विनायकादिरक्षणानि	३१	२०	बुधशान्तिः	९४	१६
लोकपालरूपाधि	३२	१५	गुरोः शान्तिः	९५	३
अथ लक्षहोमः	३३	१	गुरुपूजा	९५	२६
अथ क्रोडिहोमः	३५	१५	शुक्रशान्तिः	९६	१
शतमुखक्रोडिहोमः	५१	१	प्रतिशुक्रादिशान्तिः	९८	१५
अथ ग्रहमन्त्रप्रयोगः	५६	८	शन्यादिशान्तिः	९९	१६
मण्डपकरणम्	५६	१९	शनिमन्त्रम्	१००	५
शयेशपूजादि-	५७	७	शनिस्तोत्रम्	१०१	५
वास्तुकर्म	५८	१	अर्कविवाहः	१०३	१
द्वारपूजा	६३	१	अयोगः	१०६	६
दोरणपूजा	६४	१	अस्तुशान्तिः	१०८	८
अग्निस्थापनम्	७२	२५	प्रयोगः	११३	१०
मण्डलदेवतास्थापनम्	७३	१	लपरामे रत्नोपार्जनविशेषः	११६	१४
ग्रहादिस्थापनं पूजनं च	७६	१५	गोमुखप्रसवविधिः	११७	५
कलशस्थापनम्	८३	१६	अयोगः	११९	५
विज्ञानमन्त्रम्	८४	१६	सदन्तोत्पत्तिशान्तिः	११९	२६
			कृष्णचतुर्वर्गशान्तिः	१२१	१

प्रकरणम्	पृ०	पं०	प्रकरणम्	पृ०	पं०
सिनीवालीकुङ्कुशान्तिः	१२३	१	नक्षत्रशान्तयः	१७३	१५
प्रयोगः	१२४	२३	तिथिवारक्षेत्रं साधारणः } प्रयोगः	१८१	२१
दर्शजननशान्तिः	१२६	१	प्रयोगः		
प्रयोगः	१२८	५	ग्रहणशान्तिः	१८३	८
उपेक्षाशान्तिः	१२८	२६	जलाशयवैकृतशान्तिः	१८५	१६
प्रयोगः	१३१	१४	वृष्टिवैकृतशान्तिः	१८६	६
सूक्ष्मशान्तिः	१३२	१९	अग्निवैकृतशान्तिः	१८७	१
सूक्ष्मश्लेषशान्त्योः प्रयोगः	१४१	३	प्रतिमादिवैकृतशान्तिः	१८७	५२
वैदित्यतीपात- संकांतिशान्तयः }	१४३	५	आकस्मिकप्रासाद- पतनशान्तिः }	१८९	१
प्रयोगः	१४८	२५	वृक्षविकारशान्तिः	१९०	१२
एकनक्षत्रजन्मशान्तिः	१४९	२८	उत्पातशान्तिः	१९१	७
प्रयोगः	१५०	२०	षष्ठीसंश्लेषशान्तिः	१९२	१८
ग्रहणोत्पत्तौ शान्तिः	१५१	६	प्रासादप्रासादशान्तिः	१९३	५
विषयटिकाशान्तिः	१५३	१	कपोतशान्तिः	१९५	१७
भाग्यदान्तशान्तिः	१५४	११	काकवैकृतशान्तिः	१९६	१६
दिनक्षमाविशान्तिः	१५५	१०	काकमैथुनदर्शनशान्तिः	१९७	२२
त्रिकशान्तिः	१५६	१३	काकस्पर्शशान्तिः	१९८	२३
प्रसववैकृतशान्तिः	१५७	१५	सिंहादौ गवादिप्रसूतिशा०	२०२	१६
यमलशान्तिः	१५८	१	सुसलाद्याकस्मिक- स्फुटने शान्तिः }	२०४	३
ग्रहीगृहीतबालकविधिः	१५९	१९	त्रिघुत्पातादिशान्तिः	२०५	९०
बालग्रहस्तवः	१६०	१८	मययायैकदेशभेदे शान्तिः	२०६	५
पूतनात्रिभानम्	१६५	५	अश्वशा० श्वः	२०७	१
ज्वराकुलशौ शान्तयः	१७०	२५	गजशान्तिः	२१०	१४
मरशान्तयः	१७२	२२	महाशान्तिः	२१४	१

इति सूचीपत्रम् ।

* श्रीगणेशाय नमः *

अथ शान्तिमयूखः ।

❀ प्रारभ्यते ❀

महोदयमुदाराभं लोकत्रयनमस्कृतम् ।

तमहं भास्करं वन्दे सतां सर्वार्थसिद्धिदम् ॥१॥

यज्ञे पितामहतनोः खलु कस्यपो य-

स्तस्मादजापत मुनिस्तु विभाण्डकार्यः ।

तं पुत्रिणां धुरमरोपयदृश्यभृङ्ग-

स्तस्मान्वयेऽप्यजनि भृङ्गिवराभिधानः ॥२॥

तस्मिन्वंशे महति वितते सेंगराख्ये नृपाणां

राजा कर्णः समजनि यथा सागरे शीतरश्मिः ।

कीर्त्या यस्य प्रथिततरया श्रोत्रजातेऽभि पूर्णे

कर्णस्याऽपि प्रविततकथा नावकोशं लभन्ते ॥३॥

विशोकारख्यदेवस्ततस्तत्सुतोऽभूत्

विशोकी कृता येन सर्वा धरित्री ।

ततोऽप्यासराजास्तश्चस्ततोऽभूत्

रयाख्यो रयेणैव सर्वाहितघ्नः ॥४॥

बभूवाऽथ वैराटराजस्ततोऽभू-

न्नुपो मेदिनीवल्लभो वीटराजः ।

नरब्रह्मदेवस्ततो मन्युदेव-

स्ततोऽभून्नृपश्चन्द्रपालाभिधानः ॥५॥

शिवगणाख्यनृपः समजन्यधो

शिवगणाख्यपुरं प्रचकार यः ।

शिवगणेन समः सकलैर्गुणैः

शिवशिवप्रथमो गणानाम् यः ॥६॥

रोलिचन्द्र इति तत्तनयोऽभूत् कर्मसेननृपतिस्तमथानु ।

लोकपो नरहरिर्नृपराजो रामचन्द्र इति तत्तनुजातः ॥७॥

यशादेवस्ततो जातस्ताराचन्द्रनृपस्ततः ।

चक्रसेनस्ततो राजा राजसिंहनृपो यतः ॥८॥

ततोऽप्यभूद्रूपतिसाहिदेवः स्वकीर्तिभिर्निर्जितदुग्धसिन्धुः ।

अभूत्ततः श्रीभगवन्तदेवः सदैव भाग्योदयवान् क्षितीशः ॥९॥

यद्दानद्रविणाद्रिनिर्जितवपू रत्नाचलो लज्जया

दूरेस्तत्र इलावृते निविशते नो यत्र पुंसां गतिः ।

किञ्च प्रस्पदरातिधामनयनानेग्राम्युभिर्वर्द्धित-

स्तेजोधिर्वहवा मुख्योत्थहुतभुक्तुल्यः कथं नो भवेत् ॥१०॥

आज्ञप्तस्तेन राज्ञा विविधकुलमणिर्दक्षिणात्यावृतं सो

भट्टश्रीनीलकण्ठः स्मृतिषु दृढमतिर्जैमिनीये द्वितीयः ।

आज्ञाभादाय मूर्ध्ना सविनयममुना तस्य सर्वाभिवन्धान्

दृष्ट्वा सम्पक् विविच्य प्रविततकिरणस्तन्यते भास्करोऽयम् ॥११॥

प्रतारकैराहतमन्त्रकिञ्चि-

न्मया तु निस्सूलतया तदुज्जितम् ।

ऊनोक्तितातो न हि तेन काचित्

त्वपुष्पहीनाऽपचितिर्न हीयते ॥१२॥

'संस्काराऽऽद्या' 'रकालाः' 'समुचितरचनाः' 'श्राद्ध' 'नीती विवा

'दो' 'दानो' 'त्सर्ग' 'प्रतिष्ठा जगांत जयकराः सङ्गतोर्थाऽनुबद्धाः ॥

प्रायश्चित्तं विशुद्धिस्तदनु निगदिता शान्तिरेवं क्रमेण
रूपाता ग्रन्थेऽत्र शुद्धे बुधजनसुखादा द्वादशीते मयूखाः ॥१३॥
भगवन्तभास्करारूपे ग्रन्थेऽस्मिन् शिष्टसम्भते च ततः ।
शान्तिविषेकमयूखः प्रतन्यते नीलकण्ठेन ॥१४॥

अस्पष्टपापानिदानकैदिकमात्रानिष्टनिवर्त्तकं पापाप्रयोजकं वैधं
कर्मशान्तकम् । कृत्यादिहरणानादावति प्रसङ्गं वारयितुं निदानका
न्तम् ॥ आमुष्मकानिष्टनिवर्त्तके तं वारयितुमैदिकेति । प्रायश्चित्तं
वारयितुं मात्रपदम् । प्रायश्चित्तं त्वामुष्मकानिष्टनिवर्त्तकमपि,
अभितारप्रत्यभिचारादौ वारयितुं पापाप्रयोजकमिति । तयोः फलतो
द्विसात्वेन तदनुष्ठानं प्रायश्चित्तोक्तेश्च पापप्रयोजकत्वात् । अनिष्टनि-
वर्त्तकत्वं च शान्तिकस्य तन्निदानपापनाशरूपसामग्रीविघटत्वेन
पुष्टिफलकं वैधं कर्म पौष्टिकम् ।

तत्र परिभाषा मार्कण्डेयपुराणे—

शिरस्नात^१श्च कुर्वीत दैवपित्र्यमथाऽपि वा ।

प्राङ्मुखो^२दङ्मुखो वाऽपि रमश्रुकर्म च कारयेत् ॥१॥

तत्रैव—देवार्चना^३दिकर्माणि तथा शुर्वभिवादनम् ।

कुर्वीत सम्यगाचम्य प्रयतोऽपि सदा द्विजः ॥२॥

घृह्णन्नुः—प्राणाना^४यम्य कुर्वीत सर्वकर्माणि संयतः ।

मार्कण्डेयः—सङ्कल्प्य^५विधिवत्कुर्यात् स्नानदानव्रतादिकम् ॥३॥

देवतः—मास^६पक्षतिथीनां च निमित्तानां च सर्वशः ।

उल्लेखनमकुर्वाणो न तस्य फलभाग्यवेत् ॥४॥

१ प्रायश्चित्तमयूखः । २ शुद्धिमयूखः । ३ शान्तिमयूखः एवं द्वादशमयूखः ।
४ दैवपित्रकर्म में शिर से स्नान करे । ५ रमश्रु कर्म पूर्व मुख या उत्तर मुख
करावे । ६ देवता आदि का पूजन गुह की बन्दना इत्यादि कर्म आचमन करके
करे । ७ प्राणायाम करके । ८ सङ्कल्प्य धुक् स्नान करे । ९ मासपक्षतिथिबाध
निमित्त उपचारण करे ।

मासपक्षतिथयः प्रयोगाधिकरणभूताः सर्वेऽपि यस्तु अनेकदिन-
साध्ये कर्मण्याद्यादिने सङ्कल्पकालीनां तिथिमधिकरणत्वेनोल्लिख्य
ज्योतिष्टोमेनाह यद्ये इत्यादिसंक्षेपवाक्यं प्रयुज्यते यायजूकाः ॥
तस्तु पदानामन्वयायोगादनादर्थव्यम् ॥ यद्यपि केचित्तेन तेन रूपेण
प्रयोगाकृतया विहितानामे मासादीनामुल्लेख इति तदपि न माना-
मावात् ॥ अविहितमासादिक आधानादौ मासपक्षतियोनां ज्योति-
ष्टोम एकादशीमतादौ च मासपक्षयोरुल्लेखामात्रमसंगाच्च ॥ अतो
ज्योतिष्टोमादावेकादश्यादिपूर्णिमान्तानामुल्लेखः ॥ एवमन्यत्रापीति
दिक् ॥ अत्र शुद्धानामप्यधिकारः ॥

आवयेच्चतुरो वर्णान्कृत्वा मास्यमप्रतः—

इत्यादिवाक्येषु आवणस्य घृत्यर्यतया रागमातत्वेन तद्विधौ वैय-
र्थ्यापत्तेर्निजविवक्षया अवणविधानात्तेषां पुराणअवणोऽधिकारेण ज्ञान-
सङ्गात्वात् ॥ वैदिकमन्त्रभावे कथं तद्वस्तु कर्मस्वधिकार इति चेत् ॥
अस्तु धर्मोऽवस्तु धर्मज्ञाः सतां धर्ममनुष्ठिताः ॥ मन्त्रवर्जं न तुष्यन्ति
प्रशंसां प्राप्नुवन्ति चेति मनुना मन्त्रवर्जनात् ॥ यस्तु—मेधातिथिर्म-
न्त्रवर्जितेषूपवासादिव्यधिकारार्थमिदं न तु समन्त्रकेषु मन्त्रपर्युदा-
सेनाधिकारार्थमिति तच्च ॥ अमन्त्रकोपवासादिषु अवणविधिना-
धिकारसिद्धावेतद्वाक्यानर्थक्यापत्तेः ॥ अत एव मोक्षधर्मेऽपि ॥
मन्त्रवर्जं न दुष्यन्त कुर्वाणाः पौष्टिकीं क्रियामिति ॥ अत्रैतद्वाक्यस्य
पौराणत्वेन तत्सामान्योपस्थितपौराणकियोद्देशेन मन्त्रवर्जनविधौ
पौष्टिकीमित्यस्योद्देशावशिष्टोपलब्धेनाविबक्षितत्वम् ॥ एवं मनुवाक्य-
स्येतस्य चैकैव भुतिमूलत्वेन कल्प्यते ॥

शुद्धपरिशिष्टे—आदौ विनायकः पूज्य अन्ते तु कुलदेवताः ।

शौनकः—पुरयाहवाचनविधिं वक्ष्यामोऽथ यथाविधि ॥१॥

प्रयोक्तुः कर्मणामादावन्ते चोदयसिद्धये ।

कर्मप्रदीपे—कर्मादिषु तु सर्वत्र मातरः सगणाधिपाः ॥२॥

पूजनीयाः मयत्नेन पूजिताः पूजयन्ति ताः ।

प्रतिमासु च शुद्धासु लिखित्वा वा पटादिषु ॥३॥

अपि वाऽक्षतपुञ्जेषु नैवेद्यैश्च पूयन्विधैः ।

कुड्यलश्रावसोद्धाराः सप्तवारं घृतेन तु ॥४॥
 कारयेत्पञ्चधारा वा नातिनीचो न चोच्छ्रिताः ।
 आयुष्याणि च शान्त्यर्थं जप्त्वा तत्र समाहितः ॥५॥
 षड्भ्यः पितृभ्यस्तदनु श्रद्धदानमुपक्रमेदिति ।
 षड्भ्य इति कार्तीयवन्दोगपरम् ॥

अन्येषां तु नव दैवत्वम्—

अन्वष्टकामु वृद्धौ च गयायां च क्षयेह्नि ।
 अत्र मातुः पृथक्श्राद्धमन्यत्र पतिना सह ॥६॥
 इति वचनात् ॥

सर्वेषां च यजमानसमशास्त्रीय एव ॥ अन्यथाऽऽचार्यस्य यज-
 मानशास्त्रव्यवधानभावे तच्छास्त्रीयपदार्थानां निर्वाह एव न स्यात् ॥
 स्वशास्त्रयैवानुष्ठाने तु वैगुण्यम् ॥ तथा च पराशरः—

यः स्वशाखां परित्यज्य परशाखां समाश्रयेत् ।

अप्रमाणमृषिं कृत्वा सोऽप्ये तमसि मज्जतीति ॥१॥

ऋत्विजस्तु मित्रशास्त्रीया अपि सर्वेष्वप्याचार्य्यै ब्रह्मर्त्विजो मधु-
 पर्केण पूज्याः ॥ ऋत्विजो भूत्वा मधुपर्कमाहरेदित्याश्वत्थानोक्तेः ॥

सम्पूज्य मधुपर्केण ऋत्विजः कर्मकारयेदिति ॥

विश्वामित्रोक्तेश्च ॥

यो ऋत्विक् यच्छास्त्रीयं कर्म करोति तच्छास्त्रोक्तेन प्रकारेण
 काण्डानुसमयेन मधुपर्कं कुर्वन्ति यायजूकाः केचित् ॥ परे यजमान-
 शास्त्रोक्तेन ॥ यजमानेन स्वशास्त्रीया ऋत्विग्मित्रश्च स्वस्वशास्त्रीयाः
 पदार्था अनेकेषु ऋत्विक्षु पदार्था नु समयेनानुष्ठेया इति तु युक्तं तत्त-
 त्छास्त्राव्ययनजन्मज्ञानस्थाङ्गत्वादेकमयोगविधिपरिग्रहाच्च ॥

ऋत्विग्भ्यो देवमुक्तं लिङ्गपुराणे—

वस्त्रयुग्मं तथाप्यूरं केयूरं कर्णभूषणम् ।

अङ्गुलीभूषणं चैव मणिवन्धस्य भूषणम् ॥१॥

कण्ठाभरणयुक्तानि प्रारम्भे धर्मकर्मणः ।

पुरोहिताय दत्त्वाऽथ ऋत्विज्यथाऽपि दापयेत् ॥२॥

आयः पूर्यन्तेऽस्मिन्नित्यप्यूरं जलप्राप्तम् ॥

मत्स्यपुराणे-यजमानः सपत्नीकः पुत्रपौत्रसमन्वितः ।

पश्चिमद्वारमाश्रित्य प्रविशेद्यागमणद्वपम् ॥१॥

संग्रहे-समन्ततश्च सिद्धार्थान् किरेद्रक्षोघ्नमन्त्रतः ।

प्रतिष्ठासारे-सर्वतः पञ्चगव्येन प्रोक्षेद्यागमणद्वपम् ॥

आपो हि ह्य तृचेनैव ततः स्वस्त्ययनं जपेत् ॥२॥

अत्र हेमाद्रौ वास्तुपूजाप्युक्ता-

समण्डपं प्रविश्याऽथ तोरणादि प्रपूज्य च ।

वास्तुयागं ततः कुर्यात् प्रासादे मण्डपेऽथवा ॥३॥

वास्तुमण्डले च-नैर्ऋत्यां दिशि वास्त्वीशं ब्रह्माद्यांश्च समर्चयेत्

इति शारदाक्तेः ॥

वास्तुहोमस्तु भिन्नस्थण्डिले कार्यः । मुख्यायतने वा ॥ तत्रा-
प्यादौ पृथक्प्रयोगतया प्रधानसमन्वितया वा ॥ शारदातिलके तु
होम एव नोक्तः ॥ सर्गं च शाश्वतिकं पौष्टिकं महादानादलौकिकाग्नौ
कार्यम् । श्रौतस्मात्साग्निप्राप्ती मानाभावात् ।

यत्तु यत्तुः-वैवाहिकेऽग्नौ कुर्वीत गार्ह्यं कर्म यथाविधि ॥

पञ्चयज्ञविधानं च पंक्तिवाऽन्वाहिकी गृहीति ।

तत्स्पष्टं गृहोक्तपरम् । वैवाहिक इति च दारदायाद्य कालिकयो-
रप्युपलक्षकम् । तत्समातीत्यसंस्कारस्यैव साधनतावच्छेदकत्वात् ॥
यदपि याज्ञवल्क्यः-स्मार्तं कर्म विवाहाभ्यां कुर्वीत मत्स्यहं गृही ।
दायकालादृते वापि श्रौतवैतानिकाग्निधिविति ॥१॥

तत्रापि सामान्यं स्मार्तपदं गार्ह्यं उपसंह्रियते ॥ एतेन हवनीया-
द्यो निरस्ताः ॥ यदाहवनीये जुह्वतीत्यादावश्व प्रलिग्रहेऽष्टौ वैदिक-

त्वसाम्भ्येन वैदिकाश्वदानप्रतिग्रहोपस्थितिबन्धु वैदिकहोमोपस्थितेभ्यः ।
यद्यप्यत्र गार्ह्यस्मार्तं एव श्रौतं च नैतानिक एवेति नियमेन स्मृत्यु-
क्तेऽपि कर्मणि श्रौतस्मार्तान्भ्योः प्राप्तिः सम्भाव्यते ॥ तथाऽपि न
आहवनीयावसथ्यत्वादिरूपेण ॥ किन्तु लौकिकसाधारणज्वलन-
त्वेनैव ॥ अग्नौधाहुतिप्रक्षेपे आहवनीयत्वादिविघातापत्तेश्च । अत एव
सर्वाधानिना औपासनाभावाद्धैतानिप्राप्तेश्च तेन गार्ह्यं लौकिक
एव कार्यम् ॥ अमुमेव सर्वमर्थं स्मृत्यर्थसाररूपेण संजग्राह ॥

गार्ह्यमौपासने कुर्यात्सर्वाधानी तु लौकिके ।

स्मार्तं च लौकिके कुर्याच्छ्रौतं वैतानिकाऽग्निष्विति ॥१॥

यत्तु नारायणवृत्तौ सर्वाधानिना सोमन्तोषयनादि गार्ह्यकर्मांश्च
स्मार्तानिगृह्यत्वात्तन्मीय इति ॥ तत्र मूलमन्त्रेणैव ॥ यद्यपि विज्ञानेश्वरो
ऽह्यत्र औपासन इत्युक्ते ॥ तत्रापि मूलमन्त्रेणैव । कातीयपरं वा
तत्सूत्रे तथास्मानात् ॥ अत एव विनायकशान्तौ लौकिकाग्निमेवाऽ-
बोचत् । अतः स्मृत्युक्तं लौकिक एवेति ॥

कृत्वरत्नाकरे-शुभपात्रं तु कांस्थं स्थाप्येनाग्निं प्रणयेद्बुधः ।

तस्याभावे शरावेण नवेनाभिमुखं च तम् ॥१॥

गोभिलीये-आहूय चैव होतव्यो यो यत्र विहितोऽनलः ।

तथा-लक्षहोमे च बद्धिः स्यात्कोटिहोमे हुतासनः ।

पूर्णाहुत्वा मृदो नाम शान्तिके वरदः सदा ॥१॥

अन्येषु संस्कारादिकर्मस्वप्नेनाम विशेषाः प्रयोगरत्ने ज्ञेयाः ॥

होमविशेषो गोभिलीये-न मुक्तकेशो जुहुयात्पातिपातितजानुकः ।

उचानेनैव हस्तेन अङ्गुष्ठाग्रेण पीडितम् ॥ १ ॥

संहताङ्गुलिपाणिस्तु वाग्यतो जुहुयाद्विरिति ।

बहुकर्तृके होमे प्रत्याहुतिरयानाशकेहोमारम्भ एव सर्वादेवता-
भ्यनुष्ठेयं तेनोद्दिश्य सर्वाणि द्रव्याणि त्यजेदिति हेमाद्रुद्धयः ॥

अथ विनायकस्वपनम्—

याज्ञवल्क्यः-विनायकः कर्मविघ्नसिद्धयर्थे विनियोजितः ।

गणानामधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥१॥
 तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत ।
 स्वप्नेऽवगाहतेत्यर्थं जलं शुण्ढांश्च पश्यति ॥२॥
 काषायवाससरचैव क्रव्यादाँश्चाधिरोहति ।
 अन्त्यजैर्गर्दभैरुष्टैः सहैकत्राऽवतिष्ठति ॥३॥
 व्रजत्रपि तथाऽऽत्मानं मन्यतेऽजुगतं परैः ।

उपसृष्टः उपद्रुतः ॥ स्वप्ने द्योतसाऽपह्रियते तत्र भज्जति यान-
 त्वगाहनमात्रं विवक्षितं तस्य शुभसूचकत्वात् ॥ अन्त्यजैश्चाण्डालैः ॥
 भक्ष्यदललक्षणाभ्याह—

विमना विफलारम्भः संसीदत्यनिमित्तकः ।
 तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनन्दनः ॥१॥
 कुमारी नैव भर्तारमपत्यं गर्भमङ्गना ।
 आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ॥२॥
 वणिक्लाभं च नाप्नोति कृषिं चापि कृषीवलः ।

संसीदति कारणं विना दीनमनस्को भवति ॥ एतदुपलक्षणं यस्य
 यद्विष्टं स चेद्विष्टसामग्री सत्वे तत्र प्राप्नोति तदा तदुपद्रुतो बोध्यः ॥
 एतदुपद्रवपरिहारार्थं च कर्माह—

स्नपनं तस्य कर्तव्यं पुण्येहि विधिपूर्वकम् ।
 अथ पुण्येऽहोत्यविशेषेऽपि विशेषोऽपराकं भविष्ये—
 शुक्लपक्षे चतुर्थ्यां च वारेण धिषणस्य च ।
 तिष्ये च वीरनक्षत्रे तस्यैव पुरतो नृपेति ॥१॥

अत्राहौ देवतापूजोक्ता तत्रैव—

व्योमकेशं तु सम्पूज्य पार्वतीं भामजं तथा ।
 कृष्णस्य पितरं केतुं अर्कमारं सितं तथा ॥१॥
 धिषणं क्लेदपुत्रं च कोणलक्ष्मं च भारत ।

विधुन्तुद् बाहुलेयं नन्दकस्य च धारणमिति ॥२॥

अयोमकेशः शिवः ॥ भामजो गणेशः ॥ आरो भौमः ॥ स्तितः
शुकः ॥ धिषणो गुरुः ॥ क्लेदपुत्रो बुधः ॥ कोणः शनैश्वरः ॥ लक्ष्म
तद्वाञ्छन्दः ॥ बाहुलेयः स्कन्दः ॥ नन्दकधारी कृष्णः ॥

गौरसर्षपकण्केन साज्येनोत्सादितस्य च ।

सर्वौषधैः सर्वगन्धैर्विलिप्तशिरसस्तथा ॥१॥

भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्तिवाच्या द्विजैः शुभाः ।

गौरसर्षपपिष्टेन गोघृतयुक्तेनोत्सादितस्योद्वर्त्तितस्य ॥

सर्वौषधानि छन्दोगपरिशिष्टे—

कुष्ठं मांसी हरिद्रे द्वे मुरा-शैलेय-चन्दनम् ।

चचा-कर्चूर-मुस्ते च सर्वौषधयः प्रकीर्तिताः ॥१॥

सर्व-गन्धैश्चन्दन-कुङ्कुमाऽगरु कस्तूरिका-जातीफलदिभिः । वेद्यां
स्तितवस्त्रप्रच्छादितश्रीपत्नीपीठभद्रासनं स्वस्तिवाच्याः स्वस्तिवा-
चनीयाः ॥ ब्राह्मणद्वारा स्वस्तिवाचनं कारयेदित्यर्थः ॥

अश्वस्थानाद्गजस्यानाद्वल्मीकात्सङ्गमाबृहदात् ।

मृत्तिकां रोचनां गन्धं गुग्गुलुं चाप्सु निक्षिपेत् ॥१॥

या आहृता एकवर्णैश्चतुर्भिः कलशैर्हृदात् ।

चर्मण्यानुद्धहे रक्ते स्थाप्य भद्रासनं ततः ॥२॥

आनहुद् चर्म च वेद्यां प्राग्ग्रीवमूर्ध्वलोम च स्थाप्यमिति विज्ञा-
नेश्वरः ॥ या आपः ते चत्वारोऽपि कलशा भद्रासनात्पूर्वादिचतुर्दिक्षु
स्थाप्या इति सास्त्रदशिकाः ॥ पूर्वादिदिक्त्रयावस्थितकलशोदकेना-
भिवेकक्रमेण मन्त्रानाह—

सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः पावनं कृतम् ।

तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमानीः पुनन्तु ते ॥१॥

भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः ।

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥२॥

यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्द्धनि ।

ललाटे केशयो रक्ष्यो रापस्तद्वन्तु ते सदा ॥३॥

सहस्राक्षं बहुशक्तिकं ॥ पावभानी इत्यनन्तरमाप इति शेषः ॥

भगं कल्याणं ॥ दौर्भाग्यमकल्याणम् । उद्विगदस्थितेनाभिषेके पूर्वो-
क्तास्त्रय एव मन्त्राः ॥ सर्वैश्चतुर्थमिति चिह्नानेश्वरोक्तलिङ्गात् ॥

किञ्च—

ज्ञातस्य सार्षपं तैलं सुषेणौदुम्बरेण तु ।

जुहुयान्मूर्द्धनि कुशान् सव्येन परिगृह्य च ॥१॥

सव्यपाणिगृहीतकुशां तर्हि ते सार्षपं तैलमुदुम्बरनिर्मितेन
स्रुवेण यजमानमूर्द्धनि जुहुयादाचार्यः ॥

मितश्च सम्मितश्चैव तथा शालकटकुटौ ।

कूष्माण्डो राजपुत्ररचेत्यं ते स्वाहा समन्वितैः ॥१॥

नामभिर्वलिमन्त्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ।

“नमः स्वस्ति स्वाहे”ति चतुर्थी । एतानि षट् विनायकनामानि
इति चिह्नानेश्वरः ॥ अपरार्कस्तु शालकटकुट इत्येकवचनान्तं पपाठ ॥
तेन तन्मते परचैवाहुतयो भवन्ति ॥ अत्र लौकिकान्गनी स्थालीपाकवि-
धिना चर्हं कृत्वा तेभ्य एवाहुतिषट्कं हुत्वेन्द्रादिदशलोकपालेभ्य-
स्तस्मात्ता बलिं दद्यात् । इति मिताक्षरायाम् ॥

तत्र चरुहोमे इन्द्रादिभ्यो बलिदाने च मूलं विनियमः । अन्ते
स्वाहा समन्वितैर्नामभिर्जुहुयात् । नमस्कारसमन्वितैश्चेत्यादिभ्य
एव बलिं दद्यादिति वक्ष्यमाणेन सम्बध्यत इति तु युक्तम् ।

दद्याच्चतुष्पथे सूर्ये कुशानास्तीर्य सर्वशः ।

कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पलकौदनमेव च ॥१॥

मत्स्यान्पकांस्तथैवामान्मांसमेतावदेव तु ।

पुण्यं चित्रं सुगन्धिं च सुरां च विविधामपि ॥२॥

मूलकं पूरिकापूपास्तथैवोषिहरकस्रजः ।
 दध्यन्नं पायसं चैव शुडपिष्टं समोदकम् ॥३॥
 एतान्सर्वान्समाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः ।
 कृताकृतान्सकृदवहतान् पललौदनः ॥४॥

तिलपिष्टमिष्ट औदन इति मिताक्षरायाम् ॥ अपक्वमांसं मिश्र
 औदन इति तु युक्तम् ॥ पललं कञ्चभामिषं' मिति कोशात् । आमाम्
 पक्वान् मांसमेतावदेव तु । पक्वमपक्वमांसमन्यदित्यर्थः ॥ त्रिविधा स्रु-
 रा गौडी पैण्टी भाभी च । मूलकं कचाकारो मक्ष्यविशेष इति मिताक्ष-
 रायाम् ॥ स्वरूपत एव ग्राह्यमिति तु युक्तम् । उभयमपि ग्राह्यमिति
 महार्णवे । अपूपाः स्नेहपका गोधूमाविकारा इति विज्ञानेश्वरः । उपडे-
 रकाः पिष्टविकारा नानाविधास्ते स्रज इत्युच्यन्ते । शुडपिष्टं शुडमिश्रं
 शाल्यादिपिष्टं अत्र स्रुरामांसं चऽग्राह्यणविषयम् ॥ ग्राह्यैस्तु मांस-
 स्रुरास्थाने तु सलक्षणं पायसं दुग्धं च ग्राह्यम् ।

पायसं लवणोपेतं मांसस्थाने प्रकल्पयेत् ।
 दुग्धं लवणसंमिश्रं स्रुरास्थाने प्रकल्पयेत् ॥१॥

स्मरणादिति महार्णवादिषु विनायकाम्बिकायावशीर्ध्यां
 विनायकमम्बिकां च नमस्कृत्य पूर्वोक्तद्रव्यजातं तयोरग्रत उपहृत्य
 तच्छेषं शूर्पे निधाय यत्तुण्ये शूर्पे संस्थाप्य बलिं दद्यादेतैर्मन्त्रैः ।

बलिं शृङ्गन्त्विमं देवा आदित्या वसवस्तथा ।
 मरुतोऽथाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पक्षगा ग्रहाः ॥१॥
 असुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरोरगाः ।
 शाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतना शिवाः ॥२॥
 जम्भकाः सिद्धगन्धर्वा नागा विद्याधरा नगाः ।
 दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः ॥३॥
 जगतां शान्तिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ।
 मा विघ्नं मा च पापं मा संतु परिपन्थिनः ॥४॥

सौम्या भवन्तु तृप्ताश्च भूतभेदाः सुखावहाः ।

दद्यादित्यापि देहलीदीपयदन्वेति । विनायकस्य अननीमुपति-
ष्ठेत्ततोन्धिकाम् । दूर्वासार्थपुण्याणां वरवार्यं पूर्यमञ्जलिम् । अनन्तरं
विनायकमस्विकां च दूर्वाद्यञ्जलिमर्थं च दत्त्वोपतिष्ठेत् ।

उपस्थानमन्त्रमाह—रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे ।

पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥१॥

भगवन्नित्यूहा विनायकमप्युपतिष्ठेतेति विज्ञानेश्वरः । अत्र मदनः ।
विनायकोपस्थानं कृत्वाऽस्विकोपस्थानं कार्यमित्याह । किञ्च—

ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमाज्याम्रलेपनः ।

ब्राह्मणान्भोजयेद्दद्याद्ब्रह्मयुग्मं गुरोरपि ॥१॥

गुरोराचार्याय । अपि शब्दाद्वृत्तिणामपि ॥ एवंविधं कर्म कुर्वतः ।

एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः ।

कर्मणां फलमाप्नोति श्रियमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥१॥

अस्याः कर्माङ्गत्वेन पौष्टिकत्वेन च वर्णयतुष्टयस्याप्यत्राधिकारः ॥
शूद्रस्य तु मन्त्रवर्जं तान्मक्रम्य ॥

मन्त्रवर्जनं दुष्यन्ति कुर्वाणाः पौष्टिकीं क्रियामिति मोक्षधर्म-
श्रवणादिति वदन्ति ॥ महार्णवोऽपि ॥ यजमानस्तु शूद्रश्चेदिति वदन्
सत्याधिकारमभिप्रैति ॥ इति विनायकशान्तिनिर्णयः समाप्तः ॥

अथ प्रयोगः ॥

कर्ता देशकालौ सङ्कीर्त्याऽमुककर्मणो निर्विघ्नतासिद्धयर्थमुपसर्ग-
निवृत्त्यर्थं वा विनायकस्त्रयं कारय्य इति सङ्कल्पयेत् ॥ ततः पुण्याह-
वाचननान्दीध्याजान्तं यथोक्तं कुर्यात् । अपरे पुण्याहवाचनं नेच्छन्ति ॥
अग्रे तस्य कर्त्तव्यत्वात् ॥ अद्याचार्यं श्रुत्वा चतुष्टयं वृणुयात् ॥
श्रुत्वाजो न सन्तीति केचित् । तदाचार्यं एव वक्ष्यमाणमभिषेकं कुर्यात् ॥
यजमानः प्रतिमास्वस्तपुञ्जेषु वा । शिवं, पार्वतीं, गणेशं, वसुदेवं
केतुं, अर्कं, भीमं, शुक्रं, गुरुं, बुधं, शनिं, चन्द्रं, राहुं, स्कन्दं, कृष्णं,

आवाह्य पूजयेत् ॥ तथाऽऽचार्यः पञ्चवर्षैः पूर्वादिचतुर्दिक्षु चत्वारि-
मध्यस्थवेद्यां वैकर्मिति स्वस्तिकपञ्चकमालिक्य मध्यस्थस्वस्तिको-
परि आननुहं रक्तं चर्म प्रार्थानधीऽमूर्ध्वलोम संस्थाप्य तस्योपरि
धीपल्लीपीठं संस्थाप्य सितेन वाससा संकाश्येत् ॥ पतञ्जरासन-
मिति । अथ चतुर्षु स्वस्तिकेषु पूर्वादिदिक्षु चत्वारोऽपि श्रुतिजः
कलशान्संस्थापयेयुः ॥ आचार्यो वा ॥ तथाऽर्थ प्रकारः ॥ ॐ महीधौः
पृथिवी च भोत भूमि सृशन् ॥ स्वमाथ्यं ॐ ओषधयः समिति यवान्
क्षिप्त्वा ॐ आजिग्र कलशोन्धितितेषु कलशं संस्थाप्य ॥ ॐ बद्रक्षस्योक्त-
अभममसीति उक्तेमापूर्य्य ॥ त्वां गन्धर्भेति गन्धं क्षिपेत् (केचिन्तु
चन्द्रमागदकस्तूरी-कर्पूर-गोरोचनानीन् शुग्गुलं च निक्षिपन्ति) ॐ वा
ओषधीरिति सर्वोषधोः क्षिपेत् ॥ ॐ काशशम्भाहादिति दूर्वाः ॥ ॐ
काशस्थेव इति पञ्चपल्लवान् ॥ ओं स्योना पृथिवीत्यनेन मृशिका
क्षिपेत् ॥ (अथवा उद्धृतासि वराहेण कृष्येन शतपाहुना ॥ मृष्टिके
हर मे पापं यन्मया पुष्टं कृतमित्यनेन मन्त्रेण पञ्च मूढः क्षिपेत्)
वाः कलिनीरिति फलम् । ॐ परिबाजयतीति पञ्चरत्नानि क्षिपेत् ॥
ओं हिरण्यगर्भेति हिरण्यं क्षिपेत् ॥ ओं युवा सुवासंति वक्ष्युमेव
वेष्टयेत् ॥ ॐ पूर्वां रवीं परेति कलशोपरि धाम्यपूर्वं पूर्णपात्रं निक्षि-
प्यात् ॥ अथ वरुणावाहने पूजने ऽपि केचिदाहुः ॥ ततः कलशे सर्वे
समुद्रा इति गङ्गाद्यावाहनम् । ततः कुम्भामिषन्त्रणम् ॥ कल-
शस्य मुखे विष्णुरित्यदिना इति ॥ ततः कुम्भप्रार्थना ॥ देवदानव-
संवादे...सर्वदेति ॥ ततो श्रुतिज आनो भद्रेति शान्तिमूलकं पठेयु-
रिति केचित् ॥ आनो भद्रेति शान्तिमूलकस्य राहुगणो विभवेवास्त्रि-
ष्टुप् आवा सप्तमी च जगतः पृथ्वीविराट् शेषास्त्रिष्टुभः शान्तिमूलकजपे
विनियोगः ॥ ॐ आनो भद्राः १२ मंत्राः ॥ शनो ध्यातः पञ्चतामित्या-
दिकां वा ३ मंत्राः ॥ तस्मिन्नेव समये आचार्यो भद्रासनस्थोत्तर-
ईशान्यां वा वक्ष्याप्स्त्रादितपीठादौ विनायकप्रतिमामाश्रित्वाप्रतिमां
वाभ्युत्तराखपूर्वकं प्रतिष्ठाप्य षोडशोपचारैः पूजयेदिति निबन्ध-
कृतः ॥ तत्र विनायकमन्त्रः ॥ ॐ गलानाम्बवा० ॥ ॐ तत्पुदकाय
विचछे वज्रमुदकाय धीमहि ॥ तन्नो इन्तिः प्रबोदयादिति वा ॥
गौर्वस्तु ॥ ॐ आयं गौः । जम्बेऽज्जम्बके० वा ॥ सुभगायै विचछे
काममात्मन्यै धीमहि ॥ तन्नो गौरो प्रबोदयाधिति ॥ अथ मित्तकुरापां

चरुहोमोऽप्युक्तः ॥ शिष्टाश्च कुर्वन्ति तस्मिन्पक्षे आचार्यो गृह्योक्तवि-
धिना कुण्डे स्थापितले वाऽग्निं प्रतिष्ठाप्य प्रावेशमात्रं समिद्धयमा-
दायास्मिन्होमे देवतापरिग्रहार्थमन्वाधानं करिष्ये इति सकल्प्य
चक्षुषी आग्नेनेत्यन्तमुत्फवा अत्र प्रधानं मितं समितं शालंकटं
कूष्माण्डं राजपुत्रमेताः प्रधानदेवता एकैकया चर्वाहुत्वा यदये ॥ शेपेण
लिष्टकृतमित्पाद्युत्फवाग्नावाद्ध्यात् ॥ अथपार्कमते तु पञ्चैवाहुतयस्त-
स्मते त्वाधाने होमद्वये च तथैवानुसन्धेयम् ॥ ततः परिसमूहनादि-
चक्षुष्यणान्तं कृत्वा गोघृतलोलीकृतेन गौरसर्पपकल्केनोद्धत्तितान्
सर्वोपधिचूर्णैः कस्तूरिकागरुचन्दनादिभिर्विलितशिरसं यजमान-
माचार्यो भद्रास्ते उपवेशयेत् ॥ ततो यजमानः स्वस्तिवाचनं कुर्यात् ॥
अनन्तरं रूपशुण्डशालिनाभिः सुवासिनीभिर्नीराजनं कारयेत् । ततो
मन्त्रास्तेष्वप्युक्तैश्चावस्थितं कलशमादायाभिषिञ्चेत्वाचार्यः ।

मन्त्रश्च—सहस्राक्षं शतं धारमृषिभिः पावनं कृतम् ।

तेन त्वामभिषिञ्चामि पावमानीः पुनन्तु ते ॥१॥

ततो दक्षिणदेशावस्थितं कलशमादायाभिषिञ्चेत्वाचार्यः ।

मन्त्रः—भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पतिः ।

भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥२॥

ततः पश्चिमदिगवस्थितं कलशमादायाभिषिञ्चेत्वाचार्यः ।

मन्त्रः—यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमन्ते यच्च मूर्धनि ।

ललाटे केशवो रक्षणोरापस्तं व्रन्तु ते सदा ॥३॥

ततः उदक्देशावस्थितकलशमादाय पूर्वोक्तैस्त्रिभिर्मन्त्रैरभिषि-
ञ्चेत् ॥ बृहत्पराशरेणऽभ्येऽपि मन्त्रा उक्ताः ।

मन्त्रः—एतद्वै पावनं स्नानं सहस्राक्षमृषिस्मृतम् ।

तेन त्वा शतवारेण पावमान्यः पुनन्तु माम् ॥१॥

शक्रादिदशदिक्पाला ब्रह्माद्या केशवादयः ।

आपस्तं व्रन्तु दौर्भाग्यं शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ॥२॥

वेदमन्त्राः—ॐ सुमित्रिया नऽ आपऽ ओषधयः सन्तु ।

दुर्मित्रि तस्मै सन्तु योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं द्विष्यः ॥

मन्त्रः-सप्तदा गिरयो नद्यो मुनयश्च पतिव्रताः ।

दौर्भाग्यं घ्नन्तु ते सर्वे शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ॥४॥

पादगुल्फोरुजङ्घादौ नितम्बोदरनाभिषु ।

स्तनोरुबाहुहस्ताग्रग्रीवा अंसाग्निसन्धिषु ॥५॥

नासाललाटकणभ्रुकेशान्तेषु च यत्स्थितम् ।

तदापो घ्नन्तु दौर्भाग्यं शान्तिं यच्छन्तु सर्वदा ॥६॥

इत्येतैरप्यभिषिञ्चेदिति केचित् । चतुर्थकलशाभिषेचन एवेते पठनीयाः ॥ अथाचार्यो यजमानस्य पश्चिमतं तिष्ठन् सध्यपाणिगृहीत-
कुशां तर्हि ते यजमानशिरसि औदुम्बरेण क्षुब्धेण सार्षपतैलं जुहुयात् ।

मन्त्राः-ॐ मिताय स्वाहा । यजमानः इदं मिताय न मम ॥१॥

ॐ सम्मिताय स्वाहा । इदं सम्मिताय न मम ॥२॥

ॐ शालाय स्वाहा । इदं शालाय न मम ॥३॥

ॐ कटंकटाय स्वाहा । इदं कटंकटाय न मम ॥४॥

ॐ कूष्माण्डाय स्वाहा । इदं कूष्माण्डाय न मम ॥५॥

ॐ राजपुत्राय स्वाहा । इदं राजपुत्राय न मम ॥६॥

अथाचार्योऽन्यर्धनाद्याज्यभागान्तं कृत्वा चरुणा मिता-
दिभ्य एव जुहुयाद्यजमानस्तु पूर्ववत्त्यजेत् ॥ आचार्यः
स्विष्टकृदादिप्रणीताविमोक्तान्तं कर्मशेषं समापयेत् ॥ यजमा-
नस्तु अभिषेकशालायामित्रादिदशद्विक्पालेभ्यो नाम्ना दिक्षु
त्रिदिक्षु च बलीन् दद्यात् ॥ एतानि अग्निस्थापन-चरुहोम-
द्विक्पाल-बलिदानानि मिताक्षरामनुबन्धोक्तानि ॥ सतो मिताय एष
बलिर्न ममेति पायसेन माषभक्तेन वा बलिं दत्त्वा विनायकाम्बिकयो-
रग्रतः सङ्कदग्रहसतरदुलानां मांसेन तिलपिष्टेन वा मिश्रमोदनभस्म-
मांसं पक्वमपक्वं गौडी पैष्टी माध्वीति त्रिविधां सुरां च ॥ ब्राह्मणस्य
मांसस्थाने सलवणं पायसं सुरास्थाने सलवणं दुग्धं चित्र पुष्पं
सुगन्धिद्रव्यं मूलकं पूरिकाः अपूपाः उडेरकसृजः ॥ दध्यन्नं पायसं

शुद्धमिधतएदुलाधिपिष्टं मोदकांश्च पात्रे संस्थाप्य तत्पुरुषाय विप्रहेति
मन्त्रेण विनायकाय ॥ सुभगायै विप्रहेति मन्त्रेण चाम्बिकायै निवेद-
येत् । अथाचार्यो नूतनशूर्पं सर्वमुपहारशेषं संस्थाप्य चतुष्पथं गत्वा
तत्र गोमयेनोपलिप्य कुशानास्तीर्य तत्र शूर्पं प्राङ्मुखं संस्थापयेत् ॥
यजमानस्त्वेतैर्मन्त्रैर्बलिं दद्यात् ॥

मन्त्रः—बलिं गृह्णन्त्विमं देवा आदित्या वसवस्तथा ।

मरुतोऽथाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः ॥१॥

असुरा यातुधानाश्च पिशाचा मातरोरगाः ।

शाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः ॥२॥

जृम्भकाः सिद्धगन्धर्वा नागा विद्याधरा नगाः ।

दिक्पालाः लोकपालाश्च ये च विप्रविनायकाः ॥३॥

जगतां शान्तिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ।

मा विघ्नं मा च मे पापं मा सन्तु परिपन्थिनः ॥४॥

सौम्या भवन्तु तृप्ताश्च भूतमेताः सुखावहाः ॥इति॥

अनेन बलिदानेन देवादित्य-वसु-मरुदश्वि-रुद्र-सुपर्ण-पन्नग-ग्रहा-
सुर-यातुधान-पिशाच-मातुरग-शाकिनी-यक्ष-वेताल-योगिनी-पूतना-
शिवजृम्भकसिद्ध-गन्धर्वा-नाग-विद्याधर-नग-दिक्पाल-लोकपाल-विप्र-
विनायक-जगच्छान्तिकर्तृ-ब्रह्मादिमहर्षि-भूत-प्रेतेभ्य इदं न समेत
स्यागः ॥ ततः शिरसा भूमिं गत्वा पुष्पयुतमर्घ्यं तत्पुरुषायेति मन्त्रेण
विनायकाय सुभगायै इत्यम्बिकायै च दद्यात् ॥ ततो कूर्वासर्षपपु-
ष्पाणां पूर्वोक्तविनायकमन्त्रेण गणानाम्नेति वा विनायकावाञ्जलिं
दद्यात् ॥ अम्बिकायै पूर्वोक्तमन्त्रेण अम्बेऽअम्बिके० अञ्जलिं दद्यात् ॥
ततो विनायकमम्बिकां चोपतिष्ठेत् ॥

मन्त्रस्तु-रूपं देहि यशो देहि भगं भगवति देहि मे ।

पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वान्कामांश्च देहि मे ॥१॥

अस्मिन्मन्त्रे भगं भगवन्देहि म इत्युक्तं विनायकमुपतिष्ठेत् ॥
अनन्तरं यजमानः प्राङ्मुखोपविष्ट उदङ्मुखानाचार्यादीन्पूजयित्वा

वक्षिणां वद्यात् । तत उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इत्यनेन यान्तु देवगणा
इत्यनेन च विनायकमभिकां चोत्थाप्य भिक्षुज्य प्रतिमाभिस्त्वां
सामग्रीमाचार्याय वद्यात् । ततो यथाशक्ति भूयस्वीं वक्षिणां दीना-
नायेभ्यो इत्वा यथाशक्ति विनायकप्रीत्यर्थमभिकाप्रीतये च ब्राह्मणा-
भोजयित्वा सकृत्पथ ॥ वा यस्य स्मृत्येत्याद्युक्त्वा न्यूनातिरिक्तं सर्वं
सम्पूर्णमस्त्विति तान्सम्प्राप्य तैरनुकृतः सुहृद्भूतो भुज्जीत ॥

इति श्रीमच्छङ्करभट्टसूरिस्नुमहनीलकण्ठकृते भगवन्तभास्करे
शान्तिमयूखे विनायकशान्तिपद्धतिः समाप्ता ॥

अथ ग्रहयज्ञः ।

स्कान्दे-देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः ।
पोड्यन्ते ग्रहपीडाभिः किं पुनर्भुवि मानवाः ॥१॥
शनैश्चरेण सौदासो नरमांसे नियोजितः ।
राहुणा पीडितो राजा नलो भ्रान्तो महीतले ॥२॥
अङ्गारकविरोधेन रामो राष्ट्राभिवास्तितः ।
अश्वमेधेन शशाङ्केन हिरण्यकशिपुर्हतः ॥३॥
रविणा सप्तमस्थेन रावणो विनिपातितः ।
गुरुणा जन्मसंस्थेन हतो राजा सुयोधनः ॥४॥
पाण्डवा बुधपीडार्या विकर्मणि नियोजिताः ।
षष्ठेनोशनसा युद्धे हिरण्यकेशो निपातितः ॥५॥
एते चान्ये च बहवो ग्रहदोषैस्तु पीडिताः ।

याज्ञवल्क्यः-ग्रहाधीना नरेन्द्राणामुच्छायाः पततानि च ।

भावाभावौ च जगतस्तस्मात्पूज्यतमा ग्रहाः ॥१॥

प्रयोगपारिजाते उत्पलपरिमले—

कार्यारम्भेषु सर्वेषु प्रतिष्ठास्वध्वरेषु च ।

नव-वैश्वदेवेशे च गर्भाधानादिकर्मसु ॥१॥

आरोग्यस्नानसमये संक्रान्तौ रोगसम्भवे ।
 अभिचारे च यः कुर्याद्ग्रहपूजां विधानतः ॥२॥
 सोऽभीष्टफलमाप्नोति निर्विघ्नेन न संशयः ।
 श्रोकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् ॥३॥
 वृश्चायुः पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नपि ॥इति॥

मात्स्ये—ग्रहयज्ञास्त्रिधा मोक्ताः पुराणश्रुतिकोविदैः ।
 मयमोऽयुतहोमश्च लक्षहोमस्ततः परम् ॥१॥
 तृतीयः कोटिहोमस्तु सर्वकामफलप्रदः ।
 ग्रहस्योत्तरपूर्वेण मण्डपं कारयेद्ब्रधः ॥२॥
 रुद्रायतनभूमौ वा चतुरस्रमुदकुलवम् ।
 दशहस्तमयाष्टौ वा हस्तान्कुर्याद्विधानतः ॥३॥
 तस्य द्वाराणि चत्वारि कर्त्तव्यानि विचक्षणैः ॥इति॥

स्कान्दे—नवग्रहमन्त्रे कुण्डं हस्तमात्रं समं भवेत् ।
 चतुरस्रमथो हस्तं योनिवक्त्रं समे खलम् ॥१॥

योनिरेव वक्त्रं यस्य तत् । पुत्रादिकामनया तु योन्याद्याकारा
 अपि भवन्ति । चतुरङ्गुलविस्तारा मेखला तद्वदुच्छ्रिता । अत्र
 विशेषोपदेशादेकैव मेखला ।

मात्स्ये—वितस्तिमात्रा योनिः स्यात् षट्सप्तङ्गुलविस्तृता ।
 कूर्मपृष्ठोज्जता मध्ये पार्श्वयोश्चाङ्गुलौच्छ्रिता ॥
 गजोष्ठसदृशी तद्दायता च्छिद्रसंयुता ।
 मेखलोपरि सर्वत्र अश्वत्थदलसन्निभा ॥२॥

एकं कुण्डं च मण्डपेशानभागे उदीच्या वेति हेमाद्रिः । अयु-
 तादि होमं प्रकृत्य वशिष्ठस्तु—

कुण्डं तन्मध्यभागे तु कारयेच्चतुरस्रकम् ।
 कुण्डस्येशानभागे तु पूजावेदिं प्रकल्पयेदित्याह ॥१॥

अत्र चतुरस्रमित्यनेन स्रष्ट्रियादिपुरस्कारेण विहितानामाकार-
विशेषाणां स्त्रीपुरस्कारेण विहितस्य योन्याकारस्य निवृत्तियौनौ पुत्राः
शुभं वृत्तेन्द्राभ इत्याद्याः काम्यास्त्वाकारा भवन्त्येव ॥वेद्यां विशेषमाह—

गोभिलः—कुरङ्गस्य प्रागुदीच्यां वा प्राच्यामुत्तरतोऽपि वा ।

चतुरस्रं चतुर्द्वारं कर्त्तव्यं ग्रहपीठकम् ॥१॥

श्रीकापः पूर्वतः कुर्यात्पुष्ट्यर्थं दक्षिणेन तु ।

पश्चाद्द्विजन्मसिद्धयर्थं शान्त्यर्थं चोत्तरेण तु ॥२॥

ऐशान्यां सर्वकामाय साग्नेय्यां त्वभिचारके ।

नैऋत्यां पुत्रलाभाय पुष्ट्यर्थं वायवेन त्विति ॥३॥

ग्रहवेदी तु स्थण्डिलपक्षेऽपि कार्या ।

वशिष्ठः—तिखेदष्टदलं पर्यं वेदिकोपरि तण्डुलैः ।

अत्रैकाग्रिग्रहाचार्यपक्षमुक्त्वा तेषां नवसंख्या कुरङ्गेषु तत्तद्व-
ग्रहाकारांश्चाह—

प्रयोगपारिजाते भगवान्—

मनोरमे शुचौ देशे होमशालामलङ्कृताम् ।

कृत्वा तु संवृतां प्राज्ञो ग्रहस्थानं प्रकल्पयेत् ॥१॥

तन्मध्ये भास्करस्थानं भवेत्पूर्वोत्तरे बुधः ।

पूर्वस्मिन्भार्गवस्थानं सोमो दक्षिणपूर्वके ॥२॥

दक्षिणस्यां कुजस्थानं राहोर्दक्षिणपश्चिमे ।

शनेस्तु पश्चिमस्थानं केतोरुत्तरपश्चिमे ॥३॥

उत्तरस्यां गुरोः स्थानमेव च स्थण्डिलं भवेत् ।

स्थण्डिलमन्यर्थम् ।

भास्करस्य च दृष्टां स्याच्चन्द्रस्य चतुरस्रकम् ।

कुजस्य तु त्रिकोणं स्याद्वायुाकारं बुधस्य तु ॥१॥

गुरोर्दीर्घचतुष्कोणं पञ्चकोणं शितस्य तु ।

चापाकारं शने राहोः सूर्यकेतोर्ध्वजाकृतिम् ॥२॥
 नवधा विभजेदग्निं श्रौतकर्मविधानतः ।
 ऋत्विजश्च यथायोगं कुण्डेषु ब्राह्मणाः पृथक् ॥३॥
 अथ स्रुवेण जुहुयात्सूर्यपावकदास्कान् ।
 ऋत्विजो जुहुयुः सर्वे स्रुवेणैव पृथक् पृथक् ॥४॥
 अष्टौ तु शकलान् गृह्य समारोपणमग्निषु ।
 प्रधानायां निधायेमानित्यं होमं समाचरेदिति ॥५॥

अथैव च स्थण्डिलं भवेदित्यनेन स्थण्डिलानां कुण्डानां च स
 स आकारस्तत्तद्दिक्षु निवेशश्चेत्तः । ब्राह्मणाः पृथगित्यनेन नवा-
 ऽऽचार्या ब्राह्मणाश्च नवेत्युक्तं । अत्रार्थसंक्षेपः प्रयोगपारिजाते ।
 मध्यकुण्डे श्रौतार्त्ताग्निं प्रणीय ततो नवाचार्या अष्टसु कुण्डेष्वग्निं
 प्रणीयाऽऽज्यभागान्तेऽर्कादिसमिन्निर्गुणोदनादिहविर्भिराज्येन च
 महादिमन्त्रैर्हुत्वा व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिश्च तिलान् हुत्वा स्विष्ट-
 कृदादिहोमशेषं कृत्वा पूर्णाहुतीर्जुहुयुरिति ॥

कुण्डमुक्त्वा स्कान्दे—

तस्य चोत्तरपूर्वेण स्थण्डिलं हस्तमात्रकम् ।

त्रिवर्गं चतुरस्रं च वितस्त्युच्छ्रायसम्मितम् ॥१॥

स्थण्डिलं वेदिः । वप्रो मेखला ।

मात्स्ये—द्विरकुलोच्छ्रितो वप्रः प्रथमः समुदाहृतः ।

ज्यकुलोच्छ्रायसंयुक्तं वप्रद्वयमथोपरि ॥१॥

द्वयकुलस्तत्र विस्तारः सर्वेषां कथितो नुधैः ।

तत्र ग्रहानाऽऽह याज्ञवल्क्यः—

सूर्यः सोमो महीपुत्रः सोमपुत्रो बृहस्पतिः ।

शुक्रः शनैश्चरो राहुः केतुरचेति ग्रहाः स्मृताः ॥१॥

स्कान्दे—नवग्रहमखे कुर्वाहस्विजश्चतुरः शुभान् ।

अथवा चैकमभ्यर्च्य विधिना ब्रह्मणा सह ॥१॥

त्रिविधमपि नवग्रहमुपक्रम्य वसिष्ठस्तु—

षोडश ब्राह्मणान् शुद्धान् दम्भानृतविवर्जितान् ।

तेषां मध्ये श्रेष्ठतममाचार्यं तं प्रकल्पयेदिति ॥१॥

अथ पारिजाते नवाचार्या एको ब्रह्मा षड्विंशजः । आचार्येभ्यो नवभ्यश्च ग्रहार्चनफलं तत इत्युक्तेः । आचार्यः कर्म एव कुर्यात् ॥ परे त्वारम्भमाश्रम् । चेन्वाद्या ग्रहदक्षिणा अपि तेभ्य एव देया इत्याद्युक्तम्, तदयुक्तम् । उपक्रमे एकाचार्यस्य संस्कार्यं रवेनैकत्वमविवक्षितम् । तथाप्याचार्यस्य भूतभावपुण्ययोगाभावात्संस्कार्यत्वाद्युपपत्तेर्वृत्त आचार्यः स्वकर्म कुर्यादिति कल्पिते वाक्ये उपावेयत्वाद्याचार्यस्य भवत्येकत्वं विवक्षितम् । उपपादितं चेदमध्वर्युं वृणीते ह्येतारं वृणीते पुरोहितं वृणीत इत्यत्र मिश्रैः ।

जन्मभूर्गोत्रमग्निश्च वर्णस्थानमुत्त्वानि च ।

योऽज्ञात्वा कुरुतेशान्तिं ग्रहास्तेनाऽवमानिताः ॥१॥

तत्र वर्णजन्मनि आह दामोदरीये वृद्धपराशरः—

रक्तः कश्यपजो भ्रातुः शुक्रो ब्रह्मसुतः शशी ।

रक्तो रुद्रसुतो भौमः पीतः सोमसुतो बुधः ॥१॥

पीतो ब्राह्मसुराचार्यः शुक्रः शुक्रो भृगुद्वहः ।

कृष्णः शनी रवेः पुत्रः कृष्णो राहुः प्रजापतेः ॥२॥

कृष्णः केतुः कशन्तुः कृष्णाः पापास्रयोऽप्यमी ॥

स्कान्दे—उत्पन्नोऽर्कः कलिङ्गेषु यमुनायां च चन्द्रमाः ।

अङ्गारकस्त्ववन्त्यायां मगधायां हिमांशुजः ॥१॥

सैन्यवेषु गुरुर्जातः शुक्रो भोजकटे तथा ।

शनैश्चरस्तु सौराष्ट्रे राहुर्वैराडिनापुरे ॥२॥

अन्तर्वेद्यां तथा केतुरित्येता ग्रहभूमयः ।

यस्य यस्य च यद्गोत्रं तत्ते वक्ष्याम्यतः परम् ॥

आदित्यः कश्यपे गोत्रे आत्रेयश्चन्द्रमा भवेत् ।
 भरद्वाजोद्भवो भौमस्तथाऽऽत्रेयश्च सोमजः ॥४॥
 शक्रपूज्योऽङ्गिरो गोत्रः शुक्रो वै भार्गवस्तथा ।
 शनिः काश्यप एवाढ्य राहुः पैठीनसिस्तथा ॥५॥
 केतवो जैमिनेयाश्च ग्रहाणिस्तदनन्तरम् ।
 आदित्यः कपिलो नाम पिङ्गलः सोम उच्यते ।
 धूमकेतुस्तथा भौमो जाठराग्निबुधः स्मृतः ॥
 गुरोश्चैव शिखानाम शुक्रो भवति हाटकः ।
 शनैश्चरो महातेजा राहुकेत्वोर्दुताशनः ।

एतानि ग्रहविशेषतोऽग्निनामानि । कर्मविशेषतोऽपि देवीपुराणे-

शुभो ग्रहविधौ ह्यग्निर्लक्ष्यहोमे पराजितः ।
 कोटिहोमे शिवो बहिः सर्वकामप्रदायकः ॥१॥

कच्चिषु-लक्ष्यहोमे तु बहिः स्यात्कोटिहोमे दुताशनः ।
 स्कान्दे-भास्कराङ्गारकौ रक्तौ श्वेतौ शुक्र-निशाकरौ ।
 सोमपुत्रो गुरुश्चैव तावुभौ पीतकौ स्मृतौ ॥
 कृष्णं शनैश्चरं विन्ध्याद्राहुं चित्राश्च केतवः ।
 मध्ये तु भास्करं विद्याच्छशिनं पूर्वदक्षिणे ॥२॥
 दक्षिणे लोहितं विन्ध्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु ।
 उत्तरेण गुरुं विन्ध्यात्पूर्वेणैव तु भार्गवम् ॥३॥
 पश्चिमेन शनिं विन्ध्याद्राहुं पश्चिमदक्षिणे ।
 पश्चिमोत्तरतः केतुः स्थाप्यो वै शुक्लतण्डुलैः ॥४॥
 अथवा वर्णकैः कार्याः कार्याः स्वर्णादिधातुभिः ।

याज्ञवल्क्यः-ताम्रकात्स्फटिकाद्रक्तचान्दनात्स्वर्णजातुभौ ॥
 रजतादयसः सीसात्कास्यात्कार्या ग्रहास्तथा ।

वशिष्टः—यथारुचिमभाणेन प्रतिमाः कल्पयेत्सुधीः ॥

अत्र सर्वत्र अद्वाणां सूर्यादिः स्पष्टः । वीधायनस्तु 'सूर्याङ्गारक-
शुक्र-चन्द्र-बुध-गुरु-शनय इत्याह—

स्कान्दे—भानुं तु मण्डलाकारं सेमं तु चतुरस्रकम् ।

अङ्गारकं त्रिकोणं च बुधं बाणाकृतिं तथा ॥१॥

दीर्घचतुरस्रं गुरुं पञ्चास्रं भार्गवं तथा ।

धनुस्तुल्यं शनिं विन्द्याद्राहुं सूर्पाकृतिं तथा ॥२॥

ध्वजाकाराः केतवश्च गणेशं तत्र रूपिणम् ।

रूपिणं हस्तपादाद्यवयवयुक्तम् । स्थापयेच्चतुर्लकतपदुलैर्वर्णकैलेक्य
इत्येतत्पक्षयोर्मण्डलाद्याकारेति हेमाद्रिः ।

तत्रैव—शुक्राकौ प्राङ्मुखौ ब्रह्मै गुरु-सौम्यावुदङ्मुखौ ।

प्रत्यङ्मुखौ शनि-सोमौ शेषा दक्षिणतो मुखः ॥१॥

इदं च शुक्रादीनां प्राङ्मुखत्वादि आदित्याभिमुखाः सर्वे इति
मात्स्योकादित्याभिमुखत्वेन विकल्पते । यत्तु हेमाद्रिर्विकल्पपरि-
जिहोर्षया प्राङ्मुखावूर्ध्वदक्षी उदङ्मुखौ वामदक्षी प्रत्यङ्मुखोऽधो-
दक्षिर्दक्षिणतो मुखः दक्षिणदृष्टय इति व्याचष्ट तत्र मूलं भिन्नम् ।
विरोधतावस्यं य । वर्णरूपगुणैर्युक्तान् वशाहृत्याशाहयेत्तु तान् ।

मात्स्ये—पुण्येहि विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।

अभिप्रणयनं कृत्वा वेद्यामावाहयेत्सुरान् ॥१॥

देवानां तत्र संस्थाप्या विंशतिर्द्वादशाधिका ।

आदित्याभिमुखाः सर्वे साधिप्रत्यभिदेवताः ॥२॥

विष्णुधर्मोत्तरे—

अतः परं प्रवक्ष्यामि यो देवो यो ग्रहः स्मृतः ।

अग्निरर्कः स्मृतः सोमो वरुणः परिकीर्तितः ॥१॥

अङ्गारकः कुमारश्च बुधश्च भगवान् हरिः ।

बृहस्पतिः स्मृतः शक्रः शुक्रो देवी च पार्वती ॥२॥

मजापतिः शनिश्चैव राहुर्वैयो ह्यङ्गणाधिपः ।

विष्वकर्मा स्मृतः केतुर्ये ग्रहास्ते सुराः स्मृताः ॥३॥

अत एवाग्न्यादिलिङ्गका मन्त्राः सूर्यादिस्थापने उक्ताः ।

स्कान्दे-अग्निं दूतं दिनेशाय चन्द्रायाप्स्वन्त इत्यपि ।

स्योना पृथिवि भीमाय इदं विष्णुर्वुधाय च ॥१॥

इन्द्र आसीं सुरेज्याय शुक्रज्योतिः सिताय च ।

मजापतेति सौराय आथं गौरिति राहवे ॥२॥

केतवे ब्रह्मयज्ञानं स्वैस्वैर्मन्त्रैः प्रतिष्ठिताः ।

एतेषां च मन्त्राणां व्याहृत्याऽऽवाहयेषु तानित्युक्त्वाभिर्न्याह-
तिभिरावाहने विकल्पः ॥ मदनस्त्वावाहन-स्थापनयोर्मैदाहु व्याह-
तिभिरावाहनम् । एतैर्मन्त्रैः स्थापनमित्यूचे पारिजाते वामनस्तु-

प्रणवं त्वादितः कृत्वा भूर्भुवः स्वस्ततः परम् ।

चतुर्ध्यां नामसंयुक्तं नमस्कारन्तयोजितम् ॥१॥

एष मन्त्रः समारूपाता ग्रहपूजाविधायकः ।

अनेनाऽऽवाहनं कुर्यादनेनैव विसर्जनमित्यूचे ॥२॥

अवावाहमवाक्येषु विशेषमाह बौधायनः । किरीटिनं पद्मासनं
पद्मकरं पद्मगर्भसमद्युतिं सप्तशवं सप्तशङ्खं कलिङ्गदेशजं काश्यप-
गोत्रं विश्वामित्रार्थं त्रिष्टुप्छन्दसं रक्ताम्बरधरं रक्ताभरणभूषितं रक्त-
गन्धानुलेपनं रक्तछत्रध्वजपताकिनं मुकुटकेयूरमणिशोभितमारुह्य रथं
दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवताग्निसहितं
प्रत्यधिदेवतेश्वरसहितं रक्तवृत्तमण्डले पूर्वमुखमादित्यमावाहयामि ॥१॥

किरीटिनं श्वेताम्बरधरं दशशवं श्वेताभूषणं पाशपाणिं
द्विषाहुं वनायुदेशजमग्निगोत्रमाघेयार्पणतुष्टुछन्दसं श्वेताम्बरधरं
श्वेतगन्धानुलेपनं श्वेतछत्रध्वजपताकिनं मुकुटकेयूरमणिशोभित-
मारुह्य रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले प्रविष्टमधि-
देवताऽपसहितं प्रत्यधिदेवतोमासहितं चतुरस्रमण्डले प्रत्यङ्मुखं
सोममावाहयामि ॥२॥

किरीटिनं रक्तमाल्यं रक्तशूलगदाधरं चतुर्भुजं मेवगमनमवन्ति-
देशजं वाशिष्ठगोत्रजं जमदग्न्यार्षं जगतीछन्दसं रक्ताम्बरधरं रक्ता-
भरणभूषितं रक्तगन्धानुलेपनं रक्तछत्रध्वजपताकिनं मुकुटकेयूरम-
णिशोभितमारुह्य रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले प्रविष्ट-
मधिदेवताभूमिसहितं प्रत्यधिदेवतास्कन्दसहितं त्रिकोणरक्त-
मण्डले दक्षिणमुखमङ्गारकमावाहयामि ॥३॥

किरीटिनं पीतमाल्यं पीतवर्णं कर्णिकारसमद्युतिं खड्गचर्मगदापा-
णि सिंहस्थं वरदं मगधदेशजमत्रिगोत्रजं भारद्वाजार्षं बृहतीछन्दसं
पीताम्बरधरं पीताभरणभूषितं पीतगन्धानुलेपनं पीतछत्रध्वजपता-
किनं मुकुटकेयूरमणिभूषितमारुह्य रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं
ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवताविष्णुसहितं प्रत्यधिदेवताविष्णुसहितं
पीतवर्णमण्डले उदङ्मुखं बुधमावाहयामि ॥४॥

किरीटिनं पीतवर्णं चतुर्भुजं दण्डिबरदं साक्षसूत्रकमण्डलुं
सिन्धुदेशजमाङ्गिरसगोत्रं वासिष्ठार्षमनुष्टुप्छन्दसं पीताम्बरधरं
पीताभरणभूषितं पीतगन्धानुलेपनं पीतछत्रध्वजपताकिनं मुकुट-
केयूरमणिभूषितमारुह्य रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले
प्रविष्टं अधिदेवतेन्द्रसहितं प्रत्यधिदेवताब्रह्मसहितं पीतदीर्घ-
चतुरस्रमण्डले उदङ्मुखं शुक्रमावाहयामि ॥५॥

किरीटिनं श्वेतवर्णं चतुर्भुजं दण्डिनं वरदं काव्यं साक्षसूत्र-
कमण्डलुं कीकटदेशजं भार्गवगोत्रजं शौनकार्षं पंक्ति छन्दसं
श्वेताम्बरधरं श्वेताभरणभूषितं श्वेतगन्धानुलेपनं श्वेत-
छत्रध्वजपताकिनं मुकुटकेयूरमणिशोभितमारुह्य रथं दिव्यं मेरुं
प्रदक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवतेन्द्राणीसहितं प्रत्यधिदे-
वतेन्द्रसहितं शुक्लपञ्चकोणमण्डले प्राङ्मुखं भगवन्तं शुक्रमावाह-
यामि ॥ ६ ॥

किरीटिनमिन्द्रनीलसमद्युतिं शूलधरं वरदं वृद्धबाहनं सबाण-
शरधरं सौराष्ट्रदेशजं काश्यपगोत्रजं भृग्वार्षं गायत्रीछन्दसं कृष्णा-
म्बरधरं कृष्णाभरणभूषितं कृष्णगन्धानुलेपनं कृष्णछत्रध्वजपताकिनं
मुकुटकेयूरमणिशोभितमारुह्य रथं दिव्यं मेरुं प्रदक्षिणीकुर्वाणं

ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवताप्रजापतिसहितं प्रत्यधिदेवतायमसहितं
कृष्णधनुर्मण्डले प्रत्यङ्मुखं शनैश्चरमावाहयामि ॥७॥

किरीटिनं करालवदनं खड्गधर्मशूलधरं सिंहासनस्थं पूर्वदेशजं
पाटलिगोत्रमाक्षिरसार्पमनुष्टुब्धन्दसं कृष्णाम्बरधरं कृष्णामरणभूषितं
कृष्णगन्धानुलेपनं कृष्णलङ्घ्रध्वजपताकिनं मुकुटकेयूरमणिशोभित-
मारुह्य रथं दिव्यं मेरुं प्रवक्षिणीकुर्वाणं ग्रहमण्डले प्रविष्टमधिदेवता-
सर्पसहितं प्रत्यधिदेवताकालसहितं कृष्णशर्पमण्डले दक्षिणमुखं
राहुमावाहयामि ॥८॥

धूम्रान् द्विधाह्वन् पाशधरान् विकृताननान् गृध्रवाहनान् किरीटिनो
मध्यदेशजान् जैमिनिगोत्रजान् गौतमार्थान् नानाछन्दश्चित्राम्बरधरा-
श्चित्राभरणभूषिताश्चित्रगन्धानुलेपनान् कृष्णपिङ्गलध्वजपताकिनो
मुकुटकेयूरमणिशोभितानारुह्य रथं दिव्यं मेरुं प्रवक्षिणीकुर्वाणान्
ग्रहमण्डले प्रविष्टानधिदेवताब्रह्मसहितान् प्रत्यधिदेवताचित्रगुप्तस-
हितान् कृष्णपिङ्गलध्वजमण्डले दक्षिणमुखान् केतूनावाहयामि ॥९॥

स्कान्दे-ईश्वरं भास्करे विन्धादुमां विद्यान्निशाकरे ।

स्कन्दमङ्गारके विन्धाद्बुधे नारायणं विदुः ॥१॥

गुरौ वेदनिधिं विन्धात् शुक्रे शक्रो विधीयते ।

शनैश्चरे यमं विन्धाद्राहौ कालस्तथैव च ॥२॥

चित्रगुप्तोधिपः केतोस्त्येता ग्रहदेवताः ।

वेदनिधिर्ब्रह्मा ।

तत्रैव—वह्नये स्थानानि देवानामोश्वरादि यथाक्रमम् ।

सूर्यस्य चोत्तरे शम्भुगुमां सोमस्य दक्षिणे ॥१॥

स्कन्दमङ्गारकस्यैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् ।

सौम्यात्पश्चिमतो विष्णुं ब्रह्मा जीवस्य पूर्वतः ॥२॥

इन्द्रमैन्द्र्यां सिताद्विद्धि मन्दादाग्नेयतो यमम् ।

राहोः पूर्वोत्तरे कालं सर्वभूतभयावहम् ॥३॥

केतोर्नैष्ठतदिग्भागे चित्रगुप्तं निधापयेत् ।

स्कान्दे-अतः स्थापनमन्त्रांश्च कथयाम्यनुपूर्वशः ।
 ईश्वरं त्र्यम्बकश्चेति श्रीश्च ते चेति पार्वतीम् ॥१॥
 यदक्रन्देति च स्कन्दं विष्णुं विष्णो रराडिति ।
 आ ब्रह्मभिति ब्रह्माणं सजोषेन्द्रेति वासवम् ॥२॥
 यमाय त्वेति च यमं कालं कार्ष्णिंरसीति च ।
 चित्रावस्विति मन्त्रेण चित्रशुभं निधापयेत् ॥३॥
 अग्निरापः क्षितिर्विष्णुरिन्द्रश्चैन्द्री प्रजापतिः ।
 सर्पो ब्रह्मा च निर्दिष्टा अधिदेवा यथाक्रमम् ॥४॥
 अग्निन्दूतमिति त्वग्नेर्वरुणस्य उदुक्षमम् ।
 स्योना पृथिवि मेदिन्या इदं विष्णुस्तु विष्णवे ॥५॥
 इन्द्र ऽआसाञ्जेतेतीन्द्रादित्यै राक्षा शचीस्थितौ ।
 प्रजापते प्रजेशस्य एष ब्रह्मेति वै विधेः ॥६॥
 मन्त्रो नमोऽस्तु सर्पेभ्यः सर्पाणां स्थापने मतः ।
 ग्रहदेवाधिदेवानां नैवेद्यं कुसुमानि च ॥ ७ ॥
 ग्रहवच्चासनं दानं स्थापनं चानुपूर्वशः ।

सूर्यादयो ग्रहा ईश्वरादयो देवाः अग्न्यादयोऽधिदेवाः । तत्रेश्वरा-
 धिदेवानां सूर्यस्यैवोसरे शम्भुमित्यादिना पूर्वं स्थलान्युक्तानि ।
 अग्न्यादयोऽधिदेवास्तु ग्रहदेवयोर्मध्ये स्थाप्याः । तथा च मध्वरत्ने
 गोभिल-वशिष्ठौ-

ग्रहदेवतयोर्मध्ये अधिदेवान्निधापयेत् ।

तत्रैव संग्रहे तु-ईश्वरादयो देवा अधिदेवतात्वेन व्यवहृता ॥

अग्न्यादयस्तु प्रत्यधिदेवतात्वेन । तेषां स्थानान्तरं श्लोकम्—

अधिदेवा दक्षिणतो वामे प्रत्यधिदेवताः ।

स्थापनीयाः प्रत्यत्नेन व्याहृतिभिः पृथक् पृथक् ॥१॥

तथैव वासिष्ठीये तु देवतानां स्थानान्तरं चोक्तम्—

रुद्रं त्र्यम्बकमन्त्रेण रवेरुत्तरतो न्यसेत् ।
 सोमस्याग्रे यदिग्भागे श्रीश्च ते येनकात्मजाश्च ॥१॥
 यदक्रन्देति भौमस्य स्कन्दं याम्ये प्रदापयेत् ।
 विष्णुं विष्णो रराटेति यजेत्पूर्वे बुधस्य च ॥२॥
 गुरोरुत्तरतोऽभ्यर्च्यो ब्रह्मा ब्रह्मेतिमन्त्रतः ।
 सजोषेन्द्रेति शुक्रस्य प्राच्यां शक्रं निधापयेत् ॥३॥
 शनेः पश्चिमतः स्थाप्यो यमाय त्वेत्यूचा यमः ।
 कार्ष्णिरीसीति मन्त्रेण राहो कालं तथोचरे ॥४॥
 चित्रगुप्तं तु केतूनां चित्रायस्वेति नैर्ऋते ।
 ग्रहाश्च देवताः ख्याताः शृणुध्वातोऽधिदेवताः ॥
 अग्निरापो धरा विष्णुरिन्द्रेन्द्राणी प्रजापतिः ।
 सर्पो ब्रह्मा च निर्दिष्टा अधिदेवा यथाक्रमम् ॥६॥
 ग्रहदेवतयोर्मध्ये अधिदेवान्निवेशयेत् ।

एतानि च वाशिष्ठीयवर्चांसि कैश्चिन्नाद्रिचन्ते—

पारिजाते-पद्म प्राग्दलमारभ्य दलाग्रेषु क्रमान्न्यसेत् ।
 इन्द्रादि लोकपालांश्च तशान्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥१॥
 विनायकं तथा दुर्गां वायुराकाशमेव च ।
 आवाहयेद्द्रव्याहृतिभिस्तथैवाश्विकुमारकौ ॥२॥

एतेऽत्र विनायकाद्याः पञ्चग्रहेभ्य उत्तरतः स्थाप्या इति साम्प्र-
 दायिकाः । दक्षिणपश्चिम-वायव्योत्तर-पूर्वेषु यथाक्रममित्यन्ये ।

राहुमन्ददिनेशानामुत्तरस्यां यथाक्रमम् ।
 गणेशो दुर्गा वायुश्च राहुकेत्वोश्च दक्षिणे ॥१॥
 आकाशमश्विनौ चेति पञ्चैतान्स्थापयेद्बुधः ।

इति संग्रहमचनानुसारेणेति पितामहचरणा रूपनारायणश्च-

स्कान्दे-उत्तरे शनिसूर्याभ्यां गुरुकेत्वोश्च दक्षिणे ।

गणाधिपं प्रतिष्ठाप्य सर्वदेवनमस्कृतम् ॥१॥

रवि-शनि-केतु-गुरुणां मध्य इति फलितोऽर्थः । विनायकपद-
मुपलक्षणम् । तेन दुर्गादयोऽप्यत्रैव स्थाप्या इति केचित् । चन्वनादि
नियमस्तत्रैव ।

दिवाकर-कुजाभ्यां हि दापयेद्रक्तचन्दनम् ।

चन्द्रे च भार्गवे चैव सितवर्णं प्रदापयेत् ॥४॥

कुङ्कुमेन तु संयुक्तं चन्दनं जीव-सौम्ययोः ।

अगुरुं चन्दनं दद्याद्वाहुकेत्वर्कजेषु च ॥२॥

अहवर्णानि शुष्पाणि गायत्र्या धूपमादहेत् ।

रवेः कुन्दुरुकं धूपं शशिनस्तु घृताक्षताः ॥३॥

भौमे सज्ज्वरसं चैव अगुरुं च बुधे स्मृतम् ।

सिद्धकं गुरवे दद्याच्छुक्रं विष्वागुरुं तथा ॥४॥

गुग्गुलं मन्दवारं तु लाक्षा राशेश्च केतवे ।

कुन्दुरुकः=सल्लकीनिर्यासः । सिद्धकं-सिद्धा इति मध्यदेशे
प्रसिद्धम् । विष्वागुरुं=विल्वफलनिर्याससहितमगुरुं ।
मन्दवारः=शनिः । अग्निर्ज्योतीति मन्त्रेण दीपं दद्यादतन्निवृत्तः ।
विहितधूपदीपगन्धादीनामसम्भवे तु-

याज्ञवल्क्यः-यथावर्णं प्रदेयानि वासांसि कुसुमानि च ।

गन्धाश्च वलयश्चैव धूपो देयश्च गुग्गुलः ॥१॥

स्कान्दे-गुडोदनं रवेर्दद्यात्सोमाय घृतपायसम् ।

लोहिताय श्विष्यान्नं बुधाय क्षीरधाष्टिकम् ॥१॥

दध्योदनं गुरोर्दद्याच्छुक्राय च घृतोदनम् ।

मिश्रितं तिलमाषैश्च नैवेद्यं तु शनैश्चरे ॥२॥

राहोर्माषोदनं दद्यात्केतोश्चित्रोदनं तथा ।

चित्रोदनम्-तिलतण्डुलमिश्रं स्यादजाक्षीरं च शोणितम् ।
कर्णनासागृहीतं स्यादेतच्चित्रोदनं स्मृतम् । इति दामोदरः

एतैरेव द्वयैर्ब्राह्मणा भोज्याः । तथा च याज्ञवल्क्यः—

गृहोदनं पायसं च हविष्यं क्षीरषाष्टिकम् ।
दध्योदनं हविश्चूर्णं मांसं चित्रान्नमेव च ॥१॥
दद्याद्ग्रहक्रमादेतद् द्विजेभ्यो भोजनं बुधः ।
शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥२॥

वशिष्ठः—उपचाराणि सर्वेषामपि शुक्लाक्षतैः सदा ।
गन्धाभावे शुक्लगन्धं गुष्पाभावे सुगन्धकम् ॥२॥
धूपामावे गुग्गुलुः स्याद्द्रव्याभावे तु मिश्रकम् ।
पञ्चामृतं गवामेव मिश्रकं न कदाचनेति ॥३॥

मात्स्ये—प्रागुत्तरेण तस्माच्च दध्यक्षतविभूषितम् ।
चूतपल्लवसंयुक्तं फलवस्त्रयुगान्वितम् ॥१॥
पञ्चरत्नसमायुक्तं पञ्चभद्रयुतं तथा ।
स्थापयेद्व्रणं कुम्भं वरुणं तत्र विन्यसेत् ॥२॥
गङ्गाद्याः सरितः सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च ।
गजाश्वरथ्यावन्मोकसङ्गमाद्भदगोक्षुलात् ॥३॥
भृदमानोय विमेन्द्र ! सर्वोषधिसमन्विताम् ।
स्नानार्थं विन्यसेत्तत्र यजमानस्य धर्मवित् ॥४॥

याज्ञवल्क्यः—अर्कः पलासः खदिर अपामार्गोऽथ पिप्पलः ।
तदुम्बरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् ॥१॥
ईश्वरादिदेवानां स्व-स्व-ग्रहसमिद्भिरेव होमः ।

हमाद्रौ देवीपुराणे —

गणाधिपतये देया प्रथमा तु वराहुतिः ।

अन्यथा विफलं विप्र ! भवतीह न संशय इति ॥

आश्वलायनः—

जुहुयात्समिदन्नाज्येनाभिर्ऋग्भिर्गथाक्रममिति ।

समित्सु विशेषमाह याज्ञवल्क्यः—

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना क्षीरेण वा युता ।

इति चात्र सम्प्रति यज्ञ देवताकानेकद्रव्याणामेकैवाहुतिः साक्षा-
ज्यवत्तदिति वाच्यम् ।

आदौ तु समिदन्नाज्यैः पृथगष्टोचरं शतमिति वाशिष्ठात् ।

अन्यथापि सम्प्रतिपन्नदेवताके स्मार्ते कर्मण्यनेकद्रव्यके पृथगेव
होम इति साम्प्रदायिकाः । बहुषु कर्मसु प्रायो वचनान्यप्येवम् ।

स्कान्दे—आकुण्ठेन सहस्रासोरिमं देवा तथेन्दवे ।

अग्निमूर्द्धेति भौमाय तद्बुध्यस्व बुधाय च ॥१॥

बृहस्पतेति च गुरोः शुक्रायाऽन्नात्परिश्रुतः ।

शनैश्चरस्य मन्त्रोऽयं शन्नोदेवीरुदाहृतः ॥२॥

कयान इति राहोश्च केतुं कुण्वंस्तु केतवे ।

मात्स्ये—आवोराजेति रुद्रस्य बलिं होमं समाचरेत् ॥३॥

आपो हिष्ठेत्युमायास्तु स्योनेति स्वामिनस्तथा ।

विष्णोरिदं विष्णुरिति त्वमित्सेति स्वयम्भुवः ॥४॥

इन्द्रमिदेवतातय इतोन्द्रस्य प्रकीर्तितः ।

तथा यमस्य चायज्ञीरिति होमः प्रकीर्तितः ॥५॥

कालस्य ब्रह्मजज्ञानमिति मन्त्रः प्रशस्यते ।

चित्रशुभस्य चाज्ञातमिति पौराणिका विदुः ॥६॥

अग्निं दूतं वृणीमह इति विष्णोरुदाहृतः ।
 इन्द्रायेन्द्रो मरुत्वत इति शक्रस्य शस्यते ॥७॥
 उत्तानपर्णिमुभगे इति शच्याः समाचरेत् ।
 मजापतेः पुनर्होमं मजापत इति स्मृतः ॥८॥
 नमोऽस्तु सर्पेभ्य इति सर्पाणां मन्त्र उच्यते ।
 पूषं ब्रह्माय ऋत्विज इति ब्रह्मण्युदाहृत ॥९॥
 विनायकस्य चातून इति मन्त्रो बुधैः स्मृतः ।
 जातवेदसे सुनवाम दुर्गामन्त्रोऽत्र उच्यते ॥१०॥
 पूर्णाहुतिं च मूर्ध्नि दिव इत्यभिमातयेत् ।
 स्कान्दे-नैवेद्यशेषं हुत्वा च होममन्त्रादनन्तरम् ।
 अथ व्याहृतिभिर्हुत्वा एकैकस्य यथाक्रमम् ॥१॥
 अष्टोत्तरं च साहस्रं शतमष्टादिकं तथा ।
 अष्टाविंशतिरष्टौ वा एकैकस्य तु होमयेत् ॥२॥
 होतव्यं च घृतं तत्र चरुलक्षादिकं पुनः ।
 मन्त्रैर्दशाहुतीर्हुत्वा होमो व्याहृतिभिः स्मृतः ॥३॥

अथेति अधवेत्यर्थः । गृहीत्वा तामयाम्यिकामितिषत् । मदनस्त्व-
 यवेत्येव पपात तत्तन्मन्त्राणां व्याहृतीनां च परस्परं विकल्पः । अथा-
 ऽष्टोत्तरसहस्रादिसंख्यादि तु पक्षद्वयेऽपि नैवेद्यशेषहोमस्तु शास्त्रा-
 विशेषपर इत्यपि स एव लक्षादिकः पुनर्व्याहृतिभिर्होमो मन्त्रै-
 र्दशाहुती हुत्वा स्मृत इत्यन्वयः । मन्त्रैर्ग्रहमन्त्रैः । व्याहृतिभिर्व्य-
 स्ताभिः समस्ताभिश्च । तात्पर्यास्तु । अथ व्याहृतिभिर्हुत्वेति
 पृथग्वाक्यं एकैकस्येति तु प्रतिद्वैतमष्टाविसंख्यान्यवधार्यम् । एकैकस्य
 तु होमयेदित्येकैकपदं तु यथादिद्रव्यपरम्, न देवतापरं । अस्मिन्नेव
 होमे घृतचरुद्रव्यविधिरग्रे लक्षादिक इत्येतत् । अथ व्याहृतिविहि-
 ते होमे लक्षादि संख्याविध्यर्थः । मन्त्रैरित्यादि तु चरुहोमोत्तरं
 सोमं राजानमिति मन्त्रेण यथाप्रकृतिस्विष्टकृद्वधुत्वा सूर्यादिमन्त्रै-
 र्दशदशाहुतीः प्रतिद्वैतं लक्षाहोमादिद्रव्येण हुत्वा व्याहृतिभिर्लक्षादि

होमः कार्य इत्याहुः । यथाद्यन्यतमद्रव्येण ग्रहादिभिः प्रत्येकं दशाहुती-
स्तत्तन्मन्त्रैर्हुत्वा तेनैव द्रव्येण व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्युतलक्ष-
कोट्यन्यतमसंख्यया जुहुयादिति हेमादिमदनौ । तानि च द्रव्याणि
देवीपुराणे—यवव्रीहि-घृत-क्षीर-तिल-कंगु-प्रसारिकाः ।

पङ्कजोशीर-बिल्वार्क-दला होमे प्रकीर्तिताः ॥१॥

उदङ्मुखः प्राङ्मुखः वा कुर्युर्ब्रह्मणपुङ्गवाः ।

मन्त्रवन्तश्च कर्त्तव्याश्चरवः प्रतिदैवतम् ॥२॥

हुत्वा च तांश्चरन् सम्यक् कृतो होमं समारभेत् ।

सर्वाधिकं च घृताद्यक्तं होतव्यम्—

होतव्यं च घृताद्यक्तं चरु भक्ष्यादिकं पुनः । इति—मात्स्यातु

मन्त्रं ब्राह्मणं । यद्वर्त्तयेद्यशिश्रेष्ठो गुडोदनादिः । तानि द्रव्याण्यु-
क्त्वा इत्येतानि हवींषि स्युः समित्स्वख्यसमाहुतीरित्याश्वलायनोक्तेः
अधिदेवताभ्योऽपि होमः—

हेमाद्रौ—चरुणा च समिद्धिश्च सर्पिषा च तिलैः क्रमात् ।

तत्तन्मन्त्रैश्च होतव्याः क्रमादग्नाधिदेवताः ॥१॥

गृह्यपरिशिष्टे—प्रधानदशांशेन पार्श्वदेवतयोरिति अधिदेवतादि-
होमे संख्या वाशिष्टे द्विप्राश्चैवाधिदेवताः पञ्चानां चैव पञ्चधेति ।
द्विप्राः पञ्च । पञ्चानां गणेशादीनां पञ्चधा प्रत्येकमित्यर्थः । केचित्तु
द्वौ वयो वा द्विप्राः । विनायकादीनां पञ्चधा एकैकामिति केचित् ।

प्रयोगपारिजाते—

इन्द्रादिलोकपालांश्च तत्तन्मन्त्रैः प्रपूजयेत् ।

तत्तन्मन्त्रैर्जपं कुर्यात्ततो होमं समारभेत् ॥१॥

नृसिंहपुराणे—

ततो व्याहृतिभिः पञ्चाज्जुहुयाच्च तिलादिकम् ।

यावत्प्रपूज्यते संख्या लक्ष वा कोटिरेव वा ॥१॥

वा शब्दाद्युतमपि ग्रहयज्ञश्च न नियतकालीनः स्वेच्छामयः
स उच्यते इति भविष्योत्तरात्—

ततो व्याहृतिभिः कुर्यात्तिलहोमं प्रयत्नतः ।

प्रथमोऽयुतहोमः स्याल्लक्षहोमो द्वितीयकः ॥ १ ॥

तृतीयः कोटिहोमः स्यात्त्रिविधो ग्रहयज्ञकः ।

एकरात्रं त्रिरात्रं वा पञ्चरात्रमथाऽपि वा ॥ २ ॥

शिवगाथां विष्णुगाथां शान्तिं ब्राह्मणभोजनम् ।

समापयेत्प्रतिदिनमेवं भक्तिसमन्वितम् ॥ ३ ॥

इति वाशिष्ठेऽप्येकयज्ञादि ग्रहणं नियमानाश्रयार्थम् । अत्र सूक्ता-
दिजपोऽपि तुलादानवदिति केचित् ।

वाशिष्ठे—अथाभिषेकमन्त्रेण वाद्यमङ्गलगीतकैः ।

पूर्णकुम्भेन तेनैव होमान्ते प्रागुदङ्मुखैः ॥ १ ॥

अव्यङ्गावयवैर्जज्ञान् हैमसगदामभूषितैः ।

यजमानस्य कर्तव्यं चतुर्भिः स्नपनं द्विजैः ॥ २ ॥

अभिषेकमन्त्राः प्रथमो ब्रह्मन्ते—

वाशिष्ठः—स्वस्तिकं कल्पयेत्पश्चात्कुण्डस्येशानभागतः ।

यजमानाभिषेकार्थं तत्र भद्रासनं न्यसेत् ॥ १ ॥

माङ्गमुखस्थोपविष्टस्य यजमानस्य तत्र च ।

अभिषेकं ततः कुर्युः साचार्याः षोडशर्त्विजः ॥ २ ॥

विविधैर्मङ्गलैर्घोषैः सूतमागधजैः सह ।

ततस्तस्याभिषिक्तस्य स्नानार्थं बलिमुत्क्षिपेत् ॥ ३ ॥

दिग्बिदिज्जु विचित्रानैर्दोषैर्निराजयेत्ततः ।

शुक्लमान्याम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ॥ ४ ॥

ततो मण्डपमागत्य ध्यायेदर्षिं सुरान्प्रह्वान् ।

प्रत्येकं प्रतिमन्त्रैश्च दद्यात्पुष्पाञ्जलिं तत इति ॥ ५ ॥

वामनः—आचार्यमभृतिभ्यश्च ग्रहाचनफलं ततः ।

समिदाज्यचरुणां च तिलहोमफलं च यत् ॥ १ ॥

ब्रह्मत्वे कुम्भपूजायां चाऽर्चनस्य फलं च यत् ।

गणपत्तेत्रपाश्वीशदुर्गादेव्यङ्गदेवताः ॥ २ ॥

तासां जपफलं सम्यग्गृहीयाज्जलपूर्वकम् ।

एतानि च वामनवच्चास्ति निर्मूलानीति पितामहचरणाः । वशिष्ठ-
मोभिलवचसामपि केचिदाहुः ।

वशिष्ठः—ततो जपादीन् जुहुयात्पूर्णाहुतिमथाऽऽचरेत् ।

तत्रैव—मन्त्रेण सप्त ते ऽअग्ने इति पूर्णाहुतिं चरेत् ॥१॥

अग्निपुराणे—मूर्द्धानं दिव मन्त्रेण संस्त्रवेण च धारया ।

दद्यादुत्थाय पूर्णां वै नोपविश्य कदा च नेति ॥२॥

मात्स्ये पूर्णाहुतेरेकरत्नान्मन्त्राणां विकल्पः । उपांशु याज इव
शास्त्राभेदभिन्नामां याज्यानुषाफ्यानां समुच्चयेन तु पठन्ति बलोरार्चा
स्त्वयुतद्वोमे वारित प्रमाणाभावात् ।

ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ।

सर्वौषधैः सर्वगन्धैः स्नापितो वेदपुङ्गवैः ॥१॥

यजमानः सपत्नीक ऋत्विजस्तान्समाहितः ।

दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्भगवतिस्मयः ॥२॥

सूर्याय कपिलां धेनुं दद्याच्छङ्खं तथेन्द्रवे ।

रक्तं धुरन्धरं दद्याद्भौमाय ककुदाधिकम् ॥३॥

बुधाय जातरूपं तु सुरवे पीतवाससी ।

श्वेताश्वं दैत्यसुरवे कृष्णां गामर्कसूनुवे ॥४॥

आयसं राहवे दद्यात्केतवे ज्ञागमुत्तमम् ।

सुवर्णेन समाः कार्या यजमानेन दक्षिणाः ॥५॥

बुधप्रीत्यर्थं वैद्य द्वेजा सह सर्वा मूल्यतः समा इति केचित् ।
अस्मिन्पक्षे षोडशमाषविंशद्द्वेमावाचि शुक्लार्णपदाऽसमंजसस्या-
पत्तेस्तादृशसुवर्णमूल्यं प्रत्येकमिति परे बद्धल्पमूल्येषु तथा हेमाऽपि
प्रेयं यथा सर्वाः प्रत्येकं वंशमाषसुवर्णेन समा मयतीति तु सम्यक् ।

सर्वेषामथवा गावो गुरुर्वा येन तुष्यति ।

स्वमन्त्रेण प्रदातव्याः सर्वाः सर्वत्र दक्षिणाः ॥१॥

स्कान्दे-केतवे व्यागमांसानि सर्वेषामेव काञ्चनमिति ।

तत्रैव-यस्तु पीडाकरो नित्यं स्वल्पविन्नस्य वा ग्रहः ।

तमेव पूजयेद्भक्त्या दक्षिणाभिः स्वशक्तितः ।

दानोद्योते आश्वलायनः-

यथाशक्ति ततो विमानृत्विजश्चेत्तरानपि ।

एकमेकाहुतौ विप्रं होमे तन्नेन भोजयेत् ॥१॥

अत्यर्थो मध्यमश्चापि विप्रमेकं शताहुतौ ।

सहस्रस्य हुतैर्वैकं जघन्योऽपि प्रभोजयेत् ।

तत्रैव-तस्मादाहुतुमशक्तोऽपि दक्षिणां चाश्रमेव वा ।

जपैः प्रणामैः स्तोत्रैश्च तोषयेत्तर्पयेद्गुरुम् ॥३॥

स्कान्दे-यथा ग्रहो द्विजस्तद्विज्ञेयो वेदपारगः ।

तोषयन् मृदुवस्त्राद्यैस्तुष्टमेनं विसर्जयेत् ॥१॥

अबहीनो दहेद्राष्ट्रं मन्त्रहीनश्च ऋत्विजः ।

यजमानमदक्षिण्यो नास्ति यज्ञसमो रिपुः ॥२॥

तत्रैव-यथा समन्वितं मन्त्रं मन्त्रेण प्रतिहन्यते ।

एवं समुच्छ्रितं घोरं शीघ्रं शान्त्या विनश्यति ॥३॥

अहिंसकस्य दान्तस्य धर्माजितधनस्य च ।

नित्यं च नियमस्थस्य सदा सानुग्रहा ग्रहाः ॥४॥

ग्रहा गावो नरेन्द्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः ।
 पूजिताः पूजयन्त्येते निर्द्वन्द्वन्त्यपमानिताः ॥५॥
 ग्रहाणामिदमातिथ्यं कुर्यात्संवत्सरादपि ।
 आरोग्यबलसम्पन्नो जीवेच्च शरदां शतम् ॥६॥

मात्स्ये—एवं समग्रान्निष्पाद्य सर्वान्देवान्विसर्जयेत् ।
 तत्र मन्त्रः—वाऽतु देवगणाः सर्वे पूजामादाय पार्थिवीम् ।
 इष्टकामप्रदानार्थं पुनरागमनाय च ॥१॥
 भविष्योचारे—ततः समाप्ते यज्ञे तु कारयेत्तु महोत्सवम् ।
 शंखतूर्यनिनादेन ब्रह्मघोषरवेण च ॥ १ ॥

मात्स्ये—अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाप्तेत् ।
 सर्वान्कामानवाप्नोति भैत्य स्वर्गं महीयते ॥१॥
 स दैवाद्युतहोमोऽयं नवग्रहमखः स्मृतः ।
 विवाहोत्सवयज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कम्मसु ॥२॥
 निर्विघ्नार्थं मुनिश्रेष्ठ ! तथोद्देगाद्भुतेषु च ।
 वश्यकर्माभिचारादि तथैवोच्चाटनादिकम् ॥३॥
 नवग्रहमखं कृत्वा ततः काम्यं समाप्तेत् ।
 अन्यथा फलदं पुंसां न काम्यं जायते क्वचित् ॥४॥
 तस्मादद्युतहोमस्य विधानं तु समाचरेत् ।

विवाहेत्यादिना च विवाहादिषु काम्येषु कर्मस्वकृत्वमुक्तम् ।
 अत्र ग्रहस्वरूपवर्णदेशगोशान्निस्थानमुखाकारस्थापनहोममन्त्रचन्दन-
 धूपदीपनैवेद्यसमिद्धिक्षणाधिदेवताप्रत्यधिदेवतोपदेशकवाक्येषु ग्र-
 हाणां स्वरूपनिर्देशस्थापनहोममन्त्रोपदेशवाक्येषु बाधिदेवताप्र-
 त्यधिदेवताविनायकादिपञ्चलोकपालानामनेकस्मृतिपुराणभेदेन भूयो
 विस्त्वाविभिरनेकैः पर्यायशब्दैरुपस्थितेर्नामैकवैधशब्दनिधमः ।
 नापि मन्थवर्णनैकशब्दोपस्थितिः । शब्दविशेषैर्होमता अनूद्य-

तत्समारकतया मन्त्रविनियोगेन मन्त्राणां देवताप्रायकत्वायोगात् ।
 तेषां बाहुल्येनारूपवृत्तिरुक्त्वाच्च । अतो ग्रन्थत्यागादेषु स्वरूपाति-
 निवृत्तकस्मृतिमन्त्रवर्णोपस्थितशब्दानामन्यतमेन शब्देनोद्देशो ग्रहादी-
 नामिति शिष्टाचारोप्येवम् । अत्र व्याहृति-करणके युतहोमेऽग्निवायु-
 सूर्यप्रजापतय एव देवताः । न नवग्रहाः । ऐन्द्रादिवत्तत्प्रकाशकत्वेन
 विनियोगाभावात् । अत एव पारिजाते—ॐ भूर्भुवः सुवश्चेति
 तिस्रो व्याहृतयो जपेत् । आभिश्च होमे तिसृभिश्चतुर्यो स्यात्समा-
 सत इति समस्तामिरेव होमः स चाग्नि-वायु-सूर्य-दैवत्य इति तु
 मदनः । सर्वथा व्याहृतिहोमेन ग्रहा देवता इति । प्रधानं चात्र ग्रह-
 पूजा तद्धोमोयुत होमादिश्च । श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं
 समाचरेदित्यादिना तत्पूजा तद्धोमयोः फलसम्बन्धात् । ग्रहयज्ञ-
 क्षिप्रेत्युक्त्वा ग्रहमोऽयुतहोम इत्यादिनाऽयुततल्लकोटिहोमानां ग्रह-
 यज्ञविशेषकत्वेनोपक्रमात् । तस्माद्युतहोमस्य विधानं तु समाचरे-
 दित्युपसंहाराच्च । ग्रहाग्रहदेवत्यकर्मसमूहे प्राणभूत उपधातीति
 बल्लिगसमवायेन ग्रहयज्ञशब्दः । तातचरणाश्चयुतहोमादीनामेव
 प्राधान्यं ग्रहहोमस्त्वङ्मित्याहुः । तदाशयं न जाने यो हि कामशब्देन
 फलसम्बन्धः । श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरे-
 दित्यादिः स तावदग्रहपूजाहोमयोरेवोचितः । ग्रहसम्बन्धप्राप्ते ग्रह-
 यज्ञशब्दस्य तन्नामत्वात् । न चायुतहोमादीनां फलसम्बन्धे तत्प्रकर-
 णपाठादग्रहपूजाहोमयोरुक्तेति वाच्यं वैपरीत्यस्यापि सुवचत्वात् ।
 अयुतहोमादिशब्दानां ग्रहयज्ञसामानाधिकरण्येन ग्रहयज्ञनामत्वं तु
 लिङ्गसमवायेन आर्यवाविकः फलसम्बन्धस्तु ।

अनेन विधिना यस्तु ग्रहपूजां समाचरेत् ।

सर्वान्कामानवाप्नोति भेत्य स्वर्गे महीयते ॥१॥

इत्यत्र यजुदेवपूजासंगतिकरणदानेऽवत्यनुशिष्टयोः पूजाहोमयोः
 सदैवायुतहोमोयमित्याद्युपक्रम्य निर्विघ्नार्थं मुनिश्रेष्ठ इत्यादिना स्वयु-
 तहोमादिनामपि स्मृतिषु प्राय आर्यवाविकमेव फलम् । अत्र कामश-
 ब्दोपनीते फले सत्यार्थिवादिकं सम्बध्यते न वेति तु विचारान्तरम् ।
 किं च याज्ञवल्क्यादिस्मृतिषु न तावदयुतहोमादीनां विधिर्नाप्यनु-
 बाहः । अतो ग्रहपूजाहोमयोः प्राधान्याभावे तत्रत्येति कर्तव्यता-

सम्बन्धो न स्यात् । अतो ग्रहपूजाहोमयोरपि प्राधान्यं भाति । अत
एव कचित्केवलग्रहमन्त्रेषु तदङ्गकेषु च शान्तिकादिकर्मस्वेकस्मृत्यु-
क्ताङ्गप्रधानादरेण स्मृत्यन्तरोक्तप्रधानभूतायुतादिहोमं विनाऽपि
शास्त्रान्तरोक्तग्रहयागाभ्यासं विनैकशास्त्रीयग्रहयागाभ्यासमात्राणामिव
पूजा ग्रहदेवत्यहोमयोरेवानुष्ठानं कथञ्चित् शिष्टानां सङ्गच्छते ।
ग्रहपूजाहोमयोरङ्गत्वे त्वङ्गमात्रानुष्ठानमेव स्यात् ।

अथ ग्रहादीनां लक्षणानि ।

मात्स्ये-पञ्चासनः पञ्चकरः पञ्चगर्भसमद्युतिः ।

सप्ताश्वरथसंस्थश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः ॥१॥

श्वेतः श्वेताम्बरधरो दशाश्वः श्वेतभूषणः ।

गदापाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशो ॥२॥

रक्तमाल्याम्बरधरः शक्तिशूलगदाधरः ।

चतुर्भुजो मेषगमो वरदः स्याद्धरासुतः ॥३॥

पीतमाङ्ग्याम्बरधरः कर्णिकारसमद्युतिः ।

खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदो बुधः ॥४॥

देव-दैत्यगुरु तद्वत्पीतरथेतौ चतुर्भुजौ ।

दण्डिनौ वरदौ कार्यौ साक्षसूत्रकमण्डलू ॥५॥

इन्द्रनीलद्युतिः शूली वरदो शुभ्रवाहनः ।

वायवाणासनधरः कर्तव्योऽर्कसुतः सदा ॥६॥

करालवदनः खड्गचर्मशूली वरमदः ।

नीलः सिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते ॥७॥

धूम्रा द्विबाहवः सर्वे यदि नो विकृताननाः ।

शुभ्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः ॥८॥

सर्वे किरीटिनः कार्या ग्रहलोका हितावहाः ।

अकुलेनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्तरं सदेति ॥९॥

चिह्नितं चमरेणास्य कर्मण्यं प्रकल्पयेत् ।
 आपः स्त्रीरूपधारिण्यः श्वेता मकरवाहनाः ॥१२॥
 दधानाः पाशकलशौ मुक्ताभरणभूषिताः ।
 शुक्लवर्णा मही कार्या दिव्वाभरणभूषिता ॥१३॥
 चतुर्भुजा सौम्यवपुश्चण्डांशुसदृशाम्बरा ।
 रत्नपात्रं सस्यपात्रं पात्रमोषधिसंयुतम् ॥१४॥
 पद्मं करे च कर्त्तव्यं भुवो यादवनन्दन ।
 दिङ्नागानां चतुर्णां सा कार्या पृष्ठगता तथा ॥१५॥

विष्णोरिन्द्रस्य चोक्तम्—

वामे शच्याः करे कार्या सौम्या सन्तानमञ्जरी ।
 वरदा मण्डिता कार्या द्विभुजा च तथा शची ॥१॥
 यज्ञोपवीती हंसस्थ एकवक्त्रश्चतुर्भुजः ।
 अक्षं स्रवं स्रवं विभक्तकुण्डिकां च प्रजापतिः ॥२॥

अक्षं अक्षमालाम् । कुण्डिकां कमण्डलुम् ।

अक्षसूत्रधराः सर्पाः कुण्डिकापुच्छभूषणाः ।
 एकभोगास्त्रिभोगा वा सर्वे कार्याश्च भोषणाः ॥३॥

ब्रह्मलक्षणमुक्तम्—

ब्रह्मणां दक्षिणे पार्श्वे स्थापयेदधिदेवताः ।
 ब्रह्मणामुत्तरे पार्श्वे न्यसेत्पत्यधिदेवताः ॥४॥

अथ विनायकादिलक्षणानि ।

चतुर्भुजस्त्रिनेत्रश्च कर्त्तव्योऽत्र गजाननः ।
 नागयज्ञोपवीतश्च शशाङ्कुतशेखरः ॥५॥
 दत्ते दन्तं करे दद्याद् द्वितीये चाक्षसूत्रकम् ।
 तृतीये परशुं दद्याच्चतुर्थे मोदकं तथा ॥६॥

शक्तिं त्राणं तथा शूलं खड्गं चक्रं च दक्षिणे ।
 चन्द्रविम्बमधो वामे खेटमूर्ध्वे कपालकम् ॥७॥
 मुक्तं कटं च विभ्राणां सिंहारूढा तु दिग्भुजा ।
 एषा देवी समुद्दिष्टा दुर्गा दुर्गाऽर्त्तिहारिणी ॥८॥
 धावद्भरिणपृष्ठस्थो ध्वजधारी समीरणः ।
 वरदानकरो धूम्रवर्णः कार्यो विजानता ॥९॥
 नीलोत्पलाभं गगनं तद्वर्णाम्बरधारि च ।
 चन्द्रार्कहस्तं कर्त्तव्यं द्विभुजं सौम्यखण्डवत् ॥१०॥
 द्विभुजौ देवभिषजौ कर्त्तव्यौ रूपसंस्थितौ ।
 तयोरोषधयः कार्या दिव्या दक्षिणहस्तयोः ॥११॥
 वामयोः पुस्तकौ कार्यौ दर्शनीयौ तथा द्विजाः ।
 एकस्य दक्षिणे पार्श्वे वामे चान्यस्य यादव ॥१२॥
 नारीयुगं प्रकर्त्तव्यं मुखं चारुदर्शनम् ।
 रत्नभाण्डकरे कार्ये चन्द्रशुक्राम्बरे तथा ॥१३॥

अथ लोकपाल रूपाणि ।

तत्रेन्द्राग्नियमरूपाभ्यधिप्रत्याधिदेवोक्तानि—

खड्गचर्मधरो बालो निःशृतिर्नरवाहनः ॥
 ऊर्ध्वकेशो विरूपाक्षः करालः कालिकामियः ॥१॥
 नागपाशधरो रक्तभूषणः पद्मिनीमियः ।
 वरुणोऽम्बुपतिः स्वर्णवर्णो मकरवाहनः ॥ २ ॥

वायुर्विनायकादिपञ्चके उक्तः । सोमो ग्रहेषु । अनन्तः सूर्यः
 सप्तत्यधिदेवतास्तु । इत्ययुतद्वयोमः ।

अथ लक्ष्मोमः ।

तत्र ग्रहपीडादीनि निमित्तान्युक्तान्ययुतहोमसंज्ञो देवोपुराणे—

लक्ष्मोमं प्रवक्ष्यामि यथाप्रोक्तं तु शम्भुना ।
भूमिकम्पे दिशादाहे ग्रहयुद्धे उपस्थिते ॥ १ ॥
केतुसन्दर्शने चैव आदित्यस्य च कम्पने ।
कृष्णवर्णेऽथवा सूर्ये तथा छिद्रसमन्विते ॥ २ ॥
रक्तवृष्टिस्तथा नद्यो विपरीतां वहन्ति च ।
निर्गतं गगनाद्भूमं बारिमध्ये च यत्स्थितम् ॥ ३ ॥
वपसर्गास्तथा लोके रक्षान्दुःक्षकारकाः ।
यस्य राशौ ग्रहाः पञ्च अथ सप्त सुराधिप ॥ ४ ॥
ग्रहणं चन्द्रसूर्यसङ्ग्रहैर्वाह संस्थितैरित्यपि ।

तथा—कम्पनं स्वेदनं गात्रे अम्बुपानार्थजन्यनम् ।
देवतानां सुराध्यक्ष उत्पाताः क्षयकारकाः ॥ १ ॥
लक्ष्मोमं प्रकुर्वीत कोटिहोममथापि वा । इति ।

मात्स्ये—अस्मादशगुणः प्रोक्तो लक्ष्मोमः स्वयम्भुवा ।
आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिस्तथैव च ॥ १ ॥
द्विहस्तविस्तृतं तद्वधुर्हस्तायुतं पुनः ।
लक्ष्मोमे भवेत्कुण्डं योनिवक्त्रं त्रिमेखलम् ॥ २ ॥

व्यासतो द्विहस्तं फलतश्चतुर्हस्तायुतं भवतीत्यर्थः ।

तस्य चोत्तरपूर्वेण वितस्तित्रयसम्मितम् ।
ग्राहदक् प्रवणं तद्वच्चतुरस्रं समं ततः ॥ ३ ॥
विष्कम्भाद्धोच्छ्रितं प्रोक्तं स्थण्डिलं विश्वकर्मणा ।
संस्थापनाय देवानां वषट्पञ्चसमाहृतम् ॥ ४ ॥
तस्मिंस्त्वावाहयेद्देवान्पूर्ववत्पुष्पतण्डुलैः ।

गरुत्मानधिकस्तत्र सम्पूज्यः त्रियमिच्छता ॥५॥
 सामध्वनिशरीरस्त्वं वाहनं परमेष्ठिनः ।
 विषपापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ॥६॥

अयं गरुडावाहनमन्त्रः—

पूर्ववत्कुम्भमामन्त्र्य तद्ब्रह्म समाचरेत् ।
 सहस्राणां शतं हुत्वा समित्संख्यादिकं पुनः ॥१॥

पूर्ववदेव समिदाद्यं चब्रह्म पूर्वोक्तैरेव मन्त्रैः कुर्यात् । गरुत्मतः
 क्षुण्णोऽसि गरुत्मानिति इन्द्रं मिथमिति वा मन्त्रः ।

घृतकुम्भवसोर्द्धारां पातयेदनलोपरि ।
 उदुम्बरीमथार्द्धां च ऋज्वीं कोटरवर्जिताम् ॥१॥
 बाहुमात्रां सूचं कृत्वा ततः स्तम्भद्वयोपरि ।
 घृतधारां तथा सम्यग्गग्नेरुपरि पातयेत् ॥२॥
 श्रावयेत्सूक्तमाग्नेयं वैष्णवं रौद्रमैन्दवम् ।
 महावैश्वानरं सम्यग्ज्येष्ठसाम च पाठयेत् ॥३॥
 स्नानं च यजमानस्य पूर्ववत्स्वस्तिवाचनम् ।
 दातव्या यजमानेन पूर्ववदक्षिणा पृथक् ॥४॥
 कापक्रोधनिहीनेन ऋत्विग्भ्यः शान्तघेतसा ।
 तद्ब्रह्मादश चाष्टौ वा लक्षहोमेऽपि ऋत्विजः ॥५॥
 कर्त्तव्याः शक्तिस्तद्वचतुरो वा विमत्सराः ।

ब्रह्माचार्यसहिता नामेवेयं संख्येति केचित्—

नवग्रहमस्वात्सर्वं लक्षहोमे दशोत्तरम् ।
 दद्याच्च मुनिशार्दूल ! भूषणान्यपि शक्तिः ॥१॥
 शयनानि च वस्त्राणि हैमाक्षि कटकानि च ।
 कर्णाकुलीपवित्राणि कण्ठसूत्राणि शक्तिः ॥२॥

न कुर्यादक्षिणाहीनं वित्तशास्त्रेण मानवः ।
 अदत्त्वा होमलोपाद्वा कुलक्षयमवाप्नुयात् ॥३॥
 अन्नदानं यथाशक्त्या कर्त्तव्यं भूतिमिच्छता ।
 मन्त्रहीनं कृतो यस्मादुर्भिक्षफलदो भवेत् ॥४॥
 तथा—तस्मात्पीडाकरोतीव य एव भवति ग्रहः ।
 तमेव पूजयेद्भक्त्या द्वौ वा त्रीन्वा यथाविधि ॥५॥
 तथा—पूज्यते शिवलोके च वस्वादित्यमरुदणैः ।
 यावत्कल्पशतान्यष्टौ अथ मोक्षमवाप्नुयात् ॥६॥
 तथा—पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनम् ।
 भार्यार्थी लभते भार्या कुमारी च शुभं पतिम् ॥७॥
 भ्रष्टराज्यस्तथा राज्यं श्रोकामः श्रियमाप्नुयात् ।
 यं यं प्रार्थयते कामं तं तं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥८॥
 निष्कामः कुरुते यस्तु परं ब्रह्म स गच्छति ।
 ॥ इति लक्षहोमः ॥

अथ कोटिहोमः ।

तत्राप्ययुतलक्षहोमप्रकरण एव निमित्तान्युक्तानि ।
 भविष्योत्तरेऽपि । संवरण उवाच—
 भगवन् ! महदुत्पातसम्भवे भूमकम्पने ।
 निर्घाते पांशुवर्षे च ग्रहभङ्गे तथैव च ॥१॥
 जन्मनक्षत्रपीडासु अनाहृष्टिभयेषु च ।
 क्रूरासु ग्रहपीडासु दुर्भिक्षे राष्ट्रविप्लवे ॥२॥
 व्याधीनां सम्भवे जाते शरीरे वेति पीडिते ।
 क्लेशे महति चोत्पन्ने किं कर्त्तव्यं नरोत्तमैः ॥३॥

स्वर्गस्य साधनं यच्चत्कोर्तिदं धनदं तथा ।
प्रब्रूहि मनुजश्रेष्ठ ! तथाऽऽरोग्यप्रदं नृणाम् ॥४॥

सनत्कुमार उवाच—

शृणु राजन् ! प्रवक्ष्यामि शान्तिकर्मण्यनुत्तमम् ।
कोटिहोमाख्यमनुत्तं सर्वकामफलप्रदम् ॥१॥
ब्रह्महत्यादिपापानि येन नश्यन्ति तत्तत्तणात् ।
उत्पाताः प्रशमं यान्ति महत्सम्पद्यते शुभम् ॥२॥
विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणु ह्येकमना भव ।
देवागारे च भवने तीर्थे वा शिवसन्निधौ ॥३॥
पर्वते वाऽथ कुर्वीत इच्छेत्क्षेममात्मनः ।
शुभनक्षत्रयोगे च वारे सर्वगुणान्विते ॥४॥
यजमानस्यानुकूले कोटिहोमं समाचरेत् ।
पूजयित्वा प्रयत्नेन ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥५॥
वस्त्रैर्विभूषणैश्चैव गन्धमान्यानुलेपनैः ।
प्रणम्य विधिवत्समै चात्मानं निवेदयेत् ॥६॥
त्वं मे यतः पिता माता त्वं गतिस्त्वं परायणम् ।
सत्यसादेन विप्रर्षे ! सर्वं मे स्यान्मनोगतम् ॥७॥
आपद्भिर्मोक्षाय च मे कुरु यज्ञमनुत्तमम् ।
कोटिहोमाख्यमनुत्तं शान्त्यर्थं सार्वकामिकम् ॥८॥
पुरोहितस्ततः प्राज्ञः शुक्लाम्बरधरः शुचिः ।
ब्राह्मणैः संहतः पुण्यैः संयुतः सुसमाहितैः ॥९॥
भूमिभागे समे शुद्धे प्रागुदकप्रवणे तथा ।
पुण्याह वाचयेत्पूर्वं कृत्वा विप्रास्तु पूजयेत् ॥१०॥
ततः समाहितो विप्रः सूत्रयेन्मण्डपं शुभम् ।
उत्तमं शतहस्तं तु तदर्द्धेन तु मध्यमम् ॥११॥

अधर्मं तु तदर्थेन शक्तिकालाद्यपेक्षया ।
 मध्ये तु मण्डपस्यापि कुण्डं कुर्याद्विचक्षणः ॥१२॥
 अष्टहस्तप्रमाणेन आयामेन तथैव च ।
 मेखलात्रितयं तस्य द्वादशाङ्गुलविस्तृतम् ॥१३॥
 तत्प्रमाणां तथा योनिं कुर्वीत सुसमाहितः ।
 कुण्डस्य पूर्वभागे तु वेदिं कुर्याद्विचक्षणः ॥१४॥
 चतुर्हस्तां समां चैव हस्तमात्रोच्छ्रितां नृप ।
 स्थापनं च सदेवानां कुर्याद्यत्नेन बुद्धिमान् ॥१५॥
 उपलिप्य ततो भूमिं मण्डपस्य प्रकल्पयेत् ।
 स्थापयेद्विष्णु सर्वास्तु तोरणानि विचक्षणः ॥१६॥
 एवं सम्भृतसम्भारः पुरोधाः सुसमाहितः ।
 पुण्याहजपघोषैश्च होमकर्म समाचरेत् ॥१७॥
 स्थापयित्वा सुरान्वेषां वक्ष्यमाणानरिन्दम !
 ब्रह्माणं पूर्वभागे तु मध्ये देवं जनार्दनम् ॥१८॥
 पश्चिमे तु तथा रुद्रं धनुर्नृत्तरतस्तथा ।
 ईशान्यां च ग्रहान्सर्वानाग्नेय्यां मरुतस्तथा ॥१९॥
 वायुं भूम्यां तथैशान्यां लोकपालान्कयेण तु ।
 एवं संस्थाप्य विनुधान्यथास्थानं नृपोत्तम ! ॥२०॥
 पूजयेद्विधिवद्वस्त्रैर्गन्धमान्यानुलेपनैः ।
 वेदोक्तमन्त्रैस्तन्त्रिलङ्घैः पुराणोक्तैः पृथक् पृथक् ॥२१॥
 आदिस्था वसवो रुद्रा लोकपालास्तथैव च ।
 ब्रह्मा जनार्दनश्चैव शूलपाणिर्महेश्वरः ॥२२॥
 अत्र सन्निहिताः सर्वे भवन्तु सुखभागिनः ।
 पूजां गृह्णन्तु सर्वत्र मया यत्कथोपपादिताम् ॥२३॥
 भकुर्वन्तु शुभं सर्वे यज्ञकर्तुः समाहिताः ।

एवं तु पूजयित्वा तान्देवान्यत्नेन शुद्धधीः ॥२४॥
 नैवेद्यैर्विविधैर्भक्ष्यैः फलैश्चैव सुशोभितैः ।
 ततस्तु तैर्द्विजैः सर्वैः कुण्डस्य विधिपूर्वकम् ॥२५॥
 कुर्यात्संस्कारकरणं यथोक्तं वेदवित्तमैः ।
 ततः समाह्वयेद्द्विजानाम्नाख्यातं घृताचितम् ॥२६॥
 नियोजयेद्द्विजांस्तत्र शतसंख्यान्तृपोचम ।
 अलाभे च बहूनां च यथालाभं नियोजयेत् ॥२७॥
 विद्यावित्तवयोवृद्धान् गृहस्थान् संयतेन्द्रियान् ।
 स्वकर्मनिरतान् बुद्ध्या ज्ञानशीलान्भगवतः ॥२८॥
 चिन्तयेद्यत्र देवेशं पश्चात्स्यं नृप ! पावकम् ।
 मुखानि तस्य चलारि सप्तजिह्वानि पार्थिव ॥२९॥
 एकजिह्वमथैकं तु तत्स्पृष्टं सार्वकामिकम् ।
 धूमायमानेन वृथा होतव्यं ज्वलितेन ते ॥३०॥
 ऋग्भिः पूर्वमुखैः कार्यो यजुर्भिश्चोत्तरामुखैः ।
 सामभिः पश्चिमे कार्यः पूर्ववदक्षिणामुखैः ॥३१॥
 आधारावाज्यभागौ तु पूर्वं हुत्वा विचक्षणः ।
 परितश्च परिस्तीर्णो कल्पिते च तथाऽऽसने ॥३२॥
 ब्राह्मणाः पूर्वमेवात्र सर्वं पश्चात्समाचरेत् ।
 होमो व्याहृतिभिश्चैव सर्वस्तत्र विधीयते ॥३३॥
 प्रणवादिभिरथ तन्त्रिलङ्गैः स्वाहाकारान्तयोजितैः ।
 जुहुयात्सर्वदेवानां वेद्यां ये चावकल्पिताः ॥३४॥
 एवं प्रकल्पयेद्यज्ञं कोटिहोमाख्यमुत्तमम् ।
 तिलाः कृष्णा घृताभ्यक्ताः किञ्चिद्ब्रीहिसमन्विताः ॥३५॥

किञ्चिदघण समायुक्ता इति कचित्पाठः ।

होतव्याः कोटिहोमे तु समिधः सुपलाशजाः ।

पूर्णे पूर्णे सहस्रे तु दद्यात्पूर्णाहुतिं शुभाम् ॥३६॥

पञ्चमे तन्मुखे राजन् ! सर्वकामार्थसिद्धये ।

पूर्णाहुत्यः समारूपाताः कोटिहोमे नराधिप ! ॥३७॥

सहस्राणि वृषश्रेष्ठ ! दशशास्त्रविशारदैः ।

प्रारम्भदिनमारभ्य ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ॥३८॥

होतव्यं यजमानैश्च अथवा सुपुरोहितैः ।

क्रोधलोभादयो दोषा वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥३९॥

यजमानेन राजेन्द्र सर्वकामानभीप्सता ।

मात्स्ये-अस्माच्छतगुणः प्रोक्तः कोटिहोमः स्वयम्भुवा ।

आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च ॥ १ ॥

पूर्ववद्ब्रह्मदेवानामावाहनविसर्जनम् ।

होममन्त्रास्त एवोक्ताः स्नानदाने तथैव च ॥ २ ॥

कुण्डमण्डपवेदीनां विशेषोऽर्थं निबोध मे ।

कोटिहोमे चतुर्हस्तं चतुरस्रं च सर्वशः ॥ ३ ॥

योनिवक्त्रद्वयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलम् ॥

सर्वशः चतुर्हस्तमिति विस्तारायामन्त्रातेष्वित्यर्थः । योनिवक्त्र-
द्वयोपेतमित्येका योनिः पश्चिमतोऽभ्या दक्षिणत इति हेमाद्रिः ।
वक्त्रं=कण्ठः । योनिः कण्ठयुतमिति पितामहवरणाः ।

वेदिश्च कोटिहोमे स्याद्वितस्तीनां चतुष्टयम् ।

चतुरस्रा समाहृता यिभिर्वैभैः सममृता ॥ १ ॥

वप्रमानं मया प्रोक्तं वेदिकायास्तयोच्छ्रयः ।

उक्तमयुतहोमे—

तथा षोडशहस्तः स्यान्मण्डपश्च चतुर्मुखः ॥ २ ॥

पूर्वद्वारे च संस्थाप्य बह्वचं वेदपारगम् ।

याजुर्वेदं तथा याम्ये पश्चिमे सामवेदिनम् ॥ ३ ॥

अथर्ववेदिनं तद्गुह्यं स्थापयेद्बुधः ।
 अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदाङ्गवेदिनः ॥ ४ ॥
 अथ द्वादश तान् विमानं वस्त्रमाभ्यानुलेपनैः ।
 पूर्ववत्पूजयेद्भक्त्या सर्वाभरणभूषितैः ॥ ५ ॥
 शान्तिमूर्तं च रौद्रं च प्रावमानं सुमङ्गलम् ।
 पूर्वतो बद्धुषः शान्तिं पठन्नास्त उदङ्मुखः ॥ ६ ॥
 शार्ङ्गं रौद्रं च सौम्यं च कौष्माण्डं शान्तिमेव च ।
 पठेत् क्षत्रियो द्वारि याजुर्वेदिकमुत्तमम् ॥ ७ ॥
 सौपर्णमथ वैराजमाग्नेयं रौद्रसंहिताम् ।
 ज्येष्ठसाम तथा शान्तिं छन्दोगः पश्चिमे पठेत् ॥ ८ ॥
 शान्तिमूर्तं च तथा तथा शाकुनकं शुभम् ।
 पौष्टिकं च महाराजभूतरेणाऽप्यथर्ववित् ॥ ९ ॥
 पञ्चभिः समभिर्वाऽथ होमः कार्योऽथ पूर्ववत् ।
 स्नाने दाने च मन्त्राः स्थुस्त एव मुनिसत्तम ॥ १० ॥
 वसोर्द्धाराविधानं तु लक्षहोमवदिष्यते ।
 ज्ञानेन विधिना यस्तु कोटिहोमं समाचरेत् ॥ ११ ॥
 सर्वान्कामानवाप्नोति ततो विष्णुपदं व्रजेत् ।
 यः पठेच्छृणुयाद्वाऽपि ग्रहशान्तित्रयं नरः ॥ १२ ॥
 सर्वपापविशुद्धात्मा वदमिन्द्रस्य गच्छति ।
 अथर्वमेधसहस्राणि दश वाऽष्टौ च धर्मवित् ॥ १३ ॥
 कृत्वा संस्फलमाप्नोति कोटिहोमाच्चदरतुते ।
 ब्रह्महत्यासहस्राणि भ्रूणहत्याऽर्धुदानि च ॥ १४ ॥
 नश्यन्ति कोटिहीमेन यथावदेवभाक्स्मिन् ।

इति कोटिहोमः ।

अथ शतमुखकोटिहोमः ।

संपररा उवाच—

बहुतात्कर्मणो ब्रह्मन् ! कोटिहोमः सुदुष्करः ।
 कालेन यद्गता वैव कर्तुं शक्यः कथञ्चन ॥ १ ॥
 नियमा ब्रह्मचर्याद्या दुष्करा इति मे मतिः ।
 निरोधो ब्राह्मणानां च भृशययादि सुदुष्करम् ॥ २ ॥
 कार्याणामलघीयत्वात्पूर्वकालाद्यपेक्षया ।
 एतद्दिशाय तं ब्रह्मन् ! सर्वशास्त्रेषु पठ्यते ॥ ३ ॥
 कोटिहोमस्य संक्षेपं वद मे ब्रह्मसम्भव ! ।

सप्तकुमार उवाच—

शताननो दशमुखो द्विमुखैकमुखस्तथा ।
 चतुर्विधो महाराज ! कोटिहोमो विधीयते ॥ १ ॥
 कार्यस्य सुरुतां ज्ञात्वा नैकव्ययं पर्यस्य ।
 यथा संक्षेपतः कार्यः कोटिहोमस्तथा शृणु ॥ २ ॥
 कुत्सा कुण्डशतं विन्ध्यं यथोक्तं मानसस्मिन् ।
 एकैकस्मिन्स्तथा कुण्डे दश विमानियोजयेत् ॥ ३ ॥
 सप्तः पक्षे तु विमाणां सहस्रं परिकीर्तितम् ।
 एकस्यानन्रस्त्रीतेऽग्नौ सर्वतः परिधाविते ॥ ४ ॥

एकस्यानान्नसर्वतः सर्वतः सर्वस्मिन्कुण्डे परिधाविते सर्वस्वते-
 ऽग्नौ प्रणीत इत्यर्थः ।

होमं कुर्युर्दिवाः सर्वे कुण्डे कुण्डे यथोदितम् ।
 यथा कुण्डबहुत्येऽपि राजसूये महाक्रवौ ॥ ५ ॥
 न आप्यग्निरुत्वं स्यात्त ए यज्ञादि भिद्यते ।
 तथा कुण्डशतेऽप्यत्र घृताग्निं नियोजिते ॥ ६ ॥

एक एव भवेद्यज्ञः कोटिहोमो न संशयः ।
 एवं यैः क्रियते क्षिप्रं व्याकुलैः कार्यगौरवात् ॥ ७ ॥
 शताननः स विज्ञेयः कोटिहोमो न संशयः ।
 स्वल्पैरहोभिः कार्यं स्याद्दीर्घकालादिकेऽपि वा ॥ ८ ॥
 तदा दशमुखः कार्यः कोटिहोमः शुभे मते ।
 विमाणां द्विशते तत्र प्रविभज्य नियोजयेत् ॥ ९ ॥
 तेऽपि विज्ञातशीलाः स्युर्वृत्तवन्तो जितेन्द्रियाः ।
 यत्र कुण्डद्वयं कृत्वा विभज्य च विभावसुम् ॥ १० ॥
 होमं कुर्युर्द्विजा भूयः संस्कृत्य विधिपूर्वकम् ।
 शतं तत्र नियोज्यं च विमाणां प्रविभज्य वै ॥ ११ ॥
 मासेऽथ वाऽर्द्धमासे वा कार्यः काले वापस्थिते ।
 तदापि द्विमुखः कार्यः कोटिहोमो विचक्षणैः ॥ १२ ॥
 तदनु स्वेच्छया यज्ञं यजमानः समापयेत् ।
 कालेन बहुना राजंस्तदा चैकमुखो भवेत् ॥ १३ ॥
 एककुण्डस्थितो वह्निरेकचिचैः समाहितैः ।
 यथा लाभस्थितैर्विप्रैर्ज्ञानशीलैर्विचक्षणैः ॥ १४ ॥
 न संख्यानियमश्चाऽत्र आक्षेपणानां नरोत्तम !
 न कालनियमश्चैकस्वेच्छायज्ञः स उच्यते ॥ १५ ॥
 आदृष्ट्वा कर्तुकामस्य चातुर्मास्यादि कर्मवत् ।
 भद्रा प्रसक्तः कर्त्तव्यो यज्ञोऽयं सर्वकामिकः ॥ १६ ॥
 अयमेकमुखो राजन् ! कालेन बहुना भवेत् ।
 बहुविघ्नश्च कालो वै तस्मात्संक्षेपमाचरेत् ॥ १७ ॥
 यतो वै विघ्नमायुश्च विघ्नं चैवाऽस्थिरं सदा ।
 अतः संक्षेपतः कार्यं घर्मकार्यं प्रशस्यते ॥ १८ ॥
 ततः समाप्ते यज्ञे तु कारयेत्पुनर्होत्सवम् ।

शंखतूर्य्यनिनादेन ब्रह्मघोषरवेण च ॥१६॥

ततस्तु दक्षयेद्विशान् ऋत्विजः भद्रयान्वितः ।

एकैकं कनकैश्चैव कुराहसैर्विविधैर्तृप ॥२०॥

गोशतं चैव दातव्यमश्वानां च शतं तथा ।

सहस्रं तु सुवर्णस्य सर्वेषामपि दापयेत् ॥२१॥

ग्रायैर्गजै रथैरश्वैः पूजयेच्च पुरोहितम् ।

दीनान्धकुपणान्सर्वान्वस्त्रोन्नैश्चाऽपि पूजयेत् ॥२२॥

ततश्चावभृथे स्नायात्तैर्घटैः पूर्वकल्पितैः ।

लक्ष्मोभोक्तमन्त्रेण सदाविजयकारिणा ॥२३॥

एवं समापयेद्यस्तु कोटिहोममखं शुभम् ।

तस्यारोग्यं प्रियाः पुत्रा आयुर्वृद्धिस्तथैव च ॥२४॥

सर्वपापक्षयश्चैव जायते नृपसत्तम । ।

अनादृष्टिभयं चैव उत्पातभयमेव च ॥२५॥

इभिर्ज्ञग्रहयोदाश्च प्रशमं यान्ति भूतले ।

पुत्रतृण्यं पापहरं सर्वकामफलप्रदम् ॥२६॥

सनत्कुमारमुनिना पार्थिवाय निवेदितम् ।

सर्वोपसर्गशमनं भवनाशनं वा

ये कारयन्ति भक्षुना नृपकोटिहोमम् ।

भोगानवाप्य मनसोऽभिमतान् प्रकार्यं

ते यान्ति शक्रसदनं भुवि शुद्धसत्त्वाः ॥२७॥

अथ यद्येते साहस्राः साधस्वना इत्येकसंख्योपक्रातेषु क्रमाभ्या-
तेषु च निकायिसंख्यकेषु याषेष्ठी प्रथमस्याभ्यातधर्मकस्य धर्मा उत्तरे-
स्वनाभ्यातधर्मकेषु निकायित्वाऽभ्यान्तरासामान्यात्साहस्रं साध-
स्वनाद्येकनामकत्वाच्च भवतीति इत्यष्टमे निकायिनां तु पूर्वस्योत्तरेषु
प्रवृत्तिः स्यादित्यत्र निरुणाधि । तथैह चतुर्विधो महाराजकोटिहोम
इति चतुर्णां कोटिहोमनामस्वभावात्तरासामान्येन सधर्मकस्यैकमुखस्य

धर्मा अनाम्नातधर्मकेषु द्विमुष्कारिषु प्रवर्त्तन्ते तेन तेषां विवृतित्वम् । तत्र द्विमुखे तावत्कुण्डद्वयं प्रकृतिप्राप्तयु रतपऽवाद्यत्पञ्चविंशतिहस्त-
मण्डपेषु मध्यमनवमांशे कार्यं तस्यैव मध्यमे नवमांशे तु कुरङ्गं
कुर्याद्विशेष इति प्रकृतौ बचनेनात्रापि तस्या प्राप्तेः । तच्च कुण्ड-
द्वयं पदहस्तम् । दशलक्षमिते होमे पदकरं संप्रचक्षत इति त्रिविध-
त्पुराणात् । पञ्चहस्तं वा । कुरङ्गं पञ्चकरं प्राक्तं दशलक्षद्वितौ
कृमादिति तत्त्वान्तराच्च । दशलक्षोत्तरमेकोनकोटिपर्यन्तं पञ्चपदकरे
इत्यर्थः । अयुतहोमतः प्राप्तं एकहस्तत्वं प्राकृतं परिमाणं त्वाद्विद्वद्वा-
त्स्वापत्त्याऽप्राकृतकार्यत्वाद्वाप्यते । अर्णोत्परिमाणमिति कस्त्वापनो-
केच्च । तत्र पञ्चविंशतिहस्ते मण्डपे मध्यममांशे दक्षिणोत्तरयोः
कुरङ्गद्वयं निविशतेः ॥ कश्चित् प्रकृतितो द्वावशात्रुलमेकलाप्राप्तेः ।
इतरपोस्तु मण्डपयोः सुगम एव निवेशः । एवं दशमुखेऽपि प्राकृतै-
कहस्तत्वभावेन पञ्चकराणि पदकराणि वा दशकुण्डानि । तेषु प्रत्येकं
दशलक्ष आहुतयः । तत्र पञ्चविंशतिहस्ते मण्डपे मध्यमांशेषु पूर्वादिषु
चतुर्षु दक्षु मध्ये संज्ञकानि चत्वारि कुरङ्गानि । प्राकृतमध्यमांशाधि-
करत्वात्सर्व वाच्यत्वात्तन्मनुष्यहस्त्य भ्याम्यत्वात् । अत्रि नवमांशे तु
प्राकृता चतुःकरा वेरी । सतस्वंगेषु पदकुरङ्गानि वा कश्चिदेकोनस्तु
रिक्त एव । कुण्डद्वयं मध्यमांशे । अष्टस्वंगेष्वष्टाविति चेचित् । शतमु-
खेऽपि पञ्चविंशतिहस्ते तावन्मण्डपे शतकुरङ्गो निवेशो बाधित एव ।
पञ्चाशदस्ते पञ्चपि सम्भवति तथापि त्वष्टाविंशत्यां सुखेन
निवेशो बाधितः । अतः शतहस्त एव निवेश उच्यते । अत्र मध्य-
मांशे प्राग्भागे उदक्क्षंस्थ पञ्चानामेका पंक्तिः । तेषां च कुरङ्गानां
प्रत्येकमन्तरं सार्धसप्तहस्ताः सप्तांगुलानि च । ततः प्रतीच्या-
मेतादशमेवाव्यत्यर्पकत्रयं कार्यम् । पंक्तीनामन्तरं चाष्टौ हस्ताः ।
सप्तांगुलानि च । एवं विंशतिकुरङ्गानि मध्यभागे अन्येष्वष्टसु भागेषु
प्रत्येकं द्वे द्वेऽष्टसु विस्वहावहाचितं । प्रत्येकं दश दशेति । यद्वा शत-
कुण्डेषु प्रत्येकं कदाहुतिप्राप्तिः । न चैतत्सप्तः कोटिहोमपक्षे सम्भ-
वति । कृत्वा कुण्डशतं दिव्यं यथोक्तं हस्तसन्मितमिति शतमुख-
मण्डपे कुण्डानां हस्तपरिमणकोक्तिरिति चेन्न कोचत् हस्तसन्मित-
मिदं हस्तसंख्यां हस्तीकां कटिमन्त्रमिति विग्रहेषु चित्तुहस्ततापि
कुण्डेषु ॥ द्विहस्तेऽपि तु तदुमाहुतयः सम्भाष्ये ॥ अत्र एव —

हेमाद्री—अयुते त्वं होतव्ये कुण्डं स्यादस्तमात्रकम् ।

द्विगुणं लक्षहोमे तु कोटिहोमे चतुर्गुणमिति ॥१॥

यद्यप्यौत्सर्गिक एकवचनाभ्येनैव विग्रहस्तथाऽप्यनुपपत्त्या द्विवहु-
वचनाभ्येनापि क्रियते । यथा सप्तदश प्राजापत्याम्पशुनालमत इत्यत्र
शौदकप्राप्तैकपशुनिष्पन्नद्वयारोकादशावधानगणानुरोधेन प्रजापति-
देवता यस्यासौ प्राजापत्यः प्राजापत्यश्च प्राजापत्यश्च प्राजापत्य इति
कृतद्वितानामेकशेष एव यागो न तु अयं वा पञ्चैक इत्येकशेषो-
त्तरं उदितं शौदकवाधापत्तेरित्युक्तम् । एवं द्विवहुर्हस्तकुण्डं
सम्पत्त्या युज्यन्त एकैकस्मिन्कुण्डे लक्षमाहुतय इत्याहुः । तातचर-
तांस्तु—ध्यास्तुल्यघातेन षट्पञ्चवतुस्त्रिंशद्व्यं गुलानां पञ्चमेकलानां
विंशत्यंगुलोक्ततया च मध्याधकाशविबृध्या एकैकहस्तेष्वपि शक्या
एव लक्षमाहुतयः कर्तुम् । अनारभ्यान्नातपञ्चमेकलापत्तेरु प्राकृत-
मेकला वयवाधस्तूर्णवैदेकहस्तरवानुरोधेनेति युक्तमाहुः । अत्रैकस्मि-
न्कुण्डे आज्यभागान्तं कृत्वाऽप्यकुण्डेष्वभिप्रणयनमिति केचित्, तच्च
ब्रह्माप्रधासि कदक्षिणोत्तरधेयोरनुक्षीयमानायामाहुत्यामानेपाद्यह-
हविष्पुवाधाराज्यभागप्रयाज्यक्रान्ता पृथगनुष्ठानवदाभ्यभागान्तं
स्विष्टकृवाधक्रानुष्ठानवदिहापि तिला आहुतीतिवत्संक्षय-
भिक्षेषु कोटिसंख्याकेषु होमेषु वक्ष्यः शतकुण्डेष्वनुक्षीयमा-
नेष्वप्यभागान्तिस्विष्टकृवाधक्रानुष्ठानमेवैवैव ध्यान्वयवात् । किं
च अप्रमादायेन दोष्ठाकालीनजागरणेन दीक्षोपयुक्तसम्भारसंरक्ष-
णेऽपि प्रायणीयाधर्यसम्भारसंरक्षार्थातिरेशिकजागरणावृत्ति-
वदिहाप्यग्निसमिन्धनार्थेऽप्राधानावृत्तिः कथमप्यनिवार्यैव । न हि
आचार्यकुण्डस्येऽग्नौ समिन्धे कुण्डान्तरस्वानां समिन्धनं भवति ।
अत एवायुतहोमे पूर्वलिखितं तत्तद्वग्रहाकारवच्च कुण्डोपक्षे प्रधा-
नायतनावग्नि विभज्य आचार्यकुण्डेषु प्रणीय ननाचार्या आप्यमा-
गान्तं कृत्वेत्यादिमा होमशेषं समाप्य पूर्णाहुतीर्हृत्वेत्यन्तेनाज्यभक्त-
तानां स्विष्टकृवादीनां पात्राणामावृत्तिलिखनं प्रयोगपारिजालीर्षं
संगच्छते तदेव च कोटिहोमे शौदकात्प्राप्तम् । प्राकृताहसंख्यावाचेन
नवतिसंख्यामात्रं विधीयते । यद्यपि प्रलयमांतरं तथापि तदमकमेव
सर्वथाक्रानामावृत्तिरेव एतावन्नविशेषः शतसंख्याया कुण्डेषु नव-
संख्या ग्रहाधकारास्यलविशेषाच्च निवर्तते । अतोऽभिध्यापनोत्तर-

मेव प्रणयनम् । यत्तु पारिजाते मध्यकुण्डलाभरणयनमुक्तं तत्र प्रागुदगप-
वर्गप्रसारवाधात् । तेन तत्संरक्षणार्थं नैऋत्यकुण्डादेव प्रणयनं
कार्यम् । अस्तु वा कथञ्चिदयुतहोमे मध्यकुण्डसंज्ञावात्तस्य च
सर्वप्रधानभूतसूर्यदेवत्वरवात्कथञ्चिततः प्रणयनं शतमुखे तु मध्ये
कुण्डनिवेशाभावात् ततोऽग्निप्रणयनं मध्यस्थलसमीपवर्तिसंज्ञनेक-
कुण्डेषु तु विनिगमनाविरहः । सर्वोऽप्ययं कोटिहोमविचारस्तात-
चरणैर्द्वैतनिर्णये सुबिबूत इति चेद् विस्तरः ॥

अथ प्रायो मात्स्यानुसारिणीं भट्टकृतां पद्धतिमनुस्मृत्य

ग्रहमखप्रयोगः ।

कर्ता प्रारम्भदिनात्पूर्वं सुदिने वानमयूखीयास्मदुक्तप्रकाराणा-
मन्यतमप्रकारेण प्राचीं संसाध्य तत्र वितस्त्युच्छ्रायं मण्डपनिवेश-
योग्यं चतुरस्रं चत्वरं कृत्वा पूर्वाह्णे देशकालौ स्मृत्वाऽमुक्तकर्म कर्तुं
मण्डपं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशं कूर्मं शेषं वासुकिं द्विजंश्च-
सम्पूज्य—

आगच्छ सर्वकल्याणि वसुधे लोकधारिणि ।

उद्धृतासि वराहेण सशैलवनकानना ॥ १ ॥

मण्डपं कारयाम्यद्य त्वदूर्ध्वं शुभलक्षणम् ।

गृहाणाऽर्घ्यं मया दत्तं प्रसन्ना शुभदा भव ॥ २ ॥

इति वसुधाया अर्घ्यं दत्त्वा स्योना पृथिवीति तां प्रार्थ्य मण्डपं
तद्वह्नीच्यां मध्ये वा कुण्डं वेदिं च कुर्यात् । मण्डपध्यायतहोमेष्ट-
इस्तो दशहस्तो वा कुण्डं हस्तमितं चतुरंगुलैकमेकलं वेदीमण्ड-
पोत्तरभागे हस्तविस्तृता वितस्त्युच्छ्रिता वप्रचयवती कार्या । तत्र
प्रथमो वप्रस्यंगुलोच्छ्रायः । तदुपरितनी प्रत्येकं द्व्यङ्गुलोच्छ्रितौ ।
विस्तारस्तु सर्वेषामपि प्रत्येकं त्र्यङ्गुलः । लक्षदोमे तु मण्डपो द्वादश
वतुर्दशषोडशहस्तोऽपि कुण्डं क्षेत्रफलतश्चतुःकरम् । तदेव व्यास-
तो द्विकरम् । द्वित्रिचतुरंगुलोच्चप्रमेकलम् । तत्रोपरितनी चतुरंगुल-
विस्तारा अधोगते द्वे अपि प्रत्येकं द्व्यङ्गुलविस्तारे । कुण्डाधीशान्यां
कार्त्तव्यहस्तविस्तृता तदूर्ध्वोच्छ्रितेशानप्रवराः पूर्णपवत्रिवप्रा वेदी ॥

कोटिहोमं तु शततर्जतदर्शपोडशाभ्यतमहस्तो मण्डपः कुण्डं तु
अष्टहस्तं दशहस्तं षोडशहस्तं वा फलतः । तच्च कथं सप्तमन्त्रात्
मण्डपमध्ये तस्य दक्षिणपश्चिमयोर्योनिद्वयम् । वेदो च प्राच्यां द्वि-
हस्तविस्तृतेति विशेषः । द्विमुखदशमुन्नयतमुखेषु तु निर्णयान्नसरे
सन्निवेश उक्तः कर्ता सुदिने मासपक्षादि संकीर्त्य धीकामादिर्घोषी-
जानिवाणकामो वाऽयुतहोमं लक्षहोमं वा करिष्य इति संकल्प्य ।
गणेशपूजा-स्वस्तिवाचन-मातृपूजा—(वसोऽर्हारा आयुष्यममजय-)
वृद्धिभाद्याचार्यादिधरणाणि कुर्यात् । तत्रायुतहोमे चत्वारः श्रुतिजो
हो वा । लक्षहोमे द्वादशाष्टौ चत्वारो वा । कोटिहोमेऽष्टौ होमार्थं
चत्वारो द्वारजापका इति द्वादश । अयुतलक्षकोटिहोमेषु त्रिष्वपि
षोडश वा । ब्रह्माचार्यावप्येतन्मध्य एव सर्वत्र ।

वरुणमन्त्रास्तु—

आचार्यस्तु यथा स्वर्गे शक्रादीनां बृहस्पतिः ।
तथा त्वं मम यशोऽस्मिन्नाचार्यो भव सुव्रत ॥ १ ॥
यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा स्वर्गलोके पितामहः ।
तथाऽस्मिन्मम यशो त्वं ब्रह्मा भव द्विजोत्तम ॥ २ ॥
अस्य यागस्य निष्पत्तौ भवन्तोऽभ्यर्थिता मया ।
सुप्तसन्नाः प्रकुर्वन्तु शान्तिकं विधिपूर्वकम् ॥ ३ ॥

(कोटिहोमे तु गुरुप्रार्थना)

त्वं मे यतः पिता माता त्वं गतिस्त्वं परायणम् ।
तत्प्रसादेन विप्रर्षे ! सर्वं मे स्यान्मनोगतम् ॥ ४ ॥
आपद्विमोक्षाय च मे कुर्व यद्गमनुत्तमम् ।
कोटिहोमाख्यमहुलं शान्त्यर्थं सार्वकामिकमिति ॥ ५ ॥

ततः सर्वानाचार्यादीन् स्वशास्त्रीयानामृत्तिकशस्त्रीयानां च पदा-
र्थानामनुसमयेन मधुपर्केण संपूज्य शुक्लमालयाम्बरानुलेपनः सप-
त्नीकः श्रुतिविक्षहितो भद्रं कर्णेभिरिति वेदघोषेण मण्डपं प्रदक्षि-
णीकृत्य पश्चिमद्वारेण प्रविशेत् । तत आचार्यो—

यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वदा ।

स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु ॥ १ ॥

अपक्रामन्तु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशम् ।

सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्म समारभे ॥ २ ॥

इति सर्षपान्विकीर्य शुचीं चो हव्येति एतान्विष्ममिति च
तृत्वाभ्यां आपो हि घृतेत्यादिभिश्च मुषं प्रोक्ष्य स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमिति
ऋद्धयं पठेत् । ततो मण्डपनिष्कृतिभागे हस्तमितां वेदिं कृत्वा
तस्यां वस्त्रं प्रसार्य तत्र सुवर्णादिशलाकया नव रेखाः प्राक्पश्चिमा-
यता नव च दक्षिणोत्तरायताः कृत्वा मध्यकोष्ठचतुष्टयमेकीकृत्य
प्रतिकोर्णं त्रिषु पदेषु सूत्रं दद्यात् । तथा चतुर्विंशतिरहर्षदानि सम्प-
द्यन्ते । मण्डलस्याग्नेयादिषु कोणेषु शंकुचतुष्टयं निखनेयुः ।

तत्र मन्त्रः—

विशन्तु भूतले नागा लोकपालाश्च सर्वतः ।

मण्डपेऽश्रावतिष्ठन्तु आयुर्वलकराः सदा ॥

इति मन्त्रेण निरुवाच ॥ १ ॥

ततो बलिदानम्—

अग्निभ्योऽयमथ सर्पेभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः ।

तेभ्यो बलिं प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमम् ॥ १ ॥

नैऋत्याधिपतिश्चैव नैऋत्यां ये च राज्ञसाः ।

बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि सर्वे गृह्णन्तु मन्त्रितम् ॥ २ ॥

ॐ नमो वायुरक्षोभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः ।

बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तमम् ॥ ३ ॥

रुद्रेभ्यश्चैव सर्पेभ्यो ये चान्ये तान्समाश्रिताः ।

बलिं तेभ्यः प्रयच्छामि गृह्णन्तु सप्ततोऽष्टकाः ॥ ४ ॥

इति मन्त्रैः शंकुपार्श्वेषु यथाकर्म प्रतिमन्त्रं माषभकबलीन्दिताः ।
शान्तिर्यशोवती कान्तिर्विशाला प्राणवाहिनी स्वती कुम्भवा नंदा सुमदा

इति नमः प्रागायतरेखादेवताः पूजयित्वा द्विरयथा सुप्रभा लक्ष्मीर्विभूति-
विमला प्रिया जया काला विशोका इति नवदक्षिणोत्तरायतरेखादेव-
ताश्च सन्पूज्य । मध्ये व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिर्वास्तुपुरुषमावाह्य
वास्तोष्पते प्रतीति सन्पूज्य । अलिं च दत्त्वा मध्यपदचतुष्टये वास्तो-
र्हृदये ब्रह्माण्यमावाह्य पूजयित्वा ॐ ब्रह्मणे नमो बलिं समर्पयामीति
पायसबलिं दद्यात् ॥ १ ॥

ततः पूर्वपदद्वये दक्षिणस्तनेऽर्यम्णे नमः ॥ २ ॥

दक्षिणपदद्वये जठरदक्षिणभागे विवस्वते नमः ॥ ३ ॥

पश्चिमपदद्वये वामभागे मित्राय नमः ॥ ४ ॥

वामस्तने पृथिवीधराय नमः इत्युदकपदद्वये ॥ ५ ॥

अग्निकोणसूत्रद्विधाकृतपदद्वयोत्तरार्द्धद्वये दक्षिणहस्ते

सावित्राय नमः ॥ ६ ॥

दक्षिणार्द्धद्वये सवित्रे च ॥ ७ ॥

एवं नैऋत्यपदद्वयपूर्वार्द्धपदद्वये वृषणयोर्विबुधाधिपायः ॥ ८ ॥

तत्पश्चिमार्द्धद्वये उरसि अज्यघः ॥ ९ ॥

दक्षिणार्द्धद्वये मुखे आपवत्सायः ॥ १० ॥

ततोऽन्त्यर्पणगते ईशानपददक्षिणार्द्धे शिरसि शिखिने ॥ ११ ॥

तद्दक्षिणबाहौ सूर्यायः ॥ १२ ॥

तद्दक्षिणयोर्दक्षिणवाहावेव सत्यायः ॥ १३ ॥

केवामते धृष क्रमः—मध्यपदचतुष्टये वास्तोर्हृदये ब्रह्मणे ॥ १ ॥ तत्पूर्व-
पदद्वये दक्षिणस्तने अर्यम्णे ॥ २ ॥ तद्दक्षिणपदद्वये जठरदक्षिणभागे विवस्वते ॥
३ ॥ पश्चिमपदद्वये वामभागे मित्राय ॥ ४ ॥ उदकपदद्वये वामस्तने पृथिवी-
धराय ॥ ५ ॥ अग्निकोणसूत्रद्विधाकृतपदद्वयोत्तरार्द्धे दक्षिणहस्ते सावित्राय ॥ ६ ॥
तद्दक्षिणार्द्धे च सवित्रे ॥ ७ ॥ एवं नैऋत्यपदद्वये पूर्वार्द्धे द्वये वृषणयोर्विबुधा-
धिपायः ॥ ८ ॥ तत्पश्चिमार्द्धे अज्यघः ॥ ९ ॥ वायव्यपददक्षिणार्द्धे वामहस्ते
राजवक्षमणे ॥ १० ॥ उत्तरार्द्धे रुद्राय ॥ ११ ॥ ईशानपदोत्तरार्द्धे वरुणि अज्यघः ॥
१२ ॥ दक्षिणार्द्धे मुखे आपवत्सायै ॥ १३ ॥ ततोऽन्त्यर्पणगते ईशानपददक्षि-

तदक्षिणे स्याद्धे दक्षिणकूर्परे भृशाय० ॥१४॥
 तदक्षिणप्रवाहौ आकाशाय० ॥१५॥
 तत्पश्चिमाद्धे दक्षिणप्रवाहावेव वायवे० ॥१६॥
 तत्पश्चिमद्वये दक्षिणोरौ यमाय० ॥१७॥
 तत्पश्चिमयोर्दक्षिणजानौ गन्धर्वाय० ॥१८॥
 तत्पश्चिमे सार्द्धे पदे दक्षिणजङ्घायां भृशराजाय० ॥१९॥
 तत्पश्चिमे नैऋत्यपदाद्धे दक्षिणस्फिचि वृगाय० ॥२०॥
 तदुत्तराद्धे पादयोः पितृभ्यः० ॥२१॥
 तदुत्तरे सार्द्धे पदे वामस्फिचि दौबरिकाय० ॥२२॥
 तदुत्तरयोर्वामजङ्घायां मुग्धोवाय० ॥२३॥
 तदुत्तरयोर्वामजानौ पुष्पदन्ताय० ॥२४॥
 तदुत्तरयोर्वामोरौ वरुणाय० ॥२५॥
 तदुत्तरयोर्वामपार्श्वे मुराय० ॥२६॥
 तदुत्तरे सार्द्धे पदे वामपार्श्वे शेषाय० ॥२७॥
 तदुत्तरे वाक्छ्वाद्धे वाममणिवन्धे पापाय० ॥२८॥
 तत्पश्चिमाद्धे वामप्रवाहौ रोगाय० ॥ २९ ॥
 तत्पश्चिमाद्धे वामप्रवाहावेव वाहये० ॥ ३० ॥

नार्द्धे शिरसि दक्षिणे० ॥ ३१ ॥ तदक्षिणे सार्द्धे पदे दक्षिणनेत्रे धर्मन्याय० ॥ ३२ ॥
 तदक्षिणपदयोर्दक्षिणभोजे जयन्ताय० ॥ ३३ ॥ तदक्षिणपदयोर्दक्षिणसे कुक्षिस्त-
 नुभाय० ॥ ३४ ॥ तदक्षिणवाहौ सूर्याय० ॥ ३५ ॥ तदक्षिणयोर्दक्षिणवाहावेव
 सत्पाय० ॥ ३६ ॥ तदक्षिणे सार्द्धे दक्षिणकूर्परे भृशाय० ॥ ३७ ॥ तदक्षिणजङ्घावेव
 सार्द्धे दक्षिणप्रवाहौ आकाशाय० ॥ ३८ ॥ तत्पश्चिमाद्धे दक्षिणप्रवाहौ वायवे० ॥ ३९ ॥
 तत्पश्चिमसार्द्धे पश्चिमद्वये पुष्पदन्ताय० ॥ ४० ॥ तत्पश्चिमयोर्दक्षिणपार्श्वे पितृभ्यः० ॥ ४१ ॥
 तत्पश्चिमयोर्दक्षिणजङ्घायां भृशराजाय० ॥ ४२ ॥ तत्पश्चिमयोर्दक्षिणजानौ गन्धर्वाय० ॥ ४३ ॥
 तत्पश्चिमे सार्द्धे पदे दक्षिणजङ्घायां भृशराजाय० ॥ ४४ ॥ तत्पश्चिमे नैऋत्यपदाद्धे दक्षिणस्फिचि वृगाय० ॥ ४५ ॥
 तदुत्तराद्धे पादयोः पितृभ्यः० ॥ ४६ ॥ तदुत्तरे सार्द्धे पदे वामस्फिचि दौबरिकाय०

तत्प्राक्द्वये वामकूर्परे मुख्याय० ॥ ३१ ॥
 तत्प्राक्द्वये वामबाहौ भन्ताटाय० ॥ ३२ ॥
 तत्प्राक्द्वये वामबाहावेव सोमाय० ॥ ३३ ॥
 तत्प्राक्द्वये वामांसे सर्पाय० ॥ ३४ ॥
 तत्प्राक्साङ्गे वामश्रोत्रे अदित्यै० ॥ ३५ ॥
 तत्प्रागङ्गे वामनेत्रे दित्यै० ॥ ३६ ॥ इति षट्त्रिंशद्देवताः ॥
 तत उत्तरे वास्तोष्पत इति वास्तोष्पतये० ॥

ततो मण्डलाद्वह्निरीशानादिषु चरक्यै० विषाख्यै० पूतनायै०
 पापराक्षस्यै० ॥ ततः पूर्वादिषु स्कन्धाय अर्घ्याभ्यो अमुमकाय पितृ-
 पिच्छाय ॥ पुनः पूर्वादिषु इन्द्रादीन् । ततो मण्डलादीशाने कलशं
 संस्थाप्य तत्र चक्षुं तत्प्रायासीत्यावाह्यं पूजयेत् ।

यथा मेरुगिरिः शृङ्गं देवानामाश्रयः सदा ।

तथा ब्रह्मादिदेवानां भगवन् स्थितो भव ॥ १ ॥ इति श्रावयेत् ॥

॥ ३७ ॥ तदुत्तरयोर्वामबाहुयां सुग्रीवाय० ॥ ३८ ॥ तदुत्तरयोर्वामबाहौ पुष्पदन्ताय०
 ॥ ३९ ॥ तदुत्तरयोर्वामोरो वदनाय० ॥ ४० ॥ तदुत्तरयोर्वामपादौ भद्रायाय० ॥ ४१ ॥
 तदुत्तरे सङ्घर्षे वामबाहौ शोभाय० ॥ ४२ ॥ तदुत्तरे वायव्याङ्गे वाममण्डपिण्डे
 कलशाय० ॥ ४३ ॥ तत्प्रागङ्गे वाममबाहौ रोमाय० ॥ ४४ ॥ तत्प्राक्साङ्गे
 वाममबाहावेव भद्रये० ॥ ४५ ॥ तत्प्राक्द्वये वामकूर्परे मुख्याय० ॥ ४६ ॥ तत्प्रा-
 क्द्वये वामबाहौ भन्ताटाय० ॥ ४७ ॥ तत्प्राक्द्वये वामबाहावेव सोमाय० ॥ ४८ ॥
 तत्प्राक्द्वये वामांसे सर्पाय० ॥ ४९ ॥ तत्प्राक्साङ्गे वामश्रोत्रे अदित्यै० ॥ ५० ॥
 तत्प्रागङ्गे वामनेत्रे दित्यै० ॥ ५१ ॥ तदुत्तरे वास्तोष्पति मण्डलाद्वह्निरीश-
 नादिषु कोटेषु पूर्वचरक्यादि पूर्वदिषु स्कन्धादिषु च पूर्वादिषु इन्द्रादीन् ।
 कलशं । इन्द्राय० अग्नये० यमाय० मिथ्यातये० वदनाय० वायवे० सोमाय०
 ईशानाय० ब्रह्मणे० अन्नन्त्राय० वा अन्नन्त्राय० भद्रणे० इति प्रणवादि-चतुर्ध्व-
 ष्चतस्रोऽन्तनाममन्त्रैश्चाभ्यर्चयन् । बलिं दत्तैवमपरं देवमित्येवं सर्वान् सुरान्
 षोडशोपचारैरर्चयेत् । ततो मण्डलादीशाने विविधा कलशं संस्थाप्य तत्र चक्षुं
 तत्प्रायासीति आवाह्यं वदनाय नम इति सम्पूज्य श्रावयेत् । यथा मेरुगिरिः
 शृङ्गं देवानामाश्रयः सदा । तथा ब्रह्मादिदेवानां भगवन् स्थितो भव ॥ इति ।

तत उदुम्बरादि—समित्तिलाभ्यैः स्वतन्त्रस्थण्डिलेऽष्टाविंशति-
रष्टौ वा प्रत्येकं तत्तन्नाममन्त्रैर्हुत्वा वास्तोष्पत इति चतुर्मिथ्य हुत्वा
ॐ वास्तोष्पतये इति मन्त्रेण पञ्चविल्वफलानि हुत्वा स्विष्टकृषादि-
पूर्णाहुत्यन्तं कुर्यात् । ततो मण्डलदेवताभ्यः पायसवर्णिं दत्त्वा
कृणुष्वपाञ्च इति त्रिसूक्तादिना मण्डपं त्रिसूच्या वेष्टयित्वा वास्तुकलशेन
यजमानमभिषिच्य पुनः सम्पूज्य यथाशक्ति वक्षिणां दत्त्वा ब्राह्मणा-
भोजयेदिति ।

शारदातिलके तु होमो नोक्तः । तिलाभ्यादिद्रव्याणां विकल्प
इति ग्रन्थान्तरे । इति वास्तुपूजा ॥

मात्स्ये—उपोषितास्ततः सर्वे कृत्वैवमधिवासनमिति ।

पाप्मे—उपवासी भवेदेवमशक्तौ नक्तमिष्यत इति ।

सद्योऽधिवासनं चाथ कुर्याद्यो विकलो नर इति तथैवोक्तम् ॥

ततो वास्तुमण्डलात्पाञ्चमदिशि स्वतन्त्रकुण्डे स्थण्डिले वा पञ्चभूतस्कार-
पूर्वकमग्निं प्रतिष्ठाप्य मण्डोपवेशनादि—आज्यभागान्तं कृत्वा प्रणवव्याहृतिपूर्वकैः
स्वाहान्तेस्वराग्निमन्त्रैः औदुम्बरादि—समित्तिलाभ्यैर्मण्डलदेवताभ्यः प्रत्येक-
मष्टाविंशतिरष्टौ वाऽऽहुतीर्हुत्वा वास्तोष्पत इति चतुर्मिथ्यैश्च वा हुत्वा
ॐ वास्तोष्पतये भुवा स्वर्णामिति मन्त्रेण पञ्चविल्वफलानि तद्दीप्तानि वा हुत्वा
इदं वास्तोष्पतयेति त्यजेत् । ततो महाव्याहृतिहोमादिस्विष्टकृषोमान्तं विधाय
पूर्णाहुतिं जुहुयात् । सा यथा । अन्यदाज्यमाज्यस्थाह्वो विकृष्यादधिहित्य सुक्-
क्ष्मवौ कुशैः सम्मार्ज्यं आज्यसुहास्यं दत्त्वा भवेद्य पात्रास्यां सुचिं सुवेणाक्यं
द्वादशगृहीतं गृहीत्वा समिधमादाय दक्षिणे वाही यजमानेनान्वाऽरम्भः । सप्त वै
अन्ते समिध इति पूर्णाहुतिं हुत्वा इदमज्ये न मम इति त्यागं विधाय संज्ञक-
प्राशनादि तन्त्र विधाय समापयेत् । शारदातिलके तु होमो नोक्तः । तिलाभ्या-
दिद्रव्याणां विकल्प इति ग्रन्थान्तरे । ततो मण्डलदेवताभ्यः पायसवर्णिं दत्त्वा
कृणुष्वपाञ्च इति सूक्तादिना मण्डपं त्रिसूच्या वेष्टयित्वा वास्तुकलशेन यजमानम-
भिषिच्य पुनः सम्पूज्य यथाशक्ति वक्षिणां दत्त्वा ब्राह्मणान्भोजयेत् । इति वास्तु-
पूजा समाप्ता ।

अथ मण्डपपूजा ॥ तत्राऽऽदौ मण्डपचोदरास्तम्भपूजनम् । मध्ये ईशानस्तम्भे ।

पुनोदि विमोदः ॥ १ ॥ ईसगृहसमाख्यः ॥ २ ॥ आवा-

ह्याभ्यर्च्य देवः ॥ ३ ॥ विभक्त्यं विराजार्चः ॥ ४ ॥

अधिवासनं चैवं तत्र द्वारपूजा । पूर्वद्वारे द्वारश्रियै नमः । ऊर्ध्वं
देहल्यै नमः । अघः सामदक्षिणस्तम्भयोर्गणेशाय स्कन्दाय नमः । द्वार-
स्थितकलशद्वये गंगायै यमुनायै । दक्षिणद्वारे द्वारश्रियै नमः । ऊर्ध्वं
देहल्यै अघः स्तम्भयोः पुष्पदन्ताय० कपर्दिने० कलशद्वये गोदावर्यै०
कृष्णायै इति । पश्चिमे द्वारश्रियै० ऊर्ध्वं देहल्यै० अघः स्तम्भयोः
नन्दिने चण्डाय नमः । कलशद्वये रेवायै० ताम्र्यै नमः । उत्तरे द्वार-
श्रियै० ऊर्ध्वं देहल्यै० अघः स्तम्भयोः महाकालाय नमः । भृङ्गियो
नमः । कलशद्वये वाय्वै० वैश्यै नमः । इति द्वारपूजा ॥

ॐ ब्रह्मयज्ञानं० ॐ भूः० ब्रह्मणे नमः इति गन्धादिभिः पूजयेत् । प्रार्थयेत् ।
प्रार्थना—वेदाधाराय नमः ॥ १ ॥ कृष्णामिनाम्बरधर० ॥ २ ॥ इति प्रार्थना ।

ॐ सावित्र्यै नमः । वास्तुदेवतायै० वास्तव्यै० । गङ्गायै० । स्तम्भमाळभ्य ।

ॐ ऊर्ध्वं ऊचुज इति जपः । स्तम्भशिरसि नाभमात्रे नमः ।

ॐ आद्यं गौरिति शास्त्राबन्धनाद्यनुमन्त्रेण । यतो यतः इति मन्त्रजपः ॥ १ ॥

एवं सर्वत्र स्तम्भमाळभ्य ऊर्ध्वं उचुज इति जपादिकं कुर्यात् ।

अथाग्नेयस्तम्भे—आवाहये तं० ॥ १ ॥ पञ्चनाभ हरीकेश० ॥ २ ॥ ॐ इदं
विष्णु० ॐ भू० विष्णवे नमः । इति गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—नमस्ते पुण्डरीकाक्ष० ॥ १ ॥ देवदेव जगन्नाथ० ॥ २ ॥ इति सम्प्रार्थ्य ।

ॐ ऊर्ध्व्यै० । ॐ आदित्यायै० । ॐ वैष्णव्यै० । ॐ ऊर्ध्वं उचुज०

स्तम्भमाळभ्यै पूर्ववत् ॥ २ ॥

अथ नैऋतिस्तम्भे—एषोहि गौरीश० ॥ १ ॥ गङ्गाधर महादेव० ॥ २ ॥

ॐ नमः शम्भवाय च० ॥ ३ ॥

ॐ भू० शङ्कराय नमः । इति गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—वृषवाहनदेवाय० ॥ १ ॥ पञ्चवक्त्र वृषारूढ० ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥

ॐ गौर्व्यै नमः । ॐ मातृभार्य्यै० । ॐ शोभनायै० । ॐ ऊर्ध्वं उचुज० ॥

इति स्तम्भमाळभ्यः ॥ ३ ॥

अथ वायव्यस्तम्भे—एषोहि वृत्रघ्न० ॥ १ ॥ शचीपते महाबाहो० ॥ २ ॥

ॐ त्रासारभिम्बमविद्या० ॥

ॐ भू० इन्द्राय नमः । गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—पुरन्दर नमस्ते ॥ १ ॥ देवराज गङ्गारूढ० ॥ २ ॥ इति सम्प्रार्थ्य ।

ॐ इन्द्रायै० । ॐ आदित्यायै० । ॐ विभूत्यै० । ॐ ऊर्ध्वं उचुज० ॥

इति स्तम्भमाळभ्यः ॥ ४ ॥

अथ तोरणपूजा—तत्र पूर्वे बहिर्हस्तमात्रे बटतोरणमाभ्यर्च्य वा सुहृदनामकं सुशोभननामकं वा शंखाङ्कितमग्निमीले इति मन्त्रेण न्यस्य सम्पूज्य राहुवृहस्पती तत्र न्यसेत् पूजयेच्च । तत्रैकः कलशः स्थाप्यः । तत्र मही धौरिति भूप्रार्थना । ओषधयः समिति यवप्रक्षेपः । आकलशेषिविति कलशनिधानं । इमं मे गङ्गा इति जलपूरणम् । गन्धद्वारामितिगन्धं प्रक्षिपेत् । या ओषधोरिति सर्वौषधीः । ओषधयः समिति

पूर्वं मन्थस्थान् ईशानादिकोणस्थान् चतुरः सत्त्वात्मन्यर्थं पुनर्वाक्ये ईशानकोणादारभ्य द्वादशस्तम्भान्पूजयेत् ।

तद्यथा—अथ बाह्येशानकोणे आवाहयेत् तं त्रिभुजं दिनेशं ॥ १ ॥ पद्महस्तमहाबाहो ॥ १ ॥

ॐ आकृण्वेत् ॥ ॐ भू० सूर्याय नमः । इति गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—नमः सवित्रे ॥ १ ॥ पद्महस्त रथाश्व ॥ १ ॥ इति सम्प्रार्थ्य ।

ॐ सूर्य्यै ॥ ॐ भूत्यै ॥ ॐ सावित्र्यै ॥ ॐ मङ्गलायै ॥ ॐ ऊर्ध्वं क्षुण ॥ इति स्तम्भाकम्भः ॥ १ ॥

ईशानपूर्वयोरभराजस्तम्भे—आवाहयेत् गणराजदेवं ॥ १ ॥

कम्बोदरं महाकाय ॥ १ ॥

ॐ गणानाम्बा ॥ ॐ भू० गणपतये ॥

इति गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—नमस्ते ब्रह्मरूपाय ॥ १ ॥ कम्बोदरमहाकार्य ॥ २ ॥ इति संप्रार्थ्य ॥

ॐ कस्तूर्यै ॥ ॐ विष्णुहरायै ॥

ॐ ऊर्ध्वं क्षुण ॥ इति स्तम्भाकम्भः ॥ २ ॥

पूर्वाग्रे दक्षिणस्तम्भे—प्रोहो हि इन्द्राय ॥ १ ॥

विष्णुसदिसंयुक्त ॥ १ ॥ ॐ यमाय ॥ स्वाङ्घ्रिपस्वते ॥

ॐ भू० यमाय ॥ नमः ॥ इति गन्धादिभिः सम्पूज्य ॥ प्रार्थयेत् ॥

प्रार्थना—ईशानात्मनस्तेऽस्तु ॥ ३ ॥

धर्मराज महाकाय ॥ २ ॥ इति सम्प्रार्थ्य ।

ॐ पूर्वस्तम्भायै ॥ भङ्गुन्यै ॥ क्षुरायै ॥

विष्वक् ॥ ॐ ऊर्ध्वं क्षुण ॥ १ स्तम्भा ॥ ३ ॥

बाह्याग्रेयकोणस्तम्भे—प्रोहो हि नालाय ॥

नारीविष-समोपेत ॥ १ ॥ ॐ ऊर्ध्वं गौ ॥ १ ॐ भू० नालायाय ॥ १ ॥

यवान् । काण्डात्काण्डादिति दूर्वा । अश्नत्येव इति पञ्चपलवान् ।
स्योनापृथिवीति पञ्चसूत्रः । धाः फलिनीरिति कलम् । सहिरत्नामीति
पञ्चरत्नानि । हिरण्यरूप इति हिरण्यम् । युवा सुवासा इति वस्त्रादिना
वेष्टयेत् । पूर्णादधीरिति पूर्णपात्रमुपरि निदध्यात् । तत्र शुवावाहनं
पूजनं च । ततो दक्षिणे श्रीकुम्भं प्लाक्षं वा सुभद्रं विकटं वा
चक्राङ्कितं तोरणमिष्टेक्षोजैवेति निधाय । अम्बनादिभिर्भितं कृत्वा
सूर्यमङ्गारकं च तत्र न्यसेत् । ततः पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र
धरामावाह्यं पूजयेत् । ततः पश्चिमे प्लाक्षमौकुम्भं वा सुकर्मसुभीमं

इति गन्धादिभिः समुज्ज्व प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना— नमः सैतकहस्तेभ्यः ॥ सङ्गलेदधराः सर्वे ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥
ॐ मध्यमसन्ध्यायै ॥ ॐ वरायै ॥ ॐ पद्मायै ॥ ॐ महा-
पद्मायै ॥ ॐ ऊर्ध्वं कपुणः स्तम्भाः ॥८॥

अथाग्नेयदक्षिणयोरन्तराले ॥ आवाहयामि देवेशः ॥१॥ मयूरबाहनं
शक्तिः ॥२॥ ॐ यदकम्बः प्रयमे ॥

ॐ भूः एकम्बाय नमः इति गन्धादिभिः समुज्ज्व ॥ प्रार्थयेत् ॥

प्रार्थना—नमः स्कन्दाय शैवाय ॥ मयूरबाहनस्कन्दः ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥

ॐ पश्चिमसन्ध्यायै नमः ॥ ऊर्ध्वं कपुणः इति स्तम्भाकम्भः ॥९॥

अथ दक्षिणैश्वर्यान्तरालस्तम्भे ॥ आवाहयामि देवेशः ॥३॥ सङ्गहस्व-
महादेवः ॥२॥ ॐ वायो देते ॥

ॐ भूः वायवे नमः ॥ इति गन्धादिभिः समुज्ज्व प्रार्थयेत् ॥

प्रार्थना—नमो अग्निपुत्रहृदयः ॥ आबन्धरणिपुत्रहृदयः ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥

ॐ वायव्यै ॥ ॐ गङ्गायै ॥ ॐ गायत्र्यै ॥ ॐ मध्यमसन्ध्यायै ॥

ॐ ऊर्ध्वं कपुणः ॥१०॥

अथ नैऋत्यस्तम्भे—आवाहयामि देवेशः ॥४॥ सुवाकरं द्विजाधीशः ॥२॥

ॐ आप्यायस्व ॥

ॐ भूः सोमाय नमः ॥ इति तान्त्रादिभिः समुज्ज्व ॥ प्रार्थयेत् ॥

प्रार्थना—अग्निपुत्र नमस्तेऽस्तु ॥ अग्निपुत्र निशानायः ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥

ॐ सावित्र्यै ॥ ॐ असूतकहायै ॥ ॐ विजयायै ॥ ॐ

पश्चिमसन्ध्यायै ॥

ॐ ऊर्ध्वं कपुणः ॥ इति स्तम्भाकम्भेन ॥११॥

वा गदाङ्कितं तोरणमग्न आयाहीति न्यस्य सम्पूज्य चन्दनादिचर्चितं
कृत्वा शुकं धुधं च तत्र न्यसेत् । ततः पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र
बाक्षपत्यावाहनपूजनावि । तत उत्तरे न्यग्रोधमाश्रयत्वं पालाशं वा
सुहोत्रं सुप्रभं वा पञ्चाङ्कितं तोरणं शशो वैधीरिति निधाय पूजितं
कृत्वा सोमं केतुं शनिं च तत्र न्यसेत् । ततः कलशं स्थापयित्वा तत्र
विघ्नेशावाहनपूजनावि । ततः पूर्वद्वारशालाद्वये कलशद्वयं द्रव्यक्षता-
दियुक्तं पूर्ववत्स्थापयेत् । पेरवतं कलशद्वये न्यस्यार्चयेत् । तत्र
पूर्वस्मिन् ऋग्वेदिनाष्टविजौ द्वौ एकं वा शान्तिमूलजपार्थत्वेन
त्वामहं वृणो इति प्रत्येकमृग्वेदः पञ्चपत्राक्षो गायत्रः सोमदैवतः ।

अथ नैऋत्यपश्चिमयोर्मध्यस्तस्मे—आवाहयामि देवेशं ॥१॥ गम्भीरधस-
मारुहं ॥२॥ ॐ इमं मे वरुण ॥ ॐ भू० वरुणाय नमः ॥ इति
गन्धादिभिः सम्पूज्य प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—वरुणाय नमस्तेऽस्तु ॥ नमः स्फटिकवर्जाम् ॥२॥ इति सम्प्रार्थ्य ।
ॐ वारुण्यै ॥ ॐ वाशाभारिवयै ॥ ॐ बृहस्पतये ॥ ॐ ऊर्जं ऊषुण ॥
इति स्तम्भालम्भः ॥ १२ ॥

अथ पश्चिमवायव्यान्तरालस्तस्मे—आवाहयामि देवेशान् ॥१॥ शुक्ल-
स्फटिकं ॥२॥ ॐ वसोः पवित्र ॥ ॐ भू० अष्टवसुभ्यो नमः ॥
इति गन्धादिभिः सम्पूज्य प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—नमस्त्वरोमि देवेशान् । दिव्यवस्त्रा दिव्यदेहाः ॥ इति सम्प्रार्थ्य ॥
ॐ विनतायै ॥ ॐ अग्निमायै ॥ ॐ भूतयै ॥ ॐ गरिमायै ॥
ॐ ऊर्जं ऊषुण ॥ इति स्तम्भालम्भः ॥ १३ ॥

अथ वायव्यस्तस्मे—आवाहयामि देवेशं ॥१॥ दिव्यमालाम्बरधरं ॥२॥
ॐ सोमो धेनुं ॥ ॐ भू० धनदाय नमः ॥ इति गन्धादिभिः
सम्पूज्य प्रार्थयेत् ॥

प्रार्थना—यक्षराज नमस्तेऽस्तु ॥ दिव्यदेहभराभ्यक्ष ॥ इति सम्प्रार्थ्य ।
ॐ लघिमायै ॥ २ ॐ सिमीवाल्यै ॥ ॐ ऊर्जं ऊषुण ॥ इति
स्तम्भालम्भः ॥ १४ ॥

अथोत्तरवायव्यान्तरालस्तस्मे—आवाहयामि देवेशं ॥१॥ शङ्खं च कलशं
वैधं ॥२॥ ॐ बृहस्पतेऽस्तुति ॥ ॐ भू० शुरवे नमः ॥ इति गन्धा-
दिभिः सम्पूज्य प्रार्थयेत् ।

अग्निगोत्रस्तु विमोन्द्र अतिवक्त्वं मे मखे भवेति धृत्वाऽग्निमील
इति पूजयेत् ।

एषोहि सर्वाभरसिद्धसाध्यैरभिषुतो वज्रधरामरेश ।

संवीज्यमानोऽप्सरसां गणेन रक्षाध्वरं नो भगवन्नमस्ते ॥

भो इन्द्र इहागच्छ इह तिष्ठेतीन्द्रं साङ्गं सपरिवारं सायुधं सश-
क्तिकं द्वारकलशे आवाह्य आतापमन्द्रमिति पूजयित्वाऽऽशुः शिशान
इति पताकां पोतं ध्वजं चोच्छ्रयेत् । ततः पेरामतस्थं पीतचर्चं सह-
साक्षं दक्षिणवामहस्तस्थवज्रोत्थलमिन्द्रं ध्यात्वा ।

इन्द्रः सुरपतिः श्रेष्ठो वज्रहस्तो महाबलः ।

शतयज्ञाधिपो देवस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥

इति नत्वा इन्द्राय साङ्गाय सपरिवाराय सायुधाय सशक्तिकायै-
तं माधमकवलिं समर्पयामीति वलिं दद्यात् । तत आचम्याऽऽग्ने-
यकोशे पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा तत्र पुराडरीकमभूतं च सम्पूज्य—

एषोहि सर्वाभरहज्यबाह मुनिप्रवर्त्यैरभितोभिजुष्ट ।

तेजोवता लोकगणेन सार्द्धं ममाध्वरं पाहि कवे नमस्ते ॥

भो अग्ने इहागच्छेह तिष्ठेति साङ्गादिकर्मणि कलशे आवाह्य त्वजो
अग्नेत्यग्निं सम्पूजयामि दूतमिति रक्तां पताकां रक्तं ध्वजं चोच्छ्रयेत् ।
ततः ध्यागस्थं रक्तं दक्षिणवामकरभूतशक्तिकमण्डलं यक्षोपवीतिनं
अग्निं ध्यात्वा—

प्रार्थना—ब्रह्मपुत्र नमस्तेस्तु । पूजितोऽसि ययाशक्त्या । ॥ इति सम्प्रार्थ्यं ।
ॐ पूजिमात्रै नमः ॥ ॐ सावित्र्यै नमः । ॐ ऊर्ध्वं ऊचुः । इति
स्तम्भाकर्मम् ॥ १२ ॥

अथोत्तरेशान्थाभ्यन्तरालस्तम्भे—आवाहयामि देवेश । ॥१॥ प्रैडोवयस्र-
प्रकर्तारं ॥२॥ ॐ विश्वकर्मेन्द्र इमिषा । ॥ ॐ भू विश्वकर्माण । ॥ इति
गन्धादिभिः सम्पूज्य । प्रार्थयेत् ।

प्रार्थना—नमामि विश्वकर्माणे । ॥ प्रसीद विश्वकर्मेन्द्र । ॥ इति सम्प्रार्थ्यं ।
ॐ सिनीवात्यै । ॐ आस्तु देवतायै । ॐ सावित्र्यै । ॐ ऊर्ध्वं ऊचुः ।
स्तम्भा । ॥ इति स्तम्भपूजा ॥ १३ ॥

आमेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयोऽभ्ययः ।

धूमकेतु रजोध्यत्तस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ इति नत्वा ।

अश्वे साक्षाद्य० पतं माषभक्तबलिं समर्पयामीति बलिं वच्चात् ।
ततः कृताश्वमनो वक्षिणे गत्वा । प्रतिद्वारशास्त्रं पूर्ववत्कलशद्वयं
स्थापयित्वा वामनं दिग्गजं तत्रार्चयेत् । ततो यजुर्वेदिनौ ह्यावेकं वा
वक्षिणद्वारे शान्तिसूक्तजपार्थत्वेन त्वामहं वृण इत्युक्त्वा—

कातराक्षो यजुर्वेदस्त्रैष्ठ्यो विष्णुदैवतः ।

कारयपेयस्तु विभेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मखे भव ॥

इति प्रत्येकं सन्प्रार्थ्य इवे त्वोर्जं त्वेति पूजयेत्—

ततः—एहो हि धैवस्वत धर्मराज सर्वामरैरर्चित धर्ममूर्ते ।

शुभाशुभानन्दशुचामधीश शिवाय नः पाहि मखं नमस्ते ॥

भो यम इहागच्छेह तिष्ठेति साक्षादि यममावाह्य यमाय सोम-
मिति सम्पूज्य कृष्णां पताकां कृष्णं ध्वजं चायं गौरिर्युच्छ्रयेत् ।
ततो महिषारूढं धृतदण्डशशं वक्षिणशामकरमञ्जनपर्वततुल्यरूप-
मक्षिसमलोचनं यमं ध्यात्वा—

महामहिषमारूढं दण्डहस्तं महाबलम् ।

आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इति नत्वा ।

साक्षाद्य यमायैतं माषभक्तबलिं समर्पयामीति बलिं वच्चात् ।
ततः आश्वमय नैऋत्यां पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा कुमुदगजं
युज्यं च सम्पूज्य—

एहो हि रत्नोगणनायकस्त्वं विशालवेतालपिशाचसङ्घैः ।

ममाध्वरं पाहि पिशाचनाथ लोकेस्वरस्त्वं भगवन्ममस्ते ॥

भो निऋते इहागच्छेह तिष्ठेति साक्षमावाह्यास्तुम्भस्तमिति
सम्पूज्य नीलां पताकां नीलध्वजं च भोपुण्यमन्त्रेणेति उच्छ्रयेत् ।
ततो वरारूढं दण्डहस्तं नीलवर्णं महाबलं महाकायं बहुराक्षसंयुतं
निऋतिं ध्यात्वा—

निश्चयं खड्गहस्तं च सर्वलोकैकपावनम् ।

आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ इति नत्वा ।

साक्षात् निश्चयं पतं भाषभक्तवलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् । तत आचम्य पश्चिमे गत्वा प्रतिद्वारशालं कलशद्वयं निष्पा-
याञ्जनविम्वजं न्यस्यार्चयेत् । ततः सामगावृत्तिवजावृत्तिवजं वा वृत्त्वा ।

सामवेदस्तु पित्राक्षो जायतः शक्रदैवतः ।

भारद्वाजस्तु विमेन्द्र ! शान्तिपाठं मत्से कुरु ॥ इति प्रार्थ्य ।

अग्न आयाहीति पूजयित्वा ।

ततः—एषेहि यादोगणवारिधीनां गणेन पर्जन्यसहाभसरोभिः ।

विद्याधरेन्द्रामरगीयमान प्राहि त्वमस्मान्भगवन्नमस्ते ॥

इत्युक्त्वा भो वरुणेद्वागच्छेद्द तिष्ठेति वरुणमावाह्य तत्पा-
यामीति सम्पूज्य श्वेतां पताकां श्वेतां ध्वजं चेर्म मे वरुणेत्यु-
चिच्छ्रुत्य भक्तस्थं पाशहस्तं किरीटिनं श्वेतवर्णं वरुणं ध्यात्वा ।

पाशहस्तं च वरुणमर्णसां पतिमीश्वरम् ।

आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्वरुणाय नमो नमः ॥ इति नत्वा ।

साक्षात् वरुणयैतं भाषभक्तवलिं समर्पयामीति बलिं दद्यात् ।
ततोपस्पृश्य ज्ञायक्यां धूर्ध्वत्कलशं स्थापयित्वा पुष्पदन्तं स्तिष्ठार्थं
च तत्र पूजयित्वा ॥

एषेहि यज्ञे मम रक्षणाय मृगाधिरुहः सह सिद्धसङ्घैः ।

भ्राताधिपः कालकवेः सहायशृङ्गाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥

भो वायो इद्वागच्छेद्द तिष्ठेति साङ्गं वायुमावाह्य तत्र वायवृतस्य त
इति सम्पूज्य वायो शत्रमिति धूर्ध्वं पताकां धूर्ध्वध्वजं बोधिश्रुत्य
मृगाकृदं त्रिभाम्बरधरं युवानं वरध्वजधरं वद्विणयामहस्तं
वायुं ध्यात्वा ॥

वायुमाकाशगं चैव पवनं वेगवद्गतिम् ।

आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥

अनाकारो महौजाश्च यश्चादृष्टगतिर्दिवि ।

तस्मै पूज्याय जगतो वायवेऽहं नमामि ते ॥ इति नत्वा ।

साक्षाद्य वायवे एतं भावमकथयति समर्पयामीति बलिं दद्यात् ।
तत आचम्योत्तरे गत्वा प्रतिद्वारशाखं कलशद्वयं स्थापयित्वा सार्व-
भौमं दिग्गजं न्यस्य पूजयित्वाऽथर्वविषावृत्तिजाबुत्तरद्वारे
शान्तिस्तुक्तमपार्थत्वेनाऽहं वृण इत्युक्त्वा ।

वृहन्नेत्रोऽथर्ववेदोऽनुष्टुभो रुद्रदैवतः ।

वैशम्पायन विभेन्द्र शान्तिपाठं मत्वे कुरु ॥ इति प्रार्थ्य ।

शन्नो देवीरिति पूजयेत् ।

एषो हि यज्ञेश्वर यज्ञरक्षां विधस्त्व नक्षत्रगणेन सार्द्धम् ।

सर्वावधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥

भो सोम इहागच्छेह तिष्ठेति साङ्गं सोममावाह्य वयं सोमेति
सम्पूज्य हरितां पताकां हरितध्वजं चाप्यायत्येति न्यस्य ।
वरपुण्यकविमानस्थं कुण्डलद्वारकेयूरसंश्रितं वरदगदाधरदक्षिण-
वामदस्तं मुकुटिनं महोदरं स्थूलकायं हृत्स्वं पिङ्गलनेत्रं पीतविग्रहं
शङ्खसंस्वार्यं सोमं ध्यात्वा ।

सर्वनक्षत्रमध्ये तु सोमो राजा व्यवस्थितः ।

तस्मै सोमाय देवाय नक्षत्रपतये नमः ॥ इति नत्वा ।

साक्षाद्य सोमायैतं भावमकथयति समर्पयामीति बलिं दद्यात् ।
तत ईशान्यां गत्वाऽऽचम्य पूर्ववत्कलशं स्थापयित्वा सुप्रतीकनामानं
दिग्गजं मङ्गलं च तत्र पूजयित्वा ।

एषो हि विश्वेश्वर नक्षिशूलकपालखट्वाङ्गधरेण सार्द्धम् ।

लोकेन यज्ञेश्वर यज्ञसिद्धयै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥

ईशानेहागच्छेह तिष्ठेति तमावाह्य तमीशानमिति सम्पूज्य
श्वेतां सर्ववर्णां वा पताकां ध्वजं ध्यामत्वा देवसंघितरित्युच्छ्रित्य ।
कृपाकटं वरवज्रिशूलयुतदक्षिणवामदस्तद्वयं त्रिनेत्रं स्फटिक-
वर्णमीशानं ध्यात्वा—

दृषस्कन्धसमारुहं शूलहस्तं त्रिलोचनम् ।

आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन्पूजेयं प्रतिशृङ्खताम् ॥

सर्वाधिपो महादेव ईशानः शुक्र ईश्वरः ।

शूलपाणिर्विरूपाक्षस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ इति नत्वा—

साङ्गधेशानायैतं माषभक्तवर्णिं समर्पयामीति वर्णिं दद्यात् ।
तत आचम्य ईशानपूर्वयोर्मध्ये गत्वा पूर्ववत्कलशं संस्थाप्य अनन्तं
पूजयेत् ।

एषोहि पातालधरामरेन्द्रनागाङ्गनाकिञ्चरगीपमान ।

यच्चोरगेन्द्रामरलोकसङ्घैरनन्त रक्षाध्वरमस्मदीयम् ॥

भो अनन्त इहायच्छेद तिष्ठेति साङ्गमनस्तमावाहार्थं गौरिति-
स्योना सम्पूज्य पृथिवीति मेधवर्णां श्वेतां वा पताकां ध्वजं चायं
गौरित्युच्छ्रित्य । अनन्तशयनास्त्रीनं फणासतकमण्डितं । पद्म-
शङ्खधरोर्ध्वाधोवृक्षिणकरद्वयं शक्रगदाधरोर्ध्वाधो वामकरद्वयं
भीलवर्णमनन्तं ध्यात्वा—

योऽसावनन्तरूपेण ब्रह्माण्डं सचराचरम् ।

गुणवज्जारयेन्मूर्ध्नि तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ इति नत्वा—

साङ्गाम सपरिवारायानन्तायैतं माषभक्तवर्णिं समर्पयामीति वर्णिं
दद्यात् । तत आचम्य । रूपनारायणमते तु नैऋत्यपश्चिमयोर्मध्ये
गत्वा पूर्ववत्कलशस्थापनं कृत्वा ।

एषोहि सर्वाधिपते सुरेन्द्र लोकेन सार्द्धं पितृदेवताभिः ।

सर्वस्य धाताऽस्यमितप्रभावो विशाध्वरं नः सततं शिवाय ॥

भो ब्रह्मजिह्वागच्छेद तिष्ठेति ब्रह्माण्डमावाह्य ब्रह्मजज्ञानमिति
सम्पूज्य । रक्तां पताकां ध्वजं च ब्रह्मजज्ञानमित्युच्छ्रित्य । चतुर्मुखं
हंसाकृदमक्षमालाकुशमुष्टिधरोर्ध्वाधो वृक्षिणकरद्वयं शक्रमण्डल-
धरोर्ध्वाधोवामकरद्वयं शमश्रुतं जटिलं लम्बोदरं रक्तवर्णं ब्रह्माण्डं
ध्यात्वा—

पद्मयोनिश्चतुर्भूतिर्वेदावासः पितामहः ।

यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै नित्यं नमो नमः ॥ इति नत्वा ।

साङ्गाय सपरिवाराय ब्रह्मणे एतं भाषभक्तवर्ति समर्पयामीति
वर्ति दद्यात् । रूपनारायणमते नैऋत्यपश्चिमास्तरेऽनन्तबलिदा-
नमीशानपूर्वास्तरेऽब्रह्मपूजाबलिदानं चेति । तत आचम्य मण्डप-
मध्येऽस्तुष्टपङ्क्तौ दशहस्तदीर्घलिङ्गहस्तविस्तृतः पञ्चदशविस्तारो वा
महाध्वजः किङ्किरयाविलोकस्त इन्द्रस्य वृक्ष इति स्थाप्य । तत्रैव
ब्रह्मपूजनं च । ततो मण्डपषोडशस्तम्भेषु सर्वेभ्यो देवेभ्यो नमः ।
धंशेषु किन्नरेभ्यो नमः । पृष्ठे पद्मगेभ्यो नम इत्यर्चयेत् । ततः पूर्व-
भागो उपलितभूमावुपविश्य—

त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ।

ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वन्तु तानि मे ॥१॥

देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।

ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ॥२॥

सर्वे ममाध्वरे रक्षां प्रकुर्वन्तु मुदान्विताः ।

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च क्षेत्रपालगणैः सह ॥३॥

रक्षन्तु मण्डपं सर्वे ब्रन्तु रक्षांसि सर्वतः । इति पठित्वा ।

त्रैलोक्यस्थेभ्यः स्थावरेभ्यो भूतेभ्यो नमस्तैलोक्यस्थेभ्यश्चरेभ्यो
भूतेर्भूमौ नमः । ब्रह्मणे विष्णवे शिवाय देवेभ्यो दानवेभ्यो गन्धर्वेभ्यो
राक्षसेभ्यः पन्नगेभ्य ऋषिभ्यो मनुष्येभ्यो गोभ्यो देवमातृभ्यो नमः ।
इति प्रत्येकं सम्पूज्य भूमौ भाषभक्तवर्ति दद्यात् । ततो यजमानः
सर्वैर्ऋत्विभिः सह प्राङ्द्वारेण मण्डपं प्रविश्य दक्षिणद्वारपश्चिमदेशे
उपविश्य गुर्वादयो यथाविहितं कर्म कुरुष्वमिति ववेत् ।
प्रतिकुरङ्मेकैकः कलश ऋत्विग्भिः स्थाप्य इति केचित् । गुरुणा
स्थाप्य इत्यन्ये । ततो ऋग्वेदादिक्रमात्प्रागादिकुरङ्गेषु ऋत्विजोऽग्निं
स्थापयेयुः । ततो गुरुर्यजमानः निधतो ब्रह्मवेद्यां सर्वतोभङ्गे मण्डप-
देवताः स्थापयेदिति पितामहचरणाः ।

यथा—ब्रह्मेत्यादि मण्डलदेवतास्थापनं कारयेत् इति सङ्कल्प्य
स्थापयेत् ॥ तत्र मध्ये ब्रह्माणं ॥ ब्रह्मयज्ञानं गौतमो वायदेवो ब्रह्मा
त्रिष्टुप् स्थापने पूजने च विनियोगः ॥ पञ्चमुत्तरत्र ॥ ॐ ब्रह्म यज्ञानं ॥ १ ॥
तत उद्गोचीमारभ्य वायव्यपर्यन्तं कुबेरान्वाद्यवस्तानष्टौ लोकपा-
लान् तत्राप्यायस्व गौतमः सोमो गायत्री ॥ ॐ आप्यायस्व ॥ २ ॥
अभित्वाजीर्गतः शुनःशेष ईशानो गायत्री ॥ ॐ अभित्वा देवसवितः
॥ ३ ॥ इन्द्रो यो मधुछन्दो इन्द्रो गायत्री ॥ ॐ इन्द्रो यो पश्यत ॥ ४ ॥
अग्निं कारवो मेधातिथिरग्निर्गायत्री ॥ ॐ अग्निं दूतं धृणीमहे ॥ ५ ॥
यमाय सोमं यमो यमोऽनुष्टुप् ॥ ॐ यमाय सामं ॥ ६ ॥ मोषुणो
घोरः कण्वो निष्कृतिर्गायत्री ॥ ॐ मोषुणः ॥ ७ ॥ तत्त्वायामि
शुनःशेषो वरुणस्त्रिष्टुप् ॥ ॐ तत्त्वायामि ॥ ८ ॥ वायो शतं गौतमो
वायदेवो वायुरनुष्टुप् ॥ ॐ वायो शतं ॥ ९ ॥ वायुसोममध्येऽष्टौ

पूर्वमग्निस्थापनं तत्पश्चादत्र सर्वतोभद्रस्थापनम् । तदनन्तरमग्निस्थापनमि-
ति क्रमः । यजुर्वेदानां तु सर्वतोभद्रस्थापनम् ॥ ततो ग्रहवेद्यां सर्वतोभद्रमण्डलं
विक्रियं यजमानान्वितो आचार्यो ग्रहवेद्यां सर्वतोभद्रमण्डले देवताः स्थापयेत् ।
तत्रथा ॥ ब्रह्मयज्ञानमिति प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता ब्रह्मस्थापने
विनियोगः ॥ ॐ ब्रह्मयज्ञानं ॥ कर्णिकायां ब्रह्माण्डम् ॥ १ ॥ ययर्त्तं सोमेत्यस्य बधूक
ऋषिर्गायत्री छन्दः सोमो देवता सोमस्थापने विनियोगः ॥ ॐ ययर्त्तं सोमेति वत्सरे
वाक्पां ॥ २ ॥ तमीशानमित्यस्य गौतम ऋषिः जगतो छन्दः ईशानो देवता ईशान-
स्थापने दिवि ॥ ॐ तमीशानं ॥ ईशान्यां क्षण्डेन्दौ ईशानं ॥ ३ ॥ प्रातारमिन्द्रमि-
त्यस्य गर्ग ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता इन्द्रस्थापने विनियोगः ॥ ॐ प्रातार-
मिन्द्रं ॥ पूर्वे वाक्पां इन्द्रं ॥ ४ ॥ त्वष्ट्रोऽन्नने तव देवेत्यस्य ऋषिरवस्तूप
वाङ्मिस ऋषिः जगतो छन्दः अग्निर्देवता अग्निस्थापने विनियोगः ॥ ॐ त्वष्ट्रो
ऽन्नने तव ॥ आग्नेयां क्षण्डेन्दौ अग्निं ॥ ५ ॥ सुगन्धु पन्थामित्यस्य प्रजापति
ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दो यमो देवता यमस्थापने विनियोगः ॥ ॐ सुगन्धु पन्थां
वक्षिणो वाक्पां यमं ॥ ६ ॥ असुम्बन्तम इत्यस्य प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः
मिक्त्रिदेवता मिक्त्रिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ असुम्बन्तम ॥ नैऋत्यां क्षण्डेन्दौ
मिक्त्रिं ॥ ७ ॥ तरवायामीत्यस्य शुनःशेष ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वरुणो देवता
वरुणस्थापने विनियोगः ॥ ॐ तरवायामि ॥ पश्चिमे वाक्पां वरुणं ॥ ८ ॥ वायो
मिषुर्गिरित्यस्य प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वायुर्देवता वायुस्थापने विनियोगः ॥
ॐ वायो मिषुर्गिः वायव्यां क्षण्डेन्दौ वायुं ॥ ९ ॥ वसोः पवित्रमतीत्यस्य

वसन्त उमया अथ मैत्रावरुणो वशिष्ठो वसवस्त्रिष्टुप् ॥ ॐ उमया
अत्र ॥ १० ॥ सोमेशानमध्ये एकादशरुद्रान् ॥ आरुद्रासः इवावाइव
एकादशरुद्रा जगती ॥ ॐ आ रुद्रा सः ॥ ११ ॥ ईशानेन्द्रमध्ये
द्वादशादित्यान् ॥ त्यास्तुसां मदीमत्स्यो द्वादशादित्या गायत्री ॥
ॐ त्यास्तु क्षत्रियान् ॥ १२ ॥ इन्द्राग्निमध्येश्विना राहुगणो गौतमो-
श्विनाभुविष्णुक् ॥ ॐ अश्विनावसिः ॥ १३ ॥ अग्निममध्ये विश्वेदे-
वान्सपेताहान् । ओमासोमभुवन्दासि विश्वेदेवा गायत्री ॐ
मासः ॥ १४ ॥ यमनिष्कृतिमध्ये सप्त यज्ञान् । अमित्यं वामदेवः
सप्त यज्ञाः प्रकृतिः । अमित्यं देवं सवितारमोग्रयोः कविकतुमर्चामि
सत्यसर्वं रत्नधाममिमियं मति कश्चिम् । ऊर्ध्वायस्या मतिर्भा अदिद्यु-
तःसवीमग्नि हिरण्यपाणिरमिमीत सुकतुः कृप श्वः ॥ १५ ॥ निष्कृति-
वरुणयोर्मध्ये भूतनगान् ॥ आर्यं गौः सार्षपाक्षा सर्पा गायत्रो । ॐ
आर्यं गौः ॥ १६ ॥ वरुणधायुमध्ये गन्धर्वाप्सरसः । अप्सरसा-
मैतस श्रुध्यभृक्को गन्धर्वाप्सरसोऽनुष्टुप् । ॐ अप्सरसां गन्धर्वा-

गौतम ऋषिः जगती छन्दः वसवो देवता वसुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ वसोः
पवित्रं वायुसोमयोर्मध्ये भद्रे ऋष्टवसून् ॥ १० ॥ नमस्ते रुद्र इत्यस्य परमेष्ठो
ऋषिः गायत्रीछन्दः रुद्रो देवता रुद्रस्थापने विनियोगः ॥ ॐ नमस्ते रुद्र
सोमेशानयोर्मध्ये भद्रे एकादशरुद्रान् ॥ ११ ॥ अदितिद्यौरित्यस्य प्रजापति
ऋषिस्त्रिष्टुप् छन्दः आदित्या देवता द्वादशादित्यस्थापने विनियोगः ॥ ॐ
अदितिर्द्यौः ईशानेन्द्रयोर्मध्ये भद्रे द्वादशादित्यान् ॥ १२ ॥ अग्निना तेजसेत्यस्य
परमेष्ठो ऋषिरनुष्टुप्छन्दः अश्विनौ देवते अश्विनौ ह्यापने विनियोगः ॥ ॐ अग्निना
तेजसा इन्द्राग्नयोर्मध्ये भद्रे अश्विनो ॥ १३ ॥ विश्वेदेवास आगत इत्यस्य
परमेष्ठो ऋषिः गायत्रीछन्दः विश्वेदेवा देवता विश्वेदेवस्थापने विनियोगः ।
ॐ विश्वेदेवास आगत ॥ अग्निमयोर्मध्ये भद्रे विश्वेदेवान्सपितृन् ॥ १४ ॥
अमित्यं देवमित्यस्य प्रजापति ऋषिः अर्हीछन्दः सप्तयज्ञो देवता सप्तयज्ञ-
स्थापने विनियोगः ॥ ॐ अमित्यं देवर्तं सविता । यमनिष्कृतिमध्ये भद्रे
सप्तयज्ञान् ॥ १५ ॥ भूताय त्वेति पराशर ऋषिः मिराट् छन्दः नाराचको
देवता भूत ॥ वा वमोऽस्तु सर्वेभ्य इत्यस्य प्रजापति ऋषिस्तुष्टुप् छन्दः सर्पो
देवता सप्तस्थापने विनियोगः ॥ ॐ भूताय स्वा ॥ वा ॐ वमोऽस्तु सर्वेभ्यो
निष्कृतिवरुणयोर्मध्ये भद्रे भूतनगान् वा सर्पान् ॥ १६ ॥ गन्धर्वाप्सरसेति
गौतम ऋषिः द्विपदा मिराट्छन्दः गन्धर्वा देवता गन्धर्वस्थापने विनियोगः ॥

याम् ॥ १७ ॥ ब्रह्मसोममध्ये स्कन्दमन्दीश्वरशुक्लमहाकालाम् ॥
कुमारस्कन्दस्त्रिष्टुप् ॥ ॐ कुमारं मातां ॥ १८ ॥ श्रवममृषभो
वैराजो श्रवभोऽनुष्टुप् । ॐ श्रवमं मा ॥ १९ ॥ ब्रह्मेशानमध्ये दक्षा-
घोच सप्त । अदितिलौक्यो बृहस्पतिर्दक्षोऽनुष्टुप् । ॐ अदिति-
ऽह्यं जनिष्टः ॥ २० ॥ २१ ॥ ब्रह्मेन्द्रमध्ये दुर्गा विष्णुं च । तामश्र-
वर्षां सौमरिर्दुर्गां त्रिष्टुप् । ॐ तामश्रवर्षां ॥ २२ ॥ इदं विष्णुः
काश्यो मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री ॥ ॐ इदं विष्णुः ॥ २३ ॥ ब्रह्मग्नेय-
मध्ये स्वधाम् । उदीरतां शङ्खः स्वधा त्रिष्टुप् । ॐ उदीरतां
सूनुताः ॥ २४ ॥ ब्रह्मयममध्ये सृत्युरोगान् । परं सृत्योः
संकुक्षुको सृत्युरोगास्त्रिष्टुप् । ॐ परं सृत्यो अजु ॥ २५ ॥
ब्रह्मनिष्ठसिमध्ये गणपतिं ॥ गणानान्त्वा गृत्समदो गणपतिर्जगती ॥
ॐ गणानान्त्वा ॥ २६ ॥ ब्रह्मवरुणमध्ये अपः ॥ शशो वरीषसिधुग्रीप
आपो गायत्री ॥ ॐ शशो देवीः ॥ २७ ॥ ब्रह्मवायुमध्ये मरुतः ॥

ॐ गन्धर्वस्थाः । बृहदवाधोर्मध्ये मरुं गन्धर्वाधिरसः ॥ १७ ॥ यद्वन्द्वेत्यस्य
भीतश्चक्षुर्धर्मसास्कन्दः ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः स्कन्दो देवता स्कन्दस्थापने विनि-
योगः ॥ ॐ यद्वन्द्वः ॥ ब्रह्मसोममध्ये वाप्या स्कन्दं ॥ १८ ॥ काशुः शिशाने-
त्यस्य अग्रतिरय ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता मन्दीश्वरस्थापने विनियोगः ॥
ॐ काशुः ॥ स्कन्दोत्तरे मन्दीश्वरं ॥ १९ ॥ सत्रैव ॐ कारिंरसीति शुक्लं
तथा मङ्गलार्कं ॥ २० ॥ २१ ॥ अदिति घोरित्यस्य दक्ष ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः दक्षादि-
सप्तगणो देवता दक्षादि सप्तगणास्थापने विनियोगः । ॐ अदितिर्घोः ब्रह्मे-
शानमध्ये नक्षत्रायां दक्षादिसप्तगणान् ॥ २२ ॥ अग्नेऽसम्ब हवस्य मणापति
ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः दुर्गादेवता दुर्गास्थापने विनियोगः ॥ ॐ अग्नेऽ-
श्वत्थिके ॥ ब्रह्मेन्द्रमध्ये वाप्या दुर्गाः ॥ २३ ॥ इदं विष्णुरित्यस्य मेधातिथि
ऋषिः गायत्रीछन्दो विष्णुर्देवता विष्णुस्थापने विनियोगः । ॐ इदं विष्णुः
अश्विका पूर्वे विष्णुः ॥ २४ ॥ उदीरता इत्यस्य शङ्ख ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः वित्री-
देवता वित्रास्थापने विनियोगः । ॐ उदीरताः ब्रह्मग्नेयमध्ये सृष्टुकायां पितृन्
॥ २५ ॥ परं सृत्यो इत्यस्य संकुक्षिकः ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः सृत्युर्देवता सृत्युस्था-
पने विनियोगः ॥ ॐ परं सृत्योः ॥ ब्रह्मयममध्ये वाप्या सृत्युरोगान् ॥ २६ ॥
गणानान्त्वा हवस्य सौमक ऋषिर्जगती छन्दो गणपतिर्देवता गणपत्यास्थापने
विनियोगः ॥ ॐ गणानान्त्वाः ब्रह्मनिष्ठसिमध्ये सृष्टुकायां गणपतिं ॥ २७ ॥
शशो देवीवित्यस्य दक्षधर्मण ऋषिः गायत्रीछन्दः आपो देवता अपो इथापने

गोत्र भीम० ॥ ३ ॥ तत ईशान्ये वाणाकारे उदङ्मुखं बुधं पीतपुष्पा-
क्षतैरुदबुधस्यैवं बुधः सौम्यो बुधस्त्रिधुप् मगधदेशोज्ज्व आग्नेय-
सगोत्र बुध ॥ ४ ॥ तत उत्तरतो दीर्घचतुरस्रे उदङ्मुखं बृहस्पतिं
पीतपुष्पाक्षतैरुदस्पते गृहस्पतिं बृहस्पतिं सिधुदेशोज्ज्व
आगिरसगोत्र बृहस्पते० ॥ ५ ॥ ततः पूर्वे पञ्चकोणे माङ्गमुखं शुक्रं
शुक्रपुष्पाक्षतैः शुक्रः पाराशरः शुक्रो द्विपदा विराट् ॥ भोजकट-
वेशोज्ज्व भार्गवसगोत्र शुक्र ॥ ६ ॥ ततः पश्चिमे धनुषि मत्स्य-
ङ्गमुखं शनिं कृष्णपुष्पाक्षतैः शमशिरिर्बिडः शनिकृष्णिक् सौराष्ट्रज
काश्यपगोत्र शनैश्चर ॥ ७ ॥ ततो नैऋत्ये सूर्याकारे दक्षिणामुखं
राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैः कयानो वामदेवो राहुर्गायत्री राह्यावाहने० ॥
राटिनपुरोज्ज्व पैठीनसिसगोत्र राहो ॥ ८ ॥ ततो वायव्ये ध्वजा-

ज्व भारद्वाजसगोत्र रक्तवर्णं भीम इहागच्छेद तिष्ठ दक्षिणदके मयकृते रक्तमण्डले
दक्षिणमुखं भीमं रक्तपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ १ ॥ ॐ उदङ्मुखस्वाहा इत्यस्य परमेष्टी
ऋषिः त्रिधुप्यम्बः बुधो देवता बुधस्थापने विनियोगः ॥ ॐ उदङ्मुखस्वाहा०
ॐ भूर्भुवः स्वः मगधदेशोज्ज्व आग्नेयसगोत्र पीतवर्णं बुध इहागच्छेद तिष्ठ
ईशानदके वाणाकृती पीते चतुरंगुले मण्डके उदङ्मुखं बुधे पीतपुष्पाक्षतैः पूज-
येत् ॥ २ ॥ बृहस्पते जरीत्यस्य गृहस्पतद ऋषिः त्रिधुप्यम्बः बृहस्पतिदेवता
बृहस्पतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ बृहस्पते० ॐ भूर्भुवः स्वः
विष्णुदेशोज्ज्व आगिरसगोत्र पीतवर्णं गुरो इहागच्छेद तिष्ठ चतुरदके
दीर्घचतुरस्रे पीतवर्णचक्रगुल्ममण्डके उदङ्मुखं बृहस्पतिं पीतपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ३ ॥
भार्गवपरिजितस्य अश्विनरत्नसीम्हा ऋषयः अश्विनगतीछन्दः शुक्रो देवता शुक्र-
स्थापने विनियोगः ॥ ॐ भार्गवपरिजित० ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भोजकटवेशोज्ज्व
भार्गवसगोत्र शुक्रवर्णं शुक्र इहागच्छेद तिष्ठ पूर्वदके पञ्चकोणे मयकृते
माङ्गमुखं शुक्रं शुक्रपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ४ ॥ शक्रो देवोरित्यस्य द्रव्यकायर्षय
ऋषिः गावचाछन्दः शनिर्देवता शनिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ शक्रो देवो०
ॐ भूर्भुवः स्वः सौराष्ट्रदेशोज्ज्व काश्यपगोत्र कृष्णवर्णं शनैश्चर इहागच्छेद तिष्ठ
पश्चिमे धनुषगुल्ममण्डके कृष्णवर्णं शनिपुष्पाक्षतैः मत्स्यङ्गमुखं शनिं कृष्णपुष्पा-
क्षतैः पूजयेत् ॥ ५ ॥ कयानजित इत्यस्य वामदेव ऋषिः गायत्रीछन्दः राहुर्देवता
राहुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ कयानजित० ५ ॐ भूर्भुवः स्वः राटिनसदेशोज्ज्व
पैठिनसगोत्र कृष्णवर्णं राहो इहागच्छेद तिष्ठ वैश्वदेवो सूर्याकारे दक्षिणवर्णं दक्षिण-
मुखं राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ६ ॥ ॐ उदङ्मुखं विराटस्य

कारे दक्षिणामुखं केतुं धूम्रपुष्पाक्षतैः केतुं मधुच्छुम्बाः केतवो गायत्री
अन्तर्वेदिसमुद्भवा जैमिनिसगोत्रा केतवो इहागच्छेद तिष्ठेति ॥ १ ॥
सर्वे वा आदित्याभिमुखाः अथाधिदेवताः श्वेतपुष्पाक्षतैः
क्रमात्पूर्वादीनां वाञ्छणतः स्थाप्याः ॥ अथम्बकं वशिष्ठो वज्रोऽनुष्टुप्
विनियोगः सर्वत्र ज्ञेयः ॥ अथम्बकं ॐ भूर्भुवः स्वः ईश्वरं
॥ १ ॥ गौरीर्ममाय दीर्घतमा उमा उग्रती सोमदक्षिणे ॥ २ ॥
ययकन्दो दीर्घतमा स्कन्दस्त्रिष्टुप् ॥ ३ ॥ विश्वोदीर्घतमा विष्णुर्ह्रस्व-
ष्टुप् ॥ ४ ॥ ब्रह्मयज्ञानं गीतमो कामदेवो ब्रह्मा त्रिष्टुप् ॥ ५ ॥ इन्द्रे वो
मधुच्छुम्बा इन्द्रो गायत्री ॥ ६ ॥ यमाय सोमं यमोऽनुष्टुप् ॥ ७ ॥
मोषुणो घोरः कण्वः कालो गायत्री ॥ ८ ॥ उपो वाजं प्रस्कन्दस्त्रिष्टु-
गुप्तो वृक्षती ॥ ९ ॥ एवमेव शुक्लपुष्पाक्षतैर्ग्रहाणां चामे मन्त्रान्ते व्याह-
तीरिहागच्छेद तिष्ठेति चोक्त्वा प्रत्यधिदेवताः स्थापयेत् ॥ अग्नि-
कारणो मेधातिथिरग्निर्गायत्री ॥ ॐ अग्निमूतं ॥ १ ॥ अप्सु मे मेधा-
तिथिरापोऽनुष्टुप् ॥ २ ॥ ह्योना मेधातिथिर्भूमिर्गायत्री ॥ ३ ॥ इव
विष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री ॥ ४ ॥ इन्द्रभेष्यानि गृत्तमद् इन्द्रस्त्रि-

समुद्भवाः कारोः अग्निहवा गायत्री छन्दः केतुर्देवता केतुस्थापने विनियोगः ॐ केतुं
कृणवन् ॐ भूर्भुवः स्वः अवन्तिदेशोज्ज्व जैमिनिसगोत्रं चित्रवर्चं केतो इहा-
गच्छेद तिष्ठ चावत्ये प्रजाकारे चित्रवर्णे चक्रकुजमयकले दक्षिणामुखं केतुं धूम्रवर्ण-
पुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ १ ॥ केतुर्वा बहुस्वेऽपि पूजाहो बहुवविशिष्टमेकदेवतात्मकम् ॥
सर्वान् आदित्याभिमुखां स्थापयेदित्युक्तं भास्वने ॥ अथाधिदेवताः सर्वे श्वेत-
पुष्पाक्षतैः स्थापयेत्पूजयेत् ॥ अथम्बकमिति वशिष्ठ ऋषिः अनुष्टुप् छन्दः अथम्बको
वज्रो देवता वज्रस्थापने विनियोगः ॥ ॐ अथम्बकं यमामदेः सूर्यादुत्तरतो वज्र
इहागच्छेद तिष्ठेति वज्रं स्थापयेत् ॥ १ ॥ श्रीश्च तेष्वस्य वाराधनं ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः
कामादेवता व्यास्थापने विनियोगः ॥ ॐ श्रीश्च ते कथ्यन्ते ॥ ब्रह्मागच्छेद तिष्ठ
वशिष्ठो यमाय ॥ २ ॥ ययकन्दस्य भार्गवो अमदग्निर्दीर्घतमाष्टुषो विष्णुछन्दः
स्कन्दो देवता स्कन्दस्थापने विनियोगः ॥ ॐ ययकन्दः स्कन्देहागच्छेद तिष्ठ
भौमदक्षिणे स्कन्दम् ॥ ३ ॥ विष्णोराराट् हृत्पद्मं प्रजापति ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
विष्णुर्देवता विष्णुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ विष्णोराराट् मधोत्पारम्य विष्णवे
स्वेत्यन्ते वृषपद्मिने विष्णोरिहागच्छेद तिष्ठ विष्णुम् ॥ ४ ॥ आमकाक्षित्यस्य
यजापति ऋषिः यजुःछन्दः ब्रह्मा देवता ब्रह्मस्थापने विनियोगः ॥ ॐ आमकाक्षित्य
गुरोः पूर्वमाने ब्रह्मनिहागच्छेद तिष्ठ ब्रह्मार्णं ॥ ५ ॥ सयोका इन्द्रेत्यस्य

शेष भीमः ॥ ३ ॥ तत ईशान्ये वाणाकारे उदङ्मुखं बुधं पीतपुष्पा-
क्षतैरुदङ्मुखं बुधः सीम्यो बुधस्त्रिष्टुप् मगधदेशोद्भव आग्नेय-
सगोत्र बुधः ॥ ४ ॥ तत उत्तरतो दीर्घचतुरस्रो उदङ्मुखं बृहस्पतिं
पीतपुष्पाक्षतैरुदस्पते गृत्समदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् सिंधुदेशोद्भव
आंगिरसगोत्र बृहस्पतेः ॥ ५ ॥ ततः पूर्वे पञ्चकोणे प्राङ्मुखं शुक्रं
शुक्रपुष्पाक्षतैः शुक्रः पाराशरः शुक्रो द्विपदा विराट् ॥ भोजकट-
देशोद्भव भार्गवसगोत्र शुक्रः ॥ ६ ॥ ततः पश्चिमे घनुषि प्रत्य-
ङ्मुखं शनिं कृष्णपुष्पाक्षतैः शर्माग्निरिचिदिः शनिरुष्णिक् सीराष्ट्रज
काश्यपगोत्र शनैश्चर ॥ ७ ॥ ततो नैऋत्ये सूर्याकारे दक्षिणामुखं
राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैः कयानो वामदेवो राहुर्गोपत्री राक्षावाहने ॥
राठिनापुरोद्भव पैटीनसिसगोत्र राहो ॥ ८ ॥ ततो वायव्ये ध्वजा-

श्रव आरद्राक्षसगोत्र रक्तवर्ण भीम इहागच्छेद तिष्ठ दक्षिणदके भ्यङ्गुके रक्तमंडके
दक्षिणमुख भीम रक्तपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ १ ॥ ॐ बृहदुभयस्वाहा इत्यस्य पारमेष्ठी
ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः बुधो देवता बुधस्थापने विनियोगः ॥ ॐ बृहदुभयस्वाहा ॥
ॐ भूर्भुवः स्वः मगधदेशोद्भव आग्नेयसगोत्र पीतवर्णं बुध इहागच्छेद तिष्ठ
ईशान्यदके वाणाकृतौ पीठे चतुरंगुके मंडके उदङ्मुखं बुधं पीतपुष्पाक्षतैः पूज-
येत् ॥ २ ॥ बृहस्पते अतीत्यस्य गृत्समद ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः बृहस्पतिदेवता
बृहस्पतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ बृहस्पते ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः
सिंधुदेशोद्भव आंगिरसगोत्र पीतवर्णं गुतो इहागच्छेद तिष्ठ उत्तरदके
दीर्घचतुरस्रो पीतवर्णं उदङ्मुखं बृहस्पतिं पीतपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ५ ॥
अक्षात्परिजुगस्य अश्विनसस्वतीगदा ऋषयः अतिजगतीछन्दः शुक्रो देवता शुक्र-
स्थापने विनियोगः ॥ ॐ अक्षात्परिजुग ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः भोजकटदेशोद्भव
भार्गवसगोत्र शुक्रवर्णं शुक्र इहागच्छेद तिष्ठ पूर्वदके पञ्चकोणे वणांगुके मस्रदके
प्राङ्मुखं शुक्रं शुक्रपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ६ ॥ शक्रो देवोरित्यस्य द्यमकावर्ण्य
ऋषिः गायत्राछन्दः शनिर्देवता शनिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ शक्रो देवो ॥
ॐ भूर्भुवः स्वः सीराष्ट्रदेशोद्भव काश्यपगोत्र कृष्णवर्णं शनैश्चर इहागच्छेद तिष्ठ
पश्चिमे घनुषकृत्समदके कृष्णवर्णं अनुषाकृत्समदके प्रत्यङ्मुखं शनिं कृष्णपुष्पा-
क्षतैः पूजयेत् ॥ ७ ॥ कयानभिघ्न इत्यस्य वामदेव ऋषिः गायत्रीछन्दः राहुर्देवता
राहुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ कयानभिघ्न ॥ ॐ भूर्भुवः स्वः राठिनापुरोद्भव
पैटीनसिसगोत्र कृष्णवर्णं राहो इहागच्छेद तिष्ठ नैऋत्ये सूर्याकारे दक्षवर्णं दक्षशा-
नुकमण्डके दक्षिणमुखं राहुं कृष्णपुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ ८ ॥ ॐ कृष्णं शिवस्य

कारे दक्षिणामुक्त्वं केतुं धूमपुष्पाक्षतैः केतुं मधुच्छन्दाः केतवी गायत्री
अभ्यर्चयेत्समुद्भवो जैमिनिसगोत्रा केतवी इहागच्छेद्द तिष्ठेति ॥ ६ ॥
सर्वे वा आदित्याभिमुक्ताः अथाधिदेवताः श्वेतपुष्पाक्षतैः
कामात्सूर्यादीनां दक्षिणतः स्याप्याः ॥ अथैकं वशिष्ठो ब्रह्मोऽनुष्टुप्
विनियोगः सर्वत्र हेयः ॥ अथैकं ॐ धूम्रैः स्वः ईश्वरः
॥ १ ॥ गौरीर्ममाय दीर्घतमा उमा जगती सोमवक्षिणे ॥ २ ॥
एवमन्वो दीर्घतमा स्कन्दश्चिष्टुप् ॥ ३ ॥ विष्णोर्दीर्घतमा विष्णुश्चि-
ष्टुप् ॥ ४ ॥ ब्रह्मयज्ञानं गौतमो वामदेवो ब्रह्मा चिष्टुप् ॥ ५ ॥ इन्द्रो ब्र-
ह्मपुष्पाक्षतैः गायत्री ॥ ६ ॥ यमाय सोमं यमोऽनुष्टुप् ॥ ७ ॥
मोषुलो घोरः कण्वः कातो गायत्री ॥ ८ ॥ उषो वाजं प्रकथयन्निश-
गुप्तो बृहती ॥ ९ ॥ एवमेष शुक्लपुष्पाक्षतैर्ब्रह्मणं वामे मन्त्रान्ते व्याहृ-
तीरिहागच्छेद्द तिष्ठेति चोक्त्वा प्रत्यधिदेवताः स्थापयेत् ॥ अग्नि-
कारव्यो मेधातिथिरग्निर्गायत्री ॥ ॐ अग्निन्दूतं ॥ १ ॥ अस्तु मे मेधा-
तिथिरापोऽनुष्टुप् ॥ २ ॥ स्याता मेधातिथिर्भूमिर्गायत्री ॥ ३ ॥ इदं
विष्णुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री ॥ ४ ॥ इन्द्रोऽथेष्टानि गृहसमष्ट इन्द्रश्चि-

मधुच्छन्दाः ऋचिः अनिरुद्धा गायत्री छन्दः केतुर्देवता केतुस्थापने विनियोगः ॐ केतुं
कृत्वन्मन्त्रं ॐ धूम्रैः स्वः अभ्यर्चयेत्तद्विशेषोऽथ जैमिनिसगोत्रं चित्रवर्णं केतुं इहा-
गच्छेद्द तिष्ठेति वायव्ये एवमाकारे चित्रवर्णे वक्रकुम्भवर्णे दक्षिणमुक्त्वं केतुं धूम्रवर्ण-
पुष्पाक्षतैः पूजयेत् ॥ १ ॥ केतुवी बहुल्येऽपि पूजायै बहुल्यविशिष्टमेकदेवतात्वम् ॥
सर्वान् आदित्याभिमुक्त्वा स्थापयेदित्युक्तं मात्स्ये ॥ अथाधिदेवताः सर्वे श्वेत-
पुष्पाक्षतैः स्थापयेत्पूजयेत् ॥ एवमैकमिति वशिष्ठ ऋचिः अनुष्टुप् ब्रह्मः एवमन्वो
ब्रह्मो देवता ब्रह्मस्थापने विनियोगः ॥ ॐ अथैकं वसामहे ॥ सूर्यावुत्तरतो वयं
इहागच्छेद्द तिष्ठेति ऋग् स्थापयेत् ॥ १ ॥ ओम् ऐत्यस्य नारायण ऋचिः त्रिष्टुप्छन्दः
कामादेवता कामास्थापने विनियोगः ॥ ॐ श्रीश्च ते कष्टमो ॥ वमिहागच्छेद्द तिष्ठ
इत्येवो वमा ॥ २ ॥ वदन्मन्दैस्व भार्गवो कस्यश्चि-दीर्घतमाक्षुषो त्रिष्टुप्छन्दः
स्कन्धो देवता स्कन्धस्थापने विनियोगः ॥ ॐ वदन्मन्दः स्कन्देहागच्छेद्द तिष्ठ
भौमदक्षिणे स्कन्दम् ॥ ३ ॥ विष्णोरराट् इत्यस्य मजापति ऋचिः अनुष्टुप्छन्दः
विष्णुर्देवता विष्णुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ विष्णोरराट् मक्षीत्यारम्य विष्णवे
स्वेत्यन्ते कुववक्षिमे विष्णोरिहागच्छेद्द तिष्ठ विष्णुम् ॥ ४ ॥ कामदक्षित्यस्य
मजापति ऋचिः यजुःछन्दः यज्ञा देवता यज्ञस्थापने विनियोगः ॥ ॐ कामदक्षान्
गुरोः पूर्वभागे यज्ञनिहागच्छेद्द तिष्ठ यज्ञान् ॥ ५ ॥ सपोका इत्येत्यस्य

पुष्प ॥ ५ ॥ इन्द्राणीं वृथाकपिरिन्द्राणीं पक्तिः ॥ ६ ॥ प्रजापतेर्द्विरण्य-
गर्भः प्रजापतिस्त्रिपुष्प ॥ ७ ॥ आयं गौः स्वर्पराक्षी सर्पाणा-
यत्रो ॥ ८ ॥ ब्रह्मयज्ञानं गौतमो वामदेवो ब्रह्मास्त्रिपुष्प ॥ ९ ॥ ततः
शुक्रपुष्प गक्षतेर्विन्वायाकावोन् वञ्च गणानास्त्वा गृत्समवो गण-
पतिर्जगती ॥ राहोरुत्तरतो विनायकम् ॥ १ ॥ जातवेदसे कश्यपो
दुर्गा त्रिपुष्प ॥ शनैरुत्तरतो दुर्गाम् ॥ २ ॥ तव वायधृतस्य ते इष्य-
आङ्गिरसो वायुर्गयत्रीक्षन्धः ॥ रवेरुत्तरतो वायुम् ॥ ३ ॥ एतान्म-
त्रान्यर्हन्ति सामप्रदायिकाः ॥ तत्र केषु चिन्मन्त्रेषु मूलं चिन्मन्त्रम् ॥ ४ ॥
आदित्यस्तस्य वरस आकाशो गायत्री ॥ राहोर्दक्षिणे आकाशम् ॥ ५ ॥
एषो उपाग्रस्कण्वाश्विनौ गायत्री ॥ अश्विनाविहागच्छतामिह

विश्वामित्र ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता इन्द्रस्थापने विनियोगः ॥ ॐ सयोवा
इन्द्रं ० शुक्रास्त्रिष्टुप्छन्दः शुक्रागच्छेति तिष्ठ इन्द्रं ॥ ६ ॥ यमाय त्वा इत्यस्य
दध्यकाधर्वण ऋषिः यजुश्छन्दः यमो देवता यमस्थापने विनियोगः ॐ यमाय
त्वा ० शनैरः शनैरः यमो देवता यमस्थापने विनियोगः ॐ यमाय
त्वा ० काचिरसीत्यस्य प्रजापति
ऋषिः अजुष्टुप्छन्दः काचो देवता काकाबाहने विनियोगः ॥ ॐ काचिरसी ०
राहोरीशान्यां काहोरागच्छेति तिष्ठ काचं ॥ ७ ॥ चित्रावसो इत्यस्य यजुर्जगती
छन्दः चित्रगुप्तो देवता चित्रगुप्तस्थापने विनियोगः ॥ ॐ चित्रावसो स्वस्ति ते ०
केतोर्नैऋत्यां चित्रगुप्तहागच्छेति तिष्ठ चित्रगुप्त ॥ ८ ॥ अथ प्रत्यधिदेवतास्थाप-
नम् ॥ शुक्रपुष्पाक्षतेरेव ब्रह्मविदेवतयोर्मन्त्रे आदित्यादिक्रमेण अन्वयाद्याः सर्वैः
प्रत्यधिदेवताः स्थापयेत् ॥ तद्यथा ॥ अग्निन्दुतमित्यस्य विरुपाक्ष ऋषिर्गायत्री-
छन्दः अग्निर्देवता अग्निस्थापने विनियोगः ॥ ॐ अग्निन्दुतं ० अग्ने इहागच्छेति
तिष्ठ अग्निं ॥ १ ॥ आपोहिष्ठेत्यस्य सिष्टुप्छन्दः आपो देवता
आपो स्थापने विनियोगः ॥ ॐ आपो हिष्ठा ० आप इहागच्छेति तिष्ठेति आपः ॥
॥ २ ॥ स्योनापृथिवीत्यस्य सेवातिथि ऋषिः गायत्रीछन्दः पृथिवी देवता पृथिवी-
स्थापने विनियोगः ॥ ॐ स्योनापृथिवी ० पृथिवि इहागच्छेति तिष्ठेति पृथिवी ॥
॥ ३ ॥ इदं विष्णुरित्यस्य सेवातिथि ऋषिः गायत्रीछन्दः विष्णुर्देवता विष्णुस्था-
पने विनियोगः ॥ ॐ इदं विष्णु ० विष्णो इहागच्छेति तिष्ठेति विष्णुः ॥ ४ ॥
इन्द्राक्षो इत्यस्य अग्रसिरस ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता इन्द्रस्थापने
विनियोगः ॥ ॐ इन्द्राक्षो ० इन्द्रेहागच्छेति तिष्ठेति इन्द्रं ॥ ५ ॥ ओ
अदित्यैरास्नातोत्यस्य दध्यकाधर्वण ऋषिः यजुश्छन्दः ॐ इन्द्राणीं देवता
इन्द्राणि स्थापने विनियोगः ॥ ओ अदित्यै रास्ना ० इन्द्राणि इहागच्छेति तिष्ठेति

तिस्रतामिति केतोर्दक्षिणेऽग्निनी ॥१॥ एतानि विनायकादि स्थानानि
चिन्तामणौ ॥ विनायकादीन् पञ्च उत्तरत एवेति सम्प्रदायः ॥ एवं
ह्यग्निशेखरा इति रूपनारायणादयः ॥ हेमाद्रौ तु लोकपालादीना-
मपि सूर्यामिमुखाणां विष्णु स्थापनमुक्तम् । तद्यथा ॥ इन्द्रं विश्वो
जेता माधुच्छन्वस इन्द्रोऽनुष्टुप् ॥ इन्द्रेहागच्छेह तिष्ठेति पूर्वं
इन्द्रम् ॥ १ ॥ एवमुत्तरत्र ॥ अग्निं मेधातिथिरग्निर्गायत्री ॥ २ ॥ यमाय
सोमं यमो यमोऽनुष्टुप् ॥ ३ ॥ मोघुणो धोरः कण्वो निर्वृतिर्गा-
यत्री ॥ ४ ॥ तस्वायामि शुभाशेषो वरुणस्त्रिष्टुप् ॥ ५ ॥ तव वायो
व्यश्वोवाहिरस्तो वायुर्गायत्री ॥ ६ ॥ सोमो घेनुं गौतमः सोमस्त्रिष्टुप् ॥ ७ ॥

इन्द्राग्नीम् ॥ १ ॥ प्रजापत इत्यस्य द्विरप्यगर्भं ऋषिः त्रिष्टुप् छन्दः प्रजापति-
देवता प्रजापतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ प्रजापतेभ्य स्वः ॥ प्रजापतेहागच्छेह
तिष्ठेति प्रजापतिम् ॥ १० ॥ नमोऽस्तु सर्वेभ्य इत्यस्य प्रजापति ऋषिः अनुष्टुप्छन्दः
सर्पाः देवताः सर्पस्थापने विनियोगः ॥ ॐ नमोऽस्तु सर्वेभ्यो ॥ सर्पांन् ॥ ११ ॥
ब्रह्मजज्ञानमित्यस्य प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः ब्रह्मा देवता ब्रह्मस्थापने निनि-
योगः ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं ॥ ब्रह्मन् ब्रह्मागच्छेह तिष्ठेति ब्रह्माणं ॥ १२ ॥ उत्पत्त-
परिमलकारावस्तु ब्रह्माणं दक्षिणपार्श्वे मत्स्यभिदेवताः स्थाप्या इत्याहुः ॥

अथ पञ्चलोकपालानां स्थापनम् ॥ गणानास्वेत्यस्य प्रजापति ऋषिः
अनुष्टुप्छन्दः गणपतिदेवता गणपतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ गणेशायस्वा-
हाहोदत्तरतः गणपतिम् ॥ १ ॥ अग्नये अग्निके इत्यस्य प्रजापति ऋषिः
त्रिष्टुप् छन्दः दुर्गादेवता दुर्गास्थापने विनियोगः ॥ ॐ अग्नयेऽग्निके-
शनैरुत्तरतो दुर्गाय ॥ २ ॥ वायो वेते इत्यस्य गृत्तमम् ऋषिर्गायत्रीछन्दः
वायुदेवता वायुस्थापने विनियोगः ॥ ॐ वायो वे ते ॥ सूर्यादुत्तरतो
वायुं ॥ ३ ॥ घृतं पावान इत्यस्य प्रजापति ऋषिः पंक्तिश्छन्दः आकाशो देवता
आकाशस्थापने विनियोगः ॥ ॐ घृतं घृत्पावानः राहोर्दक्षिणतः आकाशं ॥ ४ ॥
यावाज्जरोत्स्य मेधातिथि ऋषिः गायत्रीछन्दः अश्विनौ देवता अश्विनौ स्थापने
विनियोगः ॥ ॐ यावाज्जशां वेतोर्दक्षिणतः अश्विनौ ॥ ५ ॥ एतानि विनाय-
कादिस्थापनाणि चिन्तामणौ ॥ विनायकादीन् पञ्चोत्तर एवेति सम्प्रदायः ॥ उत्तरतो
क्षेत्राभिपतिं वास्तोष्पतिश्चाऽऽवाहयेत् ॥ इत्येके ॥ नहि स्पर्शमित्यस्य विद्वाभिन्न
ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः क्षेत्राभिपतिर्देवता क्षेत्राभिपतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ नहि
क्वसः क्षेत्राभिपते ब्रह्मागच्छेह तिष्ठ ॥ १ ॥ वास्तोष्पत इत्यस्य वशिष्ठ ऋषिः

तमीशानं गौतम ईशानो जगती ॥ ८ ॥ सहस्रशीर्षा नारायणोऽनंतोऽ-
नुष्टुप् ॥ ईशानपूर्वयोर्मध्येऽनन्तम् ॥ ९ ॥ ॐ ब्रह्मजज्ञानं गौतमो वामदेवो
ब्रह्मा विष्टुप् ॥ नैऋत्यपश्चिमयोर्मध्ये ब्रह्माणं ॥ १० ॥ तत उत्तरे
क्षेत्रस्य वामदेवः क्षेत्रपालोऽनुष्टुप् ॥ वास्तोष्पते वशिष्ठो वास्तोष्पति-
विष्टुप् ॥ ततो सङ्गहोमश्चेदिन्द्रं मित्रमित्यनेन ॥ सामध्वनिशरीरस्त्वं
वाहनं परमेष्ठिनः ॥ विषपापहरो नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ म इत्यनेन
चोत्तरे ॥ भरुत्सन्तमावाह्य रवेः पूर्वं शेषं सोमस्याग्रे वासुकिं भौमाग्रे
तक्षकं बुधोत्तरे कर्कोटकम् ॥ बृहस्पतेरग्रे पद्मं शनिपश्चिमे शङ्खपादं
राहोः पुरः कम्बलं केतोः पुरः कुलिकम् ॥ षोडशोऽध्यामश्विन्यादि-
स्तप्तनक्षत्राणि ॥ विष्कुम्भादि-स्तप्तयोगान् ॥ बव-वासवकरणे ॥ सप्त-
ह्रीपानि श्रुग्देवञ्च ॥ इक्षिणे पुष्यादि सप्तनक्षत्राणि ॥ धृत्यादिसप्त-
योगान् ॥ कीलक-तैतिलकरणे ॥ सप्तसागरान् ॥ यजुर्भेदञ्च पश्चिमे
स्वात्यादिसप्तनक्षत्राणि ॥ बज्रादिसप्तयोगान् ॥ गर-इक्षिजकरणे ॥
सप्तपातालानि सामवेदञ्च ॥ उत्तरे—अभिजिदादिसप्तनक्षत्राणि
साध्याविषद्वयोगान् विष्टिकरणम् ॥ भूरादीन् सप्तलोकान् ॥ अथर्ववेद-
ञ्च ॥ वायव्ये भ्रुवं सप्तर्षीञ्च ॥ अथ यथावकाशं गङ्गादिसप्तसरितः ॥
सप्तकुलाधलान् ॥ अथौ वसून् ॥ द्वादशादित्यान् ॥ एकादश रुद्रान् ॥
मरुतः ॥ षोडशमातुः ॥ षट्पत्न्यन् ॥ द्वादश मासान् ॥ द्वे भयने ॥ पञ्च-
दश तिथीन् ॥ वष्टिसम्बत्सरान् ॥ छुपणान् ॥ नागान् ॥ सर्पान् ॥
पक्षान् ॥ गन्धर्वान् ॥ विद्याधराञ्च ॥ अक्षरसः ॥ रक्षांसि ॥ भूतानि ॥
भनुष्यानि ॥ कोटिद्वामे तु वेदेः पूर्वं ब्रह्माणं मध्ये जनार्दनम् ॥
पश्चिमे रुद्रम् ॥ उत्तरे स्कन्धमिष्येतानप्यावाहयेत् ॥ ततोऽस्मि-
न्कर्मणि देवतापरिग्रहार्थम् अन्वाधानं करिष्ये इति सहस्रस्य षष्ठ्युषी
आज्येनेत्यन्तमुक्त्वा सूर्यादोऽश्वहादीन् समिदात्यनैवेद्यशेषवहभिर-
हसहस्राष्टशताष्टाविंशत्याध्वन्यतमसंस्थयाऽधिदेवताप्रत्यधिदेवतावि-
नायकादीन् लोकपालांश्चामुकसंक्यया एतैरेव इन्द्रैः क्षेत्रपाला-
दींश्चामुकसंक्यया सूर्याद्याः सर्वा देवता दशसक्यकतिलाहुतिभिः

त्रिष्टुप्कण्डः वास्तोष्पतिर्देवता वास्तोष्पतिस्थावने विधियोगः ॥ ॐ वास्तो-
ष्पते वास्तोष्पति इहागच्छेदिति ॥ १ ॥ एवं द्वात्रिंशद्देवता इष्टुक्त्वा कारा-
वकाद्वचः ॥ देवादींस्तु दिक्पालानामपि सूर्याभिमुखानां दिक्षु स्थापनायुक्तं
वे वाहो स्वाग्वाः ॥ इति केचिद् ॥ इत्येति मन्त्राश्चेति ॥ अथ दिक्पाला-

अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं च प्रत्येकं पञ्चविंशतिसहस्रमिताभिस्तिलाहु-
तिभिर्यज्ये ॥ लक्षहोमे पञ्चविंशतिसहस्रमिताभिः ॥ कोटिहोमे पञ्चविं-
शतिलक्षमिताभिरिति विशेषः । ततः शेषेण चिष्टकृतमित्यादियस्य
इत्यन्तमुक्त्वा समिद्धयमाधाय निर्वाणदिक्रमेण शुद्धोदनादीन् नवा-
न्यांश्च शुद्धांस्तयोर्विशतिमिति द्वाविंशत् नवैव वा चरुन् अपयित्वा
पञ्चभिः षोडशभिर्वापचारैः सम्पूजयेत् ॥ तत्र ब्रह्माणि ब्रह्मवर्णानि ॥
रविभौमयो रक्तचन्दनम् ॥ चन्द्रशुक्रयोः श्वेतचन्दनं ॥ बुधगुरुः कुङ्कु-
मयुतम् ॥ शनि-राहु-केतूनां कृष्णागुरुं पुष्पाणि तप्तद्वर्णानि ॥ घृपास्तु
सङ्गक्रोनिर्वासम् ॥ घृताक्तयवाः ॥ रालमगदं सिद्धकं विजययुतागुरुं
गुग्गुलम् ॥ लाक्षाक्रमदुगायत्र्या वत्सः उद्दीप्यस्वेति सर्वेभ्यो दीपान्
हत्वा शुद्धोदनं पायसं नीवारोदनं क्षीरयुतपाण्डिकोदनं बभ्योदनं-
घृतोदनं तिलमाषयुतमोदनं मांसीदनं चित्रोदनं चक्रमाषिवेदयेत् ॥
अधिदेवतादिभ्यस्तु वासोमन्धपुष्पाणि श्वेतानि ॥ गुग्गुलुर्धूपः ॥
नैवेद्यं पायसादियथास्नाभम् ॥ सूर्यादिद्वाविंशतामन्येषां च सर्वेषां
पूजापदार्थानुसमयेनैव ॥

ततो वेदीशान्यां कलशं संस्थाप्य तत्र बरुणमावाह्य सम्पूज्याभि-
मन्त्रयेत् ॥ तद्यथा—

कलशस्य मुखे विष्णुः कण्ठे रुद्रः समाश्रितः ।

मूले तत्र स्थितो ब्रह्मा मध्ये मातृगणाः स्मृताः ॥१॥

कुक्षौ तु सागराः सप्त सप्तद्वीपा वसुन्धरा ।

ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेदो हयवर्णः ॥२॥

देवतास्थापनम् ॥ त्रातारमित्यस्य गगं ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः इन्द्रो देवता इन्द्र-
स्थापने विनियोगः ॥ ॐ त्रातारमिन्द्र० प्राञ्चो इन्द्र० ॥ १ ॥ एवञ्चो ऋषे
इत्यस्य हिरण्यस्तूप आङ्गिरस ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः अग्निर्देवता अग्निस्थापने
विनियोगः ॥ ॐ एवञ्चो ऋग्ने० आग्नेयामग्नि० ॥ २ ॥ सुगन्धु पश्यामित्यस्य प्रजा-
पति ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः यमो देवता यमस्थापने विनियोगः ॥ ॐ सुगन्धु पश्या०
पश्यायस्व यम० ॥ ३ ॥ असुक्त्वन्तम इत्यस्य प्रजापति ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः निर्ऋ-
तिर्देवता निर्ऋतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ असुक्त्वन्तम० निर्ऋत्यां निर्ऋति० ॥ ४ ॥
ॐ तत्सवामासीत्यस्य ब्रह्माशेष ऋषिः त्रिष्टुप्छन्दः । वदत्यो देवता वदनस्थापने
विनियोगः ॥ तत्सवाभामि० प्रनीभ्यो वदतः ॥ ५ ॥ तानो त्रिष्टुप्छन्दस्य प्रजापति

अग्रेष्व सहिताः सर्वे कलशं तु समाश्रिताः ।
 अत्र गायत्री सावित्री शान्तिः पुष्टिकरी तथा ॥३॥
 आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ।
 देवदानवसम्वादे मध्यमाने महोदधौ ॥४॥
 उत्पन्नोऽसि तदा कुम्भ विधृतो विष्णुना स्वयम् ।
 त्वत्तोये सर्वतीर्थानि देवाः सर्वे स्वयि स्थिताः ॥५॥
 त्वयि तिष्ठन्ति भूतानि त्वयि प्राणाः प्रतिष्ठिताः ।
 शिवः स्वयं त्वमेवासि विष्णुस्त्वं च प्रजापतिः ॥६॥
 आदित्या वसवो रुद्रा विश्वेदेवाः सपैतृकाः ।
 त्वयि तिष्ठन्ति सर्वेऽपि यतः कामफलप्रदाः ॥७॥
 त्वत्प्रसादादिमं यज्ञं कर्तुमीहे जलोद्भव ! ।
 साक्षिभ्यं कुरु मे देव ! प्रसन्नो भव सर्वदा ॥८॥इति॥

ततः फलपुष्पमालाशोभितं चितानं बृहस्पतिदेवतं सूर्यादिभ्यः
 इदं न ममेत्युत्सृज्य ग्रहवेद्युपरि धृष्ट्वा । ततश्चर्वासावनाथाज्य-
 भागान्ते यजमानः सर्वा आवाहिताः सूर्यादिदेवताः अग्निवायु-
 सूर्यप्रजावर्तीन्द्रादिभ्यः समिदाज्यचक्षुतिस्नात्वा होतुमुत्सृजे न ममेति
 त्यजेत् । ततो मृत्विजः समिदाज्यनैवेद्यशेषचक्रं कमेणावाहिताभ्यो
 देवताभ्योऽष्टसहस्राद्ययतमसंख्यया समस्तप्राकृतिभिर्वक्ष्यमाणात-

ऋषिः त्रिष्टुप्छंदः निर्जतिदेवता निर्जतिस्थापने विनियोगः ॥ ॐ आबो निद्युजि०
 वायव्या वायुं० ॥१॥ वयटं० सोमेत्यस्व वयु ऋषि नावत्री छन्दः सोमो देवता सोम-
 स्थापने विनियोगः ॥ ॐ वयटं० सोम० ॥ वहीव्या सोमं० ॥२॥ तमीशतव इत्यस्व
 गौतम ऋषिः अगतीछंदः ईशानो देवता ईशानस्थापने विनियोगः ॥ ॐ तमीशतव०
 ईशान्या ईशानं० ॥३॥ अस्मे रुद्रा इत्यस्व वगाथ ऋषिः त्रिष्टुप्छंदः रुद्रो देवता
 रुद्रस्थापने विनियोगः ॥ ॐ अस्मे रुद्रा० ईशानेन्द्रयोर्मध्ये वसवो० ॥४॥
 स्योनापुष्टिरीत्यस्व श्रीवाति ऋषिः वहीव्या छन्दः अगस्त्यो देवता अगस्त्यस्थापने
 विनियोगः ॥ ॐ स्योनापुष्टिरी० निवृत्तिवक्ष्ययोर्मध्ये अगस्त्यं० ॥५॥ यतश्च
 स्वर्गाराधनमते ॥ अग्नये तु नैऋतिवक्ष्ययोर्मध्ये अग्नये ॥ ईशानेन्द्रयोर्मध्ये
 अगस्त्यं स्वर्गवर्तित्वाद् ॥ वेधितुं प्रजापत्ययोः स्थापनं नेच्छन्ति ॥ यत्नं देवताः

सम्पन्नैर्वा हुत्वा घृताकृतिलैः साधय पच देवताभ्याः प्रत्येकं दश-
दशाहुतीर्हुत्वा सोमं राजानमिति स्विष्टकृतं हुत्वा व्यस्तसमस्तव्या-
हुतिमिस्तिस्तैरयुतं तर्प्य कोटि वा जुहुयुः । तत्र होमे श्रुग्बेदिनस्ता-
वदावाहनोक्तानेव मन्त्रान्यठन्ति । यजुर्वेदिनां तृचयते । आकृष्येव
हिरण्यरूपः सविता त्रिष्टुप् सूर्यप्रीतये तिलाज्यहोमे विनियोगः ।
ॐ आकृष्येन० पश्यन् स्वाहा इदं सूर्याय० ॥१॥ एवं सर्वत्र ॥ इमं
देवा पदव्यः सोमो यजुः ॥ ॐ इमं देवा० राजा ॥२॥ अग्निर्मूर्धा
विरूपोऽङ्गारको गायत्री ॥३॥ उद्गुधुध्यस्व परमेष्ठो बुधस्त्रिष्टुप् ॥ ४ ॥
बृहस्पते पूरसमदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् ॥५॥ अत्रारप्रजापति अभिषत-
स्त्वतीन्द्राः शुक्रो जगती ॥६॥ शक्रो हव्यकृत्वायर्वयः शनिर्गायत्री ॥७॥
कयानो वामदेवो राहुर्गायत्री ॥८॥ केतुं मधुसुन्दाः केतवो गायत्री ॥९॥
* अथाधिदेवतानाम् * प्रथमं वांशष्ठो यज्ञोऽनुष्टुप् ॥१॥ अत्र
प्रणीतोदकं स्पृशेत् ॥ श्रीश्च तैत्युत्तरनारायण उमा त्रिष्टुप् ॥२॥
यक्षकन्दो भास्कर-जमदग्नि-दीर्घतमा-स्कन्दस्त्रिष्टुप् ॥३॥ विष्णो रराट-
मुतयो विष्णुर्यजुः ॥ ॐ विष्णो रराट० वेदः ॥४॥ आ ब्रह्मन् प्रजा-
पतिर्ब्रह्मा यजुः ॥ ॐ आ ब्रह्मन्० कल्पतां ॥५॥ स जोषा विष्णोमिह
इन्द्रस्त्रिष्टुप् ॥ ॐ सजोषा इन्द्रः ॥६॥ असिधमो भास्कर-जमदग्नि-
दीर्घतमस्तो यमस्त्रिष्टुप् ॥७॥ अत्र प्रणीतोदकं स्पृशेत् । कार्पिरसि
हव्यकृत्वायर्वयः कालोऽनुष्टुप् ॥ ८ ॥ अत्रापि प्रणीतोदकं स्पृशेत् ।
विनायकाय यजिष्ठागुता जगती ॥ ॐ विनायसोः गीयः ॥९॥
* अथ मत्पदिदेवतानाम् * अग्निं वृत्तं विरूपोऽग्निर्गायत्री ॥१॥
अश्वस्तर्जुहस्पतिरायः पुर उष्णिक् ॥ २ ॥ स्थोमा मेधातिथिः पूष्यवी
गायत्री ॥३॥ इदं त्रिष्टुर्मेधातिथिर्विष्णुर्गायत्री ॥४॥ आतारं गार्ग्यं
इन्द्रास्त्रिष्टुप् ॥५॥ अदित्यै हव्यकृत्वायर्वयः इन्द्रापी यजुः ॥ अदित्ये
रात्रासि० ॥६॥ अत्रापते अवयः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ॥७॥ नमोऽस्तु देवाः
सर्पानुष्टुप् ॥८॥ अत्रप्रजापतिर्ब्रह्मास्त्रिष्टुप् ॥९॥ * अथ विनायकादि-

संस्वाप्य ॥ मन्त्रोद्गतिरिति सुमांशवेत्यान्तदेवताः सुपतिविता वरुणः यक्षमिह
हुतिं प्रतिहप्य संपूज्य ॥ यज्ञासनाद्यावादावाज्यभागान्तं हुत्वा अष्टाहुतीं
कुर्वन् पूर्वमन्त्रैकं हुतिं ॥ पुनस्तिस्र्यवाहुत्वा वक्रिः पुनर्हुतिस्र्यवा ॥
ज्योत्स्नं यज्ञासेम्यो दक्षमस्वर्गमुदक्षिणाद् ॥ कारवेदमिवेकादीन्-विस्वर्गं नमता
वत्स ॥ इत्यादि कर्म कुर्वदिति ॥

पञ्चानाम् ॥ गणानां प्रजापतिर्गणपतिर्यजुः । ॐ गणानान्वा०
मम ॥ १ ॥ अग्नये प्रजापतिर्वर्गाऽनुष्टुप् ॥ २ ॥ आतो वा गन्धर्वा घात
उष्णिक् प्रमाणत आवाहने विनियुक्तानप्येतान् होमे पठन्ति । तत्र
ग्रहाणां सप्रमाणका एव ।

अग्नयेवां तूच्यन्ते । आतो राजानं वामदेवो रुद्रस्त्रिष्टुप् ॥ १ ॥
आपो हिष्ठा आम्बरीषः सिन्धुद्वीप उमामायत्री ॥ २ ॥ स्योना मेघा-
तिथिः स्कन्दो गायत्री ॥ ३ ॥ इदं विष्णुर्मैघातिथिर्विष्णुर्गायत्री ॥ ४ ॥
रश्मिस्तमया गौतमो ब्रह्मा बृहती ॥ ५ ॥ इन्द्राग्निर्देवता तय उक्-
सुगिन्द्रस्त्रिष्टुप् ॥ ६ ॥ आथ गौः सारपराक्षी यमो गायत्री ॥ ७ ॥
ब्रह्म जज्ञानं गौतमो वामदेवः कालस्त्रिष्टुप् ॥ ८ ॥ यदा कर्तं कौशिकः
चित्रगुप्तोऽनुष्टुप् ॥ ९ ॥ अग्निवृतं काण्वो मैघातिथिरग्निर्गायत्री ॥ १ ॥
उवुत्तमं गौतमो वामदेव आपस्त्रिष्टुप् ॥ २ ॥ पृथिव्यान्तरिक्षं विष्णुः
पृथिव्युष्णिक् ॥ ३ ॥ सहस्रशीर्षा नारायणो विष्णुरनुष्टुप् ॥ ४ ॥
इन्द्राग्नेन्द्रो मरुत्वत उत्तानपर्णो सुभगे प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापति-
स्त्रिष्टुप् ॥ ५ ॥ नमोऽस्तु सप्तर्ष्या देवाः सर्वानुष्टुप् ॥ ६ ॥ एव ब्रह्मा
प्रजापतिर्ब्रह्मा द्विपदा गायत्री ॥ ७ ॥ आतू न इन्द्रः कुसीदः काण्वो
गणपतिर्गायत्री ॥ ८ ॥ जातवेदसे कस्यपो दुर्गा त्रिष्टुप् ॥ ९ ॥ आदि-
वत्स आकाशो गायत्री । काण्वात्रितो वायुर्उष्णिक् । आकाशादिभ्यस्तु
स्थापनमन्त्रा एव ।

शेषवासुकर्यादिभ्यस्तु प्रणवाद्याः स्वाहान्तानाममन्त्रा एव । तद-
कोटिहोमयोरिन्द्रं मित्रमिष्यनेन मरुत्तद्धोमः । कोटिहोमे तु ब्रह्म-
जगार्दनरुद्रस्कन्देभ्योऽपि नाममन्त्रैर्होमः । ततो यज्ञमानो भण्डप-
प्राग्द्वारकलशसमीपे आतारमिन्द्रं गर्गं इन्द्रस्त्रिष्टुप् । इन्द्रप्रीत्यर्थं
बलिप्रदाने विनियोगः । आतारमिन्द्रं इन्द्राय साङ्गाय सपरिवाराय
सायुधाय सशक्तिकायाऽमुं सदीपमाषमकुर्वन्ति समर्पयामि नम इति
सदीपमाषमकुर्वन्ति दत्त्वा भो इन्द्र दिशां रक्ष बलिं भक्ष मम सकु-
टुम्बस्यायुःकर्ता क्षेमकर्ता शुभकर्ता शास्तिकर्ता पुष्टिकर्ता तुष्टिकर्ता
भवेति प्रार्थयेत् । एवमग्नेश्यादिषु होमोक्ताऽग्न्यादिमन्त्रैर्बलिकर्तृप्रार्थनं
एव । एवमग्निदेवताप्रत्यग्निदेवतासहितेभ्यः सूर्यादिग्रहेभ्योऽपि होमोक्ते-
स्तत्तन्मन्त्रैर्विनायकदुर्गा-वाय्वाकाशाश्विवास्तोष्पतिक्षेत्राधिपतिभ्यश्च
तत्तन्मन्त्रैर्होमोक्तैरेव । तत आचार्यो यजमानावाग्ध्यः कृचि क्षुभेण

द्रावशवारं नारिकेलविफलयुक्ताज्यं गृहीत्वा पूर्णाहुतिं जुहुयात् ।

तत्र मन्त्राः—समुद्राधुमिरिति ह्यस्य गीतमी वामदेवोऽग्नि-
स्त्रिष्टुप् पूर्णाहुतौ विनियोगः । एवमग्रेऽपि विनियोगः । भूर्जानन्दिवो
मरुद्वाजो वैश्वानरस्त्रिष्टुप् । पुनरग्निर्वसुहव्रादित्पास्त्रिष्टुप् । पूर्णा
हर्षि विश्वेदेवाः शतक्रतुरनुष्टुप् । सत ते अग्रे सप्तधानमिर्जगती ।
धामं ते वामदेव आपो जगती । धामं ते स्वाहेति । यजमानस्तु इद-
मग्नये वैश्वानराय वसुहव्रादित्येभ्यः शतक्रतवे सप्तवते अग्नयेभ्यश्च
न ममेति त्यजेत् । कावीयानां तु भूर्जानं विष इत्येव पूर्णाहुतिमन्त्रः ।
अग्नय इदं न ममेति त्यागः । सामयानां तु प्रजापति अग्निर्गायत्री-
छन्द इन्द्रो देवता यशस्कामस्य यजमानस्य यजनीयप्रयोगे विनि-
योगः । पूर्णहोमं यशसा जुहोमि योऽस्मै जुहोति वरमस्मै ददाति ।
वरं कृणो यशसामामि लोके स्वाहेत्यनेन क्षुब्धैव होमः । इन्द्रायेदं न
ममेति त्यागः । ततो वसोर्हारा होम्यामीति सहस्रं यजमानो
वसोर्हारां जुहुयात् ।

मन्त्रास्तु—अग्निमी० इति नवानां मधुच्छन्दा अग्निर्गायत्रीवसो-
र्हारायां विनियोगः । विष्णोर्भुक्मिति वरणां दीर्घतमा विष्णुस्त्रिष्टुप् ।
आ ते पितरिति पञ्चदशानां गृत्समदो रुद्रस्त्रिष्टुप् । स्वादिष्टयेति
नवानां मधुच्छन्दः एवमानसोमो गायत्री । महावैश्वानरसाक्षरो
महावैश्वानर अग्निर्वैश्वानरो देवता यथाशुद्धीछन्दः । ज्येष्ठसाम्नो
मरुद्वाजो अग्निर्वैश्वानरो देवता त्रिष्टुप्छन्दः वसोर्हारां जुहोतीत्यनु-
वाकमपि पठन्ति शिष्टाः । एवं वसोर्हारां हुत्वा पूर्णवाचविमाकादि च
यथाशाखं समाप्याऽऽचार्यसहिता अतिवज्रः सर्वौषधान्मिरनुलिताङ्गं
पञ्जीपुत्रादिसहितं यजमानं स्वस्वशास्त्रीयैर्मन्त्रैर्नवप्रहृषीतसमीपस्थ-
कलशोदकेन सम्पातकलशोदकेन वाऽभिषिञ्च्युः पौराणैश्च ।

ते च—सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तु ब्रह्म-विष्णु-महेश्वराः ।

वामदेवो जगन्नाथस्तथा सङ्कर्षणो विश्वः ॥१॥

मधुम्नश्चानिरुद्धश्च भवन्तु विजयाय ते ।

आखण्डतोऽग्निर्भगवान् यमो वै निश्च तिस्तथा ॥२॥

वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ।

ब्रह्मणा सहिताः सर्वे दिक्पालाः पान्तु ते सदा ॥३॥

कीर्तिर्लक्ष्मीर्भुतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ।
 बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिस्तुष्टिः कान्तिश्च मातरः ॥४॥
 एतास्त्वामभिषिञ्चन्तु देवपत्न्यः समागतः ।
 आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुध-जीव-सितार्कजः ॥५॥
 ग्रहास्त्वामभिषिञ्चन्तु राहुः केतुश्च तर्पिताः ।
 देव-दानव-गन्धर्वा यक्ष-राक्षस-पक्षगाः ॥६॥
 ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ।
 देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः ॥७॥
 अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ।
 औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ॥८॥
 सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नगाः ।
 एते त्वामभिषिञ्चन्तु सर्वकामार्थसिद्धय इति ॥९॥

तच्छ्रुत्वा योराष्ट्रणीमह इति । ततो यजमानः स्नात्वा शुक्लमाल्याम्ब-
 रधर आचार्यादीन् सम्पूज्य तेभ्यो दक्षिणां दद्यात् । तत्राऽऽचार्याय
 घेनुम् । ब्रह्मणे कृष्णमनङ्गुषाहम् । एवं सदस्यैर्विद्वारपालादिभ्यो
 यथाशक्ति । तथा—

घेनुः शंसस्तथाऽनह्वान् देम वासो हयः क्रमात् ।
 कृष्णा मौरायसं क्षार्ग एता वै दक्षिणाः क्रमात् ॥

ब्रह्मनुद्दिश्य देयाः । ततः शक्त्या ब्राह्मणान्भोजयेत्, सङ्कल्पयेद्वाऽ
 शकौ । ततो दीनानाश्रेयो भूयसीं दक्षिणां दत्त्वा मण्डपदेवतानां
 ब्रह्मपीठदेवतानां चोत्तरपूजां कृत्वा पान्तु देव गणाः । अभ्यारमिद्-
 द्रवो । उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति ता उत्थाप्य विस्तृत्य मण्डपादीन्
 प्रतिमादींश्च सर्वान् सप्रभारानाचार्याय प्रतिपद्य, यस्य स्मृत्या च
 नामोक्त्या, प्रमादात्कुर्वतामिति पठित्वा कर्मेश्वरार्थं कृत्वा
 विप्रादिभ्यो गृहीत्वा तान् समस्कृत्य सुहृद्युतो भुञ्जीतेति सर्वं शिवम् ।

इति श्रीभट्टशङ्करात्मजनीलकण्ठकृते शान्तिपरिभाषाप्रयोगः ।

* अथ ग्रहयोगशान्तिः *

- यामके-दुर्भिक्षादि भयं चैवं चतुर्ग्रहसम्बन्धये ।
 महारोगमयं राष्ट्रवयो वृष्टिस्त्रिाशनम् ॥१॥
 पञ्चग्रहसमा योगे दुर्भिक्षं संकरादिकम् ।
 जनक्षयो नृपवैरं गभेनाशस्तु जायते ॥२॥
 ग्रहषट्कसमायोगे मन्त्रिणो मरणं भवेत् ।
 पशवश्वादि भयं सर्वं सङ्कुरादि जनक्षयः ॥३॥
 पट्टराक्षीविनाशो वा महाभयमयाऽपि वा ।
 सप्तग्रहसमायोगे क्षितीशमरणं भूषम् ॥४॥
 जगत्प्रलयमेवाऽपि तदा निर्मानुषं जगत् ।
 अत ऊर्ध्वं महोत्पातनानादुःखमहाकुलम् ॥५॥
 सूर्यः स्यादुन्वयतिरिक्तश्चेत्तदा योगो महान्नुवः ।
 मिना चन्द्रेण योगोऽपि जगत्प्रलयकारणम् ॥६॥
 शहस्रजातजन्तूनां महारोगो महाभयम् ।
 अर्थनाशः स्यान्नाशो मानहानिर्नृपीडनम् ॥७॥
 वातपिच्छादिसम्भूतमहापीडा महद्भयम् ।
 समा योगग्रहा नृणां दोषान्कुर्वन्ति सर्वदा ॥८॥
 यस्मासाध्यन्तरे वाऽपि आयुर्हानिः श्रियस्तथा ।
 जन्मष्टद्वादशे राशौ चतुर्थे पञ्चमेऽपि वा ॥९॥
 पूर्वोक्तफलमेवात्र तस्माच्छान्तिं प्रयत्नतः ।
 कुर्याद्दोषानुसारेण विचक्षार्थं न कारयेत् ॥१०॥
 तत्तद्ग्रहाकृतिं कृत्वा सौवर्णेन प्रयत्नतः ।
 सुवर्णेन तदर्थेन पादेनाऽपि कनीयसीम् ॥११॥
 विचक्षार्थं न कर्त्तव्यं कर्त्तव्यं शक्तितो नरैः ।
 पूर्वोक्तलक्षणैर्नैव ग्रहमूर्तिं च कारयेत् ॥१२॥

ग्रहस्यैकैककलशं ग्रहयोगप्रमाणतः ।
 कारयेत्कुम्भमेकं वा निर्गुणं घृष्टं नवम् ॥१३॥
 ग्रहस्येशानदिग्भागे शुद्धदेशे समस्थले ।
 कुण्डे वा स्थण्डिले वाऽपि होमं कुर्याद् विधानतः ॥१४॥
 तस्य पूर्वोत्तरे देशे पूजास्थानं प्रकल्पयेत् ।
 चतुर्गुणं हस्तमात्रं स्थण्डिलं तण्डुलेन तु ॥१५॥
 लिखेद्ग्रहाकृतिं तत्र स्थापयेत्प्रतिमां ततः ।
 आध्वर्युपधिदेवादीन् दक्षिणोत्तरतः क्षिपेत् ॥१६॥
 उक्तगन्धैस्तथा पुष्पैस्तत्तन्मान्यैः फलैरपि ।
 तत्तद्ग्रहोक्तपत्रेण पूर्वोक्तेनैव पूजयेत् ॥१७॥
 स्वस्तिवाचनपूर्वेण आचार्ये ऋत्विजैः सह ।
 ग्रहपूजादिकं कृत्वा नैवेद्यान्तं समर्पयेत् ॥१८॥
 ततो होमं प्रकुर्वीत स्वग्रहोक्तविधानतः ।
 चतुर्ध्वन्तं प्रकुर्वीत कलशस्थापनं ततः ॥१९॥
 पूर्वोक्तविधानेन शुद्धतोयेन पूरयेत् ।
 पञ्चासृतं पञ्चगव्यं पञ्चतक् पञ्चपल्लवम् ॥२०॥
 तत्र मन्त्रैर्विनिक्षिप्य औषधानि विनिक्षिपेत् ।
 तत्तद्ग्रहोक्तविधाना मूल्यान्यादाय निःक्षिपेत् ॥२१॥
 अन्लिङ्गैर्वास्त्रैर्वाऽपि कलशं पूरयेद्गुरुः ।
 तत्तद्ग्रहोक्तविविधैस्तत्तन्मन्त्रैर्हुनेदथ ॥२२॥
 पर्वाज्ये जुहुयात्पश्चात्तिलाहुतिमथाचरेत् ।
 अथ स्थण्डुकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् ॥२३॥
 भद्रासनोपविष्टस्य यजमानस्य ऋत्विजैः ।
 कलशस्योदकेनैवमभिषेकं समाचरेत् ॥२४॥
 योगग्रहोक्तमन्त्रैश्च अधिपत्यधिमन्त्रैश्च

नवग्रहोक्तमन्त्रैश्च जातवेदादिपञ्चकैः ॥२५॥
 त्रियम्बकेन मन्त्रेण क्षेत्रस्य पतिना अपि ।
 यत् इन्द्रद्वयेनैव लोकपालाष्टकैरपि ॥२६॥
 मुरास्त्वा इति मन्त्रेण येन देवादयः क्रमात् ।
 अन्यैश्च पुण्यसूक्तैश्च अभिषेकं समाचरेत् ॥२७॥
 अभिषेकाल्लतं वस्त्रमाचार्याय निषेदयेत् ।
 ततः शुक्लाम्बरधरः कुर्यादाज्यावलोकनम् ॥२८॥
 अत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्याद्धेतुं शङ्कादिकानपि ।
 तदभावे यथाशक्ति हिरण्यमपि दापयेत् ॥२९॥
 ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाद्यथाविभवसारतः ।
 एवं चः कुरुते भक्त्या ग्रहदोषविवर्जितः ॥३०॥
 पूर्वोक्तसर्वेदोषैश्च विमुक्तः पुत्रवान् सुखी ।
 आयुरैश्वर्यसम्पन्नो जीवेद्दर्पशतं नरः ॥३१॥
 इह लोके सुखी भूत्वा पश्चाच्छिवपुरं व्रजेत् ।
 इति ग्रहयोगशान्तिः ॥

अथ ग्रहस्तानानि ॥ विष्णुधर्मोत्तरे—

गजिष्ठा-मदमातङ्गे कुङ्कुमं रक्तचन्दनम् ।
 पूर्णकुम्भे कृतं ताम्रे सूर्यस्तानं विधोयते ॥१॥

मदमातङ्गम् = गजमदः ।

लशिरं च शिरीषं च कुङ्कुमं रक्तचन्दनम् ।
 शङ्खन्यस्तमिदं स्नानं चन्द्रदोषविनाशनम् ॥२॥
 स्वदिरं देवदारुं च तिलानामलकानि च ।
 पूर्णकुम्भे कृतं रौप्ये भौमपीडाविनाशनम् ॥३॥
 नदीसङ्गमतोयानि तन्मृदा सहितानि च ।
 न्यस्तानि कुम्भे माहेये बुधपीडाविनाशनम् ॥४॥

माह्वे = मृगमये ।

मौदुम्बरं तथा विन्वं चट्टमामलकं तथा ।

न्यस्तं तु कुम्भे सौवर्णे जीवपीडाविनाशनम् ॥५॥

गोरोचना नागमदः शतपुष्पा शतावरी ।

विन्यस्ता राजते कुम्भे शुक्रपीडाविनाशनम् ॥६॥

तिलान् माषान् प्रियङ्गुं च गन्धपुष्पं तथैव च ।

न्यस्तं काष्णायसे कुम्भे सौरिपीडाविनाशनम् ॥७॥

शुग्मुक्षं हिकुलं तालं शुभां चैव मनःशिलां ।

मूत्रे च माह्वे न्यस्येद्रादुपीडाविनाशनम् ॥८॥

साक्षम् = हस्तितालम् ।

वराहनिहता राजन् ! पर्वताग्रमुदं तथा ।

आगच्छीरं खट्वपाश्रे केतुपीडाविनाशनम् ॥९॥

वराहनिहता = वराहोत्खाता । खट्वगो = गण्डकः ।

सक्तं ग्रहस्तानमिदं सर्वपीडाविनाशनम् । इति ग्रहस्तनानि ॥

अथाऽऽदित्यशान्तिः । भविष्ये —

आदित्यवारं हस्तेन पूर्वं शुभं विचक्षणः ।

मन्त्रोक्तविधिना सर्वं कुर्यात्पूजादिकं स्वेः ॥१॥

प्रत्यर्कं सप्तमक्तानि कृत्वा भक्तिपरो नरः ।

ततस्तु सप्तमे प्राप्ते कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥२॥

भास्करं शुद्धसौवर्णं कृत्वा वस्त्रेण मानवः ।

ताम्रपाश्रे स्नापयित्वा रक्तपुष्पैः प्रपूजयेत् ॥३॥

रक्तवस्त्रयुगन्धर्षं जलोपानयुगान्विसम् ।

घृतेन स्नापयित्वा च लङ्घुकान् विनिवेश्य च ॥४॥

होमं घृततिलैः कुर्याद्रविनाम्ना च मन्त्रविक्रं ।

समिधोऽक्षीरशतमष्टाविंशतिरेव च ॥५॥

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन च ।
 मन्त्रेणाऽनेन विदुषे ब्राह्मणाय प्रदापयेत् ॥६॥
 आदिदेव ! नमस्तुभ्यं सप्तसप्ते ! दिवाकर ! ।
 त्वं रवे ! तारयस्वाऽस्मांस्तस्मात्संसारसागरात् ॥७॥
 यतेनाऽनेन राजेन्द्र ! भवेदारोग्यमुत्तमम् ।
 द्रव्य-सम्पत्सुतप्राप्तिरिति पौराणिक विदुः ॥८॥
 अपि संवादिनो चेयं शान्तिः पुष्टिः सदा वृणाम् ।
 सूर्यपीडा सुघोरामु कृता शान्तिः शुभमदा ॥
 इत्यादित्यशान्तिः ॥१॥

अथ चन्द्रशान्तिस्तत्रैव—

तद्वचिनासु संगृह्य सोमवारं विवक्षुः ।
 अनेनैवोक्तविधिना कुर्यात्पूजादिकं विभोः ॥१॥
 सप्तमे तु ततः प्राप्ते कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 कांस्थपात्रेऽथ संस्थाप्य सोमं रजतसम्भवम् ॥२॥
 श्वेतवस्त्रधुगच्छन्नं श्वेतपुष्पैः प्रपूजितम् ।
 पादुकोपानहच्छत्रं भोजनासनसंयुतम् ॥३॥
 होमं घृततिलैः कुर्यात्सोमनाम्ना च मन्त्रावत् ।
 समिधोऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥४॥
 होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन च ।
 दध्यक्षशिखरे कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥५॥
 मन्त्रेणाऽनेन राजेन्द्र ! सम्यग्भक्त्या समन्वितः ।
 महादेवजातिवल्लोपुष्पगोक्षीरपाण्डुर ! ॥६॥
 सोम ! सौम्यो भवाऽस्माकं सर्वदा ते नमो नमः ॥
 इति चन्द्रशान्तिः ॥२॥

अथ मङ्गलशान्तिः—

स्वास्यामङ्गारकं गृह्य क्षमायां नक्तभोजनम् ।

सप्तमे त्वय सम्भाप्ते हेमं ताम्रे निवेश्य वै ॥१॥

क्षमा = भूः ।

रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं कुङ्कुमेनानुलेपितम् ।

निवेश्य भक्तकं सारं पुष्पधूपाक्षतादिभिः ॥२॥

हेमं घृततिलैः कुर्यात्कुजनाम्ना च मन्त्रविद् ।

सभिषोऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥३॥

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन च ।

मन्त्रेणाऽनेन तं दद्याद्दध्नाक्षणाय कुटुम्बिने ॥४॥

कुज ! कुम्भभवोऽपि त्वं मङ्गलः परिपश्यसे ।

अमङ्गलं निहत्याशु सर्वदा यच्छ मङ्गलम् ॥५॥

एवं कृते भौमकृतं दुष्कृतं शान्तिमामुयात् ।

कर्त्तव्यं भौमपीडासु तस्मात्प्रयतमानसैः ॥६॥

इति भौमशान्तिः ॥३॥

अथ बुधशान्तिः—

विशाखासु बुधं गृह्य सप्तनक्षत्रं यथाऽऽचरेत् ।

बुधं हेममयं कृत्वा स्थापितं कांस्यभाजने ॥१॥

शुक्रवस्त्रयुगच्छन्नं शुक्रमास्यानुलेपनम् ।

शुद्धौदनोपसंहारं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥२॥

बुध ! त्वं बुद्धिजननो बोधवान् सर्वदा नृणाम् ।

तस्मात्तवोर्ध्वं कुर्व मे सोमपुत्र ! नमो नमः ॥३॥

हेमं घृततिलैः कुर्याद् बुधनाम्ना च मन्त्रविद् ।

सभिषोऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥४॥

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन च ।

बुधशान्तिरियं प्रोक्ता बुधवैकुण्ठनाशिनी ॥५॥

बुधदोषेषु कर्तव्या तथा शान्तिकौष्टिके ॥

इति बुधशान्तिः ॥

अथ गुरोः शान्तिः—

शुक्लं चैवानुराधासु पूजयेन्नक्तितो नरः ।
पूर्वोक्तविधियोगेन सप्तनक्तान्यथाचरेत् ॥१॥
हैमं हेममये पात्रे स्थापयित्वा बृहस्पतिम् ।
पीताम्बरयुगच्छर्मं पीतयज्ञोपवीतिनम् ॥२॥
पादुकोपानहच्छत्रकमण्डलुविभूषितम् ।
पूजयेत्पीतकुसुमैः कुङ्कुमेन विलेपितम् ॥३॥
धूपदीपादिभिर्दिग्भ्यैः फलैश्चन्दनतण्डुलैः ।
खण्डत्वाद्योपहारैश्च गुरोरग्रे निवेदयेत् ॥४॥
धर्मशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ ! ज्ञानविज्ञानपारग ! ।
विभुधाधिहराचिन्त्य देवाचार्य ! नमोऽस्तु ते ॥५॥
होमं घृततिलैः कुर्याद्गुरुनाम्ना च मन्त्रविद् ।
समिधाऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥६॥

समिधोऽग्नौऽभ्यर्चयेत् ।

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव घृतेन च ।
एतद्ब्रूतं महाशुण्यं सर्वपापहरं शिवम् ॥७॥
तृष्टिपुष्टिकरं नष्टां गुरुवैकृतनाशनम् ।
विषमस्थे गुरौ कार्या महाशान्तिरियं नृभिः ॥८॥

इति बृहस्पतिशान्तिः ।

अथ गुरुपूजा ॥ स्कान्दे—

कन्याविवाहकाले तु शुद्धिर्यस्या न विद्यते ।
ब्राह्मणस्योपनयने यस्य स्यादुत्थितो गतः ॥१॥

उत्थितः न प्राप्तः ॥

बुधिर-पूजा सुरोः कार्यं विधिवद्भक्तिभावितैः ।

मदन्तो-कामपुष्पाणि पात्रं सलाशसर्पपाः ॥२॥

मदन्ती = यूथिका । कामो = मदनवृक्षाक्षयः ॥

बृहन्ने वा स्वपामर्गं विद्वं शक्तिनी वचा ।

सहदेवो विष्णुर्काता सर्वोवध्यः शतावरी ॥३॥

बृहं मातं हरिद्रे द्वे मुरा शैलेयमन्दनम् ।

कषा कर्पूरमुस्तं च सर्वोवध्यः मदीर्तिताः ॥४॥

तथैवाऽन्वत्यधुना च पञ्चगम्यं जलं तथा ।

नतनं सोदकुम्भं च पीतवस्त्रसमन्वितम् ॥५॥

पञ्चरत्नैः समायुक्तपोशान्यां स्थापितेऽनलात् ।

या प्राप्नोति मन्त्रेण सर्वास्त्रस्मिन्निन्दिमिषेत् ॥६॥

कुम्भस्येतपरि भग्नो तु स्थापयित्वा बृहस्पतिम् ।

सुवर्णपात्रे सौवर्णीं प्रतिमां तु बुधिष्ठिरं ॥७॥

कारयेच्च यथाशक्त्या वित्तशाठ्यविजितः ।

पीतवस्त्रधुगच्छमां पीतपद्मोपवीतिनीम् ॥८॥

पूजयेद्भुगन्धपुष्पाद्यैस्ततो होमं समाचरेत् ।

समिधोऽरक्त्यहृत्तस्य होतव्याऽहोऽक्षरं शम्भुः ॥९॥

तिलाग्नीक्षियवोन्मिधं होतव्यं च यथाक्रमम् ।

बृहस्पतेति मन्त्रेण ऋषिकन्दः समन्वितः ॥१०॥

मन्त्रेणाग्नेन जुहुयाद्भान्यधुगं च यत्नतः ।

ततो होमावसाने तु पूजयेच्च बृहस्पतिम् ॥११॥

पीतगन्धैस्तथा पुष्पैर्धूपैर्दधिश्च भक्तितः ।

दध्योदत्तं च नैवेद्यं फलतममूलसंयुतम् ॥१२॥

मन्त्रेणाग्नेन कौन्तेय ! समभ्यर्च्य पूजः पुनः ।

नमस्तेऽक्षिरसां नाथ ! वाचपतेऽथ बृहस्पते ! ॥१३॥

कुरग्रैः पीडितानाममृताय नमो नमः ।

पूजयित्वा सुराचार्यं पश्चादर्थं निवेदयेत् ॥१४॥

गम्भीरदरुपाङ्ग ! देवेभ्य ! सुमते ! प्रभो ! ।

नमस्ते वानपते ! शान्त ! गृहाणाऽर्घ्यं बृहस्पते ! ॥१५॥ अर्घमन्त्रः ।

अर्घ्यं दत्त्वा सुरेशस्य जपहोमं समापयेत् ।

भक्त्यायते सुराचार्य ! होमपूजादि संस्कृतम् ॥१६॥

तथं गृहाण शान्त्यर्थं बृहस्पते ! नमो नमः ।

संकल्पमन्त्रः—मन्त्रेणाऽनेन संकल्प्य पश्चात्सम्प्रार्थयेन्मृग ! ॥१७॥

जीवो बृहस्पतिः सुरिराचार्यो गुरुरङ्गिराः ।

वाचस्पातिर्देवमन्त्री शुभं कुर्यात्सदा मम ॥१८॥

प्रार्थनामन्त्रः—एवं सम्प्रार्थयेद्देवमाचार्यं च मपूजयेत् ।

सर्वोपचारसंयुक्तां प्रतिमां तां युधिष्ठिर ! ॥१९॥

प्रणम्य च गवा युक्तामाचार्याय निवेदयेत् ।

अथाऽऽचार्यस्तु नियतो वेदवेदाङ्गपारमः ॥२०॥

यजमानं सपत्नीकं शान्तचिर्षं जितेन्द्रियम् ।

कुम्भोदकं गृहीत्वा तु मन्त्रैरेतैः प्रसिञ्चयेत् ॥२१॥

इदमापेथमन्त्रेण जामदग्निमृचा तथा ।

यां ओषधीरस्वावतीः कूष्माण्डैश्चाभिषेचयेत् ॥२२॥

पश्चात्सम्भोजयेद्दिप्रान् यथाशक्त्या युधिष्ठिर !

एवं कृत्वा गुरोः पूजां सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥२३॥

संक्रान्तावपि कौन्तेय ! तथा स्वाभ्युदयेषु च ।

कुर्वन् बृहस्पतेः पूजामभीष्टं फलमाप्नुयात् ॥२४॥

संक्रान्ती = गुरुसंक्रान्ती ।

इति गुरुपूजा ।

अथ शुक्रशान्तिर्भविष्ये—

शुक्रं ज्येष्ठामु संगृह्य क्षमार्थं नक्तभोजनम् ।

क्षमा=शुः ।

शुक्रस्तक्रमार्गेण द्विजसन्तर्पणेन च ॥ १ ॥

सप्तमे स्वयं सम्प्राप्ते रौप्यं शुक्रं तु कारयेत् ।

वंशपात्रे च संस्थाप्य पूजयेत्सितपंकजैः ॥ २ ॥

तदभावे सितैः पुष्पैस्ताम्बूलैश्चन्दनेन वा ।

अग्रे तस्य प्रदातव्यं पायसं घृतसंप्लुतम् ॥ ३ ॥

दद्यादनेन मन्त्रेण ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ।

भार्गवो भर्गुशुक्रस्य शुचिः श्रुतिविशारदः ॥ ४ ॥

हित्वा ग्रहकुतान्दोषानामुरारोग्यदोऽस्तु सं ।

होमं घृततिलैः कुर्याच्छुक्रनाम्ना च मन्त्रवित् ॥ ५ ॥

समिधोऽष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा ।

होतव्या मधुसर्पिभ्यां दद्याद् वैव घृतेन च ॥ ६ ॥

अथ प्रतिशुक्रादिशान्तिः । तत्रैव मात्स्ये—

अयास्तः शृणु भूपाल ! प्रतिशुक्रमशान्तये ।

याभ्यारम्भेऽवसाने च तथा शुक्रौदये सति ॥ १ ॥

शुक्रपूजा मकर्षढ्या तां निशामय भारत !

राजते वाऽप्य सौम्यं कास्यपात्रेऽथ वा पुनः ॥ २ ॥

शुक्रपुष्पाम्बरयुते रवेततण्डुलपूरिते ।

निधाय राजतं शुक्रं शुचिमुक्ताफलान्वितम् ॥ ३ ॥

महारवेतसमायुक्तं सापगाय निवेदयेत् ।

नमस्ते सर्वलोकेश ! नमस्ते भृगुनन्दन ॥ ४ ॥

देव ! सर्वार्थसिद्ध्यर्थं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ।

दत्त्वैवमर्घ्यं कौन्तेय ! मणिपत्न्यं विसर्जयेत् ॥ ५ ॥

एवं शुक्रोदये कुर्याद्यात्रादिषु च भारत ॥
तद्द्वयस्यतेः पूजां प्रवक्ष्यामि युधिष्ठिर ! ॥ ६ ॥
सौवर्णपात्रे सौवर्णमकरेशं पुरोहितम् ।
पीतपुष्पाम्बरधरं कृत्वा स्नात्वाऽथ सर्षपैः ॥ ७ ॥
पाशशान्तिभक्तेन पञ्चगव्यतिकेन तु ।

मङ्गलः—पुस्तकः ।

पीताङ्गरागवसनो घृतहोमं तु कारयेत् ॥ ८ ॥
मस्यैव तां यवा सार्द्धं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ।
नमस्तेऽङ्गिरसां नाथ ! वाक्पते ते बृहस्पते ! ॥ ९ ॥
क्रूरग्रहैः पीडितानाममृताय नमो नमः ।
संक्रान्तावपि कौन्तेय ! यात्रास्वभ्युदयेषु च ॥ १० ॥
कुर्वन् बृहस्पतेः पूजां सर्वान् कामान् समश्नुते ।
अथवा मौक्तिकान्येव मुहूर्तानि बृहन्ति च ॥ ११ ॥
भार्गवसङ्गिरसौ चिन्त्य तान्येव प्रतिपादयेत् ।

इति प्रतिशुक्रादिशान्तिः ।

अथ शान्ति-राहु-केतुशान्तयः । भविष्ये-

शनैश्वरं राहु-केतुं लोहपात्रेषु निक्षिपेत् ।
कुण्डलासुरः स्मृत्यो भूषो दक्षिणा च स्वशक्तिधः ॥ १ ॥
यथाक्रमं समीक्षाकृत्यार्तां समिधः स्मृतः ।
॥ २ ॥ तत्समे इव्य सम्प्राप्तेन वसतिं वाऽथ कारयेत् ॥ २ ॥
कुण्डलासुरमुपचक्षतेकैकं कारयेद्बुधः ।
रुमनासुरं तमासुरं कुण्डलान्निनिवेश च ॥ ३ ॥
होमकक्षाने तत्सर्वं ब्राह्मणायोपपादयेत् ।
शनैश्वर ! नमस्तेऽस्तु नमस्ते राहवे तथैव ॥ ४ ॥
केतवे च नमस्तुभ्यं सर्वे शान्तिं नमस्कृत्य ।
एवं कृते नवेद्यस्तु तपिबोध उपोष्य ॥ ५ ॥

यदि भीमो रविमृतो भास्करो राहुणा सह ।
 केतुश्च मूर्त्तौ तिष्ठन्ति सर्वे पीडाकरा ग्रहाः ॥ ६ ॥
 अनेन कृतमात्रेण सर्वे शान्त्यन्त्युपद्रवाः ।
 इति शन्यादिशान्तिः ।

भविष्योत्तरे-ततो मन्दस्य दिवसे स्नानमभ्यङ्गपूर्वकम् ।
 कार्यं देयं च विधाय तैलमभ्यङ्गहेतवे ॥ १ ॥
 यस्तु सम्बत्सरं यावत्माप्ते शनिदिने रतः ।
 तैलददाति विमाणां स्वशक्त्याऽभ्यज्यतेऽपि वा ॥ २ ॥
 ततः सम्बत्सरस्यान्ते माप्ते तस्य दिने पुनः ।
 लौहं घटापिंशं सौरिं तैलकुम्भे विनिक्षिपेत् ॥ ३ ॥
 लौहे वा मृन्मये वाऽथ कृष्णवस्त्रयुगान्वितम् ।
 कृष्णगोदक्षिणायुक्तं कृष्णकम्बलशायितम् ॥ ४ ॥
 स्वयमभ्यङ्गतः स्नात्वा कृष्णपुष्पैस्तमर्चयेत् ।
 सुगन्धिगन्धपुष्पैश्च कुसरान्नैस्तिलोदनैः ॥ ५ ॥
 पूजयित्वा सूर्यपुत्रं क्षमस्वेति पुनः पुनः ।
 कृष्णाय द्विजसुरूपाय तदभावे नराय च ॥ ६ ॥
 देवः शनैश्चरो भक्त्या मन्त्रेणाऽनेन वै द्विजः ।
 क्रूरावलोकनवशाद्भवनं नामीति चेत् ग्रहो बह्वभा ॥ ७ ॥
 तुष्टी घनकनकसुखं ददाति सौऽस्मान् शनैश्चरः पातु ।
 यः पुनर्नेष्टुराज्याय नराय परितोषितः ॥ ८ ॥
 स्वप्ने ददौ निर्जं राज्यं समे सौरिः प्रसीदतु ।
 कोष्ठां नीलाञ्जनमस्यं मन्दबेष्टामसारिणम् ॥ ९ ॥
 क्षाद्यामार्तयज्ञसम्भूतं नमस्यापि शनैश्चरम् ।
 भयोऽर्कपुत्राय शनैश्चरीयं नीहारवर्णाञ्जनमेवकाय ॥ १० ॥
 भस्त्रा रहस्यं भव कामदस्त्वं फलमदो मे भव सूर्यपुत्र ।
 नमोऽस्तु मेतराजस्य कुशदेवाय वै नमः ॥ ११ ॥

शनैश्चराय क्रूराय शुद्धबुद्धिप्रदायिने ।
य एभिर्नामभिः स्तौति तस्य तृष्टिं ददात्यसौ ॥१२॥
तदीयं तु भयं तस्य स्वप्नेऽपि न भविष्यति ।
इति शनिव्रतम् ।

स्कान्दे—श्रावणे मासि संजाते शोभने शनिवासरे ।
लोहर्षं शनिं कृत्वा स्नाप्य पञ्चाश्रुतैर्नैः ॥ १ ॥
गुष्पैरष्टविधैर्धूपैः फलैश्चैव विशेषतः ।
मन्त्रैः प्रपूजयेदेतैः क्रमेण ग्रहमुत्तमम् ॥ २ ॥
कोणस्तु पिङ्गलो बभ्रुः कृष्णो रौद्रो यमोऽन्तकः ।
सौरिः शनैश्चरो मन्दः पिप्पलादेन संस्तुतः ॥ ३ ॥
शक्रो देवीति सर्वत्र वैदिकेन च पूजयेत् ।
पूजयित्वा च नैवेद्यं ततः कुर्यात्क्रमेण तु ॥ ४ ॥
संवाचभक्तं प्रथमे द्वितीये पायसं शुभम् ।
तृतीये त्वम्बिली कार्या चतुर्थे पूरिका सुभा ॥ ५ ॥
शम्बिली=तक्रतदुल्लपिष्टादिनिर्मितो लोहचिह्नः ।
इति शनिस्तोत्रम् ।

ततः कृताञ्जलिर्भूत्वा स्तुतिं चक्रं स कालकः ।
पिप्पलादो द्विजश्रेष्ठः प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः ॥
नमस्ते कोणसंस्थाय पिङ्गलाय नमोऽस्तु ते ।
नमस्ते बभ्रुकृषाय कृष्णाय च नमोऽस्तु ते ॥
नमस्ते रौद्रदेहाय नमस्ते चान्तकाय च ।
नमस्ते यज्ञसंज्ञाय नमस्ते सौरये विभो ॥ ३ ॥
नमस्ते मन्दसंज्ञाय शनैश्चर ! नमोऽस्तु ते ।
प्रसादं कुरु देवेश ! दीनस्य प्रणतस्य च ॥ ४ ॥

शनैश्चरत्वाच्च-परितुष्टोऽस्मि ते वत्स ! स्तोत्रेणाऽनेन साम्प्रतम् ।

वरं वरम् भो वत्स ! येन यच्छापि वाञ्छितम् ॥ ५ ॥

पिप्पलाद उवाच-अथ प्रभृति नेः पीडा बालानां रविनन्दन !

त्वया कार्या महाभाग ! न स्वकीया कथञ्चन ॥ १ ॥

यावद्दर्शाष्टकं जातं मम बान्येन सूर्यज !

स्तोत्रेणाऽनेन योऽन्यस्त्वां ब्रूयात्पातक्यस्थितः ॥ २ ॥

तस्य पीडा न कर्त्तव्या दैवो लाभो महाशुभ !

अर्द्धाष्टमिकया योगे तावके संस्थिते मरः ॥ ३ ॥

सार्द्धसप्तवर्षपर्यन्तं द्वादशजन्मद्वितीयराशिभिर्यः शनैश्चरयोगः
सोऽर्द्धाष्टमिकया साग इत्युच्यते ।

तत्र वारे तु सम्प्राप्ते यस्तिलान् होमसंयुतान् ।

शक्त्या ददाति त्रो तस्य पीडा कार्या त्वया विभो ! ॥ ४ ॥

कृष्णां वां यस्तु विषम्य ब्रवोद्देशेन यच्छति ।

अर्द्धाष्टमिकया पीडा तस्य कार्या त्वया न च ॥ ५ ॥

शमीसमिद्धिर्यो होमं ब्रवोद्देशेन निर्वपेत् ।

तथा कृष्णतिलैश्चैव कृष्णपुष्पान्जुलेकैः ॥ ६ ॥

पूजां करोति यस्तुभ्यं धूपं चैव गुग्गुलं दहेत् ।

कृष्णवस्त्रेण संवेष्ट्य त्याज्या तस्य त्वया कथम् ॥ ७ ॥

सूत उवाच-एवमुक्तः शनिस्त्वेन दाहमित्यवजल्प्य च ।

नारदं समनुवाय जगाम निजसंभयम् ॥ ८ ॥

इति शनैश्चरस्थान्तिः ॥

अथार्कविवाहः ।

प्रयोगरत्ने मात्स्ये—

- तृतीयां चतुर्थीं नैव चतुर्थीं चः समुद्रहेतु ।
 पुत्रपौत्रादिसम्पन्नः कुटुम्बी साऽग्निर्को वरः ॥ १ ॥
 उद्गहेद्रतिसिद्धयर्थं तृतीयां न कदाचन ।
 मोहादह्वनतो वाऽपि यदि गच्छेत्तु मानुषीम् ॥ २ ॥
 नश्यत्येव न सन्देहो भर्गस्य वचनं यथेति ।
 तत्रैव संग्रहे-तृतीयां यदि चोद्गाहेच्चर्हि सा विधवा भवेत् ।
 चतुर्थादिविवाहार्थं तृतीयेऽर्कं समुद्रहेतु ॥ १ ॥
 आदित्यदिवसे वाऽपि इस्तर्त्तं वा शनैश्चरे ।
 शुभे दिने वा पूर्वाह्ने कुर्यादर्कविवाहकम् ॥ २ ॥

- व्यासः—आत्माऽलंकृतवासास्तु रक्तगन्धादिभूषितम्
 सपुष्पफलशालैकमर्कगुण्यं समाश्रयेत् ॥ १ ॥
 सज्जत्तण्डणेन संयुक्तमर्कं संस्थाप्य यत्नतः ।
 अर्ककन्यामदानार्थमाचार्यं कल्पयेत्पुरा ॥ २ ॥
 अर्कसन्निधिमागत्य तत्र स्वस्त्यादि वाचयेत् ।
 नान्दोश्चाङ्गे हिरण्येन अष्टवर्गान्मपूजयेत् ॥ ३ ॥
 पूजयेन्मधुपर्केण वै विप्रस्य इस्ततः ।
 यज्ञोपवीतं वस्त्रं च इस्तकर्णादिभूषणम् ॥ ४ ॥
 सज्जत्तण्डण्यग्न्यादि वरायाऽस्मै मदापयेत् ।
 स्वशास्त्रोक्तप्रकारेण मधुपर्कं समाचरेत् ॥ ५ ॥

- ब्राह्मे—ग्रामात्माज्यामुदीच्यां वा सपुष्पफलसंयुतम् ।
 परीक्ष्य यत्नतोऽभस्तात्स्थण्डिलादि यथाविधि ॥ ६ ॥

कुर्यादिति शेषः ।

कृत्वार्कं पुरतस्तिष्ठन् प्रार्थयेत्तद्दिजोत्तमः ।
 त्रिकोक्तासिन् ! सप्ताश्व ! आप्या सहितो रवे ! ॥ ७ ॥
 तृतीयोद्वाहजं देवं निवारय सुखं कुरु ।
 तत्राऽध्यारोप्य देवेशं आप्या सहितं रविम् ॥ ८ ॥
 वस्त्रैर्मान्यैस्तथा गन्धैस्तन्मन्त्रेणैव पूजयेत् ।
 तत्रैव रवेतवस्त्रेण तथा कार्पासतन्दुभिः ॥ ९ ॥
 गन्धपुष्पैः समभ्यर्च्य अन्लिङ्गैरभिविच्य च ।
 शुद्धौदनं तु नैवेद्यं ताम्बूलं च समर्पयेत् ॥ १० ॥

व्यासः-अर्कं प्रदक्षिणी कुर्वन् अपेन्मन्त्रमिमं वुषः ।

मम प्रीतिकरायेयं मया सृष्टा पुरातनी ॥ ११ ॥

अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा अस्माकं मति रक्षतु ।

पुनः प्रदक्षिणीकुर्यान्मन्त्रेणाचेन मन्त्रवित् ॥ १२ ॥

नमस्ते पङ्कजे देवि ! नमः सवितुरात्मजे !

आहि मां कृपया देवि ! पञ्चोत्वं मे इहागता ॥ १३ ॥

अर्कत्वं ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्रणिहिताय च ।

हृत्पाणामादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्द्धनः ॥ १४ ॥

तृतीयोद्वाहजं पापं मृत्युं चाशु विनाशय ।

ततश्च कन्यावरणं त्रिपुरुषं कृतमुदरेत् ॥ १५ ॥

आदित्यः सविता चार्कः पुत्री पौत्री च नन्त्रिका ।

गोत्रं कारयप इत्युक्तं लोके लौकिकमाचरेत् ॥ १६ ॥

सुमुहूर्ते निरीक्षेत स्वस्तिमूक्तमुदीरयन् ।

आशीर्भिः सहितैः कुर्यादाचार्यमग्न्यखैर्दिजैः ॥ १७ ॥

अथाचार्यं समाहूय विधिना तन्मुखात्क ताम् ।

प्रतिष्ठत ततो होमं शृष्टोक्तविधिना चरेत् ॥ १८ ॥

व्यासः-अर्ककन्याभिर्मा विम ! अथाशक्तिविभूषिताम् ।

गोत्राय शर्मणे दुभ्यं दत्ता विम ! समाभ्य ॥ १९ ॥

अञ्जन्यक्षतकर्माणि कृत्वा कङ्कणपूर्वकम् ।
 यावत्पञ्चवृता सूत्रं तावदर्कं प्रवेष्टयेत् ॥२०॥
 स्वशाखोक्तेन मन्त्रेण गायत्र्या वाऽथवा जपेत् ।
 पञ्चीकृत्य पुनः सूत्रं स्कन्धे बध्नाति मन्त्रतः ॥२१॥
 बृहत्सामेति मन्त्रेण सूत्ररक्षां प्रकल्पयेत् ।
 अर्कस्य पुरतः पश्चादक्षिणोत्तरस्तथा ॥२२॥
 कुम्भांश्च निक्षिपेत्पश्चादाग्नेयादिचतुष्टये ।
 सवस्त्रं प्रतिकुम्भं च त्रिसूत्रेणैव वेष्टयेत् ॥२३॥
 हरिद्रा-गन्धसंयुक्तं पूरयेच्छीतलं जलम् ।
 प्रतिकुम्भं महाविष्णुं सम्पूज्य परमेश्वरम् ॥२४॥
 पाद्यार्घादिनिवेद्यान्तं कुर्यान्नाम्नैव मन्त्रवित् ।

अत्र शौनकोक्तो होमप्रकारः—

तृतीये स्त्रीविवाहे तु सम्प्राप्ते पुरुषस्य तु ।
 अर्कं विवाहं बक्ष्यामि शौनकोऽहं विधानतः ॥ १ ॥
 अर्कसन्निधिमागत्य तत्र स्वस्त्यादि वाचयेत् ।
 नान्दीश्राद्धं प्रकुर्वीत स्थण्डिलं च प्रकल्पयेत् ॥ २ ॥
 अर्कमभ्यर्च्य सौर्या च गन्धपुष्पाक्षतादिभिः ।
 सौर्या = सूर्यदेवत्याया । आरुण्येनेत्यनया ।

स्वयं वाक्त्रं कृतस्तद्वत् वस्त्रमान्यादिभिः शुभैः ॥ ३ ॥
 अर्कस्योत्तरदेशे तु समन्वारब्धं पतया ।
 पतया = अर्ककल्पयत् ।

उन्मत्तेलनादिकं कुर्यादाधारास्तमतः परम् ॥ ४ ॥
 आङ्वाहुतिं च जुहुयात्संगोभिरनयैकया ।
 यस्मै त्वा कामकामायेत्येतयर्चा ततः परम् ॥ ५ ॥
 व्यस्ताभिश्च समस्ताभिस्ततश्च स्विष्टकृज्वेत् ।
 परिषेचनपर्यन्तमयाश्वेत्यादिकं क्रमात् ॥ ६ ॥

मार्थनामन्त्रादिविशेषमाह न्यासः—

पुनः मदक्षिणं कृत्वा मन्त्रमेतमुदीरयेत् ।
 मया कृतमिदं कर्म स्थावरेषु जरायुणा ॥ ७ ॥
 अर्कपत्न्यानि नो देहि तत्सर्वं क्षम्यमर्हसि ।
 इत्युक्त्वा शान्तिसूक्तानि जप्त्वा तं विसृजेत्पुनः ॥ ८ ॥
 गोघृग्मं दक्षिणां दद्यादाचार्याय च भक्तितः ।
 इतरेभ्योऽपि विभ्रेभ्यो दक्षिणां चाऽपि शक्तितः ॥ ९ ॥
 तत्सर्वं गुरवे दद्यादन्ते पुण्याहमाचरेत् ।

अथ प्रयोगः ॥ तृतीयोद्वाहत्प्राग्दिनचतुष्टयाधिकध्यवक्षिते रवि-
 वारे शुक्लवारे इस्तनक्षत्रे शुभदिनान्तरे वा ग्रामात्प्राच्यमनुषीच्यां वा
 पुष्पफलयुताकांघस्तात्स्थगिहर्ले कृत्वाऽर्कपश्चिमत उपविश्य मास-
 पक्षाद्युहितं मम तृतीयमानुषीविवाहं अदोषावनुत्पर्यमर्कविवाहं
 करिष्ये इति सकृद्व्य गणेशपूजा-स्थस्तिवाचन-मातृपूजन-बुद्धिश्राद्ध-
 चार्यवरणानि कुर्यात् । तत्र बुद्धिश्राद्धं हेम्ना । अथाचार्येण
 पूजितो वरः ।

त्रिलोकवासिन ! सम्राज ! द्वायया रहितो रवे !

तृतीयोद्वाहजं दोषं निवारय सुखं कुरु ॥ १ ॥

इत्यर्कं सम्राट्यर्कं । आकृष्योनेति छायासहितं रक्षिमावाह्यं श्वेत-
 वस्त्रसूत्राभ्यामावेष्ट्य सम्पूज्याऽऽपोहिष्टेत्यादिभिरभिषिच्य शुद्धोद-
 मताम्बूलादि संभर्ष्य प्रवक्षिणीकुर्वन्—

मम प्रीतिकरायेयं मया सृष्टा पुरातनो ।

अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा अस्माकं प्रतिरक्षतु ॥ १ ॥ इतिपठेत्

द्वितीयादक्षिणायां तु—

नमस्ते भङ्गले ! देवि ! नमः सवितुरात्मजे !

आहि मां कृपया देवि ! पत्नीत्वं मे इहागता ॥ २ ॥

अर्क ! त्वं ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च ।

वृक्षाद्यामादिभूतस्त्वं देवानां प्रीतिवर्द्धन ॥ ३ ॥

तृतीयोद्वाहजं पापं मृत्युं चाशु विनाशय ॥ इति

तत आचार्येण मासपञ्चाद्युल्लिख्य काश्यपगोत्रामादित्यस्य पुत्रौ
सवितुः पौत्रोमर्कस्य प्रपौत्रोमिमामर्ककन्यामित्युक्ते वरः 'व्यस्तित न
इन्द्रो वृद्धश्रवा' इति सूक्तं पठन्नर्कं निरीक्षेत । तत आचार्यो विप्रैः
सहाशिषो इत्वाऽमुकगोत्रामुकशर्मणे संप्रददे । इत्यर्ककन्यां कृत्वा—

अर्ककन्यामिमां विप्र ! यथाशक्तिविभूषिताम् ।

गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र ! समाश्रय ॥ १ ॥

इति पठेत्—

वरस्तु यक्षो मे कामः ससृद्धवतामिति प्रथमां धर्मो मे इति
द्वितीयां यशोमे इति तृतीयाम् इति त्रीनक्षताञ्जलीमर्कौपरि क्षिप्त्वा
आयुष्या परित्वेत्यादिना वा पञ्चावृता स्रवेणार्कमावेष्टय तत्सुधं
पुनः पञ्चगुणं कृत्वाऽर्कस्य स्कन्धे बध्वा बृहत्सामेति रक्षां परिक-
ल्प्यार्कस्य दिग्बिदित्वष्टौ कुम्भान् संस्थाप्य वस्त्रेषु विस्त्रेण चावेष्टय
हरिद्रागन्धाद्यन्तः क्षिप्त्वा तेषु नाम्ना महाविष्णुमावाह्य षोडशोपचा-
रैः सम्पूज्य स्थण्डिलेऽग्निं प्रतिष्ठाप्य आघारावाज्येनेत्यन्तमुक्त्वाऽऽ-
घाराप्तेसंतोभिरक्षिरा बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् ऋकविवाहहोमे विनियोगः ॥

ॐ सक्तीभिराङ्गिरसो नक्षमाणो भग इ वेदर्यमणं निनाय ।

जने मित्रो न दम्पती अनक्ति बृहस्पते वाजया शूरिवाजो स्वाहा ॥ १ ॥

बृहस्पतय इह न ममेति त्यजेत् । यस्मै त्वा वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप्
अर्कविवाहहोमे विनियोगः ॥

ॐ यस्मै त्वा कामकाशाय वयं संभ्राज्यजामहे ।

तत्प्रसवर्भं कामं वृद्धस्य यथेदं त्वं धृतं पिव स्वाहा ॥ २ ॥

अग्नय इहं न मम । ततो ऽवस्तसमस्तव्याहृतिभिर्हुतां स्विष्ट-
कृदाहि कर्मशेषं समाप्यार्कं प्रक्षिणीकृत्य ।

मथा कृतमिहं कर्म स्यावरेण जरायुणा ।

अर्कापत्यानि नो देहि तत्सर्वं क्षन्तुमर्हसीति ॥ १ ॥

प्राथ्याचार्याय गोयुग्ममन्येभ्यश्च विप्रेभ्यो यथाशक्ति वक्षिणां दत्त्वा
शान्तिस्तुतं जप्त्वा पूज्योपस्करानाचार्याय दत्त्वा दिनचतुष्टयमग्निं
कुम्भांश्च रदेत् । कुम्भेषु मदाविष्णुं पूजयेच्च पञ्चमदिनकृत्यं ब्राह्मे-

चतुर्थे दिवसेऽतीते पूर्ववत्तां प्रपूज्य च ॥

विसृज्य होममग्निं च विधिना मानुषीं पराम् ।

उद्वेदन्यथा नैव पुत्रपौत्रसमृद्धिमान् ॥ १ ॥

इति श्रीभट्टनीलकण्ठकृते भगवन्तभास्करे शान्तिमयूखेऽर्कविवादः ।

नारदः-कुलीर-वृष-चापान्त्य-तृ-युक्-कन्या-तुला-घटाः ।

राशयः शुभदा ह्येषा नारीणां प्रथमार्चये ॥ १ ॥

कुलीरः = कर्कटः । चापम् = धनुः । अन्यः = मीनः । तृपुङ्गु =
त्रिभुजम् । घटः = कुम्भः ।

स्मृतिचन्द्रिकायाम्—

शुक्रपक्षे सुशीला स्यात्कृष्णे पक्षे सा कुलटा भवेत् ।

कृष्णस्य दशमी यावत् मध्यमं फलमादिशेत् ॥ १ ॥

तथा तत्रैव-अमा-रिक्ताऽष्टमी-षष्ठी-द्वादशी-प्रतिपत्स्वपि ।

परिग्रस्य च पूर्वार्द्धे व्यतीपाते च वैधृतौ ॥ २ ॥

सन्ध्यासुपस्रवे विष्ट्यामशुभं प्रथमार्चयेत् ।

रोगी पतिव्रता दुःखी पुत्रिणी भोगभ्रागिनी ॥ ३ ॥

पतिव्रता क्रेशयुक्ता सूर्यवारादिषु क्रमात् ।

करपस्तु-अष्टमी-षष्ठ्यामा-रिक्ता-द्वादशी-सङ्क्रमेऽपि वा ।

वैधृतौ व्यतीपाते च ग्रहणे चन्द्र-सूर्ययोः ॥ १ ॥

विष्ट्यां सन्ध्यासु निद्रायां दुर्भगा प्रथमार्चयेत् ।

नक्षत्रफलमाह गर्गः—सुभगा चैव दुःशीला बन्ध्या पुत्रसमन्विता ।

धर्मयुक्ता व्रतघ्नी च परसन्तानमोदिनी ॥ १ ॥

सुपुत्रा चैव दुःपुत्रा पितृवेश्मरता सदा ।

दीना मन्नावती चैव पुत्राढ्या विजकारिणी ॥ २ ॥

साध्वी पतिव्रता नित्यं सुपुत्रा कष्टचारिणी ।
 स्वकर्मनिरता हिंसा युक्ता पौत्रादिसंयुता ॥ ३ ॥
 नित्यं धनकथासक्ता पुत्रधान्यसमन्विता ।
 मूकार्थाढ्या धनवती दसर्त्तादेः क्रमात्फलम् ॥ ४ ॥
 स्मृतिरत्ने-शुभं चैव तु पूर्वाह्ने मध्याह्ने मध्यमं फलम् ।
 अपराह्ने तु वैधव्यं पूर्वरात्रे शुभं भवेत् ॥ ५ ॥
 मध्यरात्रे तु मध्यं स्यात्परात्रां शुभान्विता ।
 कश्यपः-मलिना मन्दवारे तु रात्रावपि तथैव चेति ।
 स्मृत्यन्तरे-मध्याह्ने तु भवेद्देव्या निशीथे विधवा भवेत् ॥
 तथा-अमा-सङ्क्रान्ति-विष्यां च व्यतीपाते च वैधृतौ ।
 परिघस्य तु पूर्वाह्ने षट् षट् गण्डातिगण्डयोः ॥ १ ॥
 व्याघाते नवशुक्ले तु नाड्यः पञ्च चतुर्दश ।
 वैधव्यमर्धहानिं च सुतनाशं महद्भयम् ॥ २ ॥
 वैधव्यं शत्रुहृदि च दारिद्र्यं क्षोणजीवनम् ।
 तेजोहानिं समायाति सदा पुष्पवती क्रमात् ॥ ३ ॥
 स्थलभेदे फलभेदमाह वशिष्ठः—

ग्रामाद्वहिः परग्रामे वाचेत्स्याद्रूप्यभिवारिणी ।
 पतिव्रता पतिस्थाने सुशीला गृहमध्यके ॥ ४ ॥
 ग्राममध्ये तु वृद्धिश्च विधवा च दिगम्बरा ।
 परागारे च दुःशीला आयुष्यं जलसन्निधौ ॥ ५ ॥
 वनमध्ये तु कन्याया धनधान्यसमृद्धिदा ।

परागार इत्यनेनैव पितृभ्रातृगृहे निषिद्धम् । तथा च शिष्टान्वारः ।
 विशेषनिषेधस्तु न दृश्यते । तथा । अग्नेः सहस्रगुणसंयुक्ते देवरात-
 मनाच्छुभम् । शास्त्राशीनेऽपि अशुभमिति श्रुतम् । अक्षफलमाह
 वशिष्ठः -

सुभगा श्वेतवस्त्रा स्याद्दृढवस्त्रा पतिव्रता ।
 जौषवस्त्रा त्रितीया स्यान्नववस्त्रा सुत्वान्विता ॥ १ ॥
 दुर्भगा जीर्णवस्त्रा स्याद्रोगिणी रक्तवाससा ।
 नीलाम्बरधरा नारी विधवा पुष्पिता यदि ॥ २ ॥
 मलिनान्म्वरतो नारी दरिद्रा स्याद्रजस्वला ।

रजोविन्दुफलमाह स एव—

वस्त्रे स्युर्विषमा रक्तविन्दवः पुत्रमाप्नुयात् ।
 समाश्वेत्कन्यका चेति फलं स्यात्प्रथमार्धवे ॥ १ ॥

देवरातः-सम्माज्जनी-काष्ठ-चूणा-ऽग्नि-सूर्पान्

हस्ते वधाना कुलटा तदा स्यात् ।

तन्पोषभोगे तपसि स्थिता चेद्

हृष्टं रजो भाग्यवती तदा स्यात् ॥ २ ॥

नारदः—तिथ्युत्तवारा निन्ध्याश्चेत् शोफः कर्म निवारयेत् ।

दोषाधिके गुणान्पत्वे तत्तथाऽपि न कारयेत् ॥ १ ॥

दोषान्पत्वे गुणाधिक्ये शोफः कर्म समाचरेत् ।

निन्ध्यर्त्त-तिथिवारेषु यदि घृष्टं महश्यते ॥ २ ॥

तत्र शान्तिं प्रकुर्वीत घृष्ट-दूर्वा-तिलाक्षतैः ।

मत्स्येकं शतमष्टौ च गायत्र्या जुहुयाच्चतः ॥ ३ ॥

स्वर्ण-गो-भूतिलान् व द्यात्सर्वदोषापनुत्तये ।

भर्ता तत्राभिगमनं वर्जयेच्चस्तदर्शनात् ॥ ४ ॥

षशिष्ठोपि-प्रभूतदोषं यदि दृश्यते तत्पुष्पं ततः शान्तिकर्म कार्यम् ।

विवर्जयेदेव तदैकशक्यां यावद्रजोदर्शनमन्यमस्त्रे ॥ ५ ॥

भार्तवान्तां तु नारीणां शान्तिं वक्ष्यामि शौनकाः ।

तिथिवार्त्तयोगेभ्यो लग्नेशासनवांशकम् ॥ ६ ॥

प्रदेभ्यो दुःस्थितेभ्यश्च तप्तदोषक्षयाय च ।

अथ पुत्रस्य लाभाय दम्पत्योरभितृद्धये ॥ ७ ॥
 पञ्चमेऽङ्गि चतुर्थे वा ग्रहपङ्कपुरःसरः ।
 तस्मिन्महनि कर्त्तव्यमृतुहोमं विधानतः ॥ ८ ॥
 आचार्ये वरवेत्प्रातर्भुवनेश्वरितुष्टये ।
 होमार्थं च जपार्थं च वरयेद्विजो बहून् ॥ ९ ॥
 यजमानो द्विजैः सार्द्धं शान्तिहोमं समाचरेत् ।
 गृहादीशानदिग्भागे देवतापूजनाथ च ॥ १० ॥
 द्रोणप्रमाणधान्येन त्रीहिराशिभयं भवेत् ।
 कुम्भत्रयं न्यसेद्राशौ तन्तुवस्त्रादि-वेष्टितम् ॥ ११ ॥
 पूरयेत्तीर्थसलिलैः प्रतिकुम्भं पृथक् पृथक् ।
 सूक्तेनाथ नवर्चनं प्रसूय आप इत्यथ ॥ १२ ॥
 श्रुचायाः प्रवतस्तद्गुणावध्या च ततः क्रमात् ।
 मध्यकुम्भे क्षिपेद्धान्यमौषधानि च हेष च ॥ १३ ॥
 ततश्च पञ्चरत्नानि गन्धपुष्पाञ्जतायुतान् ।
 औषधानि च वक्ष्यन्ते मुनिभिः शान्तिकारणात् ॥ १४ ॥
 औदुम्बरं कुशा दूर्वा राजीवं चम्पविन्वकाः ।
 विष्णुक्रान्ताऽथ तुलसी वर्हिषं शङ्खपुष्पिका ॥ १५ ॥
 शतावर्णस्वगन्धा च निगुण्डी सर्पपद्मम् ।
 अवापार्गः पलाशश्च पनसो जीवनस्तथा ॥ १६ ॥
 प्रियङ्गवश्च क्षौद्रमा त्रीहयोऽश्वत्थ एव च ।
 क्षीराभदधिसर्पिश्च पर्णं चैव सथोत्पलान् ॥ १७ ॥
 कुरण्टकश्च गुञ्जा च वचा मुस्तकमद्रका इति ।
 द्वात्रिंशदौषधानीह गायत्र्या सर्वमाहरेत् ॥ १८ ॥
 गजाश्वरथ्यावष्मीकसङ्गमाद्भगोकुलात् ।
 राजद्वारमदेशश्च मृदमानीय निक्षिपेत् ॥ १९ ॥

कुम्भस्थापनमित्याह तत्तन्मन्त्रेण कारयेत् ।
 मृत्तिका औषधादीनि मन्त्रेण मन्त्रिषेत् क्रमात् ॥२०॥
 कुम्भोपरि न्यसेत्पात्रं कांस्यं वा ताम्रमेव वा ।
 मृन्मयं वेणुपात्रं वा स्वस्वविधानुसारतः ॥२१॥
 पात्रोपरि न्यसेद्द्रव्यं प्रतिमां भुवनेश्वरोम् ।
 तन्मूलं वा न्यसेत्पात्रे इन्द्राणी च पुरन्दरम् ॥२२॥
 आचार्यः पूजयेद्देवीमङ्गाद्यावरणानि च ।
 अन्यो वा पूजनं कुर्याद् गावत्रया मन्त्रसाध्या ॥२३॥
 इन्द्राणी पूजयेद्देवीमिन्द्राणीमासु नारिषु ।
 क्रमेण पूजयेदिन्द्रं इन्द्रं त्वा वृषभं वयम् ॥२४॥
 अनेन विधिना चाय पूजयेद्देवतात्रयम् ।
 आवाहनादिसकलैरुपचारैः पृथक् पृथक् ॥२५॥
 तन्मध्यमं स्पृशन् कुम्भं मन्त्रेण भुवनेश्वरोम् ।
 जपेदाचार्य आहोपाच्छोक्तं च जपेत्ततः ॥२६॥
 स्पृशन्वै दक्षिणं कुम्भमृत्विगेको जपेदथ ।
 चत्वारि रुद्रसूक्तानि चतुर्मन्त्रोत्तराणि च ॥२७॥
 संस्पृशन्नुत्तरं कुम्भं श्रीसूक्तं रुद्रसंख्यया ।
 शन इन्द्राग्नीसूक्तं तत्र चैवं स्पृशन् जपेत् ॥२८॥
 कुम्भस्य पश्चिमे देशे शान्तिहोमं समाचरेत् ।
 अन्वाधानं ततः कुर्याद्धोमतन्त्रं समाचरेत् ॥२९॥
 पूर्णपात्रनिधानान्तं कृत्वा कार्यं द्विजैः सह ।
 दूर्वाभिस्तिलगोधूमैः पायसेन घृतेन च ॥३०॥
 पायसं श्रवणेशत्र सावित्रं च हविश्च तत् ।
 कृत्वाऽऽव्ययभागपर्यन्तं हविरुद्वासनादिकम् ॥३१॥
 तिष्ठभिश्चैव दूर्वाभिरेकैकावाहुतिर्भवेत् ।
 आभिमन्त्रमयुक्ताभिर्गार्गशी जुहुयात् क्रमात् ॥३२॥

अष्टोत्तारसहस्रं तु शतपष्टोत्तारं तु वा ।
 तिलमिश्रैश्च गोधूमैर्द्रव्येणाऽप्याहुतीर्हुनेत् ॥३३॥
 जुहुयात्पायसेनैव आज्येन च हुनेत्कमात् ।
 हविश्चतुष्टयेनैव प्रत्येकं शतस्मरण्या ॥३४॥
 गायत्र्यैव तु हेतुन्यं हविश्च चतुष्टयम् ।
 ततः सिष्टकृतं हुत्वा रज्जुपारशं तथा ॥३५॥
 अग्राश्चेत्यादिभिर्हुत्वा समुद्रार्धमसूक्ततः ।
 सन्ततामाज्यधारां तां पूर्णाहुतिमथाचरेत् ॥३६॥
 परिषेचनपर्यन्तं होमशेषं स पापयेत् ।
 सहौषधिस्यितैस्तत्र प्रतिकुम्भस्थितोदकैः ॥३७॥
 ऋतुमत्याः स्त्रियाः शान्तिं दम्पतीभ्यः । सुखाय च ।
 अथाऽभिषेकमन्त्राश्च शोकयन्ते शौनकादिभिः ॥३८॥
 आपोहिष्ठेति नवभिः सूक्तेन च ततः परम् ।
 इन्द्रो अङ्गत्वेनैव पावमानीः ऋमेष्ट तु ॥३९॥
 उभयं शृणुवच्च नः स्वस्ति दामिनिश एकया ।
 वैयम्बकेन मन्त्रेण जातवेदस एकया ॥४०॥
 समुद्रज्येष्ठा इत्यादि चतुर्भिश्च पसिद्धकैः ।
 गायन्तामिति मन्त्रैश्च त्रिभिश्चापि यथाक्रमम् ॥४१॥
 इमा आपस्त्वचेनैव देवस्य त्वेति मन्त्रतः ।
 मन्त्रेणाऽयं तमोशानं त्वमग्ने रुद्र इत्यथ ॥४२॥
 तमुच्युहीति मन्त्रेण भुवनस्य ऋषिस्तथा ।
 या ते रुद्रेति मन्त्रेण शिवसङ्कल्पमन्त्रतः ॥४३॥
 इन्द्र त्वा वृषभं वयं मन्त्रैश्चैवाभिषेचयेत् ।
 सा च वस्त्रान्तरं धृत्वा पुनरचैवोपवासिनी ॥४४॥

उपवासोऽयं समोपावस्थानम् ।

विमानभ्यर्च्य विधिवद्गन्धपुष्पावन्तादिभिः ।

वेनुं पयस्विनी दद्यादाचार्याय च भूपयैः ॥४४॥

सदक्षिणमनह्वाहं प्रदद्याद्रुद्रजापिने ।

श्रुत्विग्न्यथाय सर्वेभ्यो दद्याद् दक्षिणां तव ॥४५॥

महाशान्तिं मयच्छास्य विप्राशीर्वचनं ततः ।

ब्राह्मणान् भोजयेच्चैव शुद्धीयात्स्वजनैः सह ॥४६॥

स्मृतौ—ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु दैवज्ञं भोजयेशतः ।

एवं यः कुरुते शान्तिं शौनकोक्तप्रकारतः ॥४८॥

तदनिष्टं तु सकलं सर्वं चाऽपि विनश्यति ॥ इति ।

इति शौनकोत्तरजोदर्शनदोषशान्तिः ।

अथ प्रयोगः—कर्ता देशकालौ स्मृत्वा मम परित्यागं यत्न—

रजोदर्शनेऽमुकदुष्टमासादिसूचिनादिनिर्दिष्टनार्यं शान्तिं कर्तव्यं ॥

इति संकल्प्य । गणेशपूजनं—अस्तिवाचनं—मातृकापूजनं—अयुर्वेद—

चार्यविरचितानि कुर्यात् । अथाऽऽचार्यो गृहेऽग्न्यां प्रत्येकं अना—

वृत्त्या पदार्थानुसमयेन कुम्भभयं स्थापयेत् । तद्यथा । ॐ श्रीं

द्यौरिति मध्ये तद्वक्षिणोत्तरं स्मृत्वा । ॐ ओषधय इति स्पर्शं कृत्वा

तेषु स्थानेषु द्वाणप्रमाणान् धोहीन् राशोक्त्य तेनैव क्रमेण रात्रौ

आकलशेषिविति कुम्भभयं संस्थाप्य मध्ये प्रसुप्तं स्यात् इति

तद्वक्षिणे यां प्रवत इत्युक्ता तदुत्तरे गायत्र्या कलं क्षिप्या ।

गन्धर्वाभिरिति गन्धर्म् । या ओषधीरिति सर्वोषधीः । ओषधय—

समिति यवान्दिप्लवा । मध्यम एव धवनीहितिलमाष—

श्यामाक-मुद्गान् द्विपत्रोपुम्बर-कुश-दूर्वा-रकोत्पल-पञ्चवित्त-विष्णु—

क्रान्ता-तुलसी-वर्धिय-शङ्खपुष्पो-शतावर्यश्वगन्धा-निर्गुण्डो—

सर्वपाऽपामोर्ग-पलाश-पनर्स-जीर्णक-प्रियङ्गु-गोधूम-ब्रीह्यम्बु—

दुग्ध-घृत-पक्ष-पत्र-नीलाक्षपल-सितरक्तपीत-कुर्यंकर-गुञ्जा-वचा-अशु—

स्तकाव्यानि शौचिशोदीषाणि यथासम्भवं वा गायत्र्या क्षिप्य ।

१ शौचिशो कर्करां । २ ॐ वक्ष्यस्योत्तं । ३ इत्थं गन्धर्वा । ४ ॐ अतः—

क्रमक । ५ काले फूलवाके । ६ कटहर । ७ छात्रकर्मक । ८ विष्णु शिला

९ सोमदंता की चिरवी या पिया धास वीर्ये फूलवाके ।

त्रिषु दूर्वा-पञ्चपत्रव-सप्तमृत्तिका-फल-पञ्चरत्न-सुवर्षाणि क्षिप्या ।
 युष्मा सुवासा इति वाससा सूत्रेण वा कुम्भकण्ठात् वेष्टयित्वा
 ग-धादिभिरलंकृत्य पूर्वादर्चीतं यथादिपूषपात्राणि निधाय तेषु
 साष्टदलं श्वेतं वस्त्रमयं गव्यस्य मध्यमे गायत्र्या विश्वामित्रो भुवनेश्वरी
 गायत्री भुवनेश्वर्यावाहने विनियोगः । ॐ ' तत्सवितुरिति भुवने-
 श्वरीम् । तद्विष्णुकुम्भे इन्द्राक्षीं नृणाकपिरिन्द्राक्षीं पञ्चः इन्द्राक्ष्या-
 वाहने विनियोगः । ' इन्द्राक्षीमास्तितीन्द्राक्षीम् । उत्तरकुम्भे इन्द्र-
 त्वा विश्वामित्र इन्द्रो गायत्री इन्द्रावाहने विनियोगः । इन्द्र-
 त्वेतीन्द्रं प्रतिमासु स्थाप्य षोडशभिः पञ्चभिर्वापञ्चारैरभ्यर्च्य मध्य-
 मेऽहसहस्रमष्टशतं वा गायत्रीं श्रीसूक्तं च जपेत् । तत एकस्त्रिक
 वृत्तिगुम्भे ' रुद्रसूक्तानि जपेत् । तानि च कद्रुद्रायेत्येकादशचम् ।
 इमा रुद्राश्च तत्र स इत्येकादशचम् । इमा रुद्राश्च स्थिरधन्वन इति
 पञ्चचम् । आ ते पितरिति पञ्चदशचम् । तमुद्गुहीत्येका । भुवमस्य
 पितरित्येका । अयाम्यश्वर्षिगुत्तरकुम्भे ' एकादशावृत्तिमीं रुद्रं
 शम्भु ' इन्द्राक्षीति पञ्चदशचम् जपेत् । अथाऽऽचार्यः कुम्भपश्चिमेऽग्नि
 मण्डीय तदोशाभ्यां ब्रह्मस्थापनादिपूजान्तं कृत्वा तदोशाभ्यमेकं कुम्भं
 संस्थाप्य तत्र वक्त्रावाहनादिपूजान्तं कृत्वाऽऽग्राहय्यात् । तत्राऽस्मि-
 न्मन्वाहितेऽग्राहित्यादि चक्षुषी आग्नेयेत्यस्तमुक्त्वा भुवनेश्वरोमिन्द्रा-
 क्षीमिन्द्रं च प्रत्येकमभ्युक्तसंख्यया दूर्वा-तिलमिश्रगोधूमपायसाज्यमहा-
 न्नमुक्तसंख्यया समिधर्वाज्यैः शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि यक्व इत्य-
 न्तमुक्त्वा परितस्तत्वाघातयमाणा-तं कृत्वा यजमानेनाऽऽन्नप्रधानवेधता
 उद्दिश्यताभ्य इदं न ममेत्युक्ते श्रुत्वाग्निः सहाभ्याधानोक्तक्रमेण सुहृ-
 यत् । कथं तु नायस्यैव तु होतव्यं हविरत्र चतुस्रम् । ततः स्विष्टकृतं
 हुत्वेत्येन्द्राक्षीयद्योर्होमानभिधानञ्च तयोर्होमोऽभ्याधाने चाकीर्त्त-
 नजित्वाहुः । ततः स्विष्टकृदादि-वलिदानान्तं कृत्वा समुद्रादूर्मिरिति
 सूत्रेण पूर्वाहुतिं कृत्वा प्रणोताविमोक्तं कृत्वा श्रुत्वाग्निः सह समार्यं
 यजमानं कुम्भोपकैरभिषिञ्चेत् । तत्र मन्त्राः । आपो हि वेति
 १ श्रुत्वा च एक इद्विषं यत इति त्रिमिषु देवेति ॥३॥ श्रुत्वा-उमर्षं
 मृलवचनेति स्वस्ति द्यावरात्रिमिति । इवम्यकमिति । आतवेदस इति ।

१ आग्नेयमिधे । २ अदित्यै राक्षसाः । ३ प्रातारमिधः । ४ यमस्यै
 १५ मंत्राः । वा यमस्यै १६ मन्त्राः । ५ रुद्रैकादशिवी । ६ अर्चं वाचम् ।

समुद्रं ज्येष्ठा इति ॥३॥ ऋचः । त्रायस्तामिति ३ ऋचः । इमा आष
इति ३ ऋचः । देवस्य त्वेति ३ मन्त्रैः । तमीशानं जगतः । त्वमग्ने
देव इत्येकं यजुः । तमुद्बुद्धीति भुवनस्य पितरम् । या ते रुद्रेति ।
यज्जाग्रत इति ६॥ एते याजुषाः । इन्द्र त्वा घृचभं वयमिति ३ ऋचः ।
सुरास्त्वाभभिषिञ्चन्त्वित्याद्याः ६ पौरुषाः । एवमभिषिक्तः सुस्तातो
घृतशृङ्गवासाः सपत्नीको यजमानोऽग्निमाचार्यादीन् संपूज्या-
ऽऽचार्यां च घेतुं ब्रह्मणे ऋत्विग्यम्बन्ध यथाशक्तिदक्षिणां रुद्रजापिने
सप्तद्विणमनङ्गाहं भूयसीं च दत्त्वा ग्रहपीठदेवतानां भुग्नेश्वर्यादीनां
चोत्तरपूजां कृत्वा । यान्तु देवगणा इति विसृज्याऽऽचार्यां प्रतिपाद्य
गन्धं गन्धेत्यग्निं विसर्जयेत् । ततो ब्राह्मणाः शान्तिं पठेयुः । तत्र म-
न्त्राः । आनो भद्रा इति १० ऋचः । स्वस्ति नोमिमीतामिति १५ ऋचः ।
त्यमुषिषति ३ ऋचः । तच्छं योरिति च । ततो यजमानो द्वादशब्राह्म-
णान् भोजयित्वा सङ्कल्प्य वा विम्राशिषोगृहीत्वा मुह्युतो भुञ्जीत ॥

अथ चन्द्रार्कोपरागकालीनाधरजादर्शने विशेषः । कर्त्तव्यकाले
मासपक्षाद्यङ्गिरस्य मम पत्न्याश्चन्द्रस्य सूर्यस्य वा उपरागे प्रथमरजो-
वर्धनसूचितानिष्टनिरासार्थं शान्तिं करिष्ये । इति सङ्कल्प्य प्राग्बत्
ऋत्विक्पूजान्तं कुर्यात् । अथाचार्यो गोमथोपलिते देहो पञ्चवर्षैर-
ह्वलं कृत्वा तत्र श्वेतवस्त्रमुदरदशं प्रसाध्य तत्र चन्द्रोपरागे आप्या-
यस्वेति राजत्यां प्रतिमायां चन्द्रं सूर्योपरागे तु आकृन्त्येनेति सौवर्ण्यां
वा सूर्यं प्रतिमायामावाह्य तपुत्तरतः स्वर्मानो इति सौवर्ण्यां प्रतिमायां
राहुमावाह्य यस्मिन् नक्षत्रे अहर्षं तत्र नक्षत्रदेवतायां सौवर्ण्यप्रतिमायां
तत्तन्मन्त्रैः प्रत्यवादिनमोन्तैर्नाममन्त्रैर्वाऽऽवाह्य कान्ठानुसमयेन
शोडशोपचारैः पूजयेत् । तत्र चन्द्राय नक्षत्रदेवताभ्यम्ब श्वेतानि
गन्धादीनि । सूर्याय रक्तानि । राहवे कृष्णानि । ततः पश्चिमतोऽग्निं
प्रतिष्ठाप्य पक्षे ग्रहावाहनादि-पूजान्तं कृत्वाऽम्बावध्यात् । तत्र चक्षुषी
आज्येनेत्यन्तमुक्त्वा चन्द्रं सूर्यं वा राहुं नक्षत्रदेवतां पक्षे ग्रहावाहना-
कसंकपया समिषाज्यचूडातलाहुतिभिः श्वेदेयेत्यादिसमिस्तु विष्टेयः ।
चन्द्रार्चदेवतयोः पाशाकः, सूर्यस्यार्कः, राहोर्दूर्वा, ताम्र तिल पक्वा-
ऽऽहुतिः । अथाज्यभागान्तं कृत्वा यजमानेन प्रष्टे त्वत्वेऽम्बाधानकमेव
स्विस्मिः सह हुत्वा स्थिररुद्रादिपूर्णाहुत्यन्तं प्राग्बत्कृत्वा कस्मिन्कुस्मे
कृत्वा पक्षेन गवय-रत्न-त्वक्-पञ्चम-सर्वाङ्घ्री-कङ्कदूर्वा-कुशाद् निक्षिप्य

सत्त्विक् दम्पती पूर्वदभिषिञ्चेत् । तत्र मन्त्राः । आपो द्विष्टेति
३ ऋचः । इमं मे गङ्गेत्येका । तस्मायामीत्येका । अग्नयेऽपि
समुद्रज्येष्ठा सुरास्तस्मानित्वाप्यथ शेषं पूर्ववत् ।

इति दुष्टरजोदर्शनशान्तिः प्रयोगः ।

अथ गोसुखप्रसवविधिः ।

गर्गः—पितरिष्टे सुतारिष्टे मातरिष्टे तथैव च ।

प्रापश्चित्तं तदा कुर्यात्तस्य दोषस्य शान्तये ॥

वाटशनक्षत्रोत्पत्त्या सूचिते पित्राद्यरिष्टे प्रापश्चित्तमित्यप्रापि
तत्तदित्यम्बेति वेदलोपीषवत् । तत्तदोषशान्त्यै तत्तदप्रापश्चित्तं
कुर्यादित्यर्थः ।

पूषाश्विनोर्गुरौ सर्पमघाचित्रेन्द्रमूलभे ।

एषु ऋक्षेषु जातस्य कुर्याद्गोजननं तथा ॥ १ ॥

जन्मर्क्षे वा त्रिजन्मर्क्षे शुभवारे शुभे दिने ।

कृत्वाऽभ्यङ्गादिकं सर्वं गृहालङ्कारपूर्वकम् ॥ २ ॥

गोमयेनोपलिप्याऽथ गृहस्थेशानभागके ।

पङ्कजं कणिकायुक्तं रजोभिः श्वेतवर्णकैः ॥ ३ ॥

ग्रीहीस्तत्र विनिक्षिप्य यथाविशानुसारतः ।

नवसूर्पं तु तन्मध्ये रक्तवस्त्रं प्रसारयेत् ॥ ४ ॥

स्थापयित्वा शिशुं तत्र पुनः सूत्रेण वेष्टयेत् ।

माङ्गुलं तमवाक्पादं तिलगर्भं गतं शिशुम् ॥ ५ ॥

गोमूत्रं दर्शयित्वाऽथ पुनर्जातं तु गोमूत्रात् ।

विष्णुर्योनिमिति सूक्तेन गव्येन स्नपयेच्चिशुम् ॥ ६ ॥

गवामङ्गेति मन्त्रेण गवामङ्गेषु संस्पृशेत् ।

विष्णोः श्रेष्ठेन मन्त्रेण गोमसूतं तु बालकम् ॥ ७ ॥

आचार्यस्तु समादाय पथान्मात्रे ददेत्तथा ।

माता अधन्यभागस्या शिशुमानीय तं मूत्रात् ॥ ८ ॥

ततः पित्रे तदा दद्यात्ततो मात्रे प्रदापयेत् ।
 वस्त्रे स्थाप्य पिताऽस्थाऽथ पुत्रस्य मुखमीक्षयेत् ॥ ६ ॥
 गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिश्च संयुतम् ।
 आपो हिष्ठादिभिर्मन्त्रैरभिविष्चेत्ततः शिशुम् ॥ १० ॥
 मूर्ध्नि चाग्राय तत्पुत्रं तन्मन्त्रेण तदा पिता ।
 अङ्गादङ्गात्सम्भवसि हृदयादभि जायसे ॥ ११ ॥
 आत्मा वै पुत्रनामाऽसि सञ्जीव शरदः शतम् ।
 मूर्ध्नि विरवग्राय तं शिशुं स्थापयेत्ततः ॥ १२ ॥
 पुण्याहं वाचयेत्पश्चाद्ब्राह्मणैर्बेदपारगैः ।
 दरिद्रायाऽथ विधाय तां गामभ्यर्च्य दापयेत् ॥ १३ ॥
 गो-वस्त्र-स्वर्ण-धान्यान्नि दद्यादर्कादितः क्रमात् ।
 यथाशक्ति धनं दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तदा पिता ॥ १४ ॥
 ततो होमं प्रकुर्वीत स्वस्वशास्त्रोक्तमार्गतः ।
 उल्लेखनादिकं कृत्वा चाज्यभागान्तमाचरेत् ॥ १५ ॥
 होमस्यैशानदिन्भागे घान्योपरि शुभं घटम् ।
 पञ्चगव्यं घटे स्थाप्य तिस्रस्तत्र विनिक्षिपेत् ॥ १६ ॥
 क्षीरिद्रुमकषायांश्च पञ्चरत्नानि निक्षिपेत् ।
 वस्त्रयुग्मेन संख्याय गन्धादिभिरुपार्चयेत् ॥ १७ ॥
 विष्णुं वरुणमभ्यर्च्य प्रतिमां च विधानतः ।
 प्रतिमां यक्ष्महणः अग्रे तद्देवत्यहोमविधानात् ॥ १८ ॥
 चकाराह—यत्त इन्द्रादिभिर्मन्त्रैः कुम्भं स्पृष्ट्वाऽभिमन्त्रयेत् ।
 दधि-मध्वाज्ययुक्तेन होमं कुर्याद्विधानतः ॥ १९ ॥
 आपो हि ह्येति तिसृभिरष्टु मे सोम इत्यथ ।
 वृद्धिष्णोः परमं पदमक्षीभ्यां तैश्च सूक्ततः ॥ २० ॥

अग्निभिरग्निः प्रत्यूचं वाऽष्टाविंशतिसंख्यया ।
अशक्तश्चातुसंख्यं वा दधि-पध्वाज्यसंयुतम् ॥२१॥
आदित्यादिग्रहाणां च होमं कुर्यात्समन्त्रकम् ।

इति गोमुखप्रसवविधिः ।

अथ प्रयोगः—मासपञ्चाष्टुद्विक्रियास्य शिशोरमुकूर्णोत्पत्तिसूचिता-
ऽरिष्टशान्त्यर्थं गोमुखप्रसवं करिष्ये । इत्युक्त्वा गलेराशु जलांश्वार्यवरखे
कुर्यात् । अथाचार्यः श्वेताष्टदले श्रीह्रस्वश्रुपै रक्तवस्त्रं विभ्यस्य तिला-
न्विकीर्य तत्र मातृमुक्तं शिशुं संस्थाप्य सूत्रेणाऽऽवेष्ट्य गोमुखात्
प्रसवं विचिन्त्य विष्णुर्षोमिमिति सूक्तेन पञ्चगव्येन शिशुं संस्थाप्य
गवामङ्गेधिति गां स्पृष्ट्वा विष्णोः ओष्ठेनेति शिशुं शुद्धीत्वा मात्रे दद्यात् ।
माता पित्रे दद्यात् । पिता च मात्रे दत्त्वा तन्मुक्तं समीप्य पञ्चगव्ये-
नाऽऽपो हि छेति तिलुभिरभिरपिष्याङ्गपिति मूर्ध्नि चिरवप्राच मात्रे
दत्त्वा पुनर्वाहं वाचयित्वा गामाचार्यां च दत्त्वा ब्रह्मप्रीत्यर्थं गोवत्स-
स्वर्ण-श्यामादि दत्त्वा भूयसीं दद्यात् । अथाऽऽचार्योऽङ्गि प्रतिष्ठाप्य
चक्षुषी आज्येनेत्यन्ते अप आपो हि छेति सूत्रेन वप्सु म इत्युक्त्वा
च विष्णुं तद्विष्णोरित्युक्त्वा यक्ष्महणमक्षोभ्यामिति सूक्तेन ब्रह्म-
प्रत्येकमष्टादिसंख्यया दधिमन्त्राज्यैः शेषेण स्निग्धद्वयमित्याद्युक्त्वा-
ऽऽज्यमागान्तं कृत्वाऽन्तेरीशाम्यां कुम्भं संस्थाप्य तत्र पञ्चगव्य-तिला-
श्रीहि-श्रीर-द्रुम-कषायान् क्षिप्य श वत्सयुग्मेनाऽऽवेष्ट्य पूर्वपात्रं यस्य
पूर्वपात्रोपरि तद्विष्णोरिति विष्णोस्तत्रायामीति वक्तव्यस्याक्षोभ्या-
मिति यक्ष्महणमक्ष-प्रतिमा अभ्यर्च्य इन्द्रेति वद्व्यो जपत्वाऽन्वाधा-
नक्रमेण दत्त्वा कर्मशेषं समापयेदिति गोमुखप्रसवप्रयोगः ।

अथ सन्दन्तोत्पत्तिशान्तिः ।

विष्णुवर्षोदरे—

उपरि प्रथमं यस्य जायन्ते च शिशोर्द्विजाः ।

दन्तैर्वा सह यस्य स्याज्जन्म भार्गवसराध ॥ १ ॥

द्विजाः = दन्ताः ।

मातरं पितरं वाऽयं स्वादेदात्मानमेव वा ।
 तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि तां मे निगदतः शृणु ॥ २ ॥
 गजपृष्ठगतं बालं नीस्थं वा स्नापयेद्द्विज !
 तद्भावे च सर्वज्ञ ! काश्चने च वरासने ॥ ३ ॥
 सर्वौषधैः सर्वबीजैः सर्वपुधैः फलैस्तथा ।
 पञ्चगव्येन रत्नैश्च मृत्तिकाभिश्च भार्गव ! ॥ ४ ॥
 सर्वौषधानि सर्वगन्धाश्च विनायकस्नपनविधौ दर्शिताः ।
 स्थालीपाकेन धातारं पूजयेत्तदनन्तरम् ।
 सप्ताहं चाथ कर्तव्यं ततो ब्राह्मणभोजनम् ॥ ५ ॥
 अष्टमेऽहनि विभाणां तथा देवा च दक्षिणा ।
 काश्चनं रजतं गाश्च भुवमागारमेव तु ॥ ६ ॥
 दन्तजम्पनि सामान्ये शृणु स्नानमतः परम् ।
 भद्रासने निवेशयैनं मूर्ध्नि मूलैः फलैस्तथा ॥ ७ ॥
 सर्वौषधैः सवगन्धैः सर्वबीजैस्तथैव च ।
 स्नापयेत्पूजयेच्चाऽत्र वह्निं सोमं समीरणम् ॥ ८ ॥
 पर्वताश्च तथा रुपातान् देवदेवं च केशवम् ।
 एतेषामेव जुहुयाद्घृतपद्मौ यथाविधि ॥ ९ ॥
 ब्राह्मणानान्तु दातव्या यथाशक्त्या तु दक्षिणा ।
 ततस्त्वलङ्कृतं बालपासने चोपवेशयेत् ॥ १० ॥
 आसीनं सूर्यसन्तानबीजैः मुस्नापयेत्ततः ।
 मुविप्रबालकानां च तैश्च कार्यं च पूजनम् ॥ ११ ॥
 पूज्यश्च विधिनाऽऽचार्यो ब्राह्मणाः सुहृदस्तथा ।

इति सदन्तोत्पत्तिशान्तिः ।

अथ कृष्णचतुर्दशीजननशान्तिः ।

गर्गः—कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां प्रसूतेः षड्विधं फलम् ।
 चतुर्दशीं च षड्भागां कुर्यादार्थं शुभं स्मृतम् ॥ १ ॥
 द्वितीये पितरं हन्ति तृतीये मातरं स्मृतम् ।
 चतुर्थे मातुलं हन्ति पञ्चमे वंशनाशनम् ॥ २ ॥
 षष्ठे तु धनहानिः स्यादात्मनो वंशनाशनम् ।
 तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शान्तिं कुर्याद्विधानतः ॥ ३ ॥
 आचार्यं वरयेद्दीमान् पुत्रदारसमन्वितम् ।
 स्वकर्मनिरतं शान्तं श्रोत्रियं वेदपारगम् ॥ ४ ॥
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं सर्वलक्षणसंयुतम् ।
 वृषभे च समासीनं वरदाभयपाणिनम् ॥ ५ ॥
 शुद्धस्फटिकसङ्काशं श्वेतमान्ध्याम्बरान्वितम् ।
 ज्यम्बकेन च मन्त्रेण पूज्यं कुर्याद्विधानतः ॥ ६ ॥
 स्थापयेच्चतुरः कुम्भाश्चतुर्दिक्षु यथाक्रमम् ।
 पुण्यपतीर्यजलोपेतान् धान्यस्योपरि विन्यसेत् ॥ ७ ॥
 तन्मण्डपे स्थापयेत्कुम्भं शतद्विद्वसमन्वितम् ।
 पञ्चमृत्पञ्चरत्नानि पञ्च त्वक् पञ्च पल्लवान् ॥ ८ ॥
 पञ्चधान्यं सुवर्णं च तत्तन्मन्त्रैर्विनिक्षिपेत् ।
 सप्तौषधानि निक्षिप्य श्वेतवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥ ९ ॥
 सुरभीणि च पुष्पाणि श्वेतानि परिवेष्टयेत् ।
 सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः ॥ १० ॥
 आयान्तु यज्ञमानस्य दुरितक्षयकारकाः ।
 आवाह्यं वाक्यैर्मन्त्रैरनेन च विधानतः ॥ ११ ॥
 इमंमे वसणेत्यनया तत्त्वायामि श्रुत्वा तथा ।
 त्वञ्चो अग्न इत्यनया सत्त्वञ इति मन्त्रतः ॥ १२ ॥
 आग्नेयकुम्भमारभ्य पूज्यां कुर्याद्यथाक्रमम् ।

आनो भद्राख्यसूक्तं च भद्रा अग्नेश्च सूक्ततः ॥१३॥
 जप्त्वा तु पौरुषं सूक्तं कटु-द्रं तु क्रमाज्जपेत् ।
 ईश्वरस्याऽभिषेकं च ग्रहपूजां च कारयेत् ॥१४॥
 पूजाकर्मसु निर्वर्त्य होमं कुर्याद्विधानतः ।
 गृहादीशानदिग्भागे कुर्यात् कार्यं विधानतः ॥१५॥
 विस्तारायामन्त्रातं च अरन्निद्वयसम्मितम् ।
 समिदाज्य-चरुश्चैव तिल-माषांश्च सर्षपैः ॥१६॥
 अश्वत्थ सक्त-पालाश-समिद्धिः खादिरैः शुभैः ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा ॥१७॥
 अष्टाविंशतिमेतैश्च होमं कुर्यात्पृथक् पृथक् ।
 त्रैयम्बकेन मन्त्रेण तिलान् व्याहृतिभिः क्रमात् ॥१८॥
 कृत्वा होमाश्च कर्त्तव्या अस्मदुक्तविधानतः ।
 एवं क्रमेण कर्त्तव्यं हामशेषं समापयेत् ॥१९॥
 सर्वालङ्कारयुक्तानां त्रयाणामभिषेचनम् ।
 चतुर्भिः कलशैरन्निर्घृष्टकुम्भसमन्वितम् ॥२०॥
 त्रयाणाम् = माता-पितृ-शिष्याम् ।
 घौताम्बराणि धृत्वाऽथ कुर्यादाज्याज्वलोकनम् ।
 पूर्णाहुतिं च जुहुयाद्यजमानः समाहितः ॥२१॥
 तत्सर्वं परया भक्त्या ईश्वराय निवेदयेत् ।
 सर्वालङ्कारसंयुक्तां सवत्सां गां वयस्विनीम् ॥२२॥
 प्रतिमां वस्त्रयुग्मं च आचार्याय निवेदयेत् ॥
 अन्येषां चैव सर्वेषां कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ॥२३॥
 तस्मादेतेन विधिना विद्वशाख्यविवर्जितः ।
 एवं यः कुरुते शान्तिं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥२४॥
 सर्वान्कामानवाप्नोति स्थिरजीवी सुखी भवेत् ।
 इति कृष्णचतुर्दशोऽशान्तिः ।

अथ सिनीवालीकुहशान्तिः ।

मार्ग्यः—सिनीवाल्यां प्रसूता स्याद्यस्य भार्या पशुस्तथा ।
 गजाऽश्वा महिषी चैव शक्रस्यापि श्रियं हरेत् ॥ १ ॥
 ये सन्ति सकलाः पश्चात्तत्प्रसादोपजीविनः ।
 वर्ज्येत्तानशेषास्तु पशु-पक्षि-मृगादिकान् ॥ २ ॥
 कुहूप्रसूतिरित्यर्थे सर्वदोषकरी स्मृता ।
 यस्य प्रसूतिरेतेषां तस्यायुर्वननाशनम् ॥ ३ ॥
 सर्वगण्डसमस्तत्र दोषस्तु प्रवलो भवेत् ।
 तत्र शान्तिविशेषेण परित्यागो विधीयते ॥ ४ ॥
 परित्यागाच्च शान्तिं कुर्यादीमान् विचक्षणः ।
 परित्यागादिति ह्यप्लोये पञ्चमी । परित्यागं कृत्वेत्यर्थः ।
 तत्कालं तत्क्षणार्द्धेन पुनरेवाऽनुलेपनम् ॥ ५ ॥
 न त्यजेत्पण्डितो मोहादर्यादज्ञानतोऽपि वा ।
 तद्योगं नाशयेत्किञ्चित्स्वयं वा नाशमश्नुते ॥ ६ ॥
 कम्प्योक्तशान्तिः कर्त्तव्या शीघ्रं दोषापनुत्तये ।
 कद्रः शक्रश्च पितरः पूषाः स्युर्देवताः क्रमात् ॥ ७ ॥
 कर्षमाणमुबर्णेन तदर्द्धार्द्धेन वा पुनः ।
 अथवा शक्तितः कुर्याद्विचक्षात्प्रविवर्जितः ॥ ८ ॥
 प्रतिमां कास्येच्छम्भोश्चतुर्भुजसमन्विताम् ।
 विशुल्लसद्गवर्दाभयहस्तां यथाक्रमम् ॥ ९ ॥
 श्वेतपुष्पाम्बरधरां श्वेताम्बरद्वयस्थिताम् ।
 त्रियम्बकेन मन्त्रेण पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥ १० ॥
 इन्द्रश्चतुर्भुजो वज्राकुशचापः स-सायकः ।
 रक्तवर्णो गजारूढो यत्र इन्द्रेण मन्त्रतः ॥ ११ ॥

पितरः कृष्णवर्णाश्च चतुर्हस्ता विमानगाः ।
 गदाऽक्षसूत्र-कमण्डलवभयस्यैव धारिणः ॥१२॥
 ये सत्या इति मन्त्रेण पूजां कुर्याद्वनन्तरम् ।
 आग्नेयीं दिशमारभ्य कुम्भान् कोणेषु विन्यसेत् ॥१३॥
 ये सत्यासो हविरद इत्यादिमन्त्रं ऋग्वेदे प्रसिद्धः ।
 तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं शतच्छिद्रसेमनितम् ।
 निक्षिपेत्पञ्चगव्यादींस्तत्तन्मन्त्रैश्च निक्षिपेत् ॥१४॥
 कन्योक्तशान्तिः कतेव्या कुर्याच्छीघ्रं स्वशक्तिः ।
 गोदानं वस्त्रदानं च सुवर्णं वोर्वरां शुभाम् ॥१५॥
 दशदानानि चोक्तानि क्षीरमाज्यं शुद्धं तथा ।
 आभ्यावेक्षणपात्राणि तत्तन्मन्त्रैश्च कारयेत् ॥१६॥
 समिदाज्यं च होमं च तिलहोमं च सर्वपैः ।
 अश्वत्थ-प्लक्ष-पालाशसमिश्रिः खादिरैः शुभैः ॥१७॥
 अग्नौत्तरशतं मुख्यं मत्पेकं जुहुयाद्द्विजैः ।
 त्रैयम्भकेन मन्त्रेण तिलान् व्याहृतभिः पुनः ॥१८॥
 चतुर्भिः कलशैर्युक्तं चतुर्कुम्भसमन्वितम् ।
 शान्तिवत् सकलं कार्यमभिषेकं च कारयेत् ॥१९॥
 शान्तिवत् = पूर्वोक्तशान्तिवत् ।

मातु-पितृ-शिशूनां च अभिषिञ्चेत् चारुणैः ।
 शङ्करस्याभिषेकं च कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥२०॥
 अन्येषां चैव सर्वेषां ब्राह्मणानां च तर्पणम् ।
 यथाशक्त्यनुसारेण द्विजाचनपूर्वकम् ॥२१॥

अथ प्रयोगः—तत्र चतुर्दश्याः षडंशेषु द्वितीय-तृतीय-पञ्चांशेषु
 अन्नं चोद्गुणोन्मुखाप्रसवोऽपि कार्यः । कर्ता मासपक्षाद्यहिलव्याऽस्य
 शिशोःअतुर्दश्याद्यमागादिषु सिनीमान्तां कुक्षां कोष्पत्यां सूचितस्या-
 इतिहृदयमिलसारं शान्तिं करिष्य इति सङ्कल्प्य शय्येणपूजा-स्व-

स्तिवाचनमातृपूजा-वृद्धिमात्राऽऽचार्यादिवरणानि कुर्यात् । तत आ-
चार्यः सर्वपविकिरणादि कृत्वा पीठादौ वरदाभयहस्तां वृषस्यां हेमीं
रुद्रप्रतिमां श्यम्बकमन्त्रेण सम्पूज्य जपेत् । सिनीवासीकुक्षोस्तु रुद्रेन्द्र-
पितरः । तत्र रुद्र ईशानोर्ध्वकरकमात् । विश्वसंज्ञयवरदाभयहस्तां
वृषस्याः श्यम्बकमन्त्रेण । इन्द्रो पञ्चाकुशधनुःशरकरो रक्तो गजस्थो
यतः इन्द्रेति मन्त्रेण पितरः कृष्णवर्णा गदाऽक्ष-सूत्र कमण्डल्वमय-
कटा विमानस्था ये 'सत्या इति मन्त्रेण पूज्या इति विशेषः । तत-
स्तत्प्राप्त्यामीशान्यामुदोष्यां वाऽऽग्नेयाधियु चतुरः कुम्भाग्रमध्ये
च शर्ताक्षं संस्थप्य तेषु पञ्चसूत-पञ्चरत्न-पञ्चत्वक्-पल्लव-धान्यानि
सुवर्णं सर्वौषधीश्च क्षिप्य वा श्वेतवस्त्रमाताभिरावेष्ट्य सर्वं समुद्रा
इत्यभिमृश्य इममे वक्ष्य तत्तवायामि त्वज्जो अग्ने सत्वज्जो अग्न
इति क्रमेण वक्ष्यमावाक्यं सम्पूज्य क्रमेण आनो भद्रा भद्रा अग्ने
सहस्रीर्षो रुद्रः' द्रायेति सूक्तानि कमाञ्जप्य वा महार्षेयं ययाशक्ति
रद्राभ्यायादिमाऽभिषिच्य ब्रह्मणावाक्यं सम्पूज्य एदेशान्याग्रसि
संस्थाप्याऽम्बादप्यात् । तत्र चक्षुषी आज्येनेत्यन्ते चतुर्दशीशान्तौ
रुद्रमश्वत्थ-मक्ष-पलाश-जदिर-समिद्धिराज्य-चक्ष-तिल-माष-सर्वपैः
प्रायेकममुकसंक्षया श्यस्तसमस्तभ्याहृतिभिस्तिलैश्चामुकसंक्षया
यवय इत्यादि सिनीवासी कुक्षां च रुद्रमिन्द्रं पितरश्च जप्यजपेक्षता ।
श्यम्बकमन्त्रेण च शक्तितस्तिस्रोहोमोऽधिक इति विशेषः । तत
आज्यभगान्तेऽम्बधानेकक्रमेण होमः । सिनीवासी-कुक्षोस्तु गो-
वक्ष-सुवर्ण-सू-क्षीराऽऽज्य-गुहान् इत्या गो भू-तिल-हिरण्या-ऽऽश्व-
पक्ष-धाम्य-गुह-रूप्य-सवणधानानि च वक्ष कृत्वा होमः कार्य इति
विशेषः । ततो बलिदानान्ते कलशोदकैः शतविधेयाऽष्टदेवरय-
मन्त्रैः पक्षी-शिशु-सहितोऽभिषिक्तो वज्रमान आज्यमन्त्रेण पूर्णा-
हुतिं कृत्वा सुरदेवेभ्यो वासोयुग्मं श्रुतिवर्ग्यं वा कुर्या इत्या
स्वस्तिवाचनकर्मैश्चतुर्वर्णं कुर्यादिति कृष्णचतुर्दशीसिनीवासीकुक्ष-
शान्तिप्रयोगः ।

अथ दर्शजननशान्तिः ।

नारदः—अथाऽतो दर्शजातानां मातापित्रोर्दरिद्रता ।

तदोषपरिहारार्थं शान्तिं वक्ष्यामि नारदः ॥ १ ॥

पुण्याहं वाचयित्वाऽऽदौ क्रतुसङ्कुन्पपूर्वकम् ।

कुण्डं वा मण्डलं कुर्यात्तद्देशे स्थापयेत् षट्म् ॥ २ ॥

मण्डलम् = स्थण्डिलम् ।

तत्कुम्भे निक्षिपेद्गव्यं दधि-क्षीर-धृतादिकम् ।

न्यग्रोधोदुम्बराऽश्वत्थाः स-चूताः प्लक्षकस्तथा ॥ ३ ॥

एतेषां वृक्षमूलानां त्वचादीन् पञ्चवास्तथा ।

पञ्चरत्नानि निक्षिप्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ ४ ॥

सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलादा नदाः ।

आयान्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ ५ ॥

आपो हि ष्ठेति तृचेनाऽथ कयानश्चिन्न इत्युक्त्वा ।

यत्किञ्चिदुमुक्त्वा चैव समुद्रज्येष्ठ इत्युक्त्वा ॥ ६ ॥

अभिमन्त्र्योदकं पश्चादग्नेः पूर्वप्रदेशके ।

हारिद्रं रक्तकं चैव कुण्डं श्वेतं च जीरकम् ॥ ७ ॥

एतेषां तण्डुलैश्चैव सर्वतोभद्रमुद्धरेत् ।

दर्शस्य देवतायाश्च सोम-सूर्यस्वरूपकम् ॥ ८ ॥

प्रतिमां स्वर्णजां नित्यं राजतीं ताम्रजां तथा ।

सर्वतोभद्रमध्ये तु स्थापयेद्दर्शदेवताः ॥ ९ ॥

ग्रहवर्णं वस्त्रयुग्मं तद्वर्णं गन्धपुष्पकम् ।

आध्यायस्वेति मन्त्रेण सविता यत्तथैव च ॥ १० ॥

उपचारैः समाराध्य ततो होमं समाचरेत् ।

कृत्वा वक्षिं प्रतिष्ठाप्य क्रतुसङ्कुन्पमीदृशम् ॥ ११ ॥

आयुरारोग्यसिद्धयर्थं सर्वारिष्टमशान्तये ।

पुत्रस्य दर्शजननदोषनिर्हरणाय च ॥१२॥
 मातापित्रोः कुमारस्य सर्वारिष्टप्रशान्तये ।
 तेषामायुः श्रियं चैव शान्तिहोमं करोम्यहम् ॥१३॥
 समिधश्च चरुद्रव्यं क्रमेण जुहुयात्कृती ।
 हुनेत्सवितृमन्त्रेण सोमो घेनुं च मन्त्रतः ॥१४॥
 एतैर्मन्त्रैश्च प्रत्येकं हुनेदष्टोत्तरं शतम् ।
 दर्शस्य देवताहोमं अष्टाविंशतिसंख्यया ॥१५॥
 होममेवं तु कृत्वाऽथ कुर्याद्द्वाराऽभिषेचनम् ।
 श्रीसूक्तमासूक्तं च समुद्रज्येष्ठ इत्यृचा ॥१६॥
 एतैर्मन्त्रैरभिषेकं मातापित्रोः शिशोस्तथा ।
 ततः स्विष्टकृतं दद्याद्दोमशेषं समापयेत् ॥१७॥
 हिरण्यं रजतं चैव कृष्णं घेनुं सदक्षिणाम् ।
 अन्येभ्योऽपि यथाशक्त्वा दातव्या दक्षिणास्तथा ॥१८॥
 ब्राह्मणान् भोजयेदत्र कारयेत्स्नस्तिवाचनम् ।

इति दर्शजननशान्तिः ।

अत्र सिनीवालीकुडोर्दर्शं चोक्तयोः शान्त्योर्व्यवस्थोक्ता
 चन्द्रोगपरिशिष्टभाष्ये —

चतुर्दश अन्त्योऽमायाश्चाऽष्टाविति नवग्रहाश्चन्द्रतृयकालः ।
 चतुर्दश्यष्टमे यामे क्षीणो भवति चन्द्रमाः ।
 अमावास्याऽष्टमे यामे पुनः किल भवेदणुः ॥ इति वाक्यात् ।
 अत्रेन्दुरात्रे ग्रहरेव तिष्ठते चतुर्थमागेन कलावशिष्टः । तदन्त एव
 तृयमेति कृत्स्ना ज्योतिर्विश्वकपिषो दधन्तीति च वाक्यात् ।
 अत्र चतुर्दश्यन्त्याऽमाद्ययामयोरणुश्चन्द्रः शास्त्रस्य अक्षुषोर्वा गोचरो
 भवति, स कालो दृष्टवन्त्रत्वात् सिनीवाली । अमान्त्योपास्त्यया-
 मयोः शास्त्रचक्षुषोरगोचर इति क्षीणश्चन्द्रः स कालः कुट्टर्मध्यमाः
 पञ्चयामादर्श इति व्यवस्थया शान्तिव्यवस्थेति । परे तु चतुर्दशीमा-
 न्युकेऽहोरात्रे वर्तिष्यमा सिनीवाली प्रतिपन्मात्रयुतेति कुट्टः । वाः

त्रयस्पर्शिमध्यमाऽहोरात्रवर्तिम्यमा दर्शः । तस्मिन् चतुर्दशीप्रति-
पदोद्भावेनोभयसङ्गुणवत्कान्तत्वात् । तथाऽवमवती चाम्य दर्शः ।
केवलचतुर्दशी-केवलप्रतिपद्युक्त्वाभावात् । अतस्त्रिस्पर्शिन्यामवमत्यां
वा सिनीवाली कुक्षान्तिपात्यभावाद्दर्शशान्तिशान्तिरित्युक्तमाहुः ।

अथ दर्शजननशान्तिप्रयोगः—कर्त्ताऽस्य कुमारस्य कुमारां
वा दर्शजन्मस्मृतितानिष्टनिवृत्त्यर्थं शान्तिं करिष्ये इति सङ्कल्प्य
गणेशपूजा-स्वस्तिवाचनाऽऽचार्यादिवरणानि कुर्यात् । अन्तःऽऽचार्यः
सर्वपक्विकरणं प्रोक्षणादि कृत्वा युद्धभूमौ जलपूर्वं पञ्चगव्य-पञ्च-
वक्त्र-स्रगुतं वासोयुग्मवेष्टितं कुम्भं धाम्योपरि संस्थाप्य सर्वे
समुप्रा इति तीर्थान्पादाद्याऽऽपो हि ह्येति तृचेन कयानश्चित्र
इत्युवा यत्किञ्चेदमित्यूषा समुद्रज्येष्ठा इति तृचेन चामि-
मन्त्रं तन्नैऋत्यदेशे पञ्चरक्तजितैस्तवदुतैः सर्वतोभङ्गं कृत्वा
स्वर्चश्रुतिमयोर्वं सत्वास इति पितॄन् तदक्षिणे कर्मप्रतिष्ठाप्यामा-
प्यायस्वेति सामे तदुत्तरे ताम्रप्रतिमयां सवित्तं पञ्चाग्निरिति सूर्यं
वाषाद्या सम्पूज्य—

आयुरारीम्यसिद्धयर्थं सर्वारिहृमशान्तये ।

तेषामायुः त्रिये चैव शान्तिहोमं करोम्यहम् ॥

इत्युक्त्वा तत्पश्चिमे कुण्डे स्थण्डिले वाऽग्निं प्रतिष्ठाप्य तदीशान्त्यां
प्रह्नां सम्पूज्याऽन्वाधान आधारावाज्येनेत्युक्त्वा पितॄन् समिद्ध-
कम्पामद्याविंशतिवारं सोमं सूर्यं वाऽष्टाक्षरशतवारं केनेषोत्पापज्य-
भागान्तेऽन्वाधानकमेव पूजामन्त्रैर्हुत्वा माता-पितृ-शिष्टान् त्रिरवयव-
र्णमिति पञ्चदशर्चनान्युष्मं सर्वस्यामिति दशर्चनं समुद्रज्येष्ठा इत्युवा
च उत्तराश्विनाऽभिषिञ्च्य द्विष्टकृदादि समापयेत् । यजमानो वलि-
दानपूर्णाहुत्यन्ते होम-कूप्य-कृष्णाधेनुराषायाय श्रुतिवर्ग्यश्च यथाशक्ति
दक्षिणां दत्त्वा विशान् संभोज्य स्वस्तिवाचनं कुर्यादिति दर्शशान्तिः ।

अथ ज्येष्ठाशान्तिः ।

घटिकैका च मैत्रान्ते ज्येष्ठादौ घटिकाद्वयम् ।

तयोः सन्धिसिद्धिं द्वेयं शिशुगवदं समीरितम् ॥ १ ॥

प्रथमे च द्वितीये च ज्येष्ठर्चे च तृतीयेके ।
 पादत्रये जातनरो ज्येष्ठोऽप्यत्र प्रजायते ॥ २ ॥
 ज्येष्ठान्त्यपादजातस्तु पितुः स्वस्य विनाशकः ।
 जायते नाम सन्देहो दशाहाभ्यन्तरे तथा ॥ ३ ॥
 ज्येष्ठर्चे कन्यका जाता इन्ति शीघ्रं धवाग्रजम् ।
 तच्छान्तिं तस्य वक्ष्यामि गणदोषप्रशान्तये ॥ ४ ॥
 सुदिने शुभनक्षत्रे चन्द्रताराबलान्विते ।
 सूतकान्ते तथा कुर्याज्ज्येष्ठाशान्तिं विधानतः ॥ ५ ॥
 वज्राकुशधरं देवं ऐरावतगजान्वितम् ।
 कुर्याच्छचीपतिं रम्यं देवेन्द्रं सुरनायकम् ॥ ६ ॥
 कर्षमाणभुवर्णेन कर्षार्द्धेनाथ पादतः ।
 तद्विधानं प्रकुर्वीत वित्तशाठ्यं न कास्येत् ॥ ७ ॥
 शालि-तण्डुलसम्पूर्णं कुम्भस्थोपरि पूजयेत् ।
 इन्द्रायेन्द्रो महस्वत इति मन्त्रेण वाग्यतः ॥ ८ ॥
 गन्धपुष्पैर्धूपदीपैर्नानाभक्ष्यनिवेदनैः ।
 पूजयेद्विधिना विप्र ! लोकपालगणान्वितम् ॥ ९ ॥
 रक्तवस्त्रद्वयोपेतं पूजयेत् सुरनायकम् ।
 तत्र संस्थापयेत् कुम्भांश्चतुर्दिक्षु विशेषतः ॥ १० ॥
 तन्मध्ये स्थापयेत् कुम्भं शतबिद्मसमन्वितम् ।
 पुण्योदकसमायुक्तान् वस्त्रपुष्पेन वेष्टितान् ॥ ११ ॥
 कुम्भेषु विन्यसेद्दीमान् पञ्चगव्यं समन्वयकम् ।
 पञ्चाग्रतः पञ्चरत्नं मृशिकाः पञ्चसंख्यकाः ॥ १२ ॥
 पञ्चवृत्तकषायाश्च पञ्चपञ्चलवकास्तथा ।
 सुवर्ण-कुश-दर्वाश्च शतौषधिं विनिक्षिपेत् ॥ १३ ॥
 पूजयेद्वायुर्धर्मजैः कुम्भान् धीमान् प्रयत्नतः ।

त्वन्नो अग्ने जपेदादौ सत्वओऽपि द्वितीयकम् ॥१४॥
 समुद्रज्येष्ठा इति च इमं मे गङ्गे चतुर्थकम् ।
 पूजयेद्वस्त्रयुग्माढ्यैश्चतुरःकलशानपि ॥१५॥
 जपं कुर्युः प्रयत्नेन मन्त्रैरेभिर्द्विजोत्तमाः ।
 आनो भद्रा जपं चादौ भद्रा अग्ने द्वितीयकम् ॥१६॥
 इन्द्रसूक्तं रुद्रजाप्यं जपं सृत्पुञ्जयं ततः ।
 इत्थं सम्पूज्य देवेशं वरुणं कुम्भसंस्थितम् ॥१७॥
 सुसङ्कुन्यविधानेन होमकर्म ततश्चरेत् ।
 समिद्धिर्ब्रह्मवृत्तस्य शतमष्टोत्तरं तथा ॥१८॥
 सर्षपा चरुणा चैव मूलमन्त्रेण घाम्यतः ।
 हुनेज्जाप्यं च तेनैव यत इन्द्रभयेति च ॥१९॥
 तिलान् व्याहृतिभिर्हुत्वा शतमष्टोत्तरं पृथक् ।
 भार्या-शिशु-समोपेतं यजमानं विशेषतः ॥२०॥
 अभिषेकं प्रकुर्वीत सुक्तैर्वाङ्गसंज्ञितैः ।
 समुद्रज्येष्ठादिभिर्मन्त्रैरिमं मे वरुणस्तथा ॥२१॥
 घोः शान्त्येत्यादिभिर्मन्त्रैरभिषेकं समाचरेत् ।
 अभिषेकनिवृत्तौ तु यजमानः समाहितः ॥२२॥
 शुक्लाम्बराणि धृत्वाऽथ कुर्यादाज्याबलोकनम् ।
 रूपं रूपेति मन्त्रेण चित्रं तच्चक्षुरेव च ॥२३॥
 देवतापुरतः स्थित्वा धूपदीपनिवेदनम् ।
 दद्याच्चामनं सम्यक् ताम्बूलाऽर्घ्यं तथैव च ॥२४॥
 नमस्ते सुरनाथाय नमस्तुभ्यं शचीपते ।
 गृहाणार्घ्यं मया दत्तं गणदोषप्रशान्तये ॥२५॥
 कार्यं तत्पूजकादीनां कारितं यत्फलं शुभम् ।
 लब्ध्वा तु तत्फलं सर्वं देवेन्द्राय समर्पयेत् ॥२६॥

आचार्याय च गां दद्यात् सुशीलां च पयस्विनीम् ।
 रक्तवर्णीं वस्त्रयुतां सर्वालङ्कारभूषिताम् ॥२७॥
 वस्त्रयुग्माभिधानां च यथाविभवसारतः ।
 यक्ष-गन्धर्व-सिद्धैश्च पूजितोऽसि शचीपते ॥२८॥
 दानेनाऽग्नेन देवेश ! गणदोषं विनाशय ।
 अष्टोत्तरशतं संख्यां कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥२९॥
 तेभ्योऽपि दक्षिणां दत्त्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।
 इमां कृत्वा ज्येष्ठाशान्तिं यथाविध्युक्तमार्गतः ॥३०॥
 गणदोषं विनिर्जित्य आयुष्मान् जायते नरः ।
 इत्युक्तं बृद्धगार्ग्येण शौनकाय विशेषतः ॥३१॥
 ज्येष्ठानक्षत्रसम्भृतगणदोषप्रशान्तये ।
 अज्ञानाद्वाऽथवा ज्ञानाद्वैकल्पाद्वा घनस्य च ॥३२॥
 यन्न्यूनमतिरिक्तं वा तत्सर्वं क्षन्तुमर्हसि ।

अथ प्रयोगः—गोमुखप्रसवं कृत्वा अस्य शिशोज्येष्ठाजनन-
 क्षितिसकलारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं शान्तिं करिष्य
 इति सङ्कल्प्य गणपतिपूजन-पुण्याहुवाचन-नान्दीआह्वाचार्यश्चरित्विक्-
 क्षतुष्टपञ्चरणानि कुर्यात् । तत आचार्यः सर्वपविकिरणभूमिमोक्षणे
 कृत्वा महीधौरित्यादि-विधिना शालितण्डुलपूर्णं कुम्भं संस्थाप्य
 पूर्णपात्रोपरि हैमीमन्द्रप्रतिमां 'इन्द्रायेन्दा मरुत्वत इति मन्त्रेण
 रक्तवस्त्रद्वयेन गन्धादिभिश्च वाग्यतः पूजयेत् । तत इन्द्रभिन्नान्
 लोकपालान् समस्तादादाह्य पूजयेत् । ततः पूर्वार्दिविद्यु क्षतुरः
 कुम्भाग्रमध्ये शतछिद्रं पुण्योदकवस्त्रमालययुतं संस्थाप्य दिक्कुम्भेषु
 पञ्चगव्य-पञ्चामृत-पञ्चरत्न-पञ्चमृत्तिका-पञ्चवृत्तकाय-पञ्चपल्लव-
 सुवर्ण-कुश-दूर्वा-शतौषधीश्च दत्त्वा पूर्वकलशे त्वजो अग्न इति स
 त्वजो अग्न इति दक्षिणे इमं मे वरुण इति पश्चिमे तत्त्वायामीत्युत्तर
 च वरुणमावाह्य वक्ष्यपुष्पाद्यैः पूजयेत् । ततश्चेत्वारः स्तुतिवजः ।
 आगो भद्रास्ते अग्ने पुरुषसूक्तं 'कद्रुशयेति सूक्तानि जपेयुः ।

आचार्यो मूलमन्त्रं 'इन्द्रं विश्वा अवीवृधमित्यष्ट्वं इन्द्रसूक्तं रुद्रं
सृष्टुञ्जयं' च जपेत् । ततोऽग्निं ग्रहाञ्च प्रतिष्ठाप्याऽम्बावध्यात् ।

अत्र प्रधानमिन्द्रं पलाशसमिदाज्यचरुद्वयैरष्टशतसंख्ययाऽष्ट-
सहस्रसंख्यया वा प्रजापतिं तिलद्रव्येणाऽष्टशतसंख्यया श्याद्धृतिभिः
शेषेण स्विष्टकृतमित्यादिवर्त्यन्ते पूर्णाहुतिं पूर्णपावत्रिमोक्तं च कृत्वा
सभार्यं सशिशुं यजमानं वारुणैः सूक्तैः समुद्रज्वेष्टा इमं मे वरुण द्यौः
शान्त्येत्यादिभिरभिषिञ्चेत् । ततो रूपं रूपमित्याज्यमवलोक्य
तत्पात्रं सप्तसिखं ब्राह्मणाय दत्त्वा इन्द्रं सम्पूज्य नमस्ते सुरनाथाय
नमस्तुभ्यं शचीपते ।। गृहाणार्घ्यं मया दत्तं गच्छदोषमशान्तये ।
इत्यर्घं दत्त्वाऽऽचार्य्यं त्विगादिभ्यः श्रेयो गृहीत्वा इन्द्राय समर्प्या-
ऽऽचार्य्याय पथास्थना गां रक्तवस्त्रद्वयं च दत्त्वोत्तरपूजान्ते इन्द्रं
विस्ृज्य प्रतिमाम्—

यत्न-गन्धर्व-सिद्धैश्च पूजितोऽसि शचीपते ।

दानेनाऽनेन देवेश ! गणदंष्ट्रां विनाशय ॥ १ ॥

अज्ञानाद्वाऽथवा ज्ञानाद्वैकल्याद्वा धनस्य च ।

यन्मयूजमतिरिक्तं वा तत्सर्वं क्षान्तुमर्हसि ॥ २ ॥ इति मन्त्रेण

आचार्यायैव दत्त्वा ऋत्विग्भ्योऽपि पथाशक्तिं वक्षिणां दत्त्वाऽग्निं
विस्ृज्याऽष्टशतं ब्राह्मणान् भोजयेत् ।

अथ मूलशान्तिः ।

शौनकः—अथाऽतः सम्भवस्यामि मूलजातहिताय वै ।

यत्तत्-पित्रोर्धनस्यापि कुलज्ञातिहिताय च ॥ १ ॥

त्यागो वा मूलजातस्य स्यादष्टाब्दात्मदर्शनम् ।

अभुक्तमूलजातानां परित्यागो विधीयते ॥ २ ॥

अदर्शनाद्वाऽपि पितुः स तु तिष्ठेत्समाष्टकम् ।

एवं दुहितरि प्रोक्तं मूलजायां फलं पुत्रैः ॥ ३ ॥

कन्यायां तु विशेषः—

न बाला हन्ति मूलर्क्षे पितरं मातरं तथा ।
 मूलजा श्वशुरं हन्ति न्यालजा च तदङ्गनाम् ॥ ४ ॥
 माहेन्द्रजाञ्जर्ज हन्ति देवरं च द्विदैर्वाजा ।
 शान्तिर्वा पुष्कला चेत्स्यात्तर्हि दोषो न कश्चन ॥ ५ ॥
 मुख्यकालं प्रवक्ष्यामि शान्तिहोमजपं ततः ।
 जातस्य द्वादशाहे च जन्मर्क्षे वा शुभे दिने ॥ ६ ॥
 समाष्टके द्वादशाब्दे कुर्याच्छान्तिकमादरात् ।
 यदैव शान्तिकं कुर्यात् कर्म तत्र प्रचक्ष्माहे ॥ ७ ॥
 संस्कृते पुण्यदेशे तु मण्डपं कारयेद्बुधः ।
 पुण्यग्निर्यन्त्रितैस्तोयैः प्रोक्षित्वायां चित्तौ ततः ॥ ८ ॥
 तत्रोदकुम्भं मुरलाक्ष्यं रक्तं व्रणविवर्जितम् ।
 सुवर्चुलं च निर्णिक्तं पूरयेन्निर्मलाम्भसा ॥ ९ ॥
 वस्त्रावगुण्ठितं कुर्यात्पूरयेत्तीर्थवारिणा ।
 कूर्चं हेमसमायुक्तं चूतपल्लवसंयुतम् ॥ १० ॥
 स्वस्तिकोपरि विन्यस्य सक्षीरद्रुमपल्लवैः ।
 द्रोणं व्रीहींश्च निक्षिप्य ईशाने च निधापयेत् ॥ ११ ॥
 पञ्चरत्नानि निक्षिप्य सर्वौषधिसमन्वितम् ।
 अर्चितं पुष्पगन्धारैः श्रीरुद्रं च पूज्यकृजपेत् ॥ १२ ॥
 षट्कसहितं सम्यक् जपेद्देवैरुदसंख्यया ।
 इहृषा इहसुर्वैर्वा छन्दोगारुद्रसामभिः ॥ १३ ॥

सूक्तानि सामानि च जीएयेक । कपिञ्जलम्यरायात् । षट्कदशाष्ट-
 त्रिदशैकसंख्यया सकृत्कृतो जपेत् ।

१ व्याघ्रजा=माहेन्द्रजावापुत्रजा । २ माहेन्द्रजा=महेन्द्रजा वल्लभा । ३ द्विदै-
 र्वाजा=विशाखायां जन्मपुत्रा ।

तत्राऽप्रतिरथं सूक्तं शतरुद्रानुवाककम् ।
 रुद्रानुवाकं तथा पुण्यं रक्षोघ्नं च स्पृशज्जपेत् ॥१४॥
 त्रैयम्बकं जपेत्सम्बक् अष्टोत्तारसहस्रकम् ।
 एकवारं तथा चाऽपि पात्रमानीं स्पृशज्जपेत् ॥१५॥
 जपस्य पञ्चकुम्भाः स्पृष्टव्यं वा तदलाभतः ।
 श्रीरुद्रस्यैककुम्भश्च सर्वसूक्तानि तत्र तु ॥१६॥
 तथाऽन्यं च शुभं कुम्भं पूर्वोक्तैर्लक्ष्यैर्धृतम् ।
 चतुःप्रसवणं कुर्यात्पञ्चवक्त्रं तु तद्भवेत् ॥१७॥

अत्राऽयं साम्प्रदायिकोऽर्थः । आद्यपक्षे षट्कुम्भाः । एको
 रुद्रस्य तस्मिन् शतरुद्रियं रुद्रसूक्तानि सामानि वा जप्यानि । अग्नि-
 वेकार्यं पञ्चकुम्भाः । तत्र पूर्वोक्तिकुम्भचतुष्टये तत्राऽप्रतिरथमित्यादिना
 क्रमात्सूक्तचतुष्टयविधिः । मध्ये च त्रैयम्बकमष्टोत्तारसहस्रकं जपविधिः ।
 एवं पञ्चकुम्भाशक्तौ चतुःप्रसवण एक एव । द्वयमिति द्वित्वं तु
 रुद्रकुम्भमावाय । अत एव श्रीरुद्रस्येति श्लोकाद्धेन रुद्रकुम्भ एव
 पूर्वोक्तो द्वित्वसंख्या पूरणायाऽनूद्यते । चतुःप्रसवण एव तु पञ्च-
 कुम्भस्थाने सिधीयते । एवं पञ्चवक्त्रं तु तद्भवेदिति पञ्चवक्त्रतो-
 क्तिरपि पञ्चकुम्भस्थानापत्त्या लक्ष्यते ।

वस्त्रावगुह्यितं कुर्यात् पूरयेत्तीर्थवारिणा ।
 पञ्चरत्नं समादाय ताम्रपल्लवसंयुतम् ॥ १ ॥
 मजारवरध्यावन्मीकात् सन्नमाद्भद्रगोकुलात् ।
 राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् ॥ २ ॥
 कुम्भस्य नैर्ऋते देशे होमदेशं प्रकल्पयेत् ।
 गौर्मथाक्षेपिते देशे कुर्यात् स्पृष्टवत्सुत्तमम् ॥ ३ ॥
 कृत्वाऽग्निमुखपर्यन्तमुच्छेत्वादि स्वशक्तितः ।
 पूर्णपात्रनिधानान्तं कृत्वा पूर्णं समाचरेत् ॥ ४ ॥
 गङ्गादेवतारूपं सुवर्णेन मयत्नतः ।
 निष्कमात्रेण वाऽर्द्धेन पादेनाप्येवशक्तितः ॥ ५ ॥

प्रतिमां लक्षणोपेतां कारयित्वा विचक्षणः ।
 यद्वा मूलं सुवर्णस्य स्थापयित्वा प्रपूजयेत् ॥ ६ ॥
 मूलं मूलाकारं मूल्यमिति कचित्पाठः । तदा प्रतिमामूल्यमित्यर्थः ।
 सुवर्णं सर्वदैव्यं सर्वदेवात्मकोऽनलः ।
 सर्वदेवात्मको विप्रः सर्वदेवमयो हरिः ॥ ७ ॥
 संस्परेन्नश्नति स्थायं सुमुखं नरवाहनम् ।
 रत्नोधिपं स्वद्गहस्तं दिव्याभरणभूषितम् ॥ ८ ॥
 प्रतिमापूजनार्थाय वस्त्रयुग्मं प्रकल्पयेत् ।
 पङ्कजं कारयेद्भूमौ रक्ताभैर्वीहितपङ्कजैः ॥ ९ ॥
 चतुर्विंशद्विधोऽपेतं शुक्लैर्वा कणिकाश्रितम् ।
 तस्योपरि न्यसेत्पात्रं स्वर्णं वा रौप्यमृन्मयम् ॥ १० ॥
 शुद्धवस्त्रेण सज्ज्याय तत्र मूलानि निक्षिपेत् ।
 मूलानि शतमूलानि तानि सर्वं च वक्ष्यते ॥ ११ ॥
 स्वयमुत्पाद्येत्पात्रो मूलानां च शतं पिता ।
 भद्रपारश पवित्राश्च ओषध्यः कथयाम्यहम् ॥ १२ ॥
 लक्ष्मणा शतमूला च शिरीषो वेतसस्तथा ।
 सहाका श्वेतमूला च विष्णुक्रान्ताऽथ शङ्खिनी ॥ १३ ॥
 सर्पाक्षी मीननेत्रा च पुत्रपारो कृताञ्जली ।
 पालाशो विश्वकर्षश्च रोचना चन्दनद्वयम् ॥ १४ ॥
 कृष्णामांसी भुरोशीरं बालकं च तथाऽम्बली ।
 गोजिह्वा तुलसी ईर्ष्या शतपुष्पी संलाङ्गली ॥ १५ ॥
 ब्रह्मदण्डी क्षोणपुष्पी म्रियङ्गुः सितसर्षपाः ।
 पिप्पली काकजङ्घा च भ्रायमाणा हुहूस्तथा ॥ १६ ॥
 ज्योतिष्मती च गन्धारी निर्गन्धा पूर्णकोशिका ।
 भगन्मया सुभद्रा च गुहूची सेन्द्रवारुणी ॥ १७ ॥

अलम्बुकाऽहदन्ती च कदली केतकी तथा ।
 गोक्षुरं शतपर्वा च अरिष्टिकाऽपराजिता ॥१८॥
 द्विषकदा शतपर्वा निकुम्भा च सुवर्चला ।
 अश्वगन्धा हस्तिकर्णा हरिद्रादितथं तथा ॥१९॥
 उष्ट्रवो मधुकारश्च अश्वत्थो बकुलस्तथा ।
 सपेक्षीरा क्षपामार्गो मन्दारश्चाऽतिमुक्तकः ॥२०॥
 मालती स्वर्णपुष्पा च श्रीपर्णा श्रीफलं तथा ।
 दर्भमूलं करवीरं मदयन्ती विककुतः ॥२१॥
 पाटला सुरदाश्च अर्द्धसूदनिकस्तथा ।
 फलं मन्मथवृक्षस्य पलाशस्य च परलवाः ॥२२॥
 राज्ञा नदीवृक्षमूलं सुरदारुर्विदारिका ।
 श्वेतवीर्या श्वेतपाका नीलोत्पलं तथैव च ॥२३॥
 नागकेशरमिन्दोरी कुमारी चैव निचिपेत् ।
 तीर्थाम्बु पञ्चगव्यं च सर्वोप्ययश्च काञ्चनम् ॥२४॥
 यथासम्भवतो वाऽपि ग्राह्यं मूलं शतं शुभम् ।
 वीरत्वचा समेतं च शतविद्रे घटे न्यसेत् ॥२५॥

शतमूला=शतावरी । केतसम्=वज्रसुतः । सहका=सहदेवी । श्वेत-
 मूला=पुनर्मेवा । मोमनेत्रा=मत्स्याक्षी । पुत्रपारा=पुत्रजीवा । कृताञ्जली
 =अञ्जलिनी 'हाथा होला' इति प्रसिद्धा । विल्वः । अश्वत्थवृक्षः=श्वेत-
 पीतं च । आमला=भूम्यामलकी । गोजिह्वा=गंजलिभीति प्रसिद्धा ।
 लाङ्गली=कलिहारीति प्रसिद्धा । ब्रह्मदण्डो=अघःपुष्पी । करम्बुकः ।
 काकजङ्गल=काकाक्षी । ज्योतिष्मती=कङ्कवा । गान्धारी=देवगान्धारी ।
 पूर्वाकोशिका=कौशातकी । भगन्मा=शिशुः । सुभद्रा=सतिवा ।
 अलम्बुका=तुम्बी । विशाखपर्वा=वचा । अरिष्टिका=नागवल्गु । द्विष-
 कदा=पिण्डगुह्वरी । शतपर्वा=कमलिनी । निकुम्भा=दन्तीमेघः । सुव-
 र्चला=सूर्यमका । हस्तिकर्णा=परगडः । उष्ट्रवः=पीलुः । मधुकारः=
 मधुपर्कः । स्रजरेख=बीजका । अतिमुक्तकः=आघवी । मालती=जाती ।

स्वर्णपुष्पाः=कुशली । ओफलम्=वित्तम् । मय्यन्ती=युयिका ।
विक्रतः=सुववृद्धः । अर्द्धस्वर्निका=पालक्या । मन्थवृद्धः=बाघः ।
सुखाकः=वैवहाकः । विदारिका=भूकृष्णाण्डो । श्वेतयोर्था=
गिरिकर्षी । श्वेतपाका=शुद्धा । शेषाणि स्पष्टानि ।

विष्णुकान्ता सहदेवी तुलसी तु शतावरी ।
मूलानीमानि वृद्धीयाञ्छताऽलाभे विशेषतः ॥ १ ॥
स्थापयेत्कर्णिकामध्ये वस्त्रगन्धाद्यलङ्कृतम् ।
कूर्म हेमजलोपेतं कुङ्कुमौषधिसंयुतम् ॥ २ ॥
कुम्भोपरि न्यसेद्दिद्वान् मूलं नक्षत्रदैवतम् ।
अभि-मत्स्यधिदेवौ च दक्षिणोत्तरदेशयोः ॥ ३ ॥
अधिदेवं यजेदादौ ज्येष्ठानक्षत्रदैवतम् ।
उत्तराषाढादि अनुराधान्तमर्चयेत् ॥ ४ ॥
ऐन्द्रादीशानपर्यन्तं पूजयेत् स्व-स्वनामतः ।
स्वलिङ्गोक्तैश्च मन्त्रैश्च प्रधानादीन् प्रपूजयेत् ॥ ५ ॥
पञ्चामृतेन संस्थाप्य आवाह्याऽथ समर्चयेत् ।
उपचारैः षोडशभिर्यद्वा पञ्चोपचारकैः ॥ ६ ॥
रक्तचन्दनगन्धाढ्यैः पुष्पैः कुष्णसितादिभिः ।
मेघशृङ्गादि-धूपैश्च घृतदीपैस्तथैव च ॥ ७ ॥
सुरापोलिकमांसाद्यैर्नैवेद्यैरोदनादिभिः ।
मत्स्य-मांस-सुरादीनि ब्राह्मणानां विवर्जयेत् ॥ ८ ॥
सुरास्थाने प्रदातव्यं क्षीरं सैन्धवमिश्रितम् ।
पायसं लवणोपेतं मांसस्थाने प्रकल्पयेत् ॥ ९ ॥
उक्तं गन्धाद्यलाभे तु यथालाभं समर्चयेत् ।
पुष्पान्तं तु समभ्यर्च्य होमं कुर्याद्यथोदितम् ॥ १० ॥
निर्वाणप्रोक्षणादीनि चरोः कुर्याद्यथाविधि ।
हविर्गृहीत्वा विधिवन्मैश्वर्यैव ऋचा हुनेत् ॥ ११ ॥

भौषणः परापरंति यच्च देवीति वा पुनः ।
 पायसं घृतसंमिश्रं हुनेदष्टोत्तरं शतम् ॥१२॥
 समिदाज्यचरुन् पश्चाच्छान्तिः संख्यया हुनेत् ।
 अधिदेवतयोश्चापि जुहुयात् स्व-स्वमन्त्रतः ॥१३॥
 चतुर्भ्यन्तैर्नमोऽन्तैश्च स्वाहान्तैः स्व-स्वमन्त्रकैः ।
 मन्त्रदेवताभ्यश्च पायसेन तु होमयेत् ॥१४॥
 कृणुष्वेति पञ्चदशभिर्जुहुयात्कृशरं ततः ।
 गायत्र्या जातवेदसे त्रैयम्बकमिति क्रमात् ॥१५॥
 सीरा युञ्जति तामग्निं वास्तोष्पत्यग्निमेव च ।
 क्षेत्रस्य पतिना गृणानामग्निं दूतं तथैव च ॥१६॥
 श्रीसूक्तेन तथा विद्वान् समिदाज्यचरुन् क्रमात् ।
 अष्टोत्तरशतैर्वाऽपि अष्टाविंशतिभिः क्रमात् ॥१७॥
 अष्टाष्टसंख्यया वाऽपि जुहुयाच्छक्तितो बुधः ।
 त्वधः सोमेन पायसं जुहुयात्तु त्रयोदश ॥१८॥
 चतुर्गृहीतमाज्यं च यातेरुद्रेति मन्त्रतः ।
 स्रुवेण जुहुयादाज्यं महाव्याहृतिभिः क्रमात् ॥१९॥
 हुत्वा स्थिष्टकृतं पश्चात्त्रायश्चिशाहुतिर्हुनेत् ।
 अत्रचार्यो यजमानो वा अग्नौ पूर्णाहुतिं हुनेत् ॥२०॥
 समुद्रादिति सूक्तेन प्राजापत्यञ्च तथा ।
 पूर्णादिविं सप्त वे एतैः पूर्णाहुतिं हुनेत् ॥२१॥
 होमशेषं समाप्याऽथ वह्निरारोपयेद्बुधः ।
 कुम्भाऽभिमन्त्र्यं कुर्यादक्षिणेनाऽभिमर्शयेत् ॥२२॥
 मृत्युप्रशमनार्थाय जपेत्त्रैयम्बकं शतम् ।
 रुद्रकुम्भोक्तमार्गेण रुद्रमन्त्रं स्पृशन् जपेत् ॥२३॥
 धूपं दीपं च नैवेद्यं कुम्भयुग्मे निवेदयेत् ।
 पुस्तदयेत्ततः देवमभिषेकार्यमादरात् ॥२४॥

तस्मिन् काले पृष्ठातिथ्यं कर्चम्यं भूतिमिच्छता । -
 पृथक् प्रशस्तं तेनैव मत्तरेष्ठ्या सहैव च ॥२५॥
 अभिषेकविधिं वक्ष्ये पूर्वाचारैरुदाहृतम् ।
 भद्रासनोपविष्टस्य यजमानस्य ऋत्विजः ॥२६॥
 दारपुत्रसमेतस्य कुर्युः सर्वेऽभिषेचनम् ।
 अक्षीभ्यामिति सूक्तेन पावमानीभिरेव च ॥२७॥
 आपो हि ह्येति नवभिर्यत इन्द्रद्वयेन च ।
 सहस्राक्षतृषेनाऽपि देवस्य त्वेति मन्त्रकैः ॥२८॥
 शिवसङ्क्षुब्धमन्त्रैश्च वक्ष्यमाणैश्च मन्त्रकैः ।
 योऽसौ वज्रधरो देवो महेन्द्रो गजवाहनः ॥
 मूलजातशिशोर्दोषं माता-पित्रोर्व्यपोहतु ॥२९॥
 योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतशुक्लववाहनः ।
 सप्तजिहः स देवोऽग्निमूलदोषं व्यपोहतु ॥३०॥
 योऽसौ वरुणधरो देवो धर्मो महिषवाहनः ।
 मूलजातशिशोर्दोषं व्यपोहतु यमस्तथा ॥३१॥
 योऽसौ स्वधधरो देवो निश्चिती राक्षसाधिपः ।
 प्रशम्पयतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शान्तिदः ॥३२॥
 योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः ।
 भक्रवाहः प्रचेताहो मूलोत्थाय व्यपोहतु ॥३३॥
 योऽसौ देवो जगत्पायाः भारतो मृगवाहनः ।
 प्रशम्पयतु मूलोत्थं दोषं गण्डान्तसम्भवम् ॥३४॥
 योऽसौ मिथिपतिर्देवो गदाभृश्रवाहनः ।
 माता-पित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषं व्यपोहतु ॥३५॥
 योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी हृषवाहनः ।
 आश्लेषा-मूल-गण्डाभ्यां दोषमाशु व्यपोहतु ॥३६॥

विघ्नेशः क्षेत्रपो देवो पिनाकी वृषवाहनः ।
 आरलेषा-मूल-गण्डान्तं दोषमाशु व्यपोहतु ॥३७॥
 सर्वदोषमशमनं सर्वं कुर्वन्तु शान्तिदाः ।
 तच्छं चोरविभेकं तु सर्वदोषोपशान्तिदम् ॥३८॥
 सर्वकामप्रदं दिव्यं मङ्गलानां च मङ्गलम् ।
 वस्त्रान्तरितकुम्भाभ्यां पश्चात्तु तर्पयेद्बुधः ॥३९॥
 ततः शुक्राम्बरधरः शुक्रमान्यानुलेपनः ।
 यजमानो दक्षिणाभिस्तोषयेदृत्विगादिकान् ॥४०॥
 धेनुं पयस्विनीं दद्यादाचार्याय सवत्सकाम् ।
 निर्ऋतिप्रतिमां वस्त्रं कुम्भं हेम च दापयेत् ॥४१॥
 ग्रहार्थं वस्त्रप्रतिमां तच्चङ्गो-भूश्च दापयेत् ।

प्रहदोषेषु दापयेदिति कचित्पाठः ।

श्रीरुद्रजापिने देवः कृष्णोऽनह्वान् भयन्ततः ॥४२॥
 तत्कुम्भवस्त्रप्रतिमां तस्मै दद्यात्पयस्ततः ।
 इतरेभ्योऽपि विभेभ्यः शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥४३॥
 वक्ताऽन्ताभे ततो दद्यादाचार्य्य-अन्न-ऋत्विजाम् ।
 तत्तन्मून्यं प्रदातव्यं शक्त्या चाऽथ प्रदापयेत् ॥४४॥
 आचार्याय च यद्वत्तं तदर्द्धं ब्रह्मणे भवेत् ।
 सदस्थाय ब्रह्मणोऽर्द्धं ऋत्विग्भ्यश्च तदर्द्धकम् ॥४५॥
 शृङ्गीयादाशिषस्तेभ्यः प्रणम्याऽथ क्षमापयेत् ।
 दद्यादर्द्धं पायसादि ब्राह्मणान्भोजयेच्छतम् ॥४६॥
 अन्ताभे सति पश्चादशदशकं तदभावतः ।
 सर्वशान्तेश्च पठनं ब्राह्मणैराशिषस्तथा ॥४७॥
 शृणु क्षमापयेद्विमान् निर्ऋतिः प्रीयतामिति ।
 विधाने चरितेऽस्मिंस्तु ततो शान्तिर्भवेद्ब्रह्मवत् ॥४८॥

गयहान्तेष्वेवमेवं स्यात्पुण्याद्येष्वेवमेव तु ।

समाष्टके द्वादशादे कुर्याद्वै शान्तिमादरात् ॥४६॥

अथ मूलारखेषाशान्त्योः प्रयोगः—तत्र कर्त्तव्यकाले मास-
पक्षाद्युज्ज्वल्य ममाऽस्य शिशोः कुमार्या वा मूलाद्यपादादिष्वाश्ले-
षायां वा जग्मना सूचितपिनाद्यरिष्टशाम्यर्थे शान्तिं करिष्य, इत्युक्त्वा
गणेशपूजन-रक्षितवाचन-मातृकापूजनाभ्युपयिकानि कृत्वाऽऽचार्य-
ब्रह्मसदस्यान् श्रुत्वाजम्बाहो वद चतुरो वा वृत्वा यथाविभव-
मर्चयेत् । तथाऽऽचार्य आचार्यकर्म करिष्य, इत्युक्त्वा । यच्च
संस्थितमिति सर्पपान्त्रिकीर्थाऽऽपो हि द्वेत्यादिभिर्भुवं प्रोक्ष्यशान्त्यां
महोष्ठीरिति स्पृष्टोषधयः समितं द्रोणपरिमितं मीक्षादि क्षिप्त्वा
कलशेषिवति वदकुम्भं संस्थाप्येवं गङ्गेत्युदकेनापूर्य्य गन्धद्वारा-
मिति गन्धं या आचधीरित्यौषधीरोषधयः समिति यवान् काण्डा-
दिति दूर्वां वक्षत्येव इति पञ्च पल्लवान् वक्षती भीम इति पञ्च
रत्नः स्योना पृथिवीति सप्त मृगो याः कालिनीरिति फलं स हि रत्नानी-
ति पञ्चरत्नानि हिरण्यरूप इति हिरण्यं गायत्र्येति गोमूत्रं पुनर्मनेति
गोमयमाध्यायस्वेति पयः दधिक्काण्ड इति दधि तेजोसीत्याज्यं देवस्य
स्वेति कौशं कूर्चं मधुवातेति मधु स्वातुरिति शर्करां क्षिप्त्वा युवा शु-
भाक्ष इति वस्त्रेण सूत्रेण वा कुम्भकण्ठमावेष्ट्य पूर्वादिभिरिति पूर्व-
पानेषु पिधाय ततः प्रागुदग्वा चतुर्दिक्षु चतुरः कुम्भान् मध्ये वैकं
कुम्भं प्रत्येकं मन्त्रावृत्त्या पदार्थानुसमयेन अगर्थे संस्थाप्य वद-
कुम्भे सौवर्णप्रतिमायां अयम्बकं वशिष्ठो वदोऽनुष्टुप् वदवाक्षने
विनियोगः । अयम्बकमिति वदमावाह्य पूजयेत् । ततो वदकुम्भं स्पृ-
ष्टुं कर्त्तव्यं वाजुषधेद्रुतैकादशिनीं बह्वृचध्वेत् मीक्षि वदसूक्तानि च-
न्दोगध्वेद्रुद्रसामानि जपेत् । सूक्तसाक्षानेकद्विज्यैकादशावृत्तिः शक्तितो
जेषा । कद्रुद्राण्य घोः कवचो वदो गायत्री इमं वद्राण्य कृतस वद
आघा नव जगत्योऽन्तेऽनुष्टुभी आते पितर्युत्समदो वदस्त्रिष्टुप् अपे
विनियोगः । सामानिति आचो राजानं वामदेवो वदस्त्रिष्टुप् तमु-
ष्टुहि भीमो वो वदस्त्रिष्टुप् भुवनस्य पितरसृजिभावद्वस्त्रिष्टुप्
अपे विनियोगः । ततोऽन्य श्रुतिवक् अथार्थकुम्भपञ्चके प्राक् कमेण
जपेत् । आद्यः शिशानेति अथोदगर्थस्येन्द्रोऽप्रतिरप्य श्रुतिरिन्द्रो
देवता चतुर्ध्यां बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् अपे विनियोगः । त्वमग्ने वद इत्य-

नुवाकस्य इत्यवाट रुद्रो जगती अपे विनियोगः । स्वमन्त्रे वामदेवो-
 ऽग्निस्त्रिष्टुप् अपे विनियोगः । रक्षोहणमिति पञ्चविंशत्यर्थस्याग्निरसः
 वायुरग्निस्त्रिष्टुप् अपे विनियोगः । ततो मध्यकुम्भे अपेत् । इत्यम्बकं
 वसिष्ठोऽनुष्टुप् अपे विनियोगः ॥ ११ ॥ अथैव पवमानमपि
 सकृज्जपेत् । एवं षट्कुम्भाशक्तौ रुद्रकुम्भं चतुःप्रसवचं चेति
 कुम्भद्वयं संस्थाप्य रुद्रैकादशिव्याधि रुद्रकुम्भे अपवाऽप्रतिरथा-
 द्वादि अत्रारि प्रसवणेभु इत्यम्बकमन्त्रं पावमानीक्ष्य मध्यमुक्ते
 अपेत् । अथाचार्यो रुद्रकुम्भान्नेष्टुत्ये स्थण्डिलेऽग्नौ प्रतिष्ठाप्य
 तदीशान्यां नवमहस्यापनं कृत्वाऽम्बादध्यात् । ततथा । समिद्धद्वय-
 मावायाऽस्यां मूलशान्तीं देवतापरिग्रहाधमन्वाधास्येऽस्मिन्नम्बा-
 दितेऽग्नादित्यादि चक्षुषो आज्येनेत्यन्तमुक्त्वा नवग्रहानभिदेवता-
 प्रत्यधिदेवता-लोकपालान् विनायकादींश्च प्रत्येकममुकसक्यया समि-
 च्चर्वाज्यैर्निश्चुतिं प्रतिग्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्यया इष्टमपञ्च प्रत्येकम-
 द्वाविंशतिसंख्यया धृताक्तपायस-समिदाज्यचदमिर्बिंशदेवतामनु-
 विंशति-शुद्धदेवता अवाहसंख्यया पायसेन रक्षोहयां कृणुष्वेति
 पञ्चदशभिः कुरारान्नेन सञ्चितारं दुर्गां जातवेदमि रुद्रं अतिवक्-
 शुतिं दुर्गां वास्तोस्पतिमग्निं क्षेत्राधिपतिं मित्रावरुणौ अग्निमेताम्बाऽ-
 ष्ठाऽष्टसंख्यया कुरारान्नेन अियन्तामग्निवर्णमिति पञ्चदशभिः
 प्रत्यक्षमष्टसंख्यया समिदाज्यचदमिः सोमं जयोदशवारं पायसेन
 धर्मं चतुर्द्वीतेनज्येन अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं बृहस्पतिमिन्द्रं
 विश्वान्देवाग्नादित्यादितिभिराज्येन शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि अष्टो
 वक्ष्य इत्यन्तमुक्त्वा समस्तव्यादितिभिः समिद्धद्वयमग्नावाध्यात् ।
 आन्तेपाराशक्तौ तु सर्पप्रधानदेवतामभिदेवतां बृहस्पतिं प्रत्यधि-
 देवताम् पितृन् भगाधदित्यर्चदेवतामेति विशेषः । ततः परिस्र-
 ह्नादिपूर्वापाचनधानान्तं कृत्वाऽग्नेः प्रागुदम्बा रक्तैः शुद्धैः तण्डुलै-
 र्अनुर्विशुद्धं पक्वं कृत्वा तत्र प्राग्वत्कुम्भं संस्थाप्य तस्मिन् वा
 आधधारितिं यतमूत्रानि तदक्षामे विष्णुकम्ठा-सहदेवी-तुलसी-
 यतावदी-कुरामूलानि क्षिप्य पूर्वापाचं निधाय तत्र आहुदहं अष्टो
 वितस्य तत्कविकायां निष्कं तवर्जमिठां निश्चुतिप्रतिमाम्पुष्पक-
 पूर्वकं पञ्चाभूतस्नापितां मोषुषोः त्रैलः कदम्बैः निश्चुतिर्गायत्री
 नैऋत्य इति सर्वकथम्—

संस्मरेन्निश्चिं रयामं सुमुखं नरबाह्वनम् ।

रक्षोधिपं खदग्हस्तीं दिव्यामरणभूषितम् ॥

—इति ध्यात्वा । तद्वक्षिणत इन्द्रं नो मधुच्छन्दा इन्द्रो गायत्रीती-
न्द्रस्य तदुत्तरतश्चाऽप्सु मे मेधातिथिरापोऽनुष्टुबित्यपां च सौवर्ष-
मंतिमे सस्थाप्य पदार्थानुसमयेन स्वस्मन्त्रैस्ताः पूजयेत् । तत्र
वज्रयुग्मम् । रक्तचन्दनम् । कृष्णवृष्पाणि । मेघशृङ्गम् धूपः ।
आज्यस्य दीपः । पालिकोदनादि नैवेद्यं ब्राह्मणानां सुरास्थाने
सैन्यमभिधं स्त्रीरं मांसस्थाने लवणयुक्तं पायसम् । क्षत्रियादीनां तु
मुष्यमेव ततः । चतुर्विंशद्वलेषु प्रागादितो विश्वेदेवाः । विष्णुः ।
वसवः । वरुणाः । अजीकपात् । अद्विभुं धन्यः । पूषा । अश्विनौ । धमः ।
अग्निः । प्रजापतिः । सोमः । रुद्रः । अदितिः । बृहस्पतिः । सर्पाः ।
पितरः । भयः । अर्यमा । सविता । त्वष्टा । वायुः । इन्द्राग्नी मित्र
इत्येताधतुर्ध्वन्तनमोऽन्तैर्नामभिः क्रमेणाऽऽवाह्य पूजयेत् । आग्नेवा-
शास्तौ तु सर्पप्रतिमां नमोऽस्तु सर्पेभ्य इत्यावाह्य—

सर्पो रक्तस्त्रिनेत्रश्च द्विभुजः पीतवस्त्रकः ।

फलकासिधरस्तीक्ष्णो दिव्यामरणभूषितः ॥ इति ध्यात्वा ।

तद्वक्षिणतो बृहस्पते शृत्तमदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुबिति बृहस्पतिम् ।
तदुत्तरतश्चादीरतां शङ्खः स्वधा त्रिष्टुबिति पितृनांवाह्य चतुर्विंशति-
वलेषु प्रागादितो भगवदित्यन्तर्हृद्देवता आवाह्य पूजयेत् । ततो-
ऽन्वाधानक्रमेण पायस-चक्र-कसरान् अपयित्वाऽऽज्यमागान्तं कृत्वा
यजमानेन सर्वदेवतोद्देशेन द्रव्ये त्यक्ते सत्विगन्वाधानोक्तक्रमेणर्हृद्देवतां
तेस्तस्मन्त्रैर्हुत्वा रक्षोहाथान् वक्ष्यमाणगर्भजुहुयात् । तान् । कुरुष्वेति
पञ्चदशर्चस्य वामदेवो रक्षोहा त्रिष्टुप् कसरहोमे विनियोगः । एवं
सर्वत्र । गायत्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्री । जातवेदसे कश्यपो
दुर्गा त्रिष्टुप् । अयम्बक वसिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् । सीरा युञ्जन्ती बुध
ऋत्विक् भुतिर्गायत्री । तामग्निवर्णां सौभरिदुर्गा त्रिष्टुप् । वास्तो-
ष्पते वसिष्ठो वास्तोष्पतिस्त्रिष्टुप् । अग्ने नयानस्त्योऽग्निस्त्रिष्टुप् ।
क्षेत्रस्य वामदेवः क्षेत्रपालोऽनुष्टुप् । शृणाना जमदग्निमित्रावरुणौ
गायत्री । अग्निं दूतं काण्वो मेधातधिरग्निर्गायत्री । द्विरण्यवर्णा-
मिति पञ्चदशर्चस्य कर्हमानंश्चित्रितेन्द्रास्तुता ऋषयः भीर्देवता

आधास्तिस्रोऽनुष्टुभः द्वयं प्रस्तारपङ्क्तिः पञ्चमी-चण्ड्यौ त्रिष्टुभी
ततोऽष्टावनुष्टुभावन्त्या प्रस्तारपङ्क्तिः प्रत्यृथं समिदाग्यचक्रहोमे विनि-
योगः । त्वन्नः सोमेति त्रयोदशर्चस्य प्रगाथाः सोमस्त्रिष्टुप् पायसहोमे
विनियोगः । या ते रुद्रेति कश्यपो रुद्रस्वराडनुष्टुप् चतुर्गृहीताग्य-
होमे विनियोगः । सप्तमहान्याहृतीनां विश्वामित्रादयः श्रुचयोऽग्न्या-
दयो देवताः गायत्र्यादोनि चन्दांसि आग्न्यहोमे विनियोगः । एवं
हुत्वा स्विष्टकृदादिषाग्निसाहुत्यन्तं कृत्वा लोकपाल-नवग्रह-विना-
यकादिभ्यो निश्चृतीन्द्रान्नयो रुद्रक्षेत्रपालयोश्च बलीन् दत्त्वा पूर्णा-
हुतिं श्रुद्वयात् । तत्र मन्त्राः । समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्य वामदेव
आपस्त्रिष्टुप् । अग्न्याजगतो प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् ।
पूर्णादग्निं विश्वेदेवाः शतक्रतुरनुष्टुप् । सप्त ते अग्ने सप्तबानमिर्जगती
पूर्णाहुतिहोमे विनियोगः । एवं सर्वथ । ततो होमशेषं समाप्य
प्रधानकुम्भं दक्षिणतः स्पृष्ट्वा शतवारं त्र्यम्बकमन्त्रं जप्त्वा
तथैव रुद्रकुम्भं च स्पृष्ट्वाकरीत्या रुद्रैकादशिन्यादि जप्त्वा गन्धा-
दिभिः कुम्भद्वयगतनिश्चृतिरुद्रावभ्यर्च्य सर्वाङ्गाचार्यः सर्वकुम्भो-
पकैर्भद्रासनोपविष्टं सापत्यकलत्रं यजमानमभिषिञ्जेत् । तत्र मन्त्राः ।
अक्षीम्यामिति वरुणां कश्यपो यक्षमहाऽनुष्टुप् चमिषेके विनियोगः ।
एवमुत्तरत्र । पथस्वविश्वकर्षस्य इति विश्वर्चस्य शतं चैक्षानसाः एव-
मानसोमो गायत्री । आपो हि ह्रेति नवर्चस्याम्बरीषः सिन्धुद्वीप
आपो गायत्र्यस्ये द्वेऽनुष्टुभौ पञ्चमीवर्जमाना सप्तमीप्रतिष्ठा । यत
इन्द्रेति द्वयोः सप्तर्षयो विश्वेदेवा अनुष्टुप् सहस्राक्षेयेति तृषस्य
प्रजापत्यो यक्षमनाशनो यक्षमहा त्रिष्टुप् द्वयोरग्न्यानुष्टुप् । देवस्य त्वेति
त्रिभिर्त्यजुर्मिन्न यज्जगतेति वरुणां शिवसहस्रपमन्त्राणां प्रजापति-
र्मन्त्रस्त्रिष्टुप् । तत्तत्पुराणोक्तमन्त्राः—

योऽसौ वज्रधरो देवो महेन्द्रो गजवाहनः ।

मूलजातशिशोर्दोषं माता-पित्रोर्व्यपोहतु ॥ १ ॥

योऽसौ शक्तिधरो देवो हुतशुक् मेघवाहनः ।

सप्तजिह्व देवोऽग्निर्मूलदोषं व्यपोहतु ॥ २ ॥

योऽसौ दण्डधरो देवो धर्मो महिषवाहनः ।

मूलजातशिशोर्दोषं माता-पित्रोर्व्यपोहतु ॥ ३ ॥

योऽसौ खड्गधरो देवो निष्कृती राक्षसाधिपः ।
 प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं गण्डान्तसम्भवम् ॥ ४ ॥
 योऽसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः ।
 नक्रबाहः प्रचेताख्यो मूढोत्थायं व्यपोहतु ॥ ५ ॥
 योऽसौ देवो जगत्पाशो मारुतो मृगवाहनः ।
 प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं बालस्य शान्तिदः ॥ ६ ॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः खड्गभृद्वाजिराहनः ।
 माता-पित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषं व्यपोहतु ॥ ७ ॥
 योऽसौ पशुपतिर्देवः पिनाकी वृषवाहनः ।
 आश्लेषा-मूल-गण्डान्तं दोषमाशु व्यपोहतु ॥ ८ ॥
 विघ्नेशः क्षेत्रपो दुर्गा लोकपाला नवग्रहाः ।
 सर्वदोषप्रशमनं सर्वे कुर्वन्तु शान्तिदाः ॥ ९ ॥

आश्लेषाशान्तौ तु—

आश्लेषाश्चज्जनातस्य माता-पित्रोर्धनस्य च ।
 भ्रातृजातिकुलस्थानां दोषं सर्वं व्यपोहतु ॥ १० ॥
 योऽसौ वागीश्वरो नाम अधिदेवो बृहस्पतिः ।
 माता-पित्रोः शिशोश्चैव गण्डान्तस्य व्यपोहतु ॥ ११ ॥
 पितरः सर्वभूतानां रचन्तु पितरं सदा ।

सर्पनक्षत्रजातस्य विष्णुं च ज्ञातिबान्धवान् ॥ १२ ॥ इति विशेषः

ततः तच्छ्रुत्वा योः शंयुर्विश्वेदेवाः शकरी अभिषेके विनियोगः ।
 ततो वरुणान्तरितनिष्कृतिरुद्रकुम्भोदकेन स्नापितो यजमानो धृतधौ-
 तथास्ताः साऽपत्यकलत्रः कांस्यपात्रस्थाऽऽज्यं रूपं रूपमित्यवेक्ष्य
 विप्राय दत्त्वाऽऽचार्यादीनभ्यर्च्यार्चायां गां ब्रह्मणे वृषं सवस्थायाम्
 रुद्रजापिने कुष्णवृषं घेन्वाद्यलामे तप्तन्मूल्यं वा दत्त्वा स्वशक्त्या
 अतिवर्ध्वा भूयसीं च दत्त्वोत्तरपूजां कृत्वा यान्तिवृत्तिविस्तृत्याऽऽचा-
 र्याय निष्कृतिग्रहप्रतिमाकुम्भादिरुद्रजापिने रुद्रप्रतिमाकुम्भादि
 सङ्कल्पपूर्वकं दत्त्वाऽग्निमभ्यर्च्य गच्छं गच्छेति त्रिसृज्य शतं तदर्थं

यस्य वा वाह्यलान्भोजयित्वा शास्त्र्याशीर्वाचयित्वा यस्य मृत्युस्येत्या-
द्युक्त्या स-स्वजनो भुञ्जीत ।

इति श्रीभट्टनीलकण्ठकृते भगवन्तभास्करे शान्तिमयूके
मूलाश्लेषाशान्तिप्रयोगः ।

अथ वैधृति-व्यतीपात-सङ्क्रान्तिशान्तिः ।

शौनकः कुंभारजन्मकाले तु व्यतीपातश्च वैधृतिः ।

सङ्क्रमश्च रवेस्तत्र जातो दारिद्र्यकारकः ॥ १ ॥

दरिद्राणां महादुःखं व्याधिपीडासमुद्भवम् ।

अश्रियो मृत्युमाप्नोति नाऽत्र कार्या विचारणा ॥ २ ॥

स्त्रीणां च शोकं दुःखं च सर्वनाशकरो भवेत् ।

शान्तिर्वा पुष्कला कार्या तस्य दोषो न कश्चन ॥ ३ ॥

गोमुखमसर्वं कुर्याच्छान्तिं कुर्यात्प्रयत्नतः ।

जपाऽभिषेकदानैश्च होमादपि विशेषतः ॥ ४ ॥

नवग्रहमखं कुर्यात्तस्य दोषोपशान्तये ।

मध्वं गोमुखं जन्म ततः शान्तिं समाचरेत् ॥ ५ ॥

गृहस्य पूर्वदिग्भागे गोमयेनाऽनुलिप्य च ।

अलङ्कृते सुदेशे तु ग्रीहिराशिं मकज्जयेत् ॥ ६ ॥

पञ्चद्रोणमितं धान्यं तदर्द्धं तण्डुलेन च ।

तदर्द्धं तु तिलैः कुर्यादन्योऽन्यो परिकल्पयेत् ॥ ७ ॥

द्रव्यत्रितयराशौ तु अष्टपथं लिखेद्बुधः ।

पुण्यार्हं वाचयित्वा तु आचार्यं वृणुयात्पुरा ॥ ८ ॥

आचारवन्तं धर्मज्ञं कुलीनं च कुटुम्बिनम् ।

मन्त्रतपधार्यतर्पणं शान्तिकर्मणि कोविदम् ॥ ९ ॥

पञ्चाङ्गभूषणं दद्यात्पट्टवस्त्राकुलीभकम् ।

प्राज्ञौ प्रतिष्ठितं कुम्भमग्रखं सुस्थोदरम् ॥ १० ॥

तीर्थोदकेन सङ्गृह्य समुदौषधिपल्लवम् ।
 सगन्ध-गन्ध-रत्नं च वस्त्रयुगेन वेष्टयेत् ॥११॥
 तस्योपरि न्यसेत्पात्रं सूक्ष्ममवणसंयुतम् ।
 प्रतिमां स्थापयेद्दीमान्साधि-प्रत्यधिदैवताम् ॥१२॥
 चन्द्राऽऽदित्याऽऽकृती पार्श्वे मध्ये वैधृतिमर्चयेत् ।
 एवमेव ऋषोपति शान्तौ सङ्क्रमणस्य तु ॥१३॥
 भानोरुत्तरतो रुद्रमग्निं दक्षिणतो यजेत् ।
 निष्कमात्रेण वाऽर्द्धेन पादेनाऽपि स्वशक्तिः ॥१४॥
 प्रतिमां कारयेद्दीमान् तत्तल्लक्षणलक्षिताम् ।
 प्रतिमां पूजनार्थाय वस्त्रयुग्मं निवेदयेत् ॥१५॥
 अधिदेवो भवेत्सूर्यश्चन्द्रः प्रत्यधिदैवतम् ।
 ततो व्याहृतिपूर्वेण तत्तन्मन्त्रेण पूजयेत् ॥१६॥
 त्रैयम्बकेन मन्त्रेण प्रधानप्रतिमां यजेत् ।
 तत्सूर्य इति मन्त्रेण सूर्यपूजां समाचरेत् ॥१७॥
 आप्यायस्वेति मन्त्रेण सोमपूजां समाचरेत् ।
 वपमारैः षोडशभिर्यद्वा पञ्चोपचारकैः ।
 अर्चित्वा गन्धपुष्पाद्यैः फलं नैवेद्यमर्पयेत् ॥१८॥
 मृत्युञ्जयेन मन्त्रेण प्रधानप्रतिमां स्पृशेत् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा ॥१९॥
 अष्टाविंशतिं वा चाऽथ पूजायां च स्वशक्तिः ।
 सर्वसौरं प्रजप्याऽथ सोमोऽथ सोममन्त्रतः ॥२०॥
 आनो भद्रेति सूक्तं च भद्रा अग्नेश्च सूक्तकम् ।
 अपेक्षु पौरुषं सूक्तं त्रैयम्बकमतः परम् ॥२१॥
 कुम्भं स्पृष्ट्वा चतुर्दिक्षु जपं कुर्युस्त्वथर्त्विजः ।
 कुम्भस्य पश्चिमे देशे स्थण्डिलेऽग्निं प्रकल्पयेत् ॥२२॥
 स्रग्भूक्तविधानेन कारयेत्संस्कृतांस्तथा ॥

त्रैयम्बकेन मन्त्रेण समिदाज्यचरुन् हुनेत् ॥२३॥

अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा ।

अष्टाविंशति वा कुर्यात्स्वस्य शक्त्यनुसारतः ॥२४॥

मृत्युञ्जयेन मन्त्रेण तिलहोमं समाचरेत् ।

ततः स्विष्टकृतं हुत्वा अभिषेकं च कारयेत् ॥२५॥

समुद्रज्येष्ठासूक्तेन आपो हि ह्येत्यृचेन च ।

अक्षीभ्यामिति सूक्तेन पावमानीभिरेव च ॥२६॥

त्रैयम्बकेन तत्सूर्यं आप्यायस्वेति मन्त्रतः ।

सुरास्त्वामिति मन्त्रेण अभिषेकं समाचरेत् ॥२७॥

सुरास्त्वामभिषिञ्चन्तिवत्याधिकोऽभिषेकमन्त्रसमुपायोऽयुतहोम-
विधाने प्रष्टव्यः ।

अभिषेकाप्लुतं वस्त्रमाचार्याय निवेदयेत् ।

श्वेतवस्त्रवरो भूत्वा भूषणाद्यैरलङ्कृतः ॥ १ ॥

यजमानः स्त्रिया युक्त आज्याऽवेक्षणमाचरेत् ।

आचार्यं पूजयेत्पश्चाद्वस्त्रहेमाङ्गुलीयकैः ॥ २ ॥

गोदानं वस्त्रदानं च स्वर्णदानं विशेषतः ।

तक्षोषशमनार्थाय आचार्याय प्रदापयेत् ॥ ३ ॥

मन्त्रादनपटं दद्यात्ततः शान्तिर्भवेदिति ।

जापकेभ्यो आक्षणेभ्यो दक्षिणाः प्रतिपादयेत् ॥ ४ ॥

दीनान्धकृपणेभ्यश्च प्रदद्याद्भूरिदक्षिणां ।

आक्षणात् शतसंख्याकान् मिष्टान्नैर्भोजयेच्च तान् ॥ ५ ॥

बन्धुभिः सह भुञ्जीत यथाविभवसारतः ।

एवं यः कुरुते मर्त्यो नैव दुःखमवाप्नुयात् ॥ ६ ॥

आयुरारोग्यमैश्वर्यं माता-पित्रोः शिशोरपि ।

अथ प्रयोगः—कर्ता गोमुखप्रसवै कृत्वा मासपक्षाद्युज्ज्वला-

ऽस्य शिरोवैधुली ध्वतीपाते सङ्क्रान्ती गोपस्या च्छित्तस्याऽनि-

हृत्स्व मित्तसार्यं शान्तिं करिष्ये इति सङ्गन्त्य गवेषापूर्वा-स्वस्ति-
वाचन-मातृपूर्वा-वृद्धिधात्राचार्यादि वरदानि कुर्यात् । अथाचार्यः
स्वर्णपत्रिकरुक्मादि कृत्वा प्राच्यां गोमयोपलितभुवि पञ्चद्रोणतद्व-
मितमोहि-तयदुष्-तिष्ठामन्वोन्वोपरि राशीकृत्य तथाऽहस्तं चिरञ्च
तार्क्ष्यिकायां कुम्भं संस्थाप्य तीर्थोदकेनाऽऽपूर्य्य तत्र सप्तमृत-पञ्च-
पल्लव-रज-गम्याहगन्ध-सर्षपौषधीः क्षिप्यवा वस्त्रयुग्मेनाऽऽवेष्ट्य पूर्वं
पात्रं निधाय तत्र वैभूतिशान्तौ मध्ये अयम्बकमिति कर्तुं तद्वक्ष्यत
उत्सृज्ये इति सूर्यमुत्तरतश्चाप्यावस्वेति सोमं व्यतीपात-सङ्क्रान्तिश-
स्योस्तु मध्ये सूर्यं तद्वक्षितोऽग्निं दूतमित्यग्निमुत्तरतो कर्तुं तत्तत्प्रति-
प्रास्थावाह्यं चोदशभिः पञ्चभिर्बोपचरैः सम्पूज्य कर्तुं-सूर्य-सोमप्रतिमाः
सूयुऽहस्तहस्ताहस्ताह्वादिंशत्यस्यत्तरसंयया सूयुज्यमन्त्रमुपच-
येत्पादिसर्वसौरमन्त्रानाप्यावस्वेति च क्रमाजपत् । व्यतीपात-
सङ्क्रान्तिशान्त्योस्तु पूर्वं सौरजपस्ततो मृत्युजपजप । ततो अतिव्या-
घागादि चिकनगुप्तं क्रमेण ज्ञानो भद्रा भद्रा ज्ञाने सहस्रशोर्वा कर्तु-
द्वावेति सूक्तानि जप्यवा आचार्यस्तु कुम्भात्पश्चिमेऽग्निं प्रतिलाप्य महा-
वाहनादि पूजनास्तं कृत्वाऽऽवाहय्यात् । तत्र वसुधी आग्नेनेरधस्ते कर्तु-
सूर्यसोमाद् अमिषवर्ज्यैस्तत्तन्मन्त्रैर्दुष्टयमन्त्रेण च तिस्राहुति-
मिरहसहस्राऽहस्त-ह्वादिशति आभ्यतरसङ्क्रमयाऽशेषेण लिङ्गकृत-
मित्यादिपतीपातसङ्क्रान्तिशान्त्योस्तु सूर्याग्निद्वानिति विशेषः ।
तत आस्यभगान्तेऽन्वाधानोक्तक्रमेण कृत्वा वलिदानान्ते कर्तव्योदकैः
समुद्रज्येष्ठा इति सूक्तेन ज्ञानो हि होत सृजेत्तऽन्वोभ्यामिति सूक्तेन
वाचमानीभिः वधानाधिपत्यधिदेवतामन्त्रैः सुरास्तेत्यादिपौराण-
मन्त्रैर्धामिषिक्तो वज्रमानोऽभिषेकवज्रमाचार्यश्च निषेधाऽऽज्यमवेष्ट्य
पूर्वाहुतिं कृत्वाऽऽचार्यश्च वेनुं वस्त्रयुग्माऽङ्गुलीयकादि अर्पित्वाभ्यक्ष
वक्षिणां कृत्वाऽन्वेम्यश्च धूरिदक्षिणां कृत्वा कर्तुं शक्यता वा माहवाह
भोजयित्वा वसुभिः सह मुञ्जीत इति वैभूति-व्यतीपात-सङ्क्रान्ति-
शान्तयः ।

अथैकनक्षत्रजन्मशान्तिः ।

गर्भा-इहस्मिन्नेव नक्षत्रे भागेर्वा पितृ-पुत्रयोः ।

नक्षत्रिरेवोर्दत्तुर्भवेदेकस्य निधयः ॥ १ ॥

तद्दोषनाशाय तदा प्रशस्तां शान्तिं च कुर्यादभिषेचनं च ।

सम्पूज्य श्रुतप्रतिमां तदग्रे दानं च कुर्यादभिषेचनरूपम् ॥२॥

तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि सर्वाचार्यमतेन तु ।

शुभर्चे शुभवारे च चन्द्र-ताराचलान्विते ॥ ३ ॥

रिक्ता-विष्टी विवर्ज्ये तु मारभेदभिषे सुधीः ।

आचार्यं वरयेत्पूर्वं चतुरश्रं द्विजोत्तमान् ॥ ४ ॥

पुण्याहं वाचयित्वा तु शान्तिकर्म समाचरेत् ।

अग्नेरीशानदिग्भागे नक्षत्रप्रतिमां ततः ॥ ५ ॥

तत्तत्तत्रोक्तमार्गेण अर्चयेत्कलशोपरि ।

रक्तवस्त्रेण सञ्छाद्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ ६ ॥

स्वशाखोक्तेन मार्गेण कुर्यादग्निमुखं ततः ।

अग्नेर्नैव तु यन्त्रेण हुनेद्रष्टोत्तरं शतम् ॥ ७ ॥

प्रत्येकं समिदभ्राज्यैः प्रायश्चित्तांतमेव च ।

अभिषेकं ततः कुर्यादाचार्यः पितृपुत्रयोः ॥ ८ ॥

चक्ष्णालङ्कारगोदानैराचार्यं पूजयेत्पुनः ।

श्रुतिर्वा दक्षिणां दद्यान्माषत्रयमुवर्णकम् ॥ ९ ॥

देवताप्रतिमादानं धान्यवस्त्रादिभिः सह ।

धान-शय्या-ऽऽसनादीनि दद्यादावशान्तये ॥ १० ॥

भोजयेद्वा ब्राह्मणान्सर्वान् विराज्यान्विवर्जितः ।

अथ मयोगः—कर्ता मास-पक्षाद्युक्तिकयाऽऽस्य कुमारस्य वि-
नायकैर्होतृवृत्तिसूचितरिष्यशान्त्यर्थमेकनक्षत्रशान्तिं करिष्य इति
सङ्कल्प्य गणेशपूजन-स्वस्तिवाचनाऽऽयुर्वयिकाऽऽचार्यस्त्विद्वरणादि
कुर्यात् । अथाऽऽचार्योऽग्नेरीशान्यां कुम्भं संस्थाप्य रक्तवस्त्रयुग्मेना-
ऽऽच्छाद्य तस्मिन् पूर्णपाथोपरि तत्तत्रोक्तमन्त्रेण प्रतिमायां तत्त-
त्राग्रे तद्देवतां वाऽऽकलय स्तब्धं अग्निं अतिष्ठाप्याऽऽर्चय्य अस्म-
न्मागस्तं कृत्वा तत्तत्राथमन्त्रेण समिधैर्वाज्यानि प्रत्येकं भक्ष्योत्तरशतं

हुत्वा होमशेषं समाप्य शिशुं तस्मिन्नादीक्षाऽभिषिञ्चेत् । ततः कर्तो-
त्तरपूजां कृत्वा विस्तृत्य प्रणिमादिकं गवादि चाऽऽचार्याय पश्चा
ऋत्विग्भ्यश्च प्रत्येकं सौर्वर्जमाषषयात्मिकां यथाशक्तिं दद्यात् । इत्या
यथाविभवं यान-शय्यां-ऽऽसनादीनि च दत्त्वा ब्राह्मणान्मोजयित्वा
दधयं भुञ्जीत । इत्येकमक्षत्रशान्तिप्रयोगः ।

अथ ग्रहणोत्पत्तौ शान्तिः ।

शौनकः—ग्रहणे चन्द्र-सूर्यस्य प्रसूतिर्यदि जायते ।
व्याधिपीडा तदा स्त्रीणामादौ तु ऋतुदर्शनात् ॥ १ ॥
इत्थं सञ्जायते यस्तु तस्य मृत्युर्न संशयः ।
व्याधिपीडा च दारिद्र्यं शोकश्च कलहो भवेत् ॥ २ ॥
शान्तिं तेषां प्रवक्ष्यामि नराणां हितकाम्यया ।
यस्मिन् ऋते विशेषेण ग्रहणं संप्रजायते ॥ ३ ॥
तद्व्याधिपते रूपं सुवर्णेन विशेषतः ।
चन्द्रं चन्द्रग्रहे धीमान् रजतेन विशेषतः ॥ ४ ॥
राहुरूपं प्रकुर्वीत नागेनैव विचक्षणः ।
शुची देशे प्रयत्नेन गोमयेन प्रलेपयेत् ॥ ५ ॥
नागेन = सीसेन ।

तस्योपरि न्यसेद्दीपाम्बवर्जं सुशोभनम् ।
त्रयाणां चैकरूपाणां स्थापनं तत्र कारयेत् ॥ ६ ॥
रक्ताक्षं तं रक्तगन्धं रक्तपुष्पाम्बराणि च ।
सूर्यग्रहे प्रदातव्यं सूर्यप्रीतिकराय च ॥ ७ ॥
श्वेतवस्त्रं श्वेतमान्यं श्वेतगन्धाक्षतादिभिः ।
चन्द्रग्रहे प्रदातव्यं चन्द्रप्रीतिकराय च ॥ ८ ॥
राहवे चैव दातव्यं कुण्डपुष्पाम्बराणि च ।
दद्यान्नक्षत्रनायाय श्वेतगन्धानुलेपने ॥ ९ ॥

सूर्यं सम्पूजयेद्दीपान्नाकुण्ठोनेति मन्त्रतः ।
 चन्द्रग्रहे च पालाशैः समिद्धिर्जुहुयाच्चरः ॥१०॥
 दुर्वाभिर्जुहुयाद्धोमान् राहोः सम्भीणनाय च ।
 समिद्धिर्जलवृत्तोत्यैर्भेशाय जुहुयाद्बुधः ॥११॥

भेशाय = नक्षत्राधिपतये ।

आज्येन चरुणा चैव तिलैश्च जुहुयात्ततः ।
 पञ्चगव्यैः पञ्चरत्नैः पञ्चसक्तं पञ्चपल्लवैः ॥१२॥
 जलैरीषधकल्कैश्च सहितैः कलशोदकैः ।

औषधकल्कैः = सर्वौषधिकल्कैः ।

अभिषेकं प्रकुर्वीत यजमाने प्रयत्नतः ॥१३॥
 मन्त्रैर्वरुणदेवत्यैरापो हि ह्यादिभिस्त्रिभिः ।
 इमं मे गङ्गे पितरस्तत्त्रायापोति मन्त्रकैः ॥१४॥
 अभिषेके निवृत्ते तु यजमानः समाहितः ।
 आचार्यं पूजयेत्पश्चात् सुशान्तो नियतेन्द्रिय ॥१५॥
 तस्मै दद्यात्पयजनेन भक्त्या प्रतिकृतित्रयम् ।
 दक्षिणाभिश्च संयुक्तं यथाशक्त्यनुसारतः ॥१६॥
 ब्राह्मणान् भोजयित्वा तु प्रणिपत्य क्षमापयेत् ।
 तेभ्योऽपि दक्षिणां दद्याद्यजमानः समाहितः ॥१७॥
 अनेन विधिना शान्तिं कृत्वा सम्यग्विशेषतः ।
 अकालमृत्युशोकं च व्याधिपीडां च चाप्नुयात् ॥१८॥
 सौख्यं सौमनसं नित्यं सौभाग्यं लभते नरः ।
 इत्थं ग्रहणजातानां सर्वारिष्टविनाशनम् ॥१९॥
 कथितं भार्गवेणोदं शौनकाय महात्मने ।

इति चन्द्र-सूर्यग्रहणप्रसूतिशान्तिः ।

अथ विषघटिकाशान्तिविधिः ।

तत्र वृद्धगार्ग्यः—

विषनाडीषु सञ्जातः पिष्ट-भ्रातृ-घनात्मनाम् ।
 नाशकृद्विषशस्त्रायैः क्रूरलग्नेऽष्टमेऽपि वा ॥ १ ॥
 तद्विषपरिहाराय शान्तिकर्म समारभेत् ।
 रुद्रो यमोऽग्निर्मुत्पुश्च देवताः परिकीर्तिताः ॥ २ ॥
 सुवर्णेन यथाशक्त्या तत्तन्लक्षणसंयुताः ।
 प्रतिमाः कारयित्वा तु आढकद्रोहिभिः स्थले ॥ ३ ॥
 स्थण्डिलं परिकल्प्याऽथ कुम्भमौषधिसंयुतम् ।
 जलैः सम्पूर्य्य संस्थाप्य मृदादि मन्त्रिपेशतः ॥ ४ ॥
 वस्त्रद्वयेन संवेष्ट्य पञ्चरत्नानि निक्षिपेत् ।
 कुम्भोपरि तु संस्थाप्य चतस्रः प्रतिमास्तथा ॥ ५ ॥
 तत्तन्मन्त्रैश्च सम्पूज्य गन्धपुष्पोपहारकैः ।
 कद्रुद्रायेति मन्त्रेण यमाय सोममित्यथ ॥ ६ ॥
 अग्निर्मूर्द्धेति मन्त्रेण परं मृत्यो इति त्वथ ।
 एतैश्चतुर्भिर्मन्त्रैस्तु क्रमादर्चेद्भुनेशया ॥ ७ ॥
 समिन्ध्वरुघृतद्रव्यैः प्रत्येकं च यथाक्रमम् ।
 अतिविम्बश्च सहाचार्यो हुनेदष्टसहस्रकम् ॥ ८ ॥
 अष्टोत्तरशतं वाऽथ अष्टाविंशतिमेव वा ।
 ततस्त्रितौर्हुनेद्देवांस्तत्रान्मन्त्रैश्च कल्पयित् ॥ ९ ॥
 ततोऽभिषिञ्चयेद्देवं मन्त्रैः पौराणिकैः क्रमात् ।
 प्रार्थयतां भगवानीशः पिनाकी सर्वतोमुखः ॥ १० ॥
 तत्र मूर्तिप्रदानेन समस्ताऽभीष्टदा भव ।
 ईषत्पीनो यमः कालो दण्डहस्तः प्रशान्तघोः ॥ ११ ॥
 रक्तहक् पाशभृत्कुण्डलो महिषस्थः शिवं कुरु ।

पिङ्गलश्मश्रुकेशान्तः विष्णुश्चतुरोरुणः ॥१२॥
 आगस्थः सालसूत्रश्च सप्ताविः शक्तिधारकः ।
 तव मूर्तिप्रदानेन मम पापं त्रिनाशय ॥१३॥
 दंष्ट्राकरालवदनो नीलाञ्जनसमाकृतिः ।
 वृक खड्ग-गदापाणिर्मृत्युर्मां पातु सर्वदा ॥१४॥
 इत्यमेवं विधैर्मन्त्रैर्यथाविधिसमाहितः ।
 गो-भू-हिरण्य-वस्त्रैश्च आचार्यं पूजयेत्सुधीः ॥१५॥
 एवं कुर्यात्प्रदानेन विषदोषः प्रशाम्यति ।
 इति विषयटीशान्तिः ।

अथ भ-गएडान्तशान्तिः ।

गर्गः—अश्विनी मघ-मूलादौ त्रि वेद-नवनाडिका १
 रेवती सर्प-शक्रान्ते मास रुद्र-रसाः क्रमात् ॥ १ ॥
 अश्विनी मघ मूलादौ नाडिका द्वितयं तथा ।
 अश्विनी-मघ-मूलानां पूर्वार्द्धे बाध्यते पिता ॥ २ ॥
 पूमादिसर्पपश्चार्द्धे जननी बाध्यते शिशोः ।
 पितृपुत्रश्च दिवानातो संविज्ञातस्तु - मातृहा ॥ ३ ॥
 अतपहा सन्ध्ययोजातो नास्ति गण्डे निरामयः ।
 सर्वेषां गण्डजातानां परित्यागो विधीयते ॥ ४ ॥
 बज्रयेर्दर्शनं यावद्वर्षं पाण्यसिक्तं भवेत् ।
 तस्य शान्तिं प्रवक्ष्यामि सोममन्त्रेण भक्तिमान् ॥ ५ ॥
 कस्यपात्रं भकुर्वीत पत्नीः षोडशभिर्नवम् ।
 अष्टभिश्च चतुर्भिश्च द्वाभ्यां वा शोभनं तथा ॥ ६ ॥
 तन्माध्ये मयसं शुभ्रं अक्वीलेन वृत्तम् ॥ ७ ॥
 राजतैः चन्द्रमर्चैः शिवपुष्पसहस्रकैः ॥ ८ ॥

दैवज्ञः क्षौमवासस्थ शुक्रमाख्याम्बराधितः ।
 सोमोऽहमिति सञ्चिन्त्य पूजां कुर्यादतन्द्रितः ॥ ८ ॥
 जपेत्साहस्रकं मन्त्रं श्रद्धधानः समाहितः ।
 आम्बायस्वेति मन्त्रेण पूजां कुर्यात्समाहितः ॥ ९ ॥
 दद्याद्देवदत्तिणामिष्टां गणददोषप्रशान्तये ।
 शुक्रं वागीश्वरं चैव ताम्रपात्रसमन्वितम् ॥ १० ॥
 गणददोषप्रशान्त्यर्थं दद्याद्देवदत्ते शुचिः ।

इति भ-गणदन्तशान्तिः ।

अथ दिनक्षयादिशान्तिः ।

गर्गः—दिनक्षये व्यतीपाते व्याघाते विष्टि-वैधृतौ ।
 मूले गणदेऽतिगण्डे च परिघे यमघण्टके ॥ १ ॥
 कालदण्डे मृत्युयोगे दुष्टयोगे मुदारुणे ।
 तस्मिन् गण्डदिने प्राप्ते प्रमृतिर्यदि जायते ॥ २ ॥
 अतिदोषकरी प्रोक्ता तत्र पापश्रुते सति ।
 विचार्य तत्र दैवज्ञं शान्तिं कृत्वा यथाविधि ॥ ३ ॥
 यजमानैश्च देवतानां ग्रहाणां चैव पूजनम् ।
 दीपं शिवालये भक्त्या घृतेन परिदापयेत् ॥ ४ ॥
 अभिषेकं शङ्करस्य अस्वत्थस्य प्रदक्षिणम् ।
 आंयुर्वृद्धिकरं जाप्यं सर्वारिष्टविनाशनम् ॥ ५ ॥
 शुद्धदैवत-विघ्राणां पूजनं गोक्ष वर्द्धनम् ।
 पुष्ट्यांशुस्तृष्टिशास्त्र्यर्थमभीष्टफलसिद्धये ॥ ६ ॥
 सर्वारिष्टहरार्थं ग्रहयज्ञं सवाचरेत् ।
 शिवाय विधिककृत्यां वीपदानं करोति यः ॥ ७ ॥
 अल्लण्डे गोघृतेनैव स वै सुष्ठु जयेत्तरः ।

विष्णुमूर्तिं महापुण्यमश्नत्थं श्रीकरं सदा ॥ ८ ॥
 मदक्षिणं नरो भक्त्या कृत्वा मृत्युं जयेन्नरः ।
 सर्वसम्पत्समृद्ध्यर्थं नित्यं कन्याखण्डये ॥ ९ ॥
 अभीष्टफलसिद्ध्यर्थं कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ।
 अभिषेकं शिवे शान्तिं कृत्वा भक्त्या नरोत्तमः ॥ १० ॥
 अकालमृत्युं निज्जित्य दीर्घायुर्जायते नरः ।
 गाणपत्यं पुरुषसूक्तं सौरं मृत्युञ्जयं शुभम् ॥ ११ ॥
 शान्तिजाप्यं रुद्रजाप्यं कृत्वा मृत्युञ्जयो भवेत् ।
 मूढे वा सर्पगण्डे वा कुर्यादेतानि यत्नतः ॥ १२ ॥
 आयुष्टदिकरार्थाय गण्डदोषमशान्तये ।

इति गर्गोक्तगण्डजननशान्तिः ।

अथ त्रिकशान्तिः ।

शान्तिसर्वस्वे—

सुतत्रये सुता चेत्स्यात्तत्रये वा सुतो यदि ।
 माता-पित्रोः कुलस्यापि तदाऽनिष्टं महद्भवेत् ॥ १ ॥
 ज्येष्ठनाशो धने हानिर्दुःखं वा सुमहद्भवेत् ।
 तत्र शान्तिं प्रकुर्वीत विचक्षात्यविवर्जितः ॥ २ ॥
 जातस्यैकादशाहे वा द्वादशाहे शुभे दिने ।
 आचार्यमृत्विजो हृत्वा ग्रहयज्ञपुरःसरम् ॥ ३ ॥
 सह वा ग्रहयज्ञः स्यात्स्वस्य विचक्षानुसारतः ।
 ब्रह्म-विष्णु-महेशोन्मृतिमाः स्मर्यन्तः कृताः ॥ ४ ॥
 पूजयेद्दान्यराशिस्थ - कलशोपरि शक्तितः ।
 प्रश्नमे . कलशे रुद्रं पूजयेद्बुद्धसंख्यया ॥ ५ ॥
 रुद्रसूक्तानि चत्वारि शान्तिसूक्तानि सर्वशः ।

द्विज एको जपेद्विंशत्येकं शुचिः समाहितः ॥ ६ ॥
 आचार्यो जुहुयाच्च स मिदाज्यतिलान्तरम् ।
 अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा विंशतिं तु वा ॥ ७ ॥
 देवताभ्यश्चतुर्वक्त्रादिभ्यो ग्रहपुरःसरम् ।
 ब्रह्मादि-मन्त्रैरिन्द्रस्य यत इन्द्रभजामहे ॥ ८ ॥
 ततः स्विष्टकृत् हुत्वा बलिं पूर्णाहुतिं ततः ।
 अधिपेकं कुटुम्बस्य कृत्वाऽऽचार्यं मपूजयेत् ॥ ९ ॥
 हिरण्यं धेनुरेका च षट्पतिर्जादक्षिणा ततः ।
 प्रतिमा गुरवे देया उपस्कारसमन्विताः ॥ १० ॥
 कांस्यास्य बीक्षणं दत्त्वा शान्तिपाठं तु कारयेत् ।
 ब्राह्मणान् भोजयेच्छकत्या दीनानां च तर्पयेत् ॥ ११ ॥
 एवं शान्तिविधानेन सर्वारिष्टं विलीयते ।

इति श्रिकशान्तिः ।

अथ प्रसववैकृतशान्तिविधिरुच्यते ।

अकालमसवा नार्यः कालातीतमजास्तथा ।
विकृतमसवाश्चैव शुग्ममसवनास्तथा ॥ १ ॥
अनानुया अल्लण्डाश्च अजातन्य जनास्तथा ।
हीनाङ्गा अधिकाङ्गाश्च जायन्ते यदि वा स्त्रियः ॥ २ ॥
पशवः पक्षिणश्चैव तथैव च सरीसृपाः ।
विनाशं तस्य देहस्य कुलस्य च विनिर्दिशेत् ॥ ३ ॥
विर्वासयेत् नृपतिः स्वराष्ट्रास्त्रियश्च पूज्याश्च ततो द्विजेन्द्राः ।
विकित्सनैर्ब्राह्मणतर्पणैश्च ततोऽस्य शान्तिं समुपैति पापम् ॥ ४ ॥

अथ यमलशान्तिविधिः ।

अथ ब्राह्मणं तदाहुयं आदित्यशिरस्य भार्या गौर्वा यमौ जन-
येत्का तत्र प्रायश्चित्तिरिति । सोऽग्नये मरुत्वते त्रयोदशकपालं पुरो-
द्दाशं निर्वपेत्तस्य थात्यानुवाक्ये मरुतो यस्य हि द्यौरेव इ वेण चरमा
अहे वेत्याहुतिं वाऽऽहवनीये जुहुयादग्नये मरुत्वते स्वाहेति सा
तत्र प्रायश्चित्तिरिति ।

कारिका-अथ यस्य वधूर्गो वा जनयेच्चैद्यमौ सतः ।

समरुद्भ्यश्चरुं कुर्यात् पूर्णाद्भुतिमथापि वा ॥ १ ॥ इति

अथ प्रथमदिनादिषु वैधौगृहीतबालकरक्षराम् ।

मदनरत्ने योगसागरे—

मध्यमेऽहनि गृह्णाति वायुर्कं बालिनी प्रह्नी ।

वालिमीस्थाने वाधिनीग्रहोक्तिः नारायणीये पाठः

गन्धिनीति शूणोसरे ।

तथा गृहीतमात्रस्य चेष्टितान्युपलक्षयेत् ।

गाश्रो द्वे गोनिराहारो लालाग्रीवानिवर्तनम् ।

लिम्पेत धातकी-लोध्र-मञ्जिष्ठा-ताल-चन्दनैः ॥ १ ॥

धूपयेन्महिषाक्षेण ततो मुञ्चति सा ग्रही ।

लैपजधूपने बालस्थ नारायणीय बलिदाननुवृत्तौ—

मत्स्य-भास-सुरा-मह्य-गन्धा-ऽष्टक-धूप-दीपकैः ।

अलि पद्यामिति शेषः ।

बलिमन्त्रः प्रयोगसारे—ॐ नमश्चामुहं भगवति विद्युजिज्ञे
हौं २ ह्रीं २ अथ सस्त्वु वृषप्रह ३ हुं । तद्यथा— गच्छन्तु मीतांत्यतः
 स्थाने यक्षो भापयति स्वाहा विद्युजिज्ञे हौं श्रीं हुं इत्युक्तं मुनि
 स्वरहितैः ।

बालप्रहाणां विषयं शस्ता बलिनिवेदनं ।

पुलिङ्ग रज्जुद्वयेऽस्तौ क्षिणाञ्चै वा वैयः ।

बलिस्थानानि प्रयोगसारे—

कदम्बश्च क्रूरश्च विनीतो निम्ब एव च ।

अश्वत्थोदुम्बरश्चैव श्लेष्मान्तकवटौ तथा ॥ १ ॥

भाकुवृक्षाः क्रमेणोक्ताः पूर्वादीशान्तदिग्गताः ।

तेषामेकं समाश्रित्य बलिं दद्याद्यथोदितम् ॥ २ ॥

मतिर्युक्तं मत्स्यदकं मतिवृत्तमथाऽपि वा ।

अथूलम् = तटम् । कञ्चित्सु कुलमित्येष पाठः ।

अत्राशायाम्लुक्तावां भाकुमोक्तावानुसारतः ॥ ३ ॥

यत्र वा रोचते तत्र मातृणां बलिमाह्वेत् ।

कृत्वा नीराजनान्तं बलिमिति विधिवद्बालमाहूय संस्पृश्या-

ऽद्भिस्तत्सर्वमात्रं शिरसि सकुसुमैरञ्जतैर्धूपयित्वा ।

क्षिप्वाऽग्रे देवताया विधिवदुपहितैस्तत्र गीतैः सुमन्त्रैः

कुर्याद्रक्षां समीक्ष्य क्षणमिव विलयं याति दुष्टग्रहादिभिः ॥

नीराजनमन्त्रीदारो नारायणोद्ये—

ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च स्कन्दो वैश्रवणस्तथा ।

रक्षन्तु त्वरितं बालं शुभं शुभं कुमारकम् ॥ १ ॥

कालशुलोचरे—

पलाशा-ऽश्वत्थ-कफिन्ध-विष्ण्वौदुम्बर-पल्लवाः ।

पञ्चभक्ताः स्मृता ह्येते बालानां हितकारकाः ॥ २ ॥

स्थापितं भूषितं बालं तदा मुञ्चति सा ग्रही ।

प्रयोगसारेऽपि—

पलाशोदुम्बरा-ऽश्वत्थ-विष्णव-न्यग्रोध-पल्लवाः ।

कृथितेन कफयेन परिषिञ्चेत्प्रशान्तये ॥

परिषिञ्चेत्—स्नानयेदिति ज्ञेयम् ।

अथ मन्त्रः—ॐ नमस्तुभ्ये इत्यादिर्बलिप्रदाने पूर्वमुक्तः ।

रक्षामन्त्रः प्रयोगसारे—

रक्ष रक्ष महादेव ! नीलग्रीव ! जटाधर !

अद्वैस्तु सहितो रक्ष शुभ्र शुभ्र कुमारकम् ॥ १ ॥

अमुं मन्त्रं भूर्जपत्रे विलिख्य तत्पत्रं भुजे बध्नीयादिति मन्त्रः ।
बालकशिक्षास्पर्शपूर्वकं जपे मन्त्र उक्तः प्रयोगसारे—ॐ सर्वमातर
इमं ग्रहं संहरन्तु दुरोधय २ स्फोडय २ स्वाहा २ यज्ज २ सर शुक्ल
२ आमर्दय २ हिम २ हन । एवं सिद्धिं यज्ञो प्रापयति स्वाहा । अत्र
होमोऽपि प्रयोगसारे—ॐ कृष्णाक्षि भगवति ! सुराणि ! संमु-
पिबते ! शुक्ल २ पद्म २ पद्म सर २ मरुत्त स्वाहा २ ।

कृत्वा चतुष्पथे कुण्डं मन्त्रेणाऽनेन मन्त्रवित् ।

विरात्रं पञ्चरात्रं वा सहस्रं जुहुयादितैः ॥ १ ॥

यान्ति दुष्टग्रहाः शान्तिं बलिना चाऽनुमोदिताः ।

बालरोदनपरिहारार्थं यन्त्रमुक्तं प्रयोगसारे—पङ्कजं मध्ये ह्रीं-
कारस्तस्म्ये शिशोर्नाम विलिख्य पटसु अस्त्रेषु ॐ शुभ्र स्वदेति
मन्त्रस्य पङ्कजराणि विलिख्य तद्वह्निर्नाम द्वितयं विलिख्य तद्वि-
हिरधोमुखैरर्द्धचन्द्रैरावेष्टय पञ्चोपचारैः सम्पूज्य बालहस्ते बध्नी-
यादिति ॥

अथ बालग्रहस्तवः ।

प्रयोगसारे—मणम्य शिरसा शान्तं गणेशाऽनन्तमीश्वरम् ।

बालग्रहस्तवं वक्ष्ये समस्ताऽभ्युदयपदम् ॥ १ ॥

तपसा यशसा दोष्ट्या वपुषा विक्रमेण च ।

निदिष्टो यः सदा स्कन्दः स नो देवः प्रसीदतु ॥ २ ॥

रक्तमान्धास्वरधरो रक्तगन्धानुलेपनः ।

रक्तादित्योज्ज्वलः शान्तिः स नो देवः प्रसीदतु ॥ ३ ॥

यो नन्दनः पशुपतेर्मातृणां पावकस्य च ।

गङ्गोमाकृतिकानां च स नो देवः प्रसीदतु ॥ ४ ॥

देवसेनापरिवृतो देवसेनाऽर्चितः सदा ।
 देवसेनापतिः श्रीमान् स नो देवः प्रसीदतु ॥ ५ ॥
 शक्तिः शक्तिधरापूरः कुमारः शिखिवाहनः ।
 सुरारिहा महासेनः स नो देवः प्रसीदतु ॥ ६ ॥
 प्रकृत्या सुन्दरो दान्तो देवैरवयोदयान्वितः ।
 नानाविनोदसम्पन्नः स नो देवः प्रसीदतु ॥ ७ ॥
 प्रबोधा सुप्रबोधा च बोधना, सुप्रबोधना ।
 प्रबुद्धा च प्रबोधा च सुमीता सुप्रनास्तथा ॥ ८ ॥
 मनोन्मनीति विख्याता योगिन्यः पान्तु बालकम् ।
 सुप्रता रुचिमणी चैव मन्दवेगा विभीषणा ॥ ९ ॥
 विद्युज्जिह्वा महानासा शतानन्दा तथाऽपरा ।
 बालदा ममदा चेति योगिन्यः पान्तु बालकम् ॥ १० ॥
 हरिणी चाऽथ चाराही वानरो क्रोधदुको तथा ।
 कुबेरो कोटराक्षी च कुम्भकर्णा च चण्डिनी ॥ ११ ॥
 बलादिकारिणी चेति योगिन्यः पान्तु बालकम् ।
 शुद्धा विशुद्धा श्रद्धा च योगासिद्धा पितम्बदा ॥ १२ ॥
 शुभगा शुभदा गौरी बलाविकरिणीति च ।
 नानाविज्ञानविख्याता योगिन्यः पान्तु बालकम् ॥ १३ ॥
 लम्बा मलम्बा च तथा लम्बकर्णा च लम्बिका ।
 ज्वालाकराली कालिन्दी कालिकेति यथेदिताः ॥ १४ ॥
 स्वच्छन्दाऽऽचारसम्पन्ना योगिन्यः पान्तु बालकम् ।
 मणीता सुमणीता च यालिनी विश्वमालिनी ॥ १५ ॥
 विमला कमला माली कोला रौद्री च विरवदा ।
 विचरन्त्यो यथा कर्म योगिन्यः पान्तु बालकम् ॥ १६ ॥
 वायुवेगा महावेगा सुवेगा वेगवाहिनी ।

शशिनी हंसिनी हृष्टिः पुष्टिः पौष्टिकसिद्धिदो ॥१७॥
 दिव्याजुभावाबाहिन्यो योगिन्यः पान्तु बालकम् ।
 भ्रमिनी भामिनी निस्था निर्भिन्ना सुभगा गृहा ॥१८॥
 क्लृप्तिनी द्राविणी वरमा योगिन्यः पान्तु बालकम् ।
 रुद्रशक्तिविनिष्क्रान्तमेकाशीति-क्रमोदितम् ॥१९॥
 योगिनीष्टन्दमेतद्धि सिद्धविद्याधराऽर्चितम् ।
 स्कन्दग्रहाभिदैवं तद्बालकं पातु सर्वदा ॥२०॥
 शङ्कुनी रेवती देवी शिल्पा च मुखमण्डिका ।
 प्रलम्बा पृतनारुया च कटपूतनिका पुनः ॥२१॥
 विजया मेःमुखी धूम्रा मुण्डमाला तथाऽपरा ।
 अघोलम्बा च पद्मा च कुमुदाऽप्यथ चाऽम्बिका ॥२२॥
 भानिनी चैव काली च देवी प्रेतमुखी तथा ।
 ऐन्द्री मार्जारिका भूयः कुरुणी च शुभाकृशा ॥२३॥
 कालरात्रिश्च माया च छेहिता पिल्लिपिञ्जिका ।
 भीतारणी चक्रवादा भीषणा दुर्ज्जवापरा ॥ २४ ॥
 तापनी कटकोली च मुक्तकेशी महाबला ।
 अहङ्कारी जया तद्दजमेषा त्रिदण्डिका ॥२५॥
 रोदनो मुकुटाभिख्या ललाटा पिङ्गला तथा ।
 शीतला बालिनी चैव तापसी पापराचसी ॥२६॥
 मानसा धनदा देवी धलानावर्तिनी तथा ।
 धमुना ज्ञातवेदा च भानिनी कलहंसिनी ॥२७॥
 बालिका देवदूती च वायसी यज्ञिणी तथा ।
 स्वच्छन्दा पालिका चैव वासिनी चाम्बिकेति च ॥२८॥
 पश्चाशचु कुलोत्पन्नाश्चतुष्पष्टि समीरिताः ।
 योगिन्यो नित्यसन्तुष्टाः स्कन्दाऽस्मरदेवताः ॥२९॥

नानारक्षाधिकारस्या बालकं पान्तु सर्वदा ।
 महालक्ष्मीर्महातृणा महासेना महाबला ॥३०॥
 महाकम्पा महाभीमा महातेजा महोत्सवा ।
 महासेना महाचण्डा मोहिनी वीरनायका ॥३१॥
 एकवीरा विशालाक्षी मुकेशी सुमनास्तथा ।
 मुकेशिनी च सन्तुष्टा दण्डिनो च विलम्बिनी ॥३२॥
 भामिनी चाप्य सौवर्णी सिंहवक्त्रा कटङ्किनी ।
 भ्रमरा चञ्चला चम्पा सिद्धिदा च तथाऽपरा ॥३३॥
 शातोदरी वृतिः स्वाहा स्वधारुया च सनातनी ।
 शम्बरा च तथा देवी नीलग्रीवा तथाऽम्बिका ॥३४॥
 वितला गन्धिनी वामा क्रीडन्ती चैव बाहिनी ।
 कर्षिणी मालती फुन्ला कालकर्णी च चण्डिका ॥३५॥
 चित्रानना गुहा चेति पार्वती सङ्गतिर्गता ।
 पञ्चाशन्नवसम्पन्ना शकुनी दैवतमिया ॥३६॥
 योगिन्यः कामरूपिन्यो बालकं पान्तु सर्वदा ।
 विश्वन्तपा प्रभावज्ञा सर्वज्ञा सर्वगा गुहा ॥३७॥
 दुर्गा सरस्वती ज्येष्ठा श्रेष्ठा पद्मा पराऽपरा ।
 प्रमदा रोहिणी शीता प्रहो महादिनी विष्ठा ॥३८॥
 विभूतिविततिः प्रीतिः प्रकृतिप्रमत्तिर्यथा ।
 एता भगवता सृष्टा योगिन्यो योगसिद्धिदाः ॥३९॥
 पञ्चविंशतिराख्याता रेवती शक्तिगोचरा ।
 जगदाप्पायनकरा बालकं पान्तु सर्वदा ॥४०॥
 नन्दश्चैवोपनन्दश्च गोमतिः सुमतिस्तथा ।
 विश्वजिहो महाकालः करालस्तिमिकोचनः ॥४१॥
 तेजहोदा विरूपाक्षो गोमुखो वदवामुखः ।

कालाननाः कसलश्च शकुकर्णो विभीषणः ॥४२॥
 एते शकुम्भोत्पन्ना वीराः षोडश राक्षसाः ।
 पूतना देवतां हृष्टा बालकं पान्तु सर्वदा ॥४३॥
 चम्रिणी शक्तिनी चाढ्या दयिदनी खड्गिनी तथा ।
 पाशिनी ध्वजिनी देवी गदिनी शूलिनी परा ॥४४॥
 ध्विनी चक्रिणी चेति सर्वाकारा भयप्रदाः ।
 एता दिङ्निर्मिता देव्यो योगिन्यो देवकीक्षिताः ॥४५॥
 अधिभूतप्रधाना या पायात्सा शान्तपूतना ।
 प्रसन्ना मातरः सर्वा बालकं पान्तु सर्वदा ॥४६॥
 अथको जलको भूमा उग्रः स्कन्दश्च कीर्तितः ।
 वीरेशः पितृभिः सृष्टा नैजमेवाधिदेवताः ॥४७॥
 पञ्चशक्तिप्रधानास्ते बालकं पान्तु सर्वदा ।
 आदित्या वसवो ह्यः पितरो मरुतस्तथा ॥४८॥
 इन्द्रो मनवः काला ग्रहयोगाः सनातनाः ।
 सिद्धाः साध्याश्च गन्धर्वा देव्यश्चाऽप्सरसां वराः ॥४९॥
 विद्याधरा महादैत्या बालकं पान्तु सर्वदा ।
 सहजा योगजा चैव वीरजा यम्भजा तथा ॥५०॥
 योगिन्यो योगवन्तिता नामाविभक्तोचराः ।
 भवानी नाम सन्तुष्टा बालकं पान्तु सर्वदा ॥५१॥
 शूलोके च ध्रुवलोके खलोके याश्च मातरः ।
 अधश्चोर्ध्वं च तिर्यक् च क्रीडन्त्योऽनन्तमूर्त्तयः ॥५२॥
 मसकप्रेमसम्पन्ना दिव्यैश्वर्यसमन्विताः ।
 स्वच्छन्दपदसम्भूतैर्भैरवैः परिवारिताः ॥५३॥
 एकान्तु बालकं भीताः शान्तिर्मयानु चेतसा ।
 दिव्यं स्तोत्रमिदं पुण्यं बालरक्षाधिकारकम् ॥५४॥

जपेत्सन्तानरक्षार्थं बालद्रोहोपशान्तिदम् ॥

इति बालस्तवः ।

इदं च स्तवान्तं कृत्यमाद्यमासवर्षयोर्द्वितीयादि दिन-मास-
वर्षेष्वपि कार्यं विशेषस्तूज्यते—

कुमारतन्त्रे-प्रथमे दिवसे मासे वर्षे वा योगिनी तदा ।

अथवा नन्दिनी नाम्ना पूतनाऽऽक्रमते शिशुम् ॥ १ ॥

तद्गृहीतस्य बालस्य उवरः स्यात्प्रथमं ततः ।

गात्रशोषश्च वैवर्ण्यं नाऽऽहारेच्छा भृशं भवेत् ॥ २ ॥

दर्शि-सूक्ष्मा च कम्पश्च हीनउवरयुतस्तथा ।

विधानं तत्र वक्ष्यामि येन मुञ्चति पूतना ॥ ३ ॥

नदी सृष्टिकया कुर्याच्छोभनां पुत्रिकां ततः ।

शुक्रौदनं शुक्रमन्थस्तथा शुक्राऽनुकेपनम् ॥ ४ ॥

शुक्रपुष्पाणि वै पञ्च ध्वजाः पञ्च मदोपिकाः ।

स्वस्तिकाः पञ्चपूर्वाङ्गे पूर्वस्यां दिशि संयतः ॥ ५ ॥

बलिं दद्यादयो श्वेतसर्षपोशीरमेव वा ।

शिवनिर्माण्य-मार्जार-तृकेशास्त्रिम्बपत्रकम् ॥ ६ ॥

गन्धं घृतं चेत्येतेन धूपयेच्चैव बालकम् ।

एवं दिनत्रयं कृत्वा चतुर्थे शान्तिवारिणा ॥ ७ ॥

स्नापयेद्बालकं पश्चाद्भोजयेच्चापि भिक्षुकम् ।

सौरेण भोजयेदेव सुस्थो भवति बालकः ॥ ८ ॥

शान्तिवारिणेति शत्रु इन्द्राग्नी शत्रो बात इत्यादिकैः स्व-स्व-
शाखापद्धितैर्नैत्रैरभिनिवृत्तं वारि शान्तिवारि । अथवा वक्ष्यमाण-
मन्त्रेण शतकुलस्योऽभिनिवृत्तं वारि शान्तिवारि ॥ १ ॥

* द्वितीयदिवसे मासे हायने वा मुनन्दनम् ।

शुद्धाग्निं पूतना पार्श्वं योगिनी स्वस्वनाऽपि वा ॥ १ ॥

ततोऽभवेज्ज्वरः पूर्वं संकुचो हस्त-पादयोः ।

दन्तान्मखादत्यनिशं निमीलयति चक्षुषो ॥ ३ ॥

आहारं च न गृह्णाति दिवारात्रं च रोदिति ।

अक्षिरोर्गच्छदनं च भवेद्भीतिः पुनः पुनः ॥ ३ ॥

कुशत्वं च मजायेत इत्येतच्छिशुलक्षणम् ।

तण्डुलप्रस्थपिष्टेन विनिर्मायाऽथ पुत्रिकाम् ॥ ४ ॥

प्रयोदशध्वजा दोषाः स्वस्तिकाय बलोदना ।

प्रस्थप्रमाणपिष्टेन सिद्धाणूपाथ मत्स्यकाः ॥ ५ ॥

मांसं चेत्येतदक्षिलं पश्चिमायां दिशि क्षिपेत् ।

पश्चिमायां च सन्ध्यायामेतद्द्व्याह्नयम् ॥ ६ ॥

धूपशान्ति-स्नान-ब्राह्मणभोजनानि च पूर्ववत् ॥ २ ॥

तृतीये दिवसे मासे वर्षे वा पूतनाऽभिधा ।

गृहीयाद्योगिनी बालं ततः पूर्वं ज्वरो भवेत् ॥ १ ॥

प्रस्थप्रमाणपिष्टेन पुत्रिकां कारयेत्ततः ।

रक्तादनं ध्वजो रक्तः स्वस्तिको रक्त एव च ॥ २ ॥

रक्तपुष्पं रक्तगन्धस्तथा रक्ताऽस्तुलेपनम् ।

पश्चिमायां च सन्ध्यायामुदीच्यां निक्षिपेद्वक्षिम् ॥ ३ ॥

धूपशान्ति-स्नान-ब्राह्मणभोजनानि च पूर्ववत् ॥ ३ ॥

चतुर्थेऽहनि मासे तु वर्षे गृह्णाति बालकम् ।

तुषमण्डनिकां नाम पूतनां चाऽथ योगिनी ॥ १ ॥

भीषणारूपा ततस्तस्य जायते प्रथमं ज्वरः ।

गात्रभङ्गो स्थितिर्मूर्द्धो वैवर्ण्यं चाऽक्षिमीलनम् ॥ २ ॥

वैकल्पं श्यामता श्वासः कासो रुचिरितिक्षितम् ।

त्रिलपिष्टमयैः कृत्वा पुत्रिकां विष्वक्कण्टकैः ॥ ३ ॥

अष्टाङ्गं रचयेत्पुष्प-पुक्तं शुक्रध्वजोऽर्जुनः ।

स्वस्तिकोऽर्द्धप्रस्थसिद्धं भक्तं तावदपूपकाः ॥ ४ ॥

त्रिसन्ध्यं पश्चिमाऽऽश्यायां बलिं दद्यात्पयस्ततः ।
 ताव्रवृषका इति अर्द्धप्रस्थपरमितेनाऽन्तेन कृता इत्यर्थः ।
 गोमृक्षं सर्पनिर्मोकं लघुनं निम्बपत्रकम् ॥ ५ ॥
 मनुष्यकेश-मार्जार-लोमान्याज-घृतं तथा ।
 एतैश्च धूपयेदेकनिशि सन्ध्यात्रयेऽपि च ॥ ६ ॥
 एकनिशि एकस्मिन्नेव दिने बलिरित्यर्थः ।
 शान्तिस्नानमन्त्रब्राह्मणभोजनानि च पूर्ववत् ॥ ४ ॥
 पञ्चमे दिवसे मासे वर्षे वा पूतना शिशुम् ।
 विदालिकाख्या गृहीयात्प्रथमं जायते ज्वरः ॥ १ ॥
 हिक्का श्वासश्च शूलं च गात्रभङ्गो रुचिस्तथा ।
 तण्डुलमस्थपिष्टेन निर्मायाऽथोरुपुत्रिकाम् ॥ २ ॥
 शुक्रोदनं ध्वजाः पञ्च स्वस्तिकाः पञ्च चोऽङ्गवलाः ।
 पञ्च दोषास्तुक्रानि कुसुमानि च चन्दनम् ॥ ३ ॥
 अपराह्णे वृचमूले पश्चिमायां दिशि क्षिपेत् ।
 धूपस्तु गोमृक्षं लघुनमित्यादिकः ।
 शान्तिस्नानमन्त्रब्राह्मणभोजनानि ॥ ५ ॥
 षष्ठेऽहनि तथा मासे हायने चापि बालकम् ।
 पूतना शकुनीनाम गृहीयात्तदनन्तरम् ॥ १ ॥
 ज्वर उद्वेजनं गात्रे शोषः श्वासोऽरुचिस्तथा ।
 काशश्च हस्त-पादा-ऽन्निसङ्कोचश्चेति लक्षणम् ॥ २ ॥
 तण्डुलमस्थपिष्टेन विनिर्मायाऽथ पुत्रिकाम् ।
 कुष्णोदनं ध्वजाः पञ्च कुष्णाः स्वस्तिकपञ्चकम् ॥ ३ ॥
 कुष्णमेवाऽथ मत्स्याश्च पायसं दुग्धमेव च ।
 मांसं चाऽपूपकास्त्वर्दमस्थपिष्टविनिर्मिताः ॥ ४ ॥
 अपराह्णे पश्चिमायां निक्षिपेद्वलिपुत्रिकाम् ।
 पुत्रिकां पूर्ववत्कृत्वा प्रललां शूलपाचितम् ॥ ५ ॥

मत्स्याः पर्पटिकारश्चैव रक्तं च प्रस्थसन्निभम् ।

उदीच्यां पूर्वसन्ध्यायां बलिर्देयः प्रशान्तये ॥ ६ ॥

अत्र बलिदानयोर्विकल्पः । तयोरेव कालयोर्बालकस्य धूपो देयः
गोभृङ्गलघुनमित्यादिकः । तथा शान्तिस्नानं आहाराभोजनं च ॥ ७ ॥
बलिदानपूजायां मन्त्रस्तु—ॐ फट् स्वाहा ।

सप्तमे दिवसे मासे वर्षे वा शुष्करेवती ।

शृङ्गाति पूतना बालं ततः स्यात्प्रथमं ज्वरः ॥ १ ॥

गात्रभक्षोऽयं विद्वेष आहारे कम्परोदने ।

इत्येतन्लक्षणं तत्र बलिर्देयः प्रशान्तये ॥ २ ॥

प्रस्थसन्निभतपिष्टेन सम्पक् कृत्वाऽयं पुत्रिकाम् ।

सप्त ध्वजाः सप्त दीपाः स्वस्तिकाः सप्त वै तथा ॥ ३ ॥

पुष्पाणि मत्स्य-मांसं च भक्तं चेत्युदगाहरेद् ।

धूपस्तु गोभृङ्गलघुनमित्यादिकः । शान्तिकानं आहाराभोजनम् ।
मन्त्रस्तु—ॐ ह्रीं फट् स्वाहा ।

आष्टमे दिवसे मासे वर्षे चाऽऽक्रमते शिशुम् ।

बिहालिका नामधेया पूतनाऽस्य ततो ज्वरः ॥ १ ॥

गात्रभेदोऽत्र रुदितं रोदनं नेत्रमीलनम् ।

भिद्वाशोषः शिरस्फोद आहारद्वेष एव च ॥ २ ॥

अक्षिरोगो भवेदेतदिक्रितं तद्ग्रहाच्छिरोः ।

तण्डुलप्रस्थपिष्टेन पुत्तलां कारयेत्ततः ॥ ३ ॥

पायसं मधु-सर्पिथं क्षीर-लाजार्चं शङ्कुलो ।

शुशुलुं मेघमांसं च तथा पर्पटिका अपि ॥ ४ ॥

ध्वजा दीपार्चं चत्वारो गन्धा नानाविधा अपि ।

मुपनांसि च रक्तानीत्येषं मन्त्रोदितो बलिः ॥ ५ ॥

अमुं समाहरेत्पूर्वं सन्ध्यायां दक्षिणादिभिः ।

कृष्णाऽऽभ्यां वक्ष्यमाण-मन्त्रेणाऽनेन सुपतः ॥ ६ ॥

ॐ नमो नाशयणाय त्रैलोक्यविद्भवाय । ॐ ह्रीं फट् स्वाहा ।
अनेनैव च मन्त्रेण पूजादिवलिहरणान्तं कर्म कुर्यात् । धूपस्तु गोष्टक-
लशुनमित्यादिकः । शान्तिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च । अथ कृष्णाष्टम्यां
बलिहरणमिति न नियमार्थम् । किन्तु कति सम्भवे प्राशस्त्यार्थम् ।
अन्यथा तत्प्रतीक्षायां शिशुभिर्नाशापत्तेः ॥ ८ ॥

नवमे दिवसे मासे हायने वाऽपि बालकम् ।
गृह्णाति मदना नाम्नी पूतना तदनन्तरम् ॥ १ ॥
ज्वररक्षर्दित्रेणाऽऽभ्रानं कास-श्वासश्च तृणता ।
गात्रभङ्गश्च शूलं च चिह्नान्येतानि बालके ॥ २ ॥
प्रस्थमात्रेण पिष्टेन विनिर्माय च पुत्रिकाम् ।
ओदनं मत्स्य-मांसं च पर्पटीं वेष्टुमूलिकाम् ॥ ३ ॥
नित्तिपेत्पूर्वसन्ध्यायामुत्तरस्यां बलिं दिशि ।

अथ मन्त्रः—ॐ नमो भगवते वासुदेवाय कृष्णमण्डले बलिमा-
दाय हर हुं फट् स्वाहा । धूपस्तु गोष्टकलशुनमित्यादिकः । शान्ति-
स्नानं ब्राह्मणभोजनं च ॥ ९ ॥

दशमे दिवसे मासे हायने वाऽपि बालकम् ।
पूतना रेवती नाम्ना गृहीयाद्बालकं ततः ॥ १ ॥
ज्वरः क्षर्दिः कास-श्वासौ शूलं चेत्येतदीरितम् ।
यत्र द्वेषश्च तत्राऽयं बलिर्देयो विश्वक्षयैः ॥ २ ॥
प्रस्थप्रमाणपिष्टेन पुत्रिकां तत्र प्रकल्पयेत् ।
अष्टाङ्गं लेखयेत्तत्र दिग्बहुत्तस्य कण्टकैः ॥ ३ ॥
शुडादनं च सर्पिश्च ध्वजानां पञ्चविंशतिः ।
स्वस्तिकानां प्रदीपानां पञ्चविंशतिरेव च ॥ ४ ॥
चत्वारि रक्तपुष्पाणि घेतहस्त्रिणदिग्गतः ।
सन्ध्यात्रये बह्यमाण-मन्त्रेणाऽग्नेन नित्तिपेत् ॥ ५ ॥

अथ मन्त्रः—ॐ नमो भगवते वासुदेवाय हन ५ हुं फट् स्वाहा ।
धूपो गोष्टकलशुनमित्यादिकः । शान्तिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च ॥ १० ॥

एकादशदिने मासे हायने पूतनाऽर्चिका ।

गृह्णाति बालकं पञ्चाज्ज्वरस्तस्य प्रजायते ॥ १ ॥

अश्वद्वेषो मुखे शोषो गात्रभङ्गश्च रोदनम् ।

ऊर्ध्वदृष्टिरपीत्येतल्लक्षणं तद्गृह्णाच्छिशोः ॥ २ ॥

पुत्रिका माषपिष्टेन रक्षित्वा शुक्रमोदनम् ।

गुष्पाण्यपि च शुक्रानि ध्वजानां पञ्चविंशतिः ॥ ३ ॥

स्वस्तिकानां मदीपानां पञ्चविंशतिरेव च ।

एतत्सर्वं यमाशयां सन्ध्यायां प्रातराहरेत् ॥ ४ ॥

अथ मन्त्रः—ॐ नमो भगवते ताराय अम्बुहास-अम्बुहस्ताय
ज्वल कुण्डप्रदाय ॐ फट् स्वाहा । धूपस्तु-गोमूत्रलघुनमित्यादिकः ।
शान्तिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च । प्रथमदिवस-मास-वर्षगृहीतपूतनाह-
रोक्तं द्रष्टव्यम् ॥ ११ ॥

द्वादशे दिवसे मासे वर्षे या पूतना शिशुम् ।

अद्भुतारूपां प्रगृह्णाति एवरः स्यात्प्रथमं ततः ॥ १ ॥

रोदनं सर्वदा दन्त-खादनं रक्तनेत्रता ।

रोमाञ्चस्ताप इत्येतदखिलं तस्य लक्षणम् ॥ २ ॥

तण्डुलप्रस्थपिष्टेन कृत्वा तन्नाम पुत्रिकाम् ।

त्रयोदश स्वस्तिकारश्च ध्वजा दीपास्तयोदश ॥ ३ ॥

अपूषा मत्स्य-मांसं च तथा पर्पटिका अपि ।

एतत्सर्वं दक्षिणस्यां दिशि मन्त्रेण निक्षिपेत् ॥ ४ ॥

मन्त्रस्तु—ॐ नमो नारायणाय उवल वज्रहस्ताय हर हर शोषय
२ मर्दय २ पातय हन हन कुण्डलत्वानां हुँ फट् स्वाहा । गोमूत्र-
मित्यादिको धूपः । शान्तिस्नानं ब्राह्मणभोजनं च ॥ १५ ॥

अथ बौधायनोक्ता ज्वराद्युत्पत्तौ शान्तयः ।

। अतिपरि कष्टं लब्धेष्टो वा दिनान्यष्टादश । अग्निदेवता-अश्विर-
स्मीदि पूगामन्त्रः । द्विमीप्रतिभा । घृत-धूपो-घृत-दीपश्च । यथा-

सम्भवं नैवेद्यं घृतं होमद्रव्यं शान्तिर्भवति । अत्र सर्वत्र प्रथमं तत्त-
त्तियिदेवतामन्त्रजपः । सहस्रादि-सङ्ख्याकः पश्चात्पूजा-होमदानादि-
होमसंख्या वाऽष्टोत्तरशतादिभिर्याधितारतम्येन कल्प्या । सहस्रं
सूत्युनिर्हसः ॥ १ ॥ द्वितीयायां दिनानि षोडश भस्मा देवता भस्म-
ज्जपानमिति जप-पूजा-होममन्त्रः । अगुरुधूपः घृतदीपः स्वयं
शर्करानैवेद्यं तिल-यवाऽऽज्यानि होमद्रव्यं प्रतिमा च हैमी ॥ २ ॥
तृतीयायां दिनानि नवपार्थवादेवता गौरोर्मिमायेति मन्त्रः । पुष्पाभिः
पूजा कुङ्कुम-धूपः । गुग्गुलुर्वा धूपो घृतदीपः । द्वादशा-श्लोऽऽज्यं
नैवेद्यम् । पायसं मधुराक्तं दुर्वाश्च होमद्रव्यं प्रतिमा हैमी ॥ ३ ॥
चतुर्थ्यां दिनानि षोडशगणपतिदेवता गणानाम्भवेति पूजा होमादि-
मन्त्रः । हैमीप्रतिमा कुङ्कुमं रक्तचन्दनं गन्धः करवीरादीनि
पुष्पाणि अगुरुधूपो घृतदीपो लड्डुका इलुक्खटानि नैवेद्यं नारिके-
र-शकलानि कदलीफलानि च होमद्रव्यम् ॥ ४ ॥ पञ्चम्यां दिनान्येक-
मिद्यतिर्नागः देवताः हैमीप्रतिमा नमोऽस्तु सर्वेभ्य इति मन्त्रः ।
चन्दनं गन्धः सुरभिपुष्पाणि घृत-धूपः पयो नैवेद्यं तिल-यवाऽऽज्य-
पायस-शर्करा-मधुनि यथायोगं होमद्रव्यम् ॥ ५ ॥ षष्ठ्यां दिनानि
द्वादश स्कन्दो देवता द्रव्यश्च स्कन्दोऽत पूजामन्त्रः । पीतं चन्दनं
रक्तं वा गन्धः रक्तानि पुष्पाणि जातीपुष्पाणि वा । जटामांसी धूपः ।
लड्डुकादिनैवेद्यं फलानि वा तिल-यवाऽऽज्यं होमद्रव्यं हैमीप्रतिमा
शान्तिर्भवति ॥ ६ ॥ सप्तम्यां दिनान्यष्टौ दिनान्यो देवता । आस-
त्येन आकृष्येनेति वा मन्त्रः । हैमी ताम्रजा वा प्रतिमा कुङ्कुमं
गन्धः करवीरादीनि पुष्पाणि गुग्गुलो धूपः शर्कराघृतसंयुतं पायसं
नानाफलानि च नैवेद्यमर्कसमिधः पायसं होमद्रव्यम् ॥ ७ ॥

अष्टम्यां दिनानि त्रयोदश ईश्वरो देवता तमीशानमिति पूजा-
मन्त्रः । धज्जती प्रतिमा कर्पूरमिश्रितं चन्दनं गन्धः विश्वदलानि
अर्कपुष्पाणि नार्क्षोत्पलानि च पुष्पाणि । जटामांसी धूपः पायसं
नानामन्त्राश्च नैवेद्यं मधुराकास्तिला होमद्रव्यं साक्ष्यशान्तिर्भवति ॥ ८ ॥
नवम्यां दिनान्यद्वादश भगवती दुर्गादेवता जातवेदस इति पूजा-
मन्त्रः । हैमीप्रतिमा रक्तं चन्दनं गन्धः कुङ्कुमादिकं वा । जपा-
कुसुमादिकं पुष्पं गुग्गुलुधूपः घृतपक्वं नैवेद्यं त्रिमधुराक्तं पायसं
होमद्रव्यं देव्यं दधिमकपानदानं तज्जकाय वा ॥ ९ ॥ दशम्यां दिनानि

पञ्चविंशतिः यमो देवता हैमी सौही वा प्रतिमा यमाय त्वेति पूजा-
मन्त्रः । चन्दनं मृगमदश्च गन्धः मधुसर्ज्जरसश्च धूपः तिलतैलदीपः ।
विल्वपत्राणि कृष्णतिलाश्च पूजाद्रव्यं कशरात्रं नैवेद्यं घृतं मधु-तिल-
मुद्रया होमद्रव्यम् ॥ १० ॥ एकादश्यां दिनानि सप्त विश्वेदेवा देवता
विश्वे देवास्त इति मन्त्रः हैमी प्रतिमा श्वेतचन्दनगन्धः कृष्णाऽगुरु-
धूपः घृतदीपः तुलसीपत्राणि पूजायां यवमोदकं नैवेद्यं तिल-यव-म-
ध्वाज्यं होमद्रव्यम् ॥ ११ ॥ द्वादश्यां दिनानि दश रुद्रो देवता या ते
रुद्रेति मन्त्रः । हैमीप्रतिमा चन्दनं ओन्नखदं अगुरुधूपो घृतदीपः पा-
यसं नैवेद्यं चम्पकं पुष्पं कमलं वा । पूजायां तिल-यवा-ऽऽज्य-म्रीहि-
मधूनि होमद्रव्यं शान्तिर्भवति ॥ १२ ॥ त्रयोदश्यां दिनान्यष्टौ शशी
देवता रौक्मी राजती वा मूर्तिः आप्यायस्वेति मन्त्रः । पूजादौ
श्वेतचन्दनं गन्धः चन्दनधूपः घृतदीपः । दधि-शर्करा-नैवेद्यं तिल-
यवास्त्रिमध्वका होमद्रव्यं शान्तिर्भवति ॥ १३ ॥ चतुर्दश्यां दिनानि
द्वाविंशतिः शम्भुर्वेवता शम्भवायेति मन्त्रः । रौक्मी राजती वा मूर्तिः
श्वेतचन्दनं गन्धः, शर्करा-पुष्पं विल्वपत्राणि वा अगुरुधूपः पायसं
नैवेद्यं त्रिमध्वकास्तिला होमद्रव्यम् ॥ १४ ॥

अमायां दिनान्यष्टादश शचीदेवता होता यक्षदिति मन्त्रः ।
हैमी प्रतिमा कुङ्कुमादि गन्धः नानासुगन्धपुष्पाणि कृष्णाऽगुरुधूपः
फेणिका-पुरिकादिनैवेद्यं शर्कराघृतपायसं होमद्रव्यम् ॥ १५ ॥

पूर्णिमायां दिनानि षोडश चन्द्रो देवता वसन्तकं पूजार्थमन्यत्सर्वं
त्रयोदशीशान्तावुक्तं ब्राह्मम् ॥ १६ ॥ इति षोडशान्तिः ।

अथाऽऽश्वलायनोक्ता वारशान्तिः ।

आदित्यवारस्य रुद्रो देवता या ते रुद्रेति मन्त्रः हैमी राजती
वा मूर्तिः चन्दनं गन्धः अगुरुधूपः घृतदीपः पायसं नैवेद्यं होम-
द्रव्यं च ॥ १ ॥

सोमवारस्य पार्वतीदेवता गौरीर्ममायेति मन्त्रः हैमी राजती
वा मूर्तिः कुङ्कुमगन्धः सुगन्धिपुष्पम् । अगुरुधूपः । घृतदीपः ।
नानाभक्ष्याणि नैवेद्यं तिलयवा होमद्रव्यं देवभक्तसन्तर्पणं च ॥ २ ॥

मौमस्थ वक्रादो देवताऽन्यत्सर्वं बहीशान्तिवत् ॥ ३ ॥

बुधवारस्य विष्णुदेवता विष्णो रराटमस्तीति मन्त्रः । हैमं स्वरूपं
पीतशम्भुनं पीतपुष्पाणि कमलानि च अगुरुधूपो घृतदीपः यव-
सङ्कुका नैवेद्यं तिल-यवाऽऽज्यहोमः ॥ ४ ॥

गुरुवासरस्य ब्रह्मादेवता ब्रह्म जज्ञानमिति मन्त्रः । हैमी प्रतिमा
कुङ्कुमगन्धः पर्णपुष्पं गुग्गुलुधूपः शर्कराऽऽज्यं नैवेद्यं तिल-यव-
घाना घृतं होमद्रव्यम् ॥ ५ ॥

शुक्रवासस्य इन्द्रो देवता वातारमिन्द्रमिति मन्त्रः हैमी राजती
वा मूर्तिः चन्दनं गन्धः चम्पकं पुष्पं अगुरुधूपः घृतपक्वं नैवेद्यं
तिल-यवाऽऽज्यं मधुनि होमद्रव्यम् ॥ ६ ॥

शनिवारस्य यमो देवता यमेन दत्तमिति मन्त्रः हैमी लौदी, वा
मूर्तिः । ताम्रजेति केचित् । चन्दनगन्धः पुष्पं कृष्णं मधु धूपः तिल-
तैलदीपः । मधु-मत्स्याश्च नैवेद्यं तिला मधु च होमद्रव्यं शान्ति-
र्भवति ॥ ७ ॥ इति वारशान्तयः ।

अथ नक्षत्रशान्तयः ।

वृद्धवशिष्ठः—रोगशान्तिं प्रवक्ष्यामि रोगार्त्तानां शरीरिणाम् ।

बलिपूजाहोमैश्च जपब्राह्मणभोजनैः ॥ १ ॥

यस्मिन् विषये यदा नृणां रोगः सञ्जायते तदा ।

तद्दिष्यपूजा कर्त्तव्या तत्तदीश्वरतुष्टये ॥ २ ॥

सुवर्णेन ममाणेन तदर्द्धाऽर्द्धेन वा पुनः ।

विष्णवेशप्रतिमा कल्प्या यथाविज्ञानसारतः ॥ ३ ॥

ईशान्यामथवा मातृयागुदीर्या दिशि संलिखेत् ।

तदनुलोपर्यष्टदलं पर्णं गोमयमण्डले ॥ ४ ॥

पञ्चामृतैः सलेपैश्च तरान्मन्त्रैः पृथक् पृथक् ।

स्नाप्य कन्धोक्तमन्त्रेण प्रतिमां स्थापयेत्पुनः ॥ ५ ॥

कर्णिकार्या मुसंस्थाप्य ध्यात्वा देवं समर्चयेत् ।

तदर्णवस्रगन्धार्यै रक्तधूपोपहारकैः ॥ ६ ॥

आरक्तवर्णं कुम्भं च पञ्चत्वक् परितवैर्पुतम् ।

शुद्धवस्त्र-स्वर्णरत्न-सर्वोषधि-समन्वितम् ॥ ७ ॥
 मृत्पत्रं मन्त्र-सद्गुण फल-क्षौद्र-कुशान्वितम् ।
 देवस्य पूर्वतः स्थाप्यं जलपत्रैः समर्चयेत् ॥ ८ ॥
 प्रतीच्यां स्थण्डिले वह्निं विधिवत्स्थापयेत्ततः ।
 मुखान्ते जुहुयादुक्त-द्रव्येणाऽष्टसहस्रकम् ॥ ९ ॥
 तिलहोमं व्याहृतिभिरष्टोत्तरसहस्रकम् ।
 पूर्णाहुतिं च जुहुयात्सम्यक्-जपादिपूर्वकम् ॥ १० ॥
 ततः शुद्धोपविष्टस्य रोगिणः प्राञ्जल्यस्य च ।
 मन्त्रपूतैः कुम्भजलैरभिलक्ष्यैर्वारिमन्त्रकैः ॥ ११ ॥
 मार्जनं कारयेत्तस्य सम्यक् सङ्कुम्भपूर्वकम् ।
 नीराजनं च शुद्धात्मा पूजास्थानं समागतः ॥ १२ ॥
 देवं हुताशनं भक्त्या प्रसम्य प्रार्थयेदिति ।
 अमृतोद्भवधिष्णवेश ! यतस्त्वं शुद्धरात्मकः ॥ १३ ॥
 रोगादस्माच्च मां रक्ष तव वश्यश्च विष्णयकः ।
 इति प्रार्थ्यं ततो दद्यात्प्रतिमां वस्त्रसंयुताम् ॥ १४ ॥
 दक्षिणासहितां भक्त्या आचार्याय कुटुम्बिने ।
 ब्राह्मणाय यथाशक्त्या ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः ॥ १५ ॥
 कृत्वा नक्षत्रपूजान्तं त्रिविधासूर्योरपि ।
 सर्वान्कामानवाप्नोति रोगी रोगात्ममुच्यते ॥ १६ ॥
 अग्निन्यामुत्थितो व्याधिर्नवरात्रेण मुञ्चति ।
 देवस्य त्वेति मन्त्रस्य गायत्री कश्यपोऽश्विनौ ॥ १७ ॥
 श्वेतवर्णो मुषापूर्ण-कलशाम्भोजधरो वृषकः ।
 चन्दनेस्पल्ल-पुष्प-ऽऽज्य-गुग्गुली तु शुद्धमिषौ ॥ १८ ॥
 क्षीर-क्षौद्र-कृकभोक्तारौ समिधः क्षीरवृक्षजम् ।
 दूरोदनमग्निं दद्यात्क्षीरैः सार्द्धं निशामुत्तं ॥ १९ ॥ (१)

- भरण्यामुत्थितो व्याधिरचिराभिघ्नमदः ।
 मासेन मुखत्पयवा दैवस्य कुटिला गतिः ॥२०॥
 वैयम्बकस्य मन्त्रस्य प्रोक्ताखन्दर्षिदेवताः ।
 गन्धोऽगुरुकरवीरं पुष्पं धूपश्च गुग्गुलुः ॥२१॥
 अमृदोषं च सर्वेषां नैवेद्यं च गुदोदनम् ।
 पाशदण्डधरो रक्तस्त्राज्य-मध्वाक्षतैर्हविः ॥२२॥
 महिषीनायकारुढः कृसरार्धं बलिं हरेत् ।
 वक्ष्यमाणेन मन्त्रेण बलिं सम्पक् मदापयेत् ॥२३॥ (२)
 कृतिकासूत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ।
 लुक् सुवाभयवरदः स्ववर्णो मेषवाहनः ॥२४॥
 मेधातिथिर्जगत्प्रीतो पुनन्तु मापित्यस्य च ।
 चन्दनं ययिकापुष्प-घृत-दीपः सुगुग्गुलुः ॥२५॥
 नैवेद्यं तिलपाषाणं धरकाग्नेन संयुतम् ।
 गुदोदनं हविस्तत्र पायसेन बलिं हरेत् ॥२६॥ (३)
 रोहिण्यामुत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ।
 नमो ब्रह्मणमन्त्रस्य गायत्रीविधिरीश्वरः ॥२७॥
 शुक्रः कमण्डलुस्त्वक्ष-सूत्राभयवरमदः ।
 चन्दनं कमलं पुष्पं सदशाङ्गं च गुग्गुलुम् ॥२८॥
 नैवेद्यं पायसं साऽऽज्यं सर्वदा तैर्हविर्भवेत् ।
 दधि-क्षीर-घृत-क्षौद्र-शाक्यग्नेन बलिं हरेत् ॥२९॥ (४)
 धन्त्रमे चोत्थितो व्याधिः पञ्चरात्रेण मुञ्चति ।
 गदावरदपाणिश्च श्वेतो सौर्यवाहनः ॥३०॥
 नवो नवो भवत्यस्य गायत्री गौतमः शशी ।
 चन्दनं कृमुदं पुष्पं दशाङ्गं पायसोदनम् ॥३१॥
 नैवेद्यं भण्डकाऽपूप-घृत-क्षौद्रसमन्वितम् ।

शर्करा-दक्षिषिमेण शुक्राग्नेन बलिं हरेत् ॥३२॥(५)

आर्द्रायामुत्थितो व्याधिरचिरान्निषनमदः ।

मासेन युञ्जत्यथवा दैवस्य कुटिला गतिः ॥३३॥

शुक्लस्कटिकसङ्कुश-शूलखड्गाभयेष्टदः ।

नमः शक्रुरायेत्यस्य बृहतीशो विधौ ऋषिः ॥३४॥

चन्द्रनं सौरभं पुष्पं दशाङ्गं पायसोदनम् ।

सन्धाध्वार्यं हविस्तत्र दध्योदनबलिं हरेत् ॥३५॥(६)

शुनर्वसौ भवेद्द्व्याधोर्नवरात्रेण मुञ्चति ।

कमण्डन्वत्तसूत्रेधमदर्भासुकस्तुवष्टत् सदा ॥३६॥

अदितिर्योश्च मन्त्रस्य त्रिष्टुभो दृष्टिणोऽदितिः ।

हरिद्रा-कुङ्कुमं गन्धं पुष्पं सेवन्तिकाह्वयम् ॥३७॥

धूपी मलयजं पिष्टं घृतान्नं पीतवर्णकम् ।

घृताक्ततण्डुलहविः पीताऽग्नेन बलिं हरेत् ॥३८॥(७)

पुण्ये समुत्थितो व्याधिः समरात्रेण मुञ्चति ।

पीतो दण्डकमण्डन्वत्त - सूत्राभयवरोद्यतः ॥३९॥

बृहस्पते परीत्यस्य त्रिष्टुप् जीवोऽङ्गिरा ऋषिः ।

कुङ्कुमं वारिजं पुष्पं नैवेद्यं घृतपायसम् ॥४०॥

मण्डका-शुवसंयुक्तमेतदेव हविर्भवेत् ।

समण्डक-घृताग्नेन बलिं तत्र मदापयेत् ॥४१॥(८)

आश्लेषामुत्थितो व्याधिः क्रेशान्मासेन मुञ्चति ।

नमो अस्तिवसि मन्त्रस्य विराडग्निश्च सर्पराट् ॥४२॥

मधुवर्णो भोगयुक्तः खड्गचर्मधरः शुभः ।

सङ्कुङ्कुमाऽगर्हन्धपुष्पं चाऽगस्तिसम्भवम् ॥४३॥

घृत गुग्गुल-धूपोऽत्र नैवेद्यं क्षीर-सर्पिषा ।

हविः साज्यं सुदध्पत्रं दध्योदनबलिं हरेत् ॥४४॥(९)

मधारां चोत्थितो व्याधिरचिराभिधनप्रदः ।
 अथवा सार्द्धमासेन धूम्रो दण्डपवित्रघृक् ॥४५॥
 आयन्तु नस्त्विति चाऽस्य जगती पितरोक्षजः ।
 चन्दनं चम्पकं पुष्पं धूपः सघृतं गुग्गुलः ॥४६॥
 नैवेद्यं घृतपिष्टान्नं तिलाज्यं सघृतं हविः ।
 सतिलान्नं च मुद्गान्नं बलिं च पितृवृत्तये ॥४७॥ (१०)
 पूर्वाफान्गुनभे व्याधिरर्द्धमासेन मुञ्चति ।
 भग एव भगवानित्यस्याऽनुष्टुप् भगो विधिः ॥४८॥
 यथाऽभयकरः पद्म-वर्णः सिंहासने स्थितः ।
 चन्दनं मालतीपुष्पं विन्व-दीपो घृतोदनम् ॥४९॥
 नैवेद्यं शर्करायूलहृद्दुकाभिरच संयुतम् ।
 घृतोदनं हविस्तत्र पायसेन बलिं हरेत् ॥५०॥ (११)
 अर्यमर्चं भवेद्द्व्याधिरर्द्धमासेन मुञ्चति ।
 पद्मवर्णः पद्मसंस्थः पद्मगर्भसमद्युतिः ॥५१॥
 अर्यमायाति मन्त्रस्य अर्यमा त्रिष्टुबज्ज्वतः ।
 कर्पूरं कुङ्कुमं गन्धं पुष्पं धूपकसंज्ञकम् ॥५२॥
 घृत-गुग्गुल-धूपोऽत्र नैवेद्यं घृतपायसम् ।
 होमद्रव्यं घृताऽर्घ्यं स्थाच्छान्यघ्नेन बलिं हरेत् ॥५३॥ (१२)
 हस्ते समुत्थितो व्याधिर्नवरात्रेण मुञ्चति ।
 उदुत्यमिति हिरण्यस्तूपो गायत्र्याऽदितिर्जपेत् ॥५४॥
 रुद्रगन्धं कुङ्कुमं च पुष्पं राजीवसंज्ञकम् ।
 स-गन्धगुग्गुलो धूपो नैवेद्यं घृतपायसम् ॥५५॥
 मधुपुष्पं तिला-ऽऽज्या-र्घ्यं दूर्वाभिः सहितं हविः ।
 गुह-शकर-मध्वाज्यपिष्टाऽन्नेन बलिं हरेत् ॥५६॥ (१३)
 त्रिमासासुत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ।

चित्रं देवानामित्यस्य त्वष्टाऽनुष्टुप् पितामहः ॥५७॥

असूत्राभयकरश्चित्रवर्णः शिवे रतः ।

स-कुङ्कुमाऽगरगन्ध-कुसुमं विप्रवर्णकम् ॥५८॥

नैवेद्यं मोदकाभ्याऽऽज्यं मित्राऽन्नं स घृतं हविः ।

तदन्नेन बलिं दद्यात्सर्वरोगापनुत्तये ॥५९॥ (१४)

स्वात्यक्ते चोत्थितो व्याधिः सर्वदा निधनमदः ।

एक-द्वि-त्रि-चतुः-पञ्चमासैर्वाऽपि विमुञ्चति ॥६०॥

स नः पितेति मन्त्रस्य गायत्री मरुदङ्गिराः ।

खड्गचर्मधरः कृष्णो गन्धः कृष्णाऽगरभृशम् ॥६१॥

पुष्पं दमनकं धूपः चन्दनाऽगुरुगुलुः ।

नैवेद्यं पायसं साऽऽज्यं हविस्तेन बलिं हरेत् ॥६२॥ (१५)

(१) द्विदैवभेदे भवेद्द्व्याधिर्मासेनैकेन मुञ्चति ।

इन्द्राग्नी आगतमिति गायत्री चाऽस्य चैव हि ॥६३॥

मधुच्छन्दश्चोन्द्राग्नी तयोर्ध्यानं च पूर्ववत् ।

श्रीखण्डकुङ्कुमं गन्धं तयोः पुष्पं सरोरुहम् ॥६४॥

देवदारुस्तयोर्धूपो नैवेद्यं घृतपायसम् ।

तदेवाऽन्नं हविस्तत्र मित्राऽन्नेन बलिं हरेत् ॥६५॥ (१६)

(२) मित्रभेदे चोत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ।

मित्रस्य चर्वणीरेति गायत्री चाऽस्य चैव हि ॥६६॥

अभिर्हिरण्यस्तूपारुणस्तत्र मित्रोऽधिदेवता ।

द्विभुजः पद्मगर्भाभः पद्मभृत् पद्मसंस्थितः ॥६७॥

कुङ्कुमं पुण्डरीकाख्यं पुष्पं धूपं च चन्दनम् ।

नैवेद्यं पायसं साऽऽज्यं हविः कन्दं च सूरणम् ॥६८॥

(३) बलिस्तत्र यदातद्यो मधु-शकर-पायसम् ।

घृत-पूरक-भावाऽन्नं सुदृगमर्भश्च संयुतम् ॥६९॥ (१७)

ज्येष्ठायास्तुत्थितो व्याधिर्मृत्युरेव न संशयः ।
 अथवा मासमेकं वा शुद्धत्वेव न संशयः ॥७०॥
 इन्द्रं च इति मन्त्रस्य गायत्रीन्द्रोऽङ्गिरा ऋषिः ।
 इन्द्राय पूर्ववद्गन्धं च चन्दनं कुसुमं शुभम् ॥७१॥
 कर्पूरधूपो नैवेद्यं चित्राऽन्नं सुमनोहरम् ।
 हविस्तु सूर्यं कन्दं मधु-कन्दं सुपायसम् ॥७२॥
 विचित्र-पुष्पगन्धेन दध्यग्नेन बलिं हरेत् । (१८)
 मूलभे चोत्थितो व्याधिर्मासाऽर्द्धेन चिमुञ्चति ॥७३॥
 स्वर्गधर्मधरः कृष्णः करालवदनः मधुः ।
 घोषुणोऽस्य च गायत्री घोरः कण्ठोऽय नैऋतिः ॥७४॥
 गन्धः कृष्णाऽग्नः पुष्पं पत्रं नीलोत्पलं शुभम् ।
 धूपः कृष्णाऽग्नरुर्माषमिश्राद्युपहारकम् ॥७५॥
 तदेवाऽन्नं हविस्तत्र माषाऽन्नेव बलिं हरेत् । (१९)
 वारिभे चोत्थितो व्याधि रोगिणा निघनमदः ॥७६॥
 चिमुञ्चत्यथवा मासैर्द्वि-त्रि-षट्-नव-सप्तभिः ।
 आप्यायस्वेति मन्त्रस्य गायत्री पद्मजो जलम् ॥७७॥
 सुवर्णो द्विभुजः पद्म-पाणिर्गन्धस्तु चन्दनम् ।
 पद्मं शैलेय-धूपोऽत्र नैवेद्यं घृतपायसम् ॥७८॥
 हविर्मसूरपिष्टाक्षं तदग्नेन बलिं हरेत् । (२०)
 विश्वभे चोत्थितो व्याधिः सार्द्धमासेन मुञ्चति ॥७९॥
 विश्वेदेवास इत्यस्य गायत्र्या विश्वदेवता ।
 कमण्डल्वभयार्म्भोजवरदक्ष कुशासनः ॥८०॥
 चन्दनं कमलं पुष्पं धूपं सघृत-गुग्गुलुः ।
 नैवेद्यं पायसाऽऽज्याक्षं हविर्प्येतदेव हि ॥८१॥
 समिन्निर्निजुलैः सार्द्धं तदग्नेन बलिं हरेत् । (२१)

श्रवणे चोत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ॥८२॥

अतो देवेति मन्त्रस्य गायत्री पञ्चमो हरिः ।

पीताम्बरः कुण्डलवर्णः शङ्खचक्रगदाम्बुजः ॥८३॥

चन्दनं मालतीपुष्पं धूपः कर्पूरगुग्गुलः ।

शान्त्यर्घ्यं षडसोपेतं भक्ष्य-भोग्यादिभिः सह ॥८४॥

नैवेद्यं हविरप्येतत्पायसेन बलिं हरेत् । (२२)

वसुधे चोत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुञ्चति ॥८५॥

शपन्तामिति मन्त्रस्याऽनुष्टुप् व्यासो वसुस्ततः ।

चाप-बाणधरः शुक्लगन्ध कर्पूर-चन्दनम् ॥८६॥

धारितं गुग्गुलुर्धूपो नैवेद्यं धृतपायसम् ।

हविश्चोदुम्बर-समिद्ध-गुदे-पायससंयुतम् ॥८७॥

सङ्कुक्का-धूप-मन्त्राञ्ज-तिल-पिष्टमलिं हरेत् । (२३)

कारुणे चोत्थितो व्याधिरष्टरात्रेण मुञ्चति ॥८८॥

इयं मे वरुण इत्यस्य गायत्री कण्वचारिणः ।

नाग-पाशधरः श्रीमान् वररत्नविभूषितः ॥८९॥

मकरस्यो गुरुगन्धः पुष्पं च कमलोत्पलम् ।

कर्पूरं चन्दनं धूपो नैवेद्यं धृतवेल्लिका ॥९०॥

हविरश्वत्यसमिधश्चित्राज्ज्नेन बलिं हरेत् । (२४)

अजपाज्ञे भवेद्द्व्याधिः सर्वदा निधनप्रदः ॥९१॥

अथवा बहुभिर्मासैर्दिवसैर्वा विमुञ्चति ।

वामपादकर्म भूम्याभाकाशे स्वपरद्वयम् ॥९२॥

प्रसार्य माञ्जलिः साक्षादोत्तरं चिन्तयेत्स्थितः ।

शममिरिद्धस्याऽभवाद्दिगाचधीचतुरासनः ॥९३॥

कुङ्कुमं चन्दनं कर्पूरं पुष्पं हवेत्तर्पणसम्पन्नम् ।

धूपः शान्तिपञ्चमित्री नैवेद्यं हवि-पायसम् ॥९४॥

हविः कृष्णामह-गन्धः स्यादध्यन्नेन बलिं हरेत् । (२५)

अहिर्बुध्न्ये भवेद्बुध्न्याधिः सार्द्धमासेन मृजति ॥६५॥

नमस्तो रुद्र इत्यस्य सर्वं तत्रैव संस्थितम् ।

गन्ध-चन्दन-कर्पूरैः पुष्पं पञ्चोत्पलं शुभम् ॥६६॥

स-विन्ध-गुग्गुलु धूपो नैवेद्यं घृतपायसम् ।

शुद्धग-भाष-तिलाभाज्य-यव-त्रीहिमयं हविः ॥६७॥

पूषा च देवताम्भोज-वर्णो भोजधरं शुभम् ।

रक्तचन्दनगन्धोऽत्र पुष्पं मन्दार-संज्ञकम् ॥६८॥

धूपस्तु गुग्गुलुः साज्यो नैवेद्यं घृतपायसम् ।

हविस्तदेव स-जलं दध्यन्नेन बलिं हरेत् ॥६९॥ (२६)

भूतेशानुगतो यस्माद्रोगनाथमहाज्वरः ।

रोगादस्माच्च मां आहि त्वं गृहीत्वोत्तमं बलिम् ॥१००॥

जन्मसन्धिषु नक्षत्र-राशि-लग्नेषु यमघटेषु प्रत्यरेवेधनतार-
केऽष्टमचन्द्रे रोगोत्पत्तौ मृत्युः । रवि-ममा-ब्राह्मी-सोम-विशाख-
दलीर्ग भीमा-ऽऽर्द्रा-पञ्चमीनां बुधोत्तराषाढा-शुक्लीनां शुक-सतभि-
षक्-बहीनां शुक्राऽश्विन्यष्टमीनां शनि-पूर्वाषाढा-मघमीनां च यमो
मृत्युः । भरणीपुष्यवा च चन्द्रे, आर्द्रोत्तराषाढा वा सोमे, मघा
शुभिष्यवा भीमे, ज्येष्ठा मृगशिरसे वा शुरे, अश्लेषा वा भृगौ, पूर्वाभाद्रपदा शनौ वेम्भृत्युयोगः । अस्तो-
भोक्तृस्थिति-वार-नक्षत्रशान्तयो विस्तृताः कार्याः ।

अथ तिथि-वार-क्षेत्रे साधारणः प्रयोगः—

मासपक्षाष्टमिष्वथ ममोत्पन्नस्थ ध्यायेर्जीवच्छुरारविरोचेन
समूलमध्यायममुकमक्षुषाऽमुकदेवताकर्म जपं करिष्ये इति । सङ्क-
ल्पोऽहंशतद्वत्सङ्कल्पुतऽन्यतमसंस्मर्यतां तत्तद्देवतामन्त्रस्य कर्म
कृत्वाऽभ्येन कारयित्वा वा मास-पक्षमष्टमिष्वथ ममोत्पन्नध्यायेर्जीव-
च्छुरारविरोचेन समूलमिष्टुत्तयेऽमुकमर्पितं करिष्ये इति सङ्कल्प्य ।
गणेशपूजा-ऽऽचार्यवरणाम्नां कृत्वाऽऽचार्यं पूजयेत् । तत आचम्य
भूमौ तण्डुलैश्चतुरस्रं मण्डलं कृत्वा तत्र द्वितीयां तत्तत्तद्देवतां

बलप्रत्ययपरिकृतां बल्यमाकृतचतुर्गन्धधूपादिभिः पूजयेत् । तदी-
 शान्त्यां धाम्ने कुम्भं संस्थाप्य जलेनाऽऽपूर्य्य गन्ध-सर्वोपधि-पूर्वा-
 पञ्च-पञ्चत्वक्-सतमूत्र-फलं पञ्चरक्त-पञ्चगव्य-दिदद्यान्नि तत्तन्मन्त्रैः
 सिन्ध्या बलप्रत्ययेनाऽऽवेष्टय सर्वे समुद्रा इति तत्र तीर्थान्यावाह्यं तत्त्वा-
 यामीति तत्र बलसमावाह्यं सम्पूज्याऽग्निं महांश्च प्रतिष्ठाप्याऽऽज्य-
 भागान्ते तत्तत्रक्षत्रदेवतामन्त्रेण तत्तद्रूपेण वाऽष्टोत्तरसहस्रा-ऽष्टो-
 त्तरशत-शविंशत्यन्यतरसङ्ख्यया होमं कृत्वा शान्तिकलशेन यज-
 मानाऽभिषेके विहिते तां प्रतिमां रोगी ब्राह्मणाय दद्यात् । उक्तगन्धा-
 भावे चन्दनं पुष्पाभावे शतपत्रं धूपाभावे गुग्गुलुः । नैवेद्याभावे घृतो-
 दनम् । होमद्रव्याभावे तिलाः । मन्त्राविद्याने गायत्री अष्टोत्तरसहस्रं
 मृत्युनिर्दोशोऽष्टोत्तरशतमन्यत्र क्षुद्रयात् । ततः कुशोदकैर्वक्त्रसक्तैः
 पुराणमन्त्रेणाऽभिषेकं कुर्यात् । पूर्णाहुतिं बसोर्द्धारां च कृत्वा
 शान्तिपाठं कृत्वाऽऽशिषं दद्यात् । अतः सर्वशान्तिर्भवति । तत
 आचार्याय सुवर्णप्रतिमां बलपुष्पेन वेष्टितां सवस्त्रां गां साऽलङ्कारां
 दद्यात् । इतरेभ्योऽपि वक्षिणां दद्याद्ब्राह्मणांश्च भोजयेत् । इति रोगो-
 त्पत्तिशान्तिप्रयोगः । मदनरत्ने-त्रिषु सर्वनक्षत्रशान्तिषु गायत्र्या
 यमोद्देशेन होमोऽहस्तङ्ख्यः बलिम् तत्तत्रक्षत्रदेवतायै सोऽपि
 होमावशिष्टद्रव्येण कचिदन्येन । तत्र तत्र वक्ष्यते । अथ रोहिणी-
 पुण्या-ऽऽश्लेषा-पूर्वा-इस्त-स्वाती-विशाखा-ऽनुराधा-ज्येष्ठा-मूलोत्तरा-
 वाहा-पूर्वाभाद्रपदोत्तराभाद्रपदासु घृतमेव होमद्रव्यमनुराधावतिरपि
 सेनेवाऽन्यत्र तु होमे बली च विशेषस्तत्र वक्ष्यते । द्रव्ये तु विशेषो-
 ऽभिव्याधिक्येण पुण्याकाः क्षीरघृतसमिधो होमे द्रव्योदकं बली
 मण्यकास्तिलाः घृतं द्रव्योदनं च क्षीराक्षं बली च मुद्ग-तिला-घृत-
 मधु-घृताका अस्तता ३ होमे गन्धं शाकपोदनं बली ॥३॥ गन्ध-माक्ष्यो-
 दनं बली त्रिद्वार्यं बली ॥६॥ घृताका अक्षत-तिला होमे । अक्षत-तिला
 बली ॥१०॥ गन्ध-पुण्यादि बली ॥११॥ तिल-माषाः ॥१२॥ गन्धपुष्पबली
 ॥१३॥ जलपुत्रं होमे ॥ सघृता मुद्गा बली ॥१४॥ गन्ध-पुण्यादि बली ॥१५॥
 पुण्याकाऽध-गन्ध-माक्ष्यानि बली ॥१६-१७॥ गन्ध-माक्ष्यं बली ॥१८॥
 पायसं बली ॥१९॥ शाकयो होमे । पायसं बली ॥२०॥ होमे पायसं
 बली ॥२१॥ बीजाऽक्षता होमे ॥ गन्ध-पुण्यादि बली ॥२२॥ अश्वत्थ-
 मिधो होमे । घृताकमुद्गा बली ॥२३॥ जल-पुण्यादि होमे ॥ पायसं

बलौ ॥२३॥ गन्ध-माल्योदनं बलौ ॥२४॥ एकविंशतिः (२१) एकविंशतिः
(२१) नव(६) नव (६) दश (१०) सृष्टु (१०) विंशतिः एकविंशतिः एकविं-
शतिः विकल्पमासाण्यौ सप्तविंशतिः (२७) । सप्त(७) अष्टौ(८) दश (१०)
अष्टौ(८) अष्टाविंशतिः (२८) एकविंशतिः विंशतिः विंशतिः (२०) विंशतिः
पञ्चविंशतिः (२५) विकल्पतः पञ्चत्रयोदशदिनमासाः द्वादश (१२)
दश (१०) दश (१०) अष्टाविंशतिः (२८) विमानि क्रमात्पौडाऽन्ते सुखम् ।
आश्लेषा-मघा-पूर्वा-पूर्वाभाद्रपदासु पक्षे सूर्युरपि सम्भाव्यते ।

अथ ग्रहणशान्तिः

मत्स्यपुराणे-

होरायां ग्रस्यते यस्य नक्षत्रे वा निशाकरः ।
प्राणसन्देहमाप्नोति स वा मरणमृच्छति ॥ १ ॥
यस्याऽत्र जन्मनक्षत्रे ग्रस्यते शशि-भास्करौ ।
तज्जनानां भवेत्पीडा ये जनाः शान्तिवर्जिताः ॥ २ ॥
यस्य राशिं समासाद्य भवेद्ग्रहणसम्भवः ।
तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि मन्त्रौषधिसमन्वितम् ॥ ३ ॥
चन्द्रोपरागे सम्प्राप्ते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ।
सम्पूज्य चतुरो विमान् शुक्लमान्याऽनुलेपनैः ॥ ४ ॥
पूर्वमेवोपरागस्य समानीयौषधादिकम् ।
स्थापयेच्चतुरः कुम्भानग्रतः सागरानिव ॥ ५ ॥
गङ्गा-ऽथ-रथ्या-वल्मीक-सङ्गमाद्-हृद-गोकुलात् ।
राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानोय निक्षिपेत् ॥ ६ ॥
पञ्चगव्यं पञ्चरत्नं पञ्चत्वक् पञ्चपल्लवम् ।
रोचकं पणकं शङ्खं कुङ्कुमं रक्तचन्दनम् ॥ ७ ॥
शुद्धस्फटिकतीर्थाम्बु-सितसर्पपगोकुलान् ।
मधुकं देवदारुं च विष्णुक्रान्तां शतावरीम् ॥ ८ ॥
बलां च सहदेवीं च निशाद्वितयमेव च ।

एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुम्भेऽष्टाऽऽवाहयेत्पुराणम् ॥ ६ ॥
 सर्वे समुद्राः सरितस्तोर्धानि जलदा नदाः ।
 आयास्तु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ १० ॥
 योऽसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः ।
 सहस्रनयनश्चेन्द्रो ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ ११ ॥
 मुखं यः सर्वदेवानां सप्ताक्षिरमृतघृतिः ।
 चन्द्रोपरागसम्भूतां ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ १२ ॥
 यः कर्मसाक्षी लोकानां धर्मो महिषवाहनः ।
 यमश्चन्द्रोपरागोत्थां ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ १३ ॥
 रक्षोघ्नाधिपः साक्षी नीलाञ्जनसममधः ।
 स्वर्गहस्तोऽतिभीदश्च ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ १४ ॥
 नमगपासधरो देवः सदा मकरवाहनः ।
 चन्द्रोपरागकलुषं वरुणो मे व्यपोहतु ॥ १५ ॥
 प्राणरूपो हि लोकानां सदा कृष्णसुगमियः ।
 वायुश्चन्द्रोपरागोत्थां ग्रहपीडां व्यपोहतु ॥ १६ ॥
 योऽसौ निधिपतिर्देवः स्वर्गमूलगदाधरः ।
 चन्द्रोपरागदुरितं धनदो मे व्यपोहतु ॥ १७ ॥
 योऽसाविन्दुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः ।
 चन्द्रोपरागपापानि निवारयतु शङ्करः ॥ १८ ॥
 त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्यावराणि चराणि च ।
 ब्रह्म-विष्णुवर्क-रुद्राश्च दहन्तु मम पातकम् ॥ १९ ॥
 एवमावाहयेत् कुम्भान्मन्त्रैरेभिश्च वाक्यैः ।
 एतानेव तथा मन्त्रान् स्वर्गपट्टे विद्येयमेव ॥ २० ॥
 तान्नपट्टेऽथवा लेख्य-तदथवास्त्रे तथैव च ।
 मस्तके मन्त्रमातस्य निदध्यास्ते द्विजोत्तमाः ॥ २१ ॥

कलशान् द्रव्यसंयुक्ताभ्यानां रूपसमन्वितान् ।
 गृहीत्वा स्यापयेद्गूर्धं भद्रपीठोपरि स्थितम् ॥२२॥
 पूर्वोक्तैरेव मन्त्रैश्च यजमानं द्विजोत्तमाः ।
 अभिवेकं ततः कुर्युर्मन्त्रैर्वरुणसूक्तकैः ॥२३॥
 ततः शुक्लाम्बरधरः शुक्लमान्याऽनुलेपनः ।
 आचार्यं वरयेत्पश्चात्स्वर्णपट्टं निवेशयेत् ॥२४॥
 आचार्यदक्षिणां दद्याद्गोदानं च स्वशक्तितः ।
 गन्ध-मान्धैर्धूप-दीपैः पूजयेद्देवतुष्टये ॥२५॥
 होमं चैव प्रकुर्वीत तिलैर्व्याहृतिभिस्त्वथा ।
 निवृत्ते ग्रहणे सर्वं ब्राह्मणोभ्यो विशेषतः ॥२६॥
 दानं च शक्तितो दद्याद्यदीच्छेदात्मनो हितम् ।
 सूर्यग्रहे सूर्यनामयुक्तान्मन्त्रांश्च कोतयेत् ॥२७॥
 चन्द्रपवस्थाने सर्वत्र सूर्यपदमूहनीयमित्यर्थः ।

अनेन विधिना यस्तु ग्रहणे स्नानमाचरेत् ।
 न तस्य ग्रहणे दोषः कदाचिदपि जायते ॥२८॥

अथ जलाशयवैकृतशान्तिः ।

गर्गः-नगरादुपसर्पन्ते समीपं लपयन्ति च ।
 नद्यो हृदयस्रवणां विरसा वै भवन्ति च ॥ १ ॥
 दिवरणं कलुषं तप्तं फेनवज्जन्तुसङ्कुलम् ।
 क्षीरं स्नेहं मुरां रक्तं वहन्ते व्याकुलोदकम् ॥ २ ॥
 यममासाभ्यन्तरे तत्र परचक्रभयं विदुः ।
 जलाशया नदन्ते च मज्जलन्ति कथन्ति च ॥ ३ ॥
 विमुञ्चति तथा ब्रह्मन् ! ज्वाला धूमं रजांसि च ।
 अस्वाते वा जलोत्पत्तिः स-सत्त्वा वा जलाशयाः ॥ ४ ॥
 सङ्गीतिशब्दा दृश्यन्ते जनमारभयं विदुः ।

दिव्यं महाभयं विद्धि मधुमात्राऽवसेचनम् ॥ ५ ॥

जम्बव्या वारुणा मन्त्रस्तीक्ष्ण होमो जले भवेत् ।

मध्वाऽप्युक्तं परमाश्रमत्र देयं द्विजानामथभोजनायम् ।

गावश्च देवाः सितवस्त्रपुक्तास्तथोदकुम्भाः सकलाश्च शान्त्यै ॥ ६ ॥

इति जलाशयवैकृतशान्तिः ।

अथ वृष्टिवैकृतशान्तिः ।

गर्गः—अतिवृष्टिरनावृष्टिदुभिर्ज्ञादौ भयं मतम् ।

अनृतौ तु दिवाऽनन्ता वृष्टिर्व्याधिभयाय तु ॥ १ ॥

अनभ्रवैकृता मेघमन्तरे गर्जितादयः ।

शीतोष्णानां विपर्यसे ऋतूनां विपुजं भयम् ॥ २ ॥

शोणितं वर्षते यत्र तत्र सस्रभवं भवेत् ।

अक्षारप्रांशुवर्षेण नगरं तद्धिनश्यति ॥ ३ ॥

मज्जा-ऽस्थि-स्नेह-मांसानां जननारभ्यं भवेत् ।

फलं पुष्पं तथा धान्यं परेणाऽतिभयाय तु ॥ ४ ॥

वांशु-जन्तुफलानां च वर्षतो रोगजं मयम् ।

छिद्रावात्र प्रवर्षेण सस्यानामीतिवर्द्धनम् ॥ ५ ॥

विरजस्के रवौ व्यभ्रे यदा छाया न दृश्यते ।

दृश्यते तु प्रतीपा वा तत्र देशे भयं भवेत् ॥ ६ ॥

प्रतीपा = प्रतिकूलान्छाया, विपरीतछायेत्यर्थः ।

निरभ्रे वा तथा रात्रौ श्वेतं याम्योत्तरेण तु ।

इन्द्रायुधं तथा दृष्ट्वा उल्कापातं तथैव च ॥ ७ ॥

दिग्दाहो परिघोषौ च गन्धर्वनगरं तथा ।

परचक्रभयं विन्धादेशोऽपद्रवमेव च ॥ ८ ॥

सूर्येन्दु-पर्जन्य-समीरणानां यागस्तु कार्यो विधिवद्द्विजेन्द्र ।

धान्यानि गौ-काश्चन-दक्षिणाश्च देवा द्विजानामथनाशहेतोः ॥ ९ ॥

इति वृष्टिवैकृतशान्तिः ।

अथाऽग्निवैकृतशान्तिः ।

गर्गः—अग्निः प्रदीप्यते यत्र राष्ट्रे भृशमनिन्धनः ॥

न दीप्यते वेन्धनवास्तद्राष्ट्रं पोहयेन्नुप ॥

ज्वलेदाद्रंश्च वंशो वा तथाऽऽर्द्रान्नं मृदः सुधा ॥ १ ॥

मासाद-तोख्यं द्वारं नृप-वेश्म सुराख्यम् ।

एतानि यत्र दहन्ते तत्र राजभयं वदेत् ॥ २ ॥

विद्युता वा मदहन्ते तत्राऽपि नृपतेर्भयम् ।

अनैशानि तमांसि स्युर्विना पांशु रजांसि च ॥ ३ ॥

धूमश्चाऽनग्निजो यत्र तत्र विद्यान्महत्भयम् ।

तद्विदिनाऽभ्रं गगने भयं स्याद्बृहद्विजिते ॥ ४ ॥

दिवा स-तारे गगने तथैव भयमादिशेत् ।

ग्रह-नक्षत्र-वैकृत्ये ताराविकृतिदर्शने ॥ ५ ॥

पुत्रवाहनदारेषु चतुष्पदगृहेषु च ।

स्वभावाद्वाऽपि हीयेत घेनु-वत्सादिकं च यत् ॥ ६ ॥

लोहायुधविकारः स्यात्तत्र सङ्ग्राममादिशेत् ।

त्रिरात्रोपोषितस्तत्र पुरोधाः सुसमाहितः ॥ ७ ॥

समिन्निरर्कवृक्षाणां सर्षपैश्च घृतेन च ।

होमं कुर्यादग्निमन्त्रैर्ब्राह्मणाश्चैव भोजयेत् ॥ ८ ॥

वद्यात्सुवर्णं च तथा द्विजेभ्यो गारचैव वस्त्राणि तथा धूर्व, च ।

एवं कृते तत्समुपैति नाशं यदग्निवैकृत्यभयं द्विजेन्द्र ! ॥ ९ ॥

इत्यग्निवैकृत्यशान्तिः ।

अथ प्रतिमादिवैकृत्यशान्तिः ।

गर्गः—देवताधाः प्रनृत्यन्ति वेपन्ते प्रज्वलन्ति वा ।

आ-रुदन्ति च रोदन्ति प्रस्विद्यन्ति हसन्ति च ॥ १ ॥

उत्तिष्ठन्ति निषीदन्ति प्रधावन्ति रमन्ति च ।
 भजन्ति विकृतिं भूम्ना मानुषाणां भयावहाः ॥ २ ॥
 अवाङ्मुखान्तिष्ठन्ति स्थानात्स्थानं भ्रमन्ति च ।
 वमन्त्यग्निं तथा धूर्मं स्नेहरक्ते तथा वसास् ॥ ३ ॥
 एवमादीनि दृश्यन्ते विकाराः सहजोत्थिताः ।
 लिङ्गापतनधिनेषु तत्र वासं न रोचयेत् ॥ ४ ॥
 राक्षो वा व्यसनं तत्र स च देशो विनश्यति ।
 देवयात्रासु चोत्पातान् दृष्ट्वा देशभयं वदेत् ॥ ५ ॥
 देवयात्रोत्पाता दरादृक्कदितोका ज्ञेयाः ।

विना साहसधर्मेण तत्र वासं न रोचयेत् ।
 पशूनां रुद्रजं ज्ञेयं नृपाणां लोकपालजम् ॥ ६ ॥

रुद्रजम्=रुद्रप्रतिमास्तत्परं वैकृत्यं पशुभयदमित्यर्थः । एवं सर्व-
 आऽपि ज्ञातव्यम् ।

ज्ञेयं सेनापतीनां च यत्स्यात्स्कन्दविशाखजम् ।
 लोकानां विश्वस्विन्द्रविश्वकर्मसमुद्भवम् ॥ ७ ॥
 विनायकोद्भवं ज्ञेयं गणानां सेवकाय च ।
 देवदूते च याः प्रेक्षाः देवस्त्रीषु नृपस्त्रियः ॥ ८ ॥
 बामुदेवेषु विश्वेयं गृहाणामेव नाऽन्यथा ।
 देवतानां विकारेषु श्रुतिवेत्ता पुरोहितः ॥ ९ ॥
 देवताऽर्चां तु गत्वा वै स्नातामाच्छाद्य भूषयेत् ।

पूजयेत्तं महाभाग ! गन्ध-माश्या-ऽन्नसम्पदा ॥ १० ॥

मधुपर्केण विधिवदुपतिष्ठेदनन्तरम् ।
 तस्मिन्नेण च मन्त्रेण स्थालीपाकं यथाविधि ॥ ११ ॥

पुरोधा जुहुयादहौ सप्तरात्रमतन्द्रितः ।

विपाशं पूज्या मधुरामपात्रैः सन्दत्तिष्ठैः सप्तदिनं नरेन्द्र ! ।

प्राप्तेऽष्टमेऽङ्किं क्षिति-गो-मदानैः सकाश्वनैः शान्तिमुपैति पापम् ॥ १२ ॥

इत्यैकृतशान्तिषु देवताप्रतिमा-वैकृत्यशान्तिः ।

अथाऽऽकस्मिकप्रासादपतनादिशान्तिः

गर्गः—प्रासाद-तोरणा-ऽट्टाल-द्वार-प्राकार-वेश्मनाम् ।
 अनिमित्तं तु पतनं दृढानां राजमृत्यवे ॥ १ ॥
 रजसा वाऽथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः ।
 आदित्यचन्द्रताराश्च विवर्णा भयवृद्धये ॥ २ ॥
 राक्षसा यत्र दृश्यन्ते ब्राह्मणाश्च विधर्मिणः ।
 अश्वश्च विपर्यस्ता अपूर्व्यं पूजयेज्जनः ॥ ३ ॥
 नक्षत्राणि वियोगोनि तन्महद्भयलक्षणम् ।
 केतूदयोपरागौ च क्षिप्रं वा शशि-सूर्ययोः ॥ ४ ॥
 ग्रहर्क्षविकृतिर्यत्र तत्राऽपि भयमादिशेत् ।
 स्त्रियश्च कलहायन्ते बाला निघ्नन्ति बालकान् ॥ ५ ॥
 क्रियाणामुचितानां च विच्छित्तिर्यत्र दृश्यते ।
 अग्निर्यत्र न दृश्येत हूयमानोऽथ शाम्यति ॥ ६ ॥
 क्रव्यादा वायसा वाहा यान्ति चोत्तरतस्तथा ।
 पूर्णकुम्भाः स्रवन्ते च वह्नयो वा विलुम्पते ॥ ७ ॥
 मङ्गल्यध्वनयो यत्र न श्रूयन्ते सर्वं ततः ।
 क्षत्रधुर्बाधते वाऽथ मोत्साहे सति निन्दिताः ॥ ८ ॥
 न दैवतेषु वर्तन्ते यथा ब्रह्महणेषु च ।
 मन्दघोषाणि वाद्यानि वाद्यन्ते वि-स्वराणि च ॥ ९ ॥
 गुरु-मित्र-द्विषो यत्र शत्रुषूपारताः सदा ।
 ब्राह्मणान् सुहृदोऽमात्यान् जनो यत्राऽवमन्यते ॥ १० ॥
 शान्तिमङ्गलहोमेषु नास्तिक्यं यत्र मन्यते ।
 राजा वा म्रियते तत्राऽथवा देशो विनश्यति ॥ ११ ॥
 राज्ञो विनाशो सम्प्राप्ते निमित्तानि निबोध मे ।
 ब्राह्मणान् प्रथमं द्वेष्टि ब्राह्मणाश्च विनिन्दति ॥ १२ ॥

ब्राह्मणस्वानि चाऽऽदत्ते ब्राह्मणांश्च जिघांसति ।
 नैतान् स्मरति कृत्येषु योऽन्वितश्चात्यसूयति ॥१३॥
 रमते निन्दया चैषां प्रशंसां नाऽभिनन्दति ।
 अपूर्वं तु करं लोभात्तथा पातयते जने ॥१४॥
 एतेष्वभ्यर्चयेत्सम्यक् सपत्नीकान् द्विजोत्तमान् ।
 भोज्यानि चैव कर्त्तव्या सुराणां बल्यस्तथा ॥१५॥
 गावश्च देया द्विजपुङ्गवेभ्यो भुवं तथा कान्चनमम्बराणि ।
 होमं च कुर्याद् द्विजपूजनं च एवं कृते शान्तिमुपैति पापम् ॥
 अद्भुते तु समुत्पन्ने यदि वृष्टिः प्रजायते ।
 सप्ताहाभ्यन्तरे हेयमद्भुतं विफलं हि तद् ॥१७॥
 इत्याकस्मिकमासादपतनादिशान्तिः ।

अथ वृत्तविकारशान्तिः ।

गर्गः—रुद्धतो व्याधिरभ्येति इसतो देशविभ्रमः ।
 शाखाप्रपतने कुर्यात्सङ्ग्रामं योधपातनम् ॥१॥
 बालानां मरणं कुर्याद्बालानां फलपुष्पतः ।
 स्वराष्ट्रभेदं कुरुते फलपुष्पमनार्त्तवम् ॥२॥
 क्षीरं सर्वत्र गम्भीर-स्नेहं दुर्भित्तलक्षणम् ।
 बाह्नाऽपचर्य मद्यो रक्ते सङ्ग्राममादिशेत् ॥३॥
 मधुस्रावे भवेद्द्व्यधिर्जलस्रावे च वर्षति ।
 अरोगशोषणं ज्ञेयं ब्रह्मन् ! दुर्भित्तलक्षणम् ॥४॥
 शुष्केषु सम्प्ररोहसु वीर्यमन्तं च हीयते ।
 उत्थाने पतितानां च भयं भेदकरं भवेत् ॥५॥
 स्थानात्स्थाने तु गमने देशभङ्गं तथाऽऽदिशेत् ।
 अन्वेषु चैव वृक्षेषु वृक्षोत्पातेष्वतन्निनः ॥६॥
 अमर्यादयित्वा तं वृक्षं गन्धमान्यैर्विभूषयेत् ।

वृत्तोपरि तथा छत्रं कुर्यात्पापप्रशान्तये ॥ ७ ॥
 शिवमध्वर्चयेद्देवं पशुं चाऽस्मै निवेदयेत् ।
 मूलेभ्य इति वृत्तेषु हुत्वा रुद्रं जपेत्ततः ॥ ८ ॥
 मध्वाज्ययुक्तेन तु पायसेन सम्पूज्य विप्राश्च भुवं च दद्यात् ।
 गीतेन वृत्येन तथाऽर्चयेत्तं देवं हरं पापविनाशहेतोः ॥ ९ ॥

इति वृत्तोत्पातशान्तिः ।

अथोत्पातशान्तिः ।

नारदसंहितायां चतुस्त्रिंशोऽध्याये -

प्रत्यक्ता विविधा लोके दिव्य-भौमाऽन्तरिक्षगाः ।
 तजो नत्मानि तां शान्तिं सम्यक् वक्ष्ये पृथक् पृथक् ॥ १ ॥
 देवताद्याः प्रवृत्त्यन्ति पतन्ति प्रज्वलन्ति वा ।
 मुहुर्ग्रायन्ति रोदन्ति प्रस्विद्यन्ति हसन्ति च ॥ २ ॥
 बभन्त्यपि तथा घूमं स्नेहं रक्तं पयो जलम् ।
 अधो मुखं तु तिष्ठन्ति स्थानात्स्थानं व्रजन्ति वा ॥ ३ ॥
 एवमाद्याश्च दृश्यन्ते विकाराः मतिमादिषु ।
 गन्धर्वनगरं शैव दिवा-नक्षत्रदर्शनम् ॥ ४ ॥
 महोन्कापतनं कर्षुं नगां रक्तपवर्षणम् ।
 गान्धर्वकोहं दिग्दाहं भूमिकम्पं दिवा निशि ॥ ५ ॥
 अनग्नौ च स्युरस्तिष्ठाः स्युर्ज्वलनं च विनेग्ननम् ।
 निशीन्द्रचापं मण्डूकशिखरे श्वेतवायसम् ॥ ६ ॥
 दृश्यन्ते विस्फुलिङ्गा ये गो-गजाऽश्वोष्टृगास्ततः ।
 जन्तवो हि-त्रि-शिरसो जायन्ते चाऽवियोनिषु ॥ ७ ॥
 प्रतिसूर्याश्च तिसृषु स्युर्दिक्षु युगपद्भवेः ।
 जम्बूकेऽग्रामसंवेशः केतूनां च प्रदर्शनम् ॥ ८ ॥

काकानामाकुलं रात्रौ कपोतानां दिवा यदि ।
 एषवेते महोत्पाता बहवः स्थाननाशकाः ॥ ६ ॥
 केचिन्मृत्युमदा केचिच्छत्रुभयश्च भयमदाः ।
 देवालाये स्वर्गोहे वा ऐशान्यां पूर्वतोऽपि वा ॥ १० ॥
 कुण्डं लक्षणसंयुक्तं कल्पयेन्मेखलायुतम् ।
 गृहोक्तविधिना तत्र स्थापयेच्च हुताशनम् ॥ ११ ॥
 जुहुयादाज्यभागान्तमथवाऽष्टोत्तरं शतम् ।
 यत इन्द्र भयामहे स्वस्ति येन च मन्त्रकैः ॥ १२ ॥
 समिदाज्य-चरु-त्रीहि-तिलैर्व्याहृतिभिस्ततः ।
 कोटिहोमं तदर्द्धं वा लक्षहोममथायुतम् ॥ १३ ॥
 यथाविशानुसारेण पादहोममथापि वा ।
 एकविंशतिरात्रं वा पक्षं पक्षाद्धमेव वा ॥ १४ ॥
 भिरात्रमेकरात्रं वा होमकर्म समाचरेत् ।
 गणेश-क्षेत्रपाला-ऽर्क-दुर्गाख्या अग्नदेवताः ॥ १५ ॥
 तासां मीतयै जपः कार्यः शेषं पूर्ववदाचरेत् ।
 श्रुत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्याद् षोडशेभ्यः स्वशक्तितः ॥ १६ ॥
 इति नानोत्पातशान्तिः ।

अथ पल्लीसरटशान्तिः ।

हृद्गर्गः—एन्त्याः प्रपातस्य फलं सरटस्य तथैव च ।
 शोषे राज्यं भियः प्राप्तिर्भाले चैश्वर्य्यवर्द्धनम् ॥ १ ॥
 कर्णयोर्भूषणावाप्ति नैत्रयोर्बन्धुदर्शनम् ।
 नासिकायां तु सौभाग्यं दक्ष त्रे मिष्टाभभोजनम् ॥ २ ॥
 कण्ठे नित्यं मियाऽऽश्लेषः स्कन्दयोर्विजयो ध्रुवम् ।
 धनलाभो बाहुयुगे करयोरर्थसंज्ञयः ॥ ३ ॥
 जङ्घयोश्च निरुयोगः पादयोर्धर्मणं भवेत् ।

एवं पण्याः प्रपातस्य फलं ज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ४ ॥
 एतदेव फलं विन्याच्छरदस्य प्ररोहणे ।
 पण्याः प्रपातने चैव सरदस्य प्रपातने ॥ ५ ॥
 पञ्चरात्रं भवेशस्य व्याधिपीडा विशेषतः ।
 पतनाऽनन्तरं तस्य रोहणं यदि जायते ॥ ६ ॥
 पतने फलमुत्कृष्टं रोहणेऽप्यफलं भवेत् ।
 भारोहणं चोर्ध्ववक्त्रे अधो वक्त्रे निपातनम् ॥ ७ ॥
 भवेद्यदि सुशीघ्रेण तत्फलं जायते ध्रुवम् ।
 मृत्युयोगे दग्धदिने पाते च यमघण्टके ॥ ८ ॥
 चन्द्राऽष्टमे नैधने च जन्मर्क्षे विषनाडिके ।
 क्रूरलग्ने क्रूरयुते क्रूरेण च निरीक्षिते ॥ ९ ॥
 अष्टमेते क्रूरयुते विष्टि-वैष्टितिसंयुते ।
 दुर्निमित्ते तयोः पाते निधनं जायते ध्रुवम् ॥ १० ॥
 तयोः स्पर्शनमात्रेण सचैलं स्नानमाचरेत् ।
 गन्धं पञ्चविधं मास्य कुर्यादाज्याऽवलोकात्मन् ॥ ११ ॥
 शस्ते वाऽप्ययवाऽशस्ते यदीच्छेदात्मनः शुभम् ।
 पुष्यपाहं वाचायित्वा तु शान्तिकर्म ततश्चरेत् ॥ १२ ॥
 मतिरूपं तयोः कुर्यात्तुवर्णेन स्वशक्तितः ।
 रक्तवस्त्रेण सम्भेष्ट्य गन्ध-पुष्पैः प्रपूजयेत् ॥ १३ ॥
 कलाशे वस्त्रयुग्मेन पूजयेद्विधिना ततः ।
 अग्निसंस्थापनं कृत्वा होमं कुर्याद्विधानतः ॥ १४ ॥
 मृत्युञ्जयेन मन्त्रेण समिद्धिः स्वादिरैः शुभैः ।
 तिलीन्याहृतिहोमं च अष्टोत्तरसहस्रकम् ॥ १५ ॥
 महान्याहृतिहोमं च सर्पिः क्षीरेण कारयेत् ।
 अभिवेकं ततः कुर्याद्यजमानस्य मूर्द्धनि ॥ १६ ॥

पुण्यैर्वाणसूक्तैश्च धौः शान्तादिकपन्त्रकैः ।
 इत्थं मन्त्रविधानेन यः कुर्याच्छान्तिमुत्तमम् ॥१७॥
 तस्याऽऽयुर्विजयो लक्ष्मीः कीर्तिः पुष्टिरथ जायते ।
 इति पन्थादिपतनशान्तिः ।

अथ ग्रामारण्यादिशान्तिः ।

गर्गाः-प्रविशन्ति यदा ग्राममारण्या मृगपक्षिणः ।
 अरण्यां यान्ति वा ग्राम्याः स्यलं यान्ति जलोद्भवः ॥१॥
 स्यलजा वा जलं यान्ति घोरं वा सन्ति निर्भयाः ।
 राजद्वारे पुरद्वारे शिवांश्चाप्यशिवमदाः ॥२॥
 दिवा रात्रिञ्चरा वाऽपि रात्रौ वाऽपि दिवाचराः ।
 ग्राम्यास्त्यजन्ति ग्रामं वा तच्चोत्पातस्य निर्दिशेत् ॥३॥
 उत्पातस्य लक्षणमिति शेषः ।
 दीप्ता वा सन्ति सन्ध्यासु मण्डलानि च कुर्वते ।
 कासन्ते विस्तरं यत्र तदा प्रेतफलं लभेत् ॥४॥
 प्रदोषे कुवकुटो वासेद्देमन्ते वाऽपि कोकिलाः ।
 अर्कोदयेऽर्काभिमुखस्तदाऽमात्यभयं वदेत् ॥५॥
 गृहे कर्पेतः प्रविशेत् क्रव्याद्यनुविलीयते ।
 मधु वा मक्षिकाः कुर्यान्मृत्युर्गृहपतेर्भवेत् ॥६॥
 माकार-द्वास्-गोहेषु तोरणा-ऽऽपण-वीथिषु ।
 केतुच्छत्रायुषाग्रेषु क्रव्यात्संश्रयते यदि ॥७॥
 जायते वाऽथ वन्मीको मधु वा हरयते यदि ।
 स देशो नाशमयाति राजा च म्रियते तदा ॥८॥
 मूषिकाः शलधान् दृष्ट्वा ममूर्तं जुञ्जयं वरेत् ।
 काष्ठोन्मुकाऽस्थिभृन्नास्याऽन्धानो मरकवेदिनः ॥९॥

दुर्भिन्नवेदिनो ज्ञेयाः काकाधान्यक्षुषे यदि ।
 जनान्नभिभवन्तश्च निर्भया रणवेदिनः ॥१०॥
 काको मैथुनयुक्तयेत् श्वेतः स यदि दृश्यते ।
 राजा च श्रियते तत्र तदा देशो विनश्यति ॥११॥
 चलूको वासते यत्र निपतेद्गृहे यदि ।
 ज्ञेयो गृहपतेर्मृत्युर्धननाशस्तथैव च ॥१२॥

वासते = शब्दं करोति ।

गृगपक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमं सदक्षिणम् ।
 देवाः कपोत इति च जप्तव्यं पञ्चभिर्दिनैः ॥१३॥
 मुदेव इति वैकेन देया गावस्तु दक्षिणा ।
 जपेच्छाकुनसूक्तं च नमा वेदशिरांसि च ॥१४॥

देवाः कपोत इत्याद्यथो मन्त्रा ऋग्वेदे प्रसिद्धाः । नमो नमो
 ब्राह्मणे नम इति । वेदशिरांसि उपनिषदः ।

गावश्च देया विधिवद्द्विजानां सकाञ्चना वस्त्रमुनोत्तरीयाः ।
 एवं कृते शान्तिमुपैति पापं मृमैद्विजैर्वाऽपि निवेदितं यत् १५
 इति ग्राम्यारण्यादिशान्तिः ।

अथ कपोतशान्तिः ।

नारदः—असौहयेद्गृहं यस्य कपोतो वा मवेशयेत् ।

स्थानहानिर्भवेत्तस्य यद्वाऽनर्थपरम्परा ॥ १ ॥
 दोषाय घनिनां गेहे हरिद्राय शिवाय च ।
 तस्य शान्तिश्च कर्त्तव्या जपहोमविधानतः ॥ २ ॥
 ब्राह्मणान् वरयेत्तत्र स्वस्तिवाचनपूर्वकम् ।
 पीडशस्त्रदशाष्टौ वा श्रौतस्मार्चक्रियापराः ॥ ३ ॥
 देवाः कपोत इत्यादि-ऋचाभिः पञ्चभिर्जपम् ।
 लक्षं कृत्वा मयस्नेन स्व-गृहोक्तविधानतः ॥ ४ ॥

ऐशान्यां स्थापयेद्वर्णिं मुस्मान्तेऽष्टोत्तरं शतम् ।
 मत्प्रेकं समिदाज्याक्षैः प्रतिप्रणवपूर्वकम् ॥ ५ ॥
 मुस्मान्ते अ= त्रिमुस्मान्ते ।
 यत्त इन्द्र भयामहे स्वस्तिदेति त्रियम्बकैः ।
 त्रिभिर्मन्त्रैश्च जुहुयादितान् व्याहृतिभिस्तथा ॥ ६ ॥
 जयाहुतीस्ततो हुत्वा कुर्यात्पूर्णाहुतिं स्वयम् ।
 विभेभ्यो दक्षिणां दद्यात् पौः शान्तिं च ततो जपेत् ॥ ७ ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुञ्जीत बन्धुभिः ।
 एवं यः कुरुते सम्यक् तस्माद्दोषास्प्रमुच्यते ॥ ८ ॥
 पिङ्गलायाः स्तरेऽप्येवं मधु-वल्मीकयोरपि ।
 सम्पूर्णं मन्दिरे हानिः शून्यसमनि मज्जतम् ॥ ९ ॥
 प्राकारे च पुरद्वारे रथ्यादिषु च धीयिषु ।
 ग्रामस्य तत्फलं चैव गुरुकल्पनया ततः ॥ १० ॥
 शान्तिकर्माऽस्मिन् कार्यं पूर्वोक्तेन क्रमेण तु ।
 इति कपोतादिशान्तिः ।

अथ काकवैकुण्ठशान्तिः ।

गर्गसंहितायाम्—

काकस्य मैथुनं पश्येत् काकः शिरसि चेद्विशेत् ।
 शिरश्चुरसि वा कुर्यात्पञ्चघातं नखैस्तथा ॥ १ ॥
 विदारणं च कुरुते शयानं च स्पर्शेद्यदि ।
 तदा वदेत् मरणं महाऽरिष्टमथापि वा ॥ २ ॥
 मध्यरात्रे यदा काको वासते हेतुना विना ।
 तद्ग्रहारिष्टमाचष्टे प्रामारिष्टमथापि वा ॥ ३ ॥
 शान्तिं तत्र प्रकुर्वीत विधानेन यथोदिताम् ।
 अदिष्याऽरिष्टशमनं कुर्यात्सकृन्मयादितः ॥ ४ ॥

शुचौ देशे रजिमाने स्थण्डिलेऽग्निं निधाय च ।
 तदीशानेऽष्टदले कुम्भोपरि स्वशक्तितः ॥ ५ ॥
 हिरण्यनिर्मितं त्विन्द्रं लोकपालसमन्वितम् ।
 पूजयित्वा स्वशाखोक्तविधिना भूपयश्चरुम् ॥ ६ ॥
 कृत्वाऽऽज्यभागपर्यन्तं जुहुयात्क्रमशो हविः ।
 पालाशीः समिधो ग्रीहीस्वरुमाज्यमिति क्रमात् ॥ ७ ॥
 अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा ।
 यत् इन्द्रेति मन्त्रेण लोकपालेभ्य एव च ॥ ८ ॥
 शक्त्या हुत्वा स्वशाखोक्त-मायक्षिताहुतीर्हुनेत् ।
 लोकपालवर्तिं दत्त्वा इन्द्राग्रे चरुशेषतः ॥ ९ ॥
 वायसेभ्यो वर्तिं दद्यादैन्द्रवारुणमन्त्रतः ।
 ऐन्द्रवारुणवायव्यां याम्यां वै नैऋताश्च ये ॥ १० ॥
 ते काकाः प्रतियुहन्तु भूम्यां पिण्डं मयाऽर्पितम् ।
 पूर्यादुतिं ततो हुत्वा आचार्यं पूजयेरातः ॥ ११ ॥
 कुम्भोदकेनाऽभिषेको यजमानस्य विस्तरात् ।
 आचार्यायेन्द्रमतिमां दद्यात्सोपस्करां ततः ॥ १२ ॥
 शक्त्या च भूयसीं दद्याद् द्विजानां भोजनं दिशेत् ।
 शतं तदर्द्धमर्द्धं वा शक्त्यभावे दशाऽपि वा ॥ १३ ॥
 सर्वशान्तिं पाठयित्वा शुद्धीयाच्च द्विजाशिरः ।
 एवं कृते भवेच्छान्तिः काकारिष्टविनाशिनी ॥ १४ ॥
 इति काकमैथुनदर्शनादिशान्तिः ।

अथ प्रकारान्तरेण काकमैथुनदर्शनशान्तिः ।

नारदः—दिवा वा यदि वा रात्रौ यः पश्येत्काकमैथुनम् ।
 स नरो मृत्युमामोति ह्यथवा स्थाननाशनम् ॥ १ ॥

काकघातव्रतं यदा विदधीताऽथ व्रतसम् ।
 पितृवद्वै द्विजान् भक्त्या मृत्युर्हं चाऽभिवादयेत् ॥ २ ॥
 जितेन्द्रियो जितक्रोधः सत्यधर्मपरायणः ।
 तद्दोषशमनार्थाय शान्तिकर्म समारभेत् ॥ ३ ॥
 गृहस्थेऽनदिग्भागे होमस्थानं प्रकल्पयेत् ।
 गृहोक्तविधिना तत्र प्रतिष्ठाप्य हुताशनम् ॥ ४ ॥
 भुत्वान्ते समिदाज्यान्नेर्हुनेदष्टोत्तरं शतम् ।
 प्रतिमन्त्रं ज्यम्बकेन अथ मृत्युञ्जयेन च ॥ ५ ॥
 व्याहृतिभिर्ब्राह्मिणिलैर्जपार्च्यं तं प्रकल्पयेत् ।
 पूर्णाहुतिं च जुहुयात्कर्चा शुचिरलङ्कृतः ॥ ६ ॥
 स्वर्णभूषां रौप्यसुरां कृष्णां धेनुं पयस्विनीम् ।
 वस्त्रालङ्कारसंयुक्तां निष्कद्वादशसंयुताम् ॥ ७ ॥
 तर्जेन तदर्जेन दद्यादक्षिणया मुतम् ।
 यथाविशानुसारेण न्यूनाधिक्यस्य कल्पना ॥ ८ ॥
 आचार्याय भद्रप्रियाय तो गां दद्यात्कृदुम्बिने ।
 यस्मात्पर्वः पृथिवी सर्वा धेनोः । वै कृष्णसन्निभे ॥ ९ ॥
 सर्वमृत्युहरे ! नित्यमतः शान्तिं प्रयच्छ मे ।
 ब्राह्मणेभ्यो विशिष्टेभ्यो यथाशक्त्या च दक्षिणम् ॥ १० ॥
 ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाच्छान्तिस्नानपूर्वकम् ।
 एवं यः कुरुते सम्यक् तस्यादौ प्राप्स्यमुच्यते ॥ ११ ॥

इति काकमैथुनशान्तिः ।

अथ काकस्पर्शशान्तिः ।

नारदः-सूर्यास्तमनवेलायः वायसः संसृशेयदि ॥ १ ॥
 निःशब्दो वा सशब्दो वा फुलेः मृत्युन्मदायकः ॥ २ ॥

अङ्गनां च स्पृशेत्काको वैधव्यं तत्र निर्दिशेत् ।
 नदीतीरे यथा गोष्ठे क्षीरवृक्षे सुराक्षये ॥ २ ॥
 नरो वायससंस्पृष्टो यधवन्वनमाप्नुयात् ।
 मतिचन्द्रं प्रतिमुख्यं वायसः स्पृशते यदि ॥ ३ ॥
 अर्घ्यहानिं तथा मृत्युं शस्त्रेण च विनिर्दिशेत् ।
 मासैः पञ्चभिरेवाऽस्य निशाभिः कलमादिशेत् ॥ ४ ॥
 तद्दिनादि कलं सज्जिः योक्तमत्र शुभाऽशुभम् ।
 शान्तिं तत्र प्रकुर्वीत शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ ५ ॥
 महाभयमभसि स्नात्वा शिवलिङ्गं निरीक्षयेत् ।
 नरवा सम्पूज्य लिङ्गं तु स्तुत्वा च दिक्पतीनपि ॥ ६ ॥
 आरभ्य तद्दिनादेव वायसेभ्यो बलिं क्षिपेत् ।
 शनैश्चरदिने प्राप्ते एकान्ते शुभमन्दिरे ॥ ७ ॥
 कुण्ड्यानि नववस्त्राणि अ-हृतानि नवानि च ।
 पूर्वदिक्क्रमयोगेन स्थापयेच्च पृथक् पृथक् ॥ ८ ॥
 मातृपत्यपमाणेन स्थापयेत्तत्र वायसान् ।
 पूर्वस्यां कपिलं तत्र स्थापयेन्मन्त्रपूर्वकम् ॥ ९ ॥
 वीक्ष्यतीक्ष्णपाञ्चनेर्यां पादर्यां च विकृतस्वरम् ।
 नैऋत्या च न्यसेत्कौण्डिन्यपमृत्युविनाशनम् ॥ १० ॥
 विश्वजिह्वं च दास्यत्या वायव्यां कुण्डलकर्पूरम् ।
 कौर्वैर्या कालानामानमीशान्यां श्वेतमेव च ॥ ११ ॥
 अ-श्वे कुण्डलवस्त्रे तु यमं मध्ये प्रपूजयेत् ।
 महिषं कुण्डलवर्णं च यमं मापैश्च पूजयेत् ॥ १२ ॥
 उक्तोत्तमाङ्गं सर्वत्र आयुषैश्च समन्वितम् ।
 कोहदण्डं चतुर्बाहुं पूजयेन्मन्त्रपूर्वकम् ॥ १३ ॥
 पश्चिन् वृक्षे अरेपि वासं सुगन्धः पन्थानमेव च ।

एते मन्त्राः समाख्याताः शुद्धाणां नाम-मन्त्रतः ॥१४॥
 अकालकलशं तत्र स्थापयेत्तस्य सन्निधौ ।
 जलपूर्णं रत्नगर्भं पूर्यपात्रसमन्वितम् ॥१५॥
 स्थापयेत्तत्र देवेशं शुलपाणिं महेश्वरम् ।
 प्रतिष्ठाप्य च तान् सर्वानथ मन्त्रैः प्रपूजयेत् ॥१६॥
 कपिलस्त्वं च वर्णेन शुभाशुभनिवेदकः ।
 गृहाणाऽर्घ्यं मया दत्तं भवाऽशुभविनाशनः ॥१७॥
 नीलग्रीव ! गृहाणाऽर्घ्यं मया दत्तं त्वगेश्वर !
 अल्पमृत्युविनाशाय ददामि बलिमुत्तमम् ॥१८॥
 क्रूरस्त्वं पापिनां नित्यं सौम्यस्त्वं धार्मिके जने ।
 विकृतस्वर ! गृहाणाऽर्घ्यं मया दत्तं शुभाय नः ॥१९॥
 क्रूरस्त्वं पापिनां नित्यं बभूव शुम्भं न शृण्वसि ।
 गृहाणाऽर्घ्यं मया दत्तं क्रौञ्च ! सौम्यमदो भव ॥२०॥
 विद्युज्जिह्व ! नमस्तेऽस्तु शोकव्याधिबिनाशन ! ।
 बलिपूजां मया दत्तां गृहाण सुखदो भव ॥२१॥
 कृष्णकर्बुरनामा त्वं भूतभयनिवेदक !
 गृहाणाऽर्घ्यं मया दत्तं भव वैधव्यनाशन ! ॥२२॥
 काक ! त्वं कालनामाऽसि दुष्टकालनिवेदक !
 गृहाण बलिपूजां मे दत्तां दुःखविनाशिनीम् ॥२३॥
 रवेत्तस्त्वं सितपर्णोऽसि मृत्युभावस्य सूचकः ! ।
 गृहाणाऽर्घ्यं मया दत्तं भव मृत्युविनाशनः ॥२४॥
 तन्मध्ये पूजयेद्देवं धर्मराजं प्रतुष्टुजम् ।
 यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चाऽन्तकाय च ॥२५॥
 वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय ज्ञः ।
 औदुम्बराय दध्राय नीलाय प्रमेष्ठिते ॥२६॥

हृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ताय वै नमः ।
 नीलग्रीवाय लोकेश ! दण्डहस्ताय ते नमः ॥२७॥
 पाशहस्ताय सायुधाय सपरिवाराय ते नमः ।
 चन्द्रनैथ सुगन्धैश्च वासोभिः पूजयेद्यमम् ॥२८॥
 आदौ ज्यम्बकमन्त्रेण ईश्वरं च प्रपूजयेत् ।
 मृत्युविनाशिनीं विद्यां कुम्भे चैव नियोजयेत् ॥२९॥
 शतमष्टोत्तरं चैव आचार्यो हृष्टमानसः ।
 स्वगृहोक्तविधानेन चरुं च यमदैवतम् ॥३०॥
 संश्रय्य जुहुयाद्ब्रह्मैव समिदाण्यवरुंस्तिलान् ।
 तदेवत्या समित्कार्या शतमष्टोत्तरं तथः ॥३१॥
 समित्क्रमेण जुहुयात्प्रतिद्रव्यं शतं हुनेत् ।
 सुगन्धुपन्थामन्त्रेण होतव्यं सर्वमथ तु ॥३२॥
 भद्रासनं प्रकर्षय्य पञ्चवर्णकसंयुतम् ।
 तस्योपरि न्यसेत्पट्टं यजमानमथाहुयेत् ॥३३॥
 निवेशयाऽऽच्छादिते षष्ठे अभिषेकं च कारयेत् ।
 पावमानीभिस्तु तन्मिलङ्गैर्मन्त्रैर्वाहणसम्भवैः ॥३४॥

तन्मिलङ्गैः = सुगन्धुपन्थामित्यादिभिः ।

तत्र स्नानं प्रकर्तव्यं तीर्थाऽऽनीतेन वारिणा ।
 सहस्राद्यादिभिर्मन्त्रैः स्नानं कार्यं द्विजोत्तमैः ॥३५॥
 ततोऽन्यद्वस्त्रपादाय धर्मराजं तु पूजयेत् ।
 वक्तैः षोडशभिर्मन्त्रैः सुगन्धित्यर्थं प्रदापयेत् ॥३६॥
 तत उत्थाय सम्प्रार्थ्य भक्तिभावसमन्वितः ।
 रक्ष मां पुत्र-पौत्रांश्च रक्ष मां पशु-बान्धवान् ॥३७॥
 रक्ष पत्नीं पतिं चैव पितरं मातरं धनम् ।
 अग्नितो मे भयं माऽस्तु रोगाच्छत्र व्याधिवन्धनात् ॥३८॥

शस्त्रतो विषतोऽघौघाद्भयं नाशय मे सदा ।
 प्रार्थनया च प्रकर्षाद्या नमस्कारसमन्विता ॥३६॥
 काकस्पृष्टं च यद्वस्त्रं स्नानक्रिन्नं च यद्वस्त्रम् ।
 सहिरस्यं च तत्कृत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥३७॥
 मन्त्रः-यत्किञ्चित्स्पर्शदोषोक्तं दुष्कृतमपि विद्यते ।
 तत्सर्वं नाशमायातु यस्मिन्नेन सर्वम् ॥३८॥
 वायसांस्तान् यमं चैतमाचार्याय निवेदयेत् ।
 भावान् वासांसि कृष्णां तु धेनुं चैव पयस्विनीम् ॥३९॥
 शनिवारे च तत्कार्यं रविवारेऽथवा पुनः ।
 घृतपात्रे स-सौवर्णे दर्शयेदात्मनस्तनुम् ॥४०॥
 ब्राह्मणेभ्यो ब्रूवेदमं भूयसीं चैव शक्तितः ।
 यथोक्तां दक्षिणां दद्यात् वित्तशाठ्यं न करयेत् ॥४१॥
 स्थाने यत्र स्पृशेत्काकस्तत्स्थानं पूजयेत्तदा ।
 एषं कुर्यात्प्रदानेन धर्माच्चदोषः प्रशान्भ्यति ॥४२॥

इति काकस्पर्शशान्तिः ।

अथ सिंहादौ गवादिप्रसूतिशान्तिः ।

अद्भुतसागरे नारदः-

भानौ सिंहगते चैव यस्य गौः सम्प्रसूयते ।
 मरणं तस्य निर्दिष्टं षड्भिर्मासैर्न संशयः ॥ १ ॥
 ततः शान्तिं प्रवक्ष्यामि येन सम्प्रसूयते शुभम् ।
 प्रसूतां तत्क्षणादेव तां मां विधाय दापयेत् ॥ २ ॥
 ततो होमं प्रकुर्वीत घृताक्तै राजसकंपैः ।
 आहुतोर्ना घृताक्तानामयुर्ना जुहुयात्ततः ॥ ३ ॥
 सोमयज्ञस्य प्रयत्नेन दद्याद्विधाय दक्षिणां ॥

वस्त्रयुग्मं यत्नं चैव समवर्णी प्रदापयेत् ॥ ४ ॥

इष्टदैवत-मन्त्रेण ततः शान्तिर्भवेद्भद्रिज ।

गर्गः-दिवाप्रसूता षड्वा भावये च विशेषतः ॥ ५ ॥

माघमासे जुषे चैव प्रसवेन्महिषी यदि ।

सिंहे गावः प्रसूयन्ते स्वामिनो मृत्पुदायकाः ॥ ६ ॥

जङ्गमे स्थावरं जातं स्थावरे वाऽथ जङ्गमम् ।

दस्मिन् योनिविपर्य्यासे परचक्रागमे भवेत् ॥ ७ ॥

स्यागो विवासे दानं वा कृत्वाऽप्याशु शुभं लभेत् ।

षड्वा हस्तिनी गौर्वा यदि युग्मं प्रसूयते ॥ ८ ॥

विजात्यं विकृतं वाऽपि षड्भिर्मासैर्म्रियेत वा ।

वियोनिषु च गच्छन्ति मैथुने देशनाशनम् ॥ ९ ॥

अन्यत्र वसरोत्पचेर्नृणां वा जातिमैथुनाद् ।

सर्प-मूषक-मार्जार-मत्स्य-भ्रान-विवर्जिताः ॥ १० ॥

श्रेया दुर्भिक्षकर्तारः स्वजातिविशिताशनः ।

अकालजो मदे घोरश्च पुष्पान्मृगपक्षिणः ॥ ११ ॥

अन्यजातिभयं तस्मात् धेनु-भ्रानौ विशेषतः ।

अथाऽनद्वाननद्वारं धेनुर्धेनुं पिबेद्यदि ॥ १२ ॥

शुनी चापयते धेनुं शुनीं धेनुरथाऽपि वा ।

तिर्य्ययोक्तौ मानुषी वा परचक्रागमे भवेत् ॥ १३ ॥

अमानुषा मानुषाणि लप्सन्ति प्राणिनो यदि ।

विकृतं वा प्रसूयन्ते परचक्रागमे भवेत् ॥ १४ ॥

स्यागो विवासे दानं वा तेषां कार्यं विज्ञातम् ।

सर्पवेदुष्वाक्ष्णाभैश्च जप-होमाश्च कारयेत् ॥ १५ ॥

सुदह्वाद्यैः षडहैः सुशोभनैः

पूजा च कार्या त्रिविधैकसानाम् ।

धातुस्तथेज्या विधिना च कार्या

देयं तथाऽन्नं बहु च द्विजेभ्यः ॥१६॥

मर्गः—हृत्तं वा मुशलं वाऽपि स्फुटते वाऽप्युलूखलम् ।

वृत्तम्=दलनयन्त्रम् ।

भूतानां चैव विभ्येत गृहे देवकुलेऽथवा ॥१७॥

हृषद्वा भद्रपीठं वा आसनं शयनं तथा ।

अकस्मात्स्फुटते यत्र कम्पते वा वसुन्धरा ॥१८॥

हत्यादीनि निमित्तान्युक्ता शान्तिरप्युक्ता तेनैव ।

अश्वत्थ-समिधो हुत्वा घृताक्तमधुसंयुताः ।

सावित्र्यहृसहस्रेण प्राजापस्यास्तु मन्त्रयेत् ॥१९॥

प्राजापस्याः=प्राजापतिदेवत्याः ।

पायसं भोजयेद्विद्वान् हुताग्ने भूरिदक्षिणा ।

ततस्तच्छाम्यते पार्य धर्मराजमर्तं यथा ॥२०॥

स एव कृष्णाः पिपीलिका यत्र ग्रामेषु नगरेषु वा ।

अतिमात्रं तु दृश्यन्ते ऊर्ध्ववशकुतालयाः ॥२१॥

शान्तिगृहे षष्ठ्युदरे तथा नरपतेर्गृहे ।

उपशुंपरिमाणं तु दृश्यते धेरमवशदा ॥२२॥

मक्षिका मशका दंशा अतिमात्रं भयावहाः ।

ईदृशैर्लज्जितोत्पातैर्यहाचौरभयं भवेत् ॥२३॥

द्रव्याणां हरणं मूयात्परस्वकस्य वाऽऽगमम् ।

तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि विश्वामिश्रोपदक्षिणाम् ॥२४॥

अश्वत्थसमिधश्चैव हुत्वा चाऽष्टोत्तरं शतम् ।

पूर्णपात्राणि दातव्या हुताग्ने भूरि दक्षिणा ॥२५॥

दासीन्दाससमायुक्तं गृहं दद्याद्द्विजातये ।

तिलपात्रं मदातुं तिलान् जुहीत संयुतम् ॥२६॥

मृतः श्मशानं यो नीतः पुनर्जायते मानवः ।
 गृहे यस्य प्रविष्टोऽसौ तिष्ठेद्य कदाचन ॥२७॥
 अचिराच्छून्यतां याति हृतदारपरिग्रहः ।
 तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि धर्मराजमतं यथा ॥२८॥
 सक्षीराणां घृताक्तानामग्नौ हुत्वा सुखं बुधः ।
 उदुम्बरीणां विविधवरातः शान्तिः कृता भवेत् ॥२९॥
 सावित्र्यष्टसहस्रेण क्षीरशान्तिं च कारयेत् ।

रक्तानामेकेत्यादिवक्ष्यमाणा क्षीरशान्तिः ।

कपितां च तथा कांस्यं हुतान्ते भूरि दक्षिणा ॥३०॥
 ततस्तच्छाम्यते पार्ष्ण धर्मराजमतं यथा ।

स एव—अनारोग्यमनाहृष्टिर्दुर्भिक्षं जनमारकम् ॥३१॥
 उग्रः कासस्तथा र्वासः कण्डूद्विंकीचिकाः ।
 शिरोरोगोऽक्षिरोगश्च पाण्डुरोगो गलप्रहः ॥३२॥
 व्याधयश्च प्रवर्तन्ते दुर्दृष्टैः स्वप्नलक्षणैः ।
 तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि बृहस्पतिमतं यथा ॥३३॥
 भिरात्रोपोषितो भूत्वा हविष्याशी पुरोहितः ।
 सक्षीराणां घृताक्तानां समिधानां शतं दहेत् ॥३४॥

पलाशस्येति शेषः ।

ततस्तच्छाम्यते पार्ष्ण बृहस्पतिमतं यथा ।

स एव—वज्रमिन्द्राऽऽग्निर्वाऽपि ज्वलन्नापतते यदि ॥३५॥
 पुरे जनपदे वाऽपि तत्र विद्यान्महन्नयम् ।
 संवत्सरे ततो घोरे विन्यासैव जनक्षयम् ॥३६॥
 राजाऽमात्यविनाशं च निर्दिशेन्नाऽत्र संशयः ।
 तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि इन्द्राग्निवचनं यथा ॥३७॥
 अपामार्गस्य समिधां सहस्राष्टोत्तरं भवेत् ।

पायसं भोजयेद्विभान् क्षीरशान्तिं च कारयेत् ॥३८॥

रक्तानामेकवर्णानां गवां क्षीरं समादिशेत् ।

समादिशेद्धोमार्थं सम्पादयेत् ।

हुत्वाऽऽहुतिशतं विप्रो महेन्द्रेणैव मन्त्रविद् ॥३९॥

महेन्द्रेण महान् इन्द्रो य ओजसेत्यादिना ।

सुवर्णमणिसङ्काशा हुतान्ते भूरि दक्षिणा ।

गौरिति शेषः ।

ततस्तच्छ्राव्यते पापमिन्द्राग्निवचनं यथा ॥४०॥

हीनकः—अथ यदाऽस्य मणिककुम्भस्थाक्षीहरणमायासो राज-
कुलविवादो वा यान-क्षय-शय्या-ऽऽसनावसथध्वजपृथ्वीकदेशमभक्षने ।
गजवाजिमुषयाः प्रसीयन्ते वा हस्तिनो वा मायन्ति । इत्येवमादीनि ।
ताम्येतानि सर्वाणि इन्द्रदेवताभ्यन्तृतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति
इन्द्रो देवता कर्ता हर्ता च येषां तानीन्द्रदेवत्यानि भज्यतानि तेषु
प्रायश्चित्तान्यपीन्द्रदेवत्यानि भवन्ति । इन्द्रं विश्वेति स्थालीपाकं
हुत्वा पञ्चभिराज्यहुतीर्जुहोति इन्द्राय स्वाहा । वायवेऽपतये स्वाहा ।
सर्वपापशमनाय स्वाहेति व्याहृतिभिश्च पृथक् पृथक् । स एव
गृहहारेण वा सर्पो गच्छत कपोतं ममिशति मरीचे रोहति
छत्राक्षीर्दशनमेवमादिनि ताम्येतानि सर्वाणि यमदेवत्यानि भज्यतानि
प्रायश्चित्तानि भवन्ति । नकि सुपर्णमिति स्थालीपाकं हुत्वा पञ्चभि-
राज्याहुतीर्जुह्यात् । यमाय स्वाहा । मेताधिपतये स्वाहा । अश्वत्थमाय
स्वाहा । सर्वपापशमनाय स्वाहेति व्याहृतिभिश्च पृथक् पृथक् जुहोति
स एव । दिशो दश दहति । केतवश्चोत्तिष्ठति । गन्नां शृङ्गादुधिरं श्र-
वति अत्यर्थं हिमांशुस्तपति । इत्येवमादीनि सर्वाणि सोमदेवत्यान्
भज्यतानि प्रायश्चित्तानि भवन्ति, सोमं राजानमर्मात स्थालीपाकं हुत्वा
पञ्चभिराज्यहुतिभिराभ्यजुहोति । सोमाय स्वाहा । नक्षत्राणां पतये
स्वाहा । सीरपायये स्वाहा । ईश्वराय स्वाहा । सर्वपापशमनाय
स्वाहा । व्याहृतिभिश्च पृथक् पृथक् जुहोति ।

अथाश्वशान्तिः ।

गर्गः-अश्वशान्तिं प्रवक्ष्यामि शृणु शौनक ! यत्नतः ।

अश्वशालासमीपे तु कुण्डं कुर्याद्विधानतः ॥ १ ॥

जस्तातं हस्तमात्रं च आयामं च तथा भवेत् ।

मैखलाप्रयसंयुक्तं योनिरश्वत्थपत्रवत् ॥ २ ॥

कुण्डस्योत्तरपूर्वे तु वेदिं कुर्यात्सुशोभनाम् ।

सार्द्धहस्तं तथाऽऽयाममुत्सेधं हस्तमात्रकम् ॥ ३ ॥

वस्तुलां चतुरस्तां च देवानां स्थापनाय च ।

कुर्यादष्टदलं पद्मं तण्डुलैर्वेदिकोपरि ॥ ४ ॥

तन्मध्ये पूजयेद्देवं सुवर्णेन प्रकल्पितम् ।

अश्वारुढं महातेजः सप्तहस्तं महाबलम् ॥ ५ ॥

अश्वारिष्टहरं शूरं देवं तं हयवन्तमम् ।

देवेन्द्रं च वराधीशं सुवर्णेन प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥

वक्राणं च तथेशानं रजतेन प्रकल्पितम् ।

यमं च काललोहेन ताम्रेणाऽपि तथैव च ॥ ७ ॥

निष्कृतिं च तथा वायुं नागेनैव प्रकल्पयेत् ।

सौर्यं च रजतेनैव कल्पयेत्सुममाहितः ॥ ८ ॥

कुत्सैवं लोकपालाश्च स्वेष्टे स्थानेषु विन्यसेत् ।

आवाहनार्घ्यपात्रार्घ्यगन्ध-पुष्पादिकैः शुभैः ॥ ९ ॥

धूप-दीपैश्च नैवेद्यैः पूजयेन्मन्त्रपूर्वकम् ।

पञ्चामृतेन स्नपनं कुर्यादेव स्वमन्त्रकैः ॥ १० ॥

स्वधूपवाजिनमिति मन्त्रेणाऽऽवाहनं चरेत् ।

अश्वस्तूपरो गविति कुर्यात्संस्थापनं शुभः ॥ ११ ॥

मानस्तोकेति मन्त्रेण स्नानं सम्पक् प्रकल्पयेत् ।

शुभं वस्त्राणीति तथा वस्त्रं चैव प्रदापयेत् ॥ १२ ॥

यज्ञोपवीतं दातव्यं देवस्य त्वेति मन्वतः ।
 विशदायेति मन्त्रेण अर्चयेत्सुसमाहितः ॥१३॥
 गन्धद्वारेति वै गन्धं पुष्पं ध्रुष्य तथैव च ।
 धूरसीति तथा धूपं दीपं चाऽपि विशेषतः ॥१४॥
 अक्षपतेति मन्त्रेण नैवेद्यं बहु कम्पयेत् ।
 एषं सम्पूजय विम्रेन्द्र ! रविपुत्रं ह्याधिपम् ॥१५॥
 ततः सम्पूजयेद्दीमान् लोकपालान् स मन्वतः ।
 इन्द्रं वो विश्वतः शक्रं अग्निं द्यूतेति पावकम् ॥१६॥
 यमाय सोमेति यमं निञ्चति मोषुलेति च ।
 त्वम्नो अग्नेति वरुणं तव दायेति चाऽनिलम् ॥१७॥
 सोमो धेनुं तथा सोमं कद्रुद्रेति तथा शिवम् ।
 पूजयेद्गन्ध-पुष्पाद्यैर्धूप-दीपनिषेदनैः ॥१८॥
 क्रमेण पूजयेदित्यं देवान्सम्पूजयेत्ततः ।
 अश्वारूढ महावीर ! तुरजेश ! महाबल ! ॥१९॥
 अम्बारूढ च रेवन्तं शक्त्या चाऽऽशु विनाशय ।
 आखण्डल गजारूढ ! वज्रहस्त सुरेश्वर ! ॥२०॥
 धज्जेण तुरगारिष्टं भिन्नं कुक्ष शशीपते !
 मेघारूढ ! महातेजो ज्वलज्ज्वालाभिभूषितः ॥२१॥
 तीक्ष्णाऽसिना द्रुतवह ! अश्वारिष्टं विनाशय ।
 कालदण्डधरो देव ! महामहिषबाहन ! ॥२२॥
 कालदण्डेन दण्डोत्थमश्वारिष्टं विनाशय ।
 खड्गहस्त महाभीम ! निर्ऋते भेतवाहन ! ॥२३॥
 जिह्वं कुक्ष ह्यारिष्टं तीक्ष्णखड्गेन शीघ्रतः ।
 पाशहस्त ! जलाधीश ! सन्दीपकरबाहन ! ॥२४॥
 पाशेन च इक्ष्वाकिं भिन्नं कुक्ष जलधिप ! ॥२५॥

ध्वजइस्त महाकाय ! हुमाख्य ! महामल ! ॥२५॥
 ताडयस्व ह्यारिष्टं ध्वज-दशहेन वाऽनिल ! ।
 शक्तिहस्त ! महाराज ! कुबेर ! नरवाहन ! ॥२६॥
 अम्भारिष्टं च यज्ञेश ! शक्त्या चाऽऽशु विनाशय ।
 शूलइस्त ! महारौद्र ! पिनाकिन् ! वृषवाहन ! ॥२७॥
 नाशयाऽऽशु ह्यारिष्टं त्रिशूलेन त्रिलोचन ! ।
 एवं सम्भार्य विमैन्द्र ! लोकपालकमेण च ॥२८॥
 अग्नेः संस्थापनं कृत्वा कुण्डे होमं च कारयेत् ।
 तिल-त्री-ह-यमैथैव प्रत्येकं चाऽऽदकाऽऽदकम् ॥२९॥
 होमं कुर्यादश्वकामधरणा घृतपूर्वकम् ।
 स्थापयित्वाऽऽज्यसंस्थालीं तत्स्थेनाऽऽज्येन यजतः ॥३०॥
 इत्थं सर्वेषु मन्त्रेषु देवमुद्दिश्य कारयेत् ।

अग्नये स्वाहा । सोमाय स्वाहा । वायवे स्वाहा । विष्णवे
 स्वाहा । सर्वज्ञाय स्वाहा । सर्वदुस्तिनाशाय स्वाहा । ऐश्वर्याय
 स्वाहा । सर्वकामप्रदाय स्वाहा । प्रजापतये स्वाहा । सर्वत्र होमः
 कार्थ्यः । अग्निरकारोऽक्षपतिरक्षाक्षमस्मिन् यज्ञे यजमानाय वक्षस्तु
 स्वाहा । सोमो राजा राजपति एवं सर्वत्र होमविधिः ।

इत्थं कृत्वा होमकर्म आचार्यो विधिवत्ततः ।
 राज्ञो भक्त्यु, मन्त्रेण अश्वशालां प्रवेशयेत् ॥ १ ॥
 पवित्रं तेति मन्त्रेण अम्भान् सम्मोक्षयेद् द्विजः ।
 एष वाजीति मन्त्रेण तथाऽऽर्वांश्च विसर्जयेत् ॥ २ ॥
 वा नो मिमेति मन्त्रेण तुरङ्गान् स्थापयेत् क्षुधीः ।
 पूर्णाहुतिं च जुहुयादग्निप्रवृत्तधारया ॥ ३ ॥
 भूतेभ्यश्च धर्ति दद्यात् क्षिप्त्वा तं मन्त्रपूर्वकम् ।
 अमुराः पंक्ता यज्ञा यदुधानाश्च रात्रिस्तः ॥ ४ ॥
 पिशाचाः सिद्धमन्त्रवा वेताला योगिनी शिवा ।

शक्तिनो लाकिनी चैव शाकिन्या जम्बुकद्वयाः ॥ ५ ॥
 अश्वारिष्ट-प्रशान्त्यर्थं बलिं गृह्णन्त्वमी ब्रह्माः ।
 इत्थं दत्त्वा बलिं सम्यक् भूतेभ्यश्च विधानतः ॥ ६ ॥
 अश्वं च दक्षिणायुक्तं प्रतिभां वत्ससंपुताम् ।
 वह्निश्च भास्करं देवमाचार्यापि मदापयेत् ॥ ७ ॥
 आकृतोद्देवतानां च द्विजेभ्यो वत्ससंपुताः ।
 दद्यात्ता दक्षिणायुक्ताः भद्रापूतः समश्नतः ॥ ८ ॥
 आकृतीः = प्रतिभाः । देवानाम् = इन्द्रादीनाम् ।
 अनेन विधिना कृत्वा हयानां शान्तिकं महत् ।
 अश्वानां नीरुजत्वं च वत्सं पुष्टिपलं तथा ॥ ९ ॥
 लक्ष्मीं स्थिता मनूनां च सङ्ग्राहे विजयो भवेत् ।
 ज्ञात्वा यान् भोजयेत् पश्चात्ततः शान्तिर्धर्मविषयि ॥ १० ॥
 इत्यश्वशान्तिः ।

अथ गजशान्तिः ।

सप्तकुमार उवाच—

अथ राजा प्रकुर्वीत चतुर्थ्यां गज-वाजिनाम् ।
 शान्तिमामयतस्नानां तदुत्पातोदये सति ॥ १ ॥
 कबलाति च नाऽऽदत्ते यदा लभूषि शुभति ।
 स्तब्धः प्रशान्तो निर्वेदे स्यान्मदेन विवर्जितः ॥ २ ॥
 विहीनमतिरत्यर्थं परिशीणतनुर्द्विषः ।
 विमानात् सस्नसर्वाङ्ग-शुभो नष्टपराक्रमः ॥ ३ ॥
 नष्टशोभः सदाहीनो नष्टसङ्गो रुषान्वितः ।
 नानान्याधिसमुत्थाभिः पीडाभिः पीड्यते यदा ॥ ४ ॥
 अग्निहोपनिषातेषु वधोत्पातमयेषु च ।
 तदुक्तं शान्तिं प्रकुर्वीत गजस्त्वापरेऽनुरः ॥ ५ ॥
 अग्निहोपनिषातेषु वधोत्पातमयेषु च ।
 तदुक्तं शान्तिं प्रकुर्वीत गजस्त्वापरेऽनुरः ॥ ५ ॥

सुद्धारम्भेषु च तथा तेषां शान्तिं च कारयेत् ॥ ६ ॥
 शान्त्यर्थं गज-वाजीनां मण्डपं चतुरस्रकम् ।
 द्वादशाऽरविमानेन सम्मितं कारयेत् सुधीः ॥ ७ ॥
 बाहुप्रमाणं मध्ये तु योनि नाभिसमुज्ज्वलम् ।
 कुण्डं त्रिमोखत्वं कुर्यात् वृत्तं वा चतुरस्रकम् ॥ ८ ॥
 तत्पुस्तकाद्विज्ञातः पश्चिमे चोत्तरे तथा ।
 चतुरस्रं ततः कुर्याद् कुण्डं हस्तप्रमाणकम् ॥ ९ ॥
 कोणेषु च तथा कुर्याद्वृत्तं चाऽष्टत्रिकोणकम् ।
 अर्क-खादिर-पालाश-विन्वा-ऽरवस्थ-चटैरपि ॥ १० ॥
 कौटुम्बर-अपामार्ग-समिद्धिस्तत्र तत्र च ।
 मध्ये सर्वसमिद्धिर्वा पालाशैर्वाऽऽज्य विन्वकैः ॥ ११ ॥
 तिल-तण्डुल-लाजाभिः सक्तसिद्धार्थशालिभिः ।
 यवैरेभिस्त्रिमध्वक्तैर्मध्ये संवेमिति स्थितिः ॥ १२ ॥
 दत्त्वा च पयसा चैव घृतेन मधुनाऽपि वा ।
 कोणेषु च तथाऽऽज्येन मध्ये तु कलशैरपि ॥ १३ ॥
 स्थापयेत् ततः कुम्भानष्टावष्टासु दिक्षु च ।
 षष्ठयुग्मेन सङ्कलान् सर्वौषधि-समन्वितान् ॥ १४ ॥
 सर्वरत्नयुतान् शुम्भान् गन्ध-पुष्पोदकैरपि ।
 हस्तावरममायां तु बृहत्कुम्भं तु मध्यमे ॥ १५ ॥
 तीर्थोदकेन सम्पूर्णं सर्वरत्नौषधैरपि ।
 चतुरः कलशैस्तत्र चतुर्थस्य समं ततः ॥ १६ ॥
 फीलोषु च यथान्यार्थं जल-वस्त्रादिक्रैयुतान् ।
 स्मरेत् प्रधानं कुम्भे तु गरुडसिंहाकृतिं हरिम् ॥ १७ ॥
 शङ्ख-चक्र-गदा-पद्म-चर्मा-ऽसि-शर-शक्तयः ।
 पूर्वादिक्रमयोगेन ध्यातव्यं कलशेष्वपि ॥ १८ ॥
 बन्धिः शम्भादि-दिक्पालांस्तत्र तत्र च संस्मरेत् ।

प्रधानकुम्भात्पुरतः कुर्याच्चक्रं तु मण्डलम् ॥१६॥
 तत्र सम्पूज्य देवेशं पश्चाद्धामादि साधयेत् ।
 मण्डलाग्रे तदा कुम्भं कुम्भाग्रे कुण्डमेव च ॥१७॥
 सर्वत्राऽनलसंस्कारान् स्वय्युक्तोक्तेन कर्मणा ।
 जुहुयादग्निसिद्ध्यर्थमाज्याऽऽहुतिसहस्रकम् ॥१८॥
 आनुष्टुभेन मन्त्रेण गुरुर्वाऽस्य पुरोहितः ।
 आनुष्टुभो वृत्तिहमन्त्रा दशसाहस्रमिष्यते ॥१९॥
 समिद्द्रव्यचक्षुषेर्बहुत्वा मन्त्री समाहितः ।
 सम्पत्त्याऽऽज्याऽऽहुतीनां च सहस्रं वाऽयुतं चरेत् ॥२०॥
 ततः स्विष्टकृदित्यादि-समापनविधिः क्रमात् ।
 एवं समाप्य विधिवद्गोमं तत्र पुरोहितः ॥२१॥
 संस्पृशेदुदकुम्भं च जपेदशसहस्रकम् ।
 पर्यन्तकलशान् स्पृष्ट्वा जपेच्च सहस्रकम् ॥२२॥
 अनन्तरेषु कुण्डेषु गायत्र्या मणयेन वा ।
 अथ स्वभिर्भुगपस्कार्यं होमतन्त्रं तु पूर्ववत् ॥२३॥
 प्रतिकुम्भं सहस्रं च जपेत्तानप्युपस्पृशन् ।
 पूजयेत्लोकपालादीन् गन्धादिभिरलङ्कृतः ॥२४॥
 अथ राजानमाकार्य-व्यास्तीर्णं सिंहविस्तरे ।
 समाप्य च शुचिस्नानं सर्वाऽलङ्कारसंयुतम् ॥२५॥
 कुम्भोदकेन देवाग्रे तन्मन्त्रेणाऽभिषेचयेत् ।
 पर्यन्तकलशैश्चाऽपि नृपं पश्चाद्गजादिकम् ॥२६॥
 अन्धाश्च बाह्वान् पूज्य दिव्यलक्षणसंयुतान् ।
 गजादिनाऽवशिष्टेन तोयेन स्नापयेद्बुधः ॥२७॥
 अन्त्यवाहान् द्विषामांतान् सर्वानेव समाहितः ।
 बाणकुम्भोदकेनैव स्नापयेच्छत्रसाधकः ॥२८॥

राज्ञो मीराजनं कुर्याद्वाहनेषु च मन्त्रवित् ।
 अन्येष्वेवं विधिः कार्यः सहिरत्नकरः परः ॥३२॥
 राजानं वाहनादींश्च तथाऽन्यांश्च पुरोहितः ।
 सर्वाऽलङ्कारसंयुक्तान् सर्वमङ्गलसंयुतान् ॥३३॥
 कृत्वा तु वाचयेत् पश्चाद्ब्राह्मणैराशिषो बहु ।
 दक्षिणामप्यलं दत्त्वा श्रुत्विग्भ्यो गुरवे नृपः ॥३४॥
 वाहनं पञ्च-भूषाणामाचार्यं निवेदयेत् ।
 दास-दासीषु भृत्येषु ग्रामादिषु च सर्वशः ॥३५॥
 सर्वालङ्कारसंयुक्तं राजबाहोपरि स्थितम् ।
 मन्त्रद्वीपैर्हयैश्चैव ब्राह्मणैः स्वस्तिवाचनैः ॥३६॥
 साऽऽनन्दश्चैव श्रुत्विग्भिर्बुद्धैर्मन्त्रवरैस्तथा ।
 आचार्यो राजभवने नृपं संवेशयेत्स्वयम् ॥३७॥
 पूर्वं स्नानाऽवशिष्टेन कुम्भतोयेन मन्त्रवित् ।
 गजशालां च सम्प्रोक्ष्य वाजिशालां तथैव च ॥३८॥
 सिद्धार्थतण्डुल-तिलैः पुष्पैर्वाऽप्यवकीर्त्य च ।
 शालामध्ये नृपः सिद्धं भुवर्शनमनामयम् ॥३९॥
 पूजयेद् गन्ध-पुष्पाद्यैः सर्वाऽलङ्कारसंयुतैः ।
 सक्तुभिः कृसरान्नेन कुर्याज्जूतमलिं बहिः ॥४०॥
 ततः शालासु सर्वासु ब्राह्मणान् भोजयेद्भक्षिम् ।
 ततः संवेशनं कुर्यादाचार्यो गज-वाजिनाम् ॥४१॥
 एवं शान्तिं प्रकुर्वीत निमित्तो सति तद्गुरुः ।
 सपरिच्छदस्य नृपतेर्मन्त्रवित् सुसमाहितः ॥४२॥
 सर्वकल्याणसम्पूर्णः सबन्धाविवर्जितः ।
 सपुत्रो राजमन्त्रस्तु नृपस्तेन महीयते ॥४३॥

इति गजशान्तिः ।

अथ महाशान्तिः ।

श्रीकृष्ण उवाच—

महाशान्तिं प्रवक्ष्यामि महादेवेन भाषितम् ।
 पार्थिवानां हितार्थाय महादुस्तरतारिणीम् ॥ १ ॥
 नृपाऽभिषेके सा कार्पा यात्राकाके नृपस्य तु ।
 दुःस्वप्ने दुर्निमित्ते च ग्रहवैगुण्यसम्भवे ॥ २ ॥
 विद्युदुष्कानिपाते च जन्मर्त्ते ग्रहभेदेन ।
 केतुदये च निर्घाते क्षितिकम्पस्य सम्भवे ॥ ३ ॥
 प्रसूती मूलगण्डास्ते यमलस्य च सम्भवे ।
 जत्राणां च ध्वजानां च स्वस्थानात्पत्ने मुनि ॥ ४ ॥
 काकोलूक-कपोतानां प्रवेशे वेश्मनस्तथा ।
 क्रूरग्रहाणां चक्रेषु जन्मादिषु विशेषतः ॥ ५ ॥
 जन्मनि द्वादशे चैव चतुर्थे वाऽष्टमे तथा ।
 पदा स्युर्गुह्य-मन्दा-ऽऽराः सूर्यश्चैव विशेषतः ॥ ६ ॥
 मन्दः=शानः । आरौ=भीमः ।

शुद्धे ग्रहाणां सर्वेषां सूर्य-शीताशु-कीलके ।
 बल्ला-ऽऽयुध-गवा-ऽश्वेषु संस्मिते शयनासने ॥ ७ ॥
 यद्यग्निः परिहस्येत रात्राविन्द्रधनुस्तथा ।
 वेश्मनश्च तुल्लामङ्गो गर्भेष्वश्वतरीषु च ॥ ८ ॥
 रविषिम्बद्वये दृष्टे महाशान्तिः प्रशस्यते ।
 सर्वाणि दुर्निमित्तानि प्रशमं यान्ति सर्वशः ॥ ९ ॥
 वां कुर्युर्महायणाः पञ्च कुल-शील-समन्विताः ।
 चतुर्वेदास्त्रिवेदाश्च द्विवेदाश्चापि पाण्डव ॥ १० ॥
 । आप्यर्चया विशेषेण ब्रह्मचास्तु सुख्यताः ।
 शुचयः भक्तसम्पन्ना जपशोमपरायणाः ॥ ११ ॥

कृच्छ्रोपवीसनकायैः कृतकायविशोषनाः ।
 पूर्वमाराध्य मन्त्रास्तु प्रारभेत ततः क्रियाः ॥१२॥
 मन्त्रान् विविचोक्तमणाम् ।
 दश-द्वादशहस्तं वा मणदप्यं कारयेच्छुभम् ।
 तन्मध्ये चेदिकां कुर्याच्चतुर्हस्तप्रमाणतः ॥१३॥
 आग्नेय्यां कारयेत् कुण्डं हस्तमात्रं सुशोभनम् ।
 मेखलाप्रपसंयुक्तं योन्या चाऽपि समन्वितम् ॥१४॥
 रवीन्द्रोरुपरगेषु महेन्द्रकायतनेषु च ।
 उत्पातेषु तथाऽन्येषु निमिषेषु च सर्वशः ॥१५॥
 सर्वारिष्टोपशमना महाशान्तिः प्रशस्यते ।
 चारुचन्दन-माले च तोरणाऽलङ्कृते तथा ॥१६॥
 गोमयेनोपलिप्ते च मणदपे ते द्विजातयः ।
 शुक्रास्वरधराः स्नाताः शुक्रमान्याऽमुळेपनाः ॥१७॥
 कर्म कुर्युस्ति शेषः ।

ततश्च पञ्चकलशोस्तस्यां येषां निवेशयेत् ।
 आग्नेयादिषु कोणेषु पञ्चमं मध्यतस्तथा ॥१८॥
 अष्टपत्रकृते पथे चूतपल्लवधारिणम् ।
 ब्रह्मकूचविधानेन पञ्चगव्यं तु कारयेत् ॥१९॥
 ब्रह्मकूचविधानं गामूत्रं ताम्रमर्शाया इत्यादिना ब्रह्मकूचप्रकरणे
 चोक्तम् ।

औषधीः पञ्चरत्नानि रत्नानां चन्दनं तथा ।
 सिद्धार्थकम् शर्पी दुर्वा कुशान् ओहि-यवौस्तथा ॥२०॥
 कपाभागी फलवती न्यग्राधोदुम्बरौ तथा ।
 सत्ता-ऽथ-कपिस्थाश्च मियकूचचूतपल्लवान् ॥२१॥
 हस्तिदन्तमुद्गं चैव कोणकुम्भेषु विन्यसेत् ।
 फलवती = राधप्रियङ्गुः । मियकूच = कटुः ।

पुण्यतोर्धोदकोपेतं पञ्चगव्यं च मध्यमे ॥२२॥

श्वर्चं वाचमितोदं च वह्निकुम्भाभिमन्त्रणम् ।

आशुः शिशानं नैर्ऋत्ये यदेवा मायुगोचरे ॥२३॥

ईशावास्यं चतुर्थस्य कुम्भस्य त्वभिमन्त्रणम् ।

मध्यमे त्वथ जप्तव्या रुद्राः कुम्भे यजुर्मवाः ॥२४॥

गन्ध-पुष्पाऽन्तर्त्तैर्वस्त्रैर्नैवेद्यैर्घृतपाचितैः ।

फलैश्च नालिकेराद्यैर्दीपकैः कुम्भपूजनम् ॥२५॥

स्वस्तिवाचनकं चैव कारयेत्तदनन्तरम् ।

क्रमेणाग्नेन शनकैरग्निकार्यं च योजयेत् ॥२६॥

अग्नेन वचयमाणेनाग्निं दूतमिहाग्निं च पूर्वमेव निधापयेत् । पूर्वं

कलाशस्थापनात् ।

हिरण्यगर्भः समिति ब्रह्मासननियोजने ॥२७॥

कथानसा मणीताश्च मन्त्रेण विनिवेशयेत् ।

कृत्वा चास्तरणं बह्वराज्यसंस्कारमेव च ॥२८॥

अथवाऽऽसादयेदक्षं द्रव्यं यस्य भयोजनम् ।

ततः पुरुषसूक्तेन पायसभक्षणं भवेत् ॥२९॥

अभियार्याऽथ संसिद्धं पायसं स्थापयेद्भुवि ।

अष्टादश प्रमाणेभ्यो दद्यादथ शमीभयान् ॥३०॥

पालाशीः समिधः सप्त सप्त ते इति दापयेत् ।

आधारावाज्यभागौ तु कृत्वा पूर्वक्रमेण तु ॥३१॥

जुहुयादाहुतोः सप्त जातवेदस इत्यृचा ।

स्यालीपाकस्य जुहुयात्पुनर्वं जातवेदसे ॥३२॥

तरत्समन्दीसूक्तेन चतस्रो जुहुयात्ततः ।

यमायेति सप्ताऽन्याः स्वाहान्ता जुहुयात्ततः ॥३३॥

स्वाहास्ता इति सर्वत्र योज्यम् ।

इदं विष्णुस्ततः सप्त जुहुयादाहुतिर्नृपः ।

नक्षत्रेभ्यस्ततः स्वाहा सप्तविंशतिराहुतीः ॥३४॥

मन्त्राहुतयश्च कृतिकाभ्यः स्वाहेत्यादिभिर्मन्त्रैः कार्याः । तत्र रोहिणीद्वय-पुष्यहस्ताविजयाऽनुराधाविजयाऽमिनिद्वयशतभिषक्-रेवतीष्वेकवचनम् । पुनर्वसु-फाल्गुनीद्वय-विशाखाऽश्विनीषु द्विवचनं शेषेषु बहुवचनम् ।

यत्कर्मणेति जुहुयात्ततः स्विष्टकृतं पुनः ।

ग्रहहोमस्ततः कार्यस्तिलैराज्यपरिप्लुतैः ॥३५॥

अत्र तिलविधानं शैकलिका यवादिनिवृत्त्यर्थम् ।

प्रायश्चिनीं ततो हुत्वा होमकर्म समापयेत् ।

ततस्तु तूर्यनिर्घोषैः काहला-शङ्खनिस्वनैः ॥३६॥

यजमानस्य कर्णव्यो ह्यभिषेको द्विजोत्तमैः ।

कार्मर्यवृक्षसम्भूते समे भद्रासने स्थितम् ॥३७॥

कार्मर्यवृक्षः=भीपर्णी । भद्रासनम् ।

वेदोमध्यगतं कृत्वा दुर्निमित्तपशान्तये ।

पञ्चभिः कलशैः पूर्यैर्मन्त्रैरैतैर्यथाक्रमम् ॥३८॥

सहस्राक्षेण प्रथमं ततश्चैव शतायुषा ।

सजोषसा इन्द्र इति च विश्वानि वदणेति च ॥३९॥

दुपदा दिवेति च ततः स्नापयेयुः समाहिताः ।

ततो दिशां बलिं दद्याद् विचित्राञ्चसमाश्रितान् ॥४०॥

नमोऽस्तु सर्वश्रुतेभ्य इति मन्त्रमुदाहरेत् ।

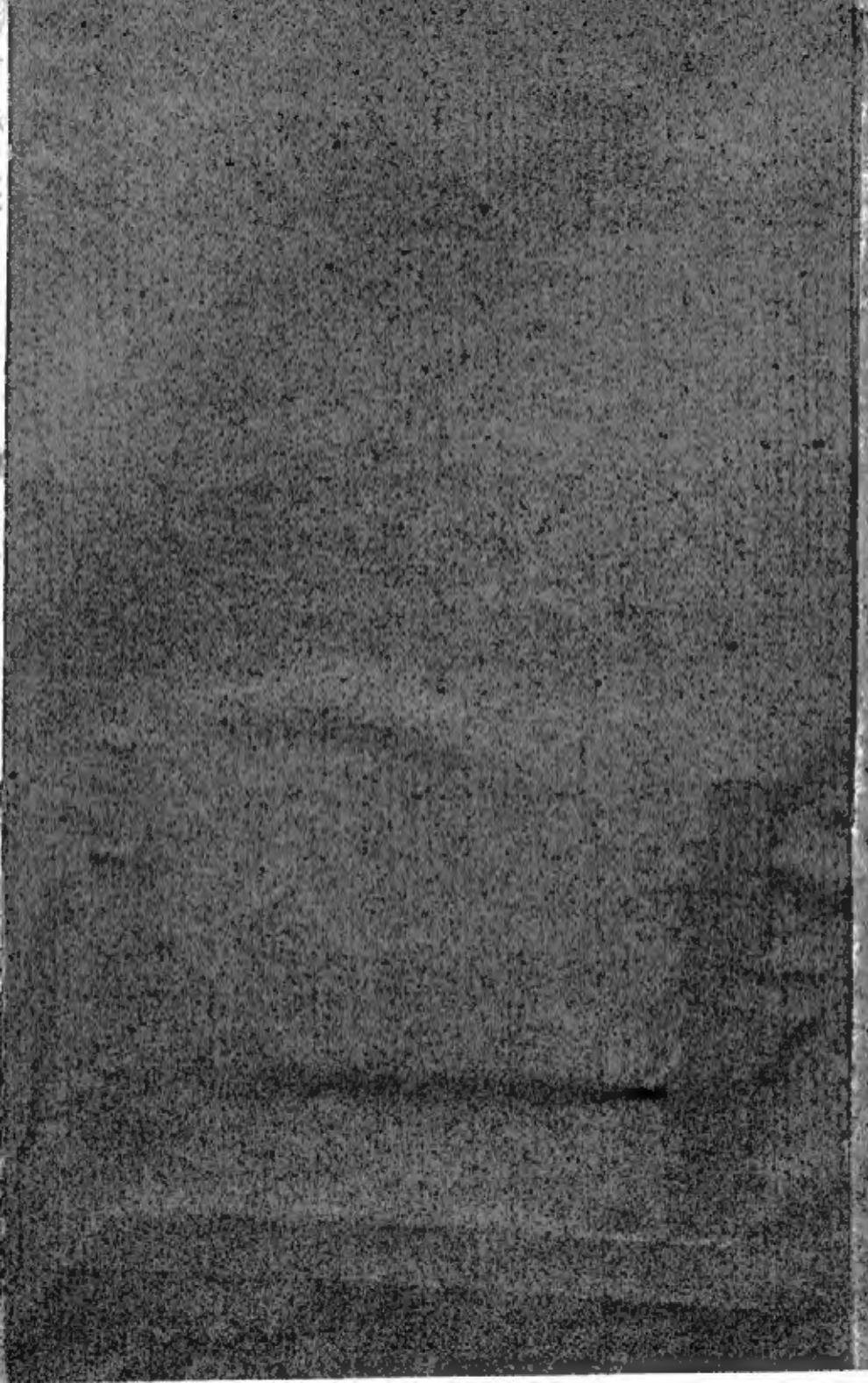
स्नातेश्च ब्राह्मणैः सर्वे पठेयुः शान्तिमुत्तमाम् ॥४१॥

शान्तितोयेन धारां च पातयित्वा समन्ततः ।

पुण्याहवाचनं कृत्वा शान्तिकर्म समापयेत् ॥४२॥

तीर्थे देवालये वाऽपि गोदोहं कारयेद् जुषाः ।

चित्तिं हिरण्यं वासांसि शयनान्यासनानि च ॥४३॥

D.G.A. 80.

CENTRAL ARCHAEOLOGICAL LIBRARY
NEW DELHI

Issue Record.

Call No.—

Sa 3S/N11/M.M.-5356

Author—

Nīlkanthabhaṭṭa.

Title—

Śāntimayūkha.

Borrower's Name	Date of Issue	Date of Return
D. V. Kishen	23.4.83	26.4.83

